

Dudlák Tamás

A közeli kelet: Törökország és iraki Kurdisztán
kapcsolatának átalakulásai (1991–2017)

Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézete

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt, DSc

Egyetemi Tanár, Rector Emeritus,
az Egyetemi Doktori Tanács Elnöke

© Dudlák Tamás

Budapesti Corvinus Egyetem

Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

A közeli kelet: Törökország és iraki Kurdisztán
kapcsolatának átalakulásai (1991–2017)

Doktori értekezés

Dudlák Tamás

Budapest

2021

Tartalom

1. KUTATÁSI ALAPVETÉSEK.....	10
1.1. A téma meghatározása.....	10
1.2. Elnevezések és átírási kérdések.....	11
1.3. A téma jelentősége és aktualitása.....	13
1.4. Szakirodalmi áttekintés	14
1.5. Kérdések, hipotézisek.....	18
1.6. Módszerek és elemzési szempontok.....	21
1.6.1. Az érdekek vizsgálata	23
1.6.2. Az együttműködés szintjeiről	25
1.7. Szerkezeti felosztás	26
1.7.1. Időbeli keretek	26
1.7.2. Térbeli keretek	27
1.7.3. Tematikus keretek.....	28
1.7.3.1. Szereplők.....	28
1.7.3.2. Fejlemények és kihívások	30
1.7.3.3. Következtetések	30
2. TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK.....	31
2.1. A kurdok differenciáltsága	31
2.2. A kurdok és az Oszmán Birodalom felbomlása	32
2.3. Az ún. Moszul-kérdés és a kurd nemzeti mozgalom Irakban	34
2.4. A kurd nemzeti mozgalmak Irakon túl.....	37
2.5. Szaddám-éra, illetve az iraki-iráni háború (1980–1988).....	39
2.5.1. Törökország és Irak kapcsolata.....	39
2.5.2. A PKK és az iraki kurdok.....	41
2.6. Következtetések.....	43
3. A KAPCSOLATFELVÉTEL (1991–2003).....	45
3.1. Szereplők	45
3.1.1. Ankara.....	45
3.1.2. Bagdad	46
3.1.3. Az iraki kurdok	49
3.1.4. PKK	50
3.2. Fejlemények és kihívások.....	51
3.2.1. A repüléstilalmi övezet kialakítása	51
3.2.2. Kapcsolatfelvétel Törökország és az iraki kurdok között.....	53
3.2.3. A PKK elleni harc Észak-Irakban.....	54

3.2.4. A kereskedelmi kapcsolatok megélénkülése	57
3.2.5. Polgárháború az iraki kurdok között.....	58
3.2.6. A PKK meggyengülése.....	59
3.3. Következtetések.....	60
4. AZ ELHIDEGÜLÉS (2003–2007)	66
4.1. Szereplők	66
4.1.1. Ankara.....	66
4.1.2. Bagdad	68
4.1.3. Erbil	69
4.1.4. PKK	71
4.1.5. Turkománok.....	72
4.2. Fejlemények és kihívások	74
4.2.1. A 2003-as iraki háború előkészületei és Ankara reakciói	74
4.2.2. Török dilemma a háborúról – Washington elutasítása	77
4.2.3. A 2003-as iraki háború	79
4.2.4. Törökország, Irak és az Egyesült Államok 2003. március 1. után – Ankara veszteségei	80
4.2.5. Az iraki kurdok nyereségei.....	84
4.2.5.2. Iraki kurdok Moszulban, Tel Afarban és Szindzsárban.....	84
4.2.5.3. Kirkuk	86
4.2.6. Iraki választások: alkotmány és autonómia, 2005	87
4.2.7. Politikai és gazdasági fejlemények a KR-ban	90
4.2.7.1. Választások	90
4.2.7.2. Stabilitás és gazdasági felemelkedés.....	91
4.2.8. Törökország érdekérvényesítési kísérletei az új Irakban (2005 után)	93
4.2.8.1. Iraki szunnita arabok török támogatása	93
4.2.8.2. A turkomán-török kapcsolat.....	94
4.2.8.3. Törökország iraki kurdokkal kapcsolatos politikája	96
4.3. Következtetések.....	99
5. A KAPCSOLATOK ÁTALAKULÁSA (2008–2009)	101
5.1. Az átalakulás háttere Törökországban.....	101
5.1.1. Az átalakulás elméleti háttere – Davutoğlu	101
5.1.2. Belpolitikából külpolitika: soft power és közösségi diplomácia	104
5.1.3. A katonaság háttérbe szorulása	108
5.1.4. Az Ankara és Erbil kapcsolatát elősegítő tényezők	111
5.2. 2008–2009, a kapcsolatfelvétel	114
5.2.1. Belső hatalmi harc Törökországban.....	114

5.2.2. Beavatkozás a PKK ellen 2007 végén	116
5.2.3. A diplomáciai kapcsolatok felvétele (2008–2009)	118
5.3. Összefoglalás	120
6. A KAPCSOLATOK ELMÉLYÜLÉSE (2010–2014)	123
6.1. Szereplők	123
6.1.1. Ankara.....	123
6.1.2. Bagdad	125
6.1.3. Erbil	126
6.1.3.1. Politikai fejlemények	126
6.1.3.2. Gazdasági helyzet – A KR mint járadékos állam.....	127
6.2. Fejlemények és kihívások.....	128
6.2.1. A török külpolitika és az arab tavasz – reakciók	128
6.2.2. A 2010-es iraki parlamenti választások	130
6.2.3. Az Ankara-Bagdad kapcsolatok	131
6.2.4. A Bagdad–Erbil kapcsolatok	133
6.2.5. Politikai kapcsolatok Ankara és Erbil között.....	135
6.2.6. Gazdasági és társadalmi kapcsolatok Ankara és Erbil között.....	138
6.2.7. Energiapolitikai kapcsolatok Ankara és Erbil között	142
6.2.7.1. Adottságok	142
6.2.7.2. Bagdad és Erbil energiapolitikai vitája	144
6.2.7.3. Ankara energiapolitikai érdekeltségei Irakban.....	147
6.2.7.4. Energiapolitikai szerződések Ankara és Erbil között.....	149
6.3. Következtetések.....	151
6.3.1. A kapcsolatok elmélyülése Ankara szempontjából	152
6.3.2. A kapcsolatok elmélyülése Erbil szempontjából.....	155
7. EGYÜTT A VÁLSÁGBAN (2014–2017)	156
7.1. Szereplők	156
7.1.1. Ankara.....	156
7.1.1.1. Török belpolitika: állandó krízishelyzet.....	156
7.1.1.2. A török külpolitika átalakulása	159
7.1.2. Bagdad	160
7.1.3. Erbil	162
7.1.3.1. Gazdasági válság.....	162
7.1.3.2. Politikai válság	164
7.2. Fejlemények és kihívások.....	164
7.2.1. Az Iszlám Állam előrenyomulása, 2014.....	165

7.2.2. Kirkuk és a függetlenség kérdése, 2014	166
7.2.3. Az Iszlám Állam megállítása, 2014.....	168
7.2.4. Az Iszlám Állam és Törökország, 2014	169
7.2.5. A PKK faktor: a kurd dinamika Szíriában, Törökországban és Irakban, 2015	171
7.2.6. Katonai együttműködés Ankara vezetésével Észak-Irakban, 2015.....	176
7.2.7. Törökország és Moszul visszafoglalása, 2016.....	178
7.2.8. Energiapolitikai kapcsolatok elmélyülése Ankara és Erbil között	181
7.2.9. A függetlenségi népszavazás és következményei, 2017.....	184
7.2.9.1. Nemzetközi reakciók.....	185
7.2.9.2. A népszavazás és a közvetlen reakciók.....	187
7.2.9.3. Ankara és Erbil kapcsolata – következmények.....	188
7.2.10. Kitekintés: Ankara és Bagdad lehetőségei	191
7.3. Következtetések.....	193
8. KÖVETKEZTETÉSEK: AZ ÉRDEKEK EGYENSÚLYA ÉS A KAPCSOLATOK TERMÉSZETE	199
8.1. Függségi viszonyok: az Ankara és Erbil közti kapcsolatok természete	199
8.2. Törökország korlátozott iraki befolyása.....	201
8.3. Egyensúlyozás a szereplők között.....	203
8.3.1. Egyensúlyozási sémák Ankara és Erbil viszonyrendszerében	205
8.3.2. Egyensúlyozási sémák Ankara és Bagdad viszonyrendszerében	208
8.3.3. Egyensúlyozási sémák Erbil és Bagdad viszonyrendszerében	209
8.4. Összefoglalás.....	210
9. IRODALOMJEGYZÉK.....	213
9.1. Szakkönyvek, szakcikkek, könyvfejezetek	213
9.2. Jelentések, gorselemzések	224
9.3. Médiaforrások	227
10. A SZERZŐ TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI.....	229

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. Törökország bruttó nemzeti összterméke (1989–2003).
2. táblázat. Irak és Törökország lakossága (1985–2005).
3. táblázat. Irak bruttó nemzeti összterméke (1989–2003).
4. táblázat. Törökország bruttó nemzeti összterméke (2003–2010).
5. táblázat. A Törökország és Irak közti kereskedelem (2003–2009).
6. táblázat. A Törökország és Irak közti kereskedelem (2010–2017).
7. táblázat. Irak bruttó nemzeti összterméke (2003–2017).
8. táblázat. Irak kőolajtermelése (2003–2017).

1. KUTATÁSI ALAPVETÉSEK

Ebben a fejezetben a kutatás alapjait szolgáló tényezőket veszem számításba. Ezek között szerepelnek a célkitűzések, szakirodalmi áttekintés, a vizsgált kérdések és hipotézisek, a vizsgálati módszerek, a szerkezeti felosztás, illetve a kutatással kapcsolatos elméleti megfontolások.

1.1. A téma meghatározása

Jelen értekezés tárgya az iraki kurd politikai vezetés és a török állami vezetés közötti kapcsolatok elemzése. A téma felderítése során a kapcsolatokban történt változások magyarázatát tűztem ki célul, tekintettel a kapcsolatokat érintő belső (török, illetve iraki kurd), valamint külső (regionális, globális) okokra. Az értekezésben a két szereplő közti kapcsolatok katonai, politikai (diplomáciai), gazdasági vetületeit elemzem elsősorban török szempontból,¹ míg a török állampolgárok és az iraki kurdok közti társadalmi és kulturális kapcsolatok háttérbe szorulnak. Az értekezés kronologikus sorrendben vizsgálja a két fél kapcsolatát alakító kihívásokat és lehetőségeket, amelyek Irakon és Törökországon belül, illetve regionálisan (a Közel-Keleten) jelentkeztek az 1991 és 2017 közötti időszakban.

Egyrészt Törökországnak az iraki kurd vezetéssel kialakított kapcsolata rávilágít Ankara regionális pozíciójának változásaira, valamint regionális elszigeteltségének mértékére. Az itt felvonultatott esettanulmány az utóbbi két évtized török külpolitikájának egyik legsikeresebb és legtartósabb irányának tekinthető, amelynek során a török külpolitikai „passzivitás” ambiciózus regionális és globális célokkal rendelkező aktivizmussá alakult. Bár a török külpolitikában az arab tavaszt követően előtérbe kerültek a *hard power* elemek, és Törökország a legtöbb környező állammal konfrontációba került, az iraki kurd vezetéssel kialakított kapcsolat relatíve stabil maradt. Ennek a „tartósságnak” a vizsgálata tehát mindenképpen érdeklődésre tarthat számot.

Másrészt ez a téma jól szemlélteti, hogy a gyorsan változó közel-keleti regionális keretben mennyire ellenálló egy nemrég kialakult és megszilárdult bilaterális partnerségi kapcsolat.

¹ Azt, hogy Törökország nagyobb hangsúlyt kap a bilaterális kapcsolatok vizsgálatában a disszertáció címében szereplő „közeli kelet” kifejezés is mutatja: ez Törökország földrajzi helyzetéből adódóan nyer értelmet.

Diszciplináris hovatartozás alapján jelen kutatás elsősorban a nemzetközi kapcsolatok körébe tartozik, azon belül pedig a térségi tanulmányok Közel-Kelettel kapcsolatos kutatásaihoz sorolható. Interdiszciplináris természeténél fogva a disszertáció felhasználja a történettudomány, a politikatudomány és a közgazdaságtudomány eredményeit is.

1.2. Elnevezések és átírási kérdések

Az iraki kurdok jelenleg is fennálló legfőbb politikai szervezetét illetően a szakirodalomban különféle elnevezések terjedtek el. Ennek a 2005-től jogilag meghatározott föderatív entitásnak a hivatalos neve Kurdisztáni Régió, ezért a továbbiakban ezt a nevet használok, illetve KR-rel rövidítem, amennyiben az iraki kurdok számára kialakított föderatív régió területére, illetve a Régióra mint a nemzetközi kapcsolatok szereplőjére kívánok utalni. Ez a használat megfelel a hivatalos angol megnevezésnek: KRI (*Kurdistan Region of Iraq*). A tartomány hivatalos kurd megnevezése a *Herémi Kurdisztán*. A török szakirodalomban a tartomány elnevezésére az Iraki Kurd Régió (*Irak Kürt Bölgesi*, IKB) elnevezést használják.

Ha a terület és nemzetközi kapcsolatok szereplője helyett a (föderatív) állami entitásra kívánok utalni, akkor a Kurdisztáni Regionális Kormányzat elnevezést, illetve a KRK rövidítést használok, vagy a kormányzatra a főváros nevével (Erbíl) utalok (akárcsak Törökország esetében Ankara, az iraki központi kormány esetében Bagdad,² illetve Irán esetében Teherán, az Egyesült Államok esetében pedig Washington említésével).³ Az angolszász szakirodalomban az iraki kurdok föderális kormányzatára a KRG (*Kurdistan Regional Government*) rövidítéssel szokás utalni, míg törökül az IKB (Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi) rövidítés terjedt el. Kurd nyelven a régió kormányára a *Hikúmeta Heréma Kurdisztáné* kifejezés utal. Mindazonáltal a szakirodalomban gyakran használják ezeket a rövidítéseket a terület elnevezésére is – ez a disszertáció azonban az eltérő magyar rövidítésekkel (KR, illetve KRK) különbséget kíván tenni a tartomány (a terület), valamint annak kormányzata (az állami vezetés) között, továbbá megkülönböztetéssel él az „iraki kurdok”, illetve az „iraki Kurdisztán” kifejezések használata során is. A „kurd” szó jelző (pl. iraki) nélkül használt változata esetén a lakott országtól függet-

² Bagdadot mint önálló szereplőt azzal a megkötéssel használok, hogy ha az iraki fővárost vagy az iraki központi kormányt említem, akkor azokat az iraki kurdok politikai szerveződésén kívüli Irakra vonatkoztatva használok. Ha Irakot említem, akkor abban viszont belefoglaltatik az iraki kurd politikai szervezet is.

³ Törökország, Irak, Irán, az Egyesült Államok és a nemzetközi rendszer más szuverén szereplői esetében az általános gyakorlattal összhangban, illetve az egyszerűsítés végett beszélek „Törökország érdekeiről”, amely nyilvánvalóan a mindenkori török kormány érdekeire utal. E tekintetben az iraki kurdokon kívüli szereplők esetében tehát nem tulajdonítok nagy szerepet az adott szereplő jogi elnevezése (Török Köztársaság), a terület vagy ország elnevezése (Törökország), az ott élő domináns népcsoport elnevezése (török) és ottani végrehajtó hatalom (török kormány vagy török kormánypárt) közti különbségtételnek.

lenül, általánosságban (pán-kurd értelemben) utalok e nép tagjaira. Amennyiben a disszertációban általánosságban hivatkozom az elemzés tárgyául szolgáló bilaterális kapcsolatokra, úgy török-iraki kurd kapcsolatokról beszélek.

Iraki Kurdistan nem rendelkezik „tényleges” határokkal és nem azonos a KR kiterjedésével: annál nagyobb és általánosabb kifejezés, és az iraki kurdok által Irakon belül többségében lakott területek leírására használom.⁴ Mivel a KR 2005 előtt jogilag nem létezett, ezért az iraki kurdok által politikailag igazgatott terület megnevezésére – jobb elnevezés híján – az iraki Kurdistan kifejezést használom.

Kurd nyelven az iraki kurdok által többségében lakott területet – térképeken különböző határokkal feltüntetve – Dél-Kurdisztán (*Basûrê Kurdistanê*, vagy röviden csak *Basûr*) néven illetik, minthogy a kurdok által lakott közel-keleti területek déli régiójáról van szó. Az iraki kurdok értelemszerűen iraki állampolgársággal és kurd identitással bíró közösség, amely immár több mint száz éve elkülönül a törökországi, iráni és szíriai kurdoktól.

Iraki Kurdistanhoz képest „Észak-Irak” egy sokkal általánosabb és semlegesebb kifejezés, amely egyaránt utal a kurd területekre, valamint nagyjából az iraki Tikrit városának vonalától északra fekvő, többek között arabok és turkománok által lakott területekre is. A turkománok kifejezés alatt a magyarul gyakran csak iraki (vagy szíriai) türkmének néven elnevezett csoportokra utalok. Annak érdekében viszont, hogy Türkmenisztán lakosaitól (türkmen vagy türkmén) a türk népek szíriai és iraki ága egyértelműen elkülönüljön, a kevésbé meghonosodott turkomán kifejezést alkalmazom rájuk. (Fejes 2015, N. Rózsa 2007, p. 153) A turkománok önelnevezésük alapján iraki törököknek is nevezhetők. (Tugdar 2018, p. 9).

A disszertációban, az angol és a török nyelvű kifejezéseket leszámítva, minden idegen nyelvű kifejezés – amennyiben nincsen bevett magyar írásmódja – kiejtéshez közeli magyaros átírásban jelenik meg. A török pártok, így például a 2002 óta kormánypárti AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, Igazság és Fejlődés Pártja) esetében az eredeti török rövidítéseket alkalmazom, míg az iraki kurd PUK (*Jekîtija Nistimani Kurdistanê*), Kurdistan Hazafias Unió) és a KDP (*Pártija Demokrat a Kurdistanê*, Kurdistan Demokratikus Párt) esetén a pártok angol nevének (*Patriotic Union of Kurdistan*, illetve

⁴ Éppen amiatt, mert iraki Kurdistan meghatározása az iraki kurd lakosság számarányán alapszik, a terület pontos lehatárolása szinte lehetetlen. Ennek egyrészt az az oka, hogy a térségre vonatkozóan híján vagyunk a megbízható adatoknak (illetve egyáltalán a friss, naprakész demográfiai felméréseknek), valamint a demográfiai helyzet az utóbbi évtizedek átalakulásai közepette jelentősen megváltozott (illetve politikai nyomásra egyes helyeken megváltoztatták az etnikai arányokat). A kurd követelések kijelölése érdekében azonban (iraki) Kurdistan területét egyes kurd politikai szereplők térképeken határozzák meg.

Kurdistan Democratic Party) rövidítésére használt formát vettem át. Döntésemet az indokolja, hogy a szakirodalom széleskörűen alkalmazza ezeket a rövidítéseket.

1.3. A téma jelentősége és aktualitása

Jelen kutatás jelentőségét három szempontból határozom meg:

1. A disszertáció témája általánosságban érdekes, mert olyan jelenségekről, eseményekről, fejleményekről ad számot, amelyek kevésbé ismertek, és amelyeket mélységükben kevésbé vizsgáltak a Közel-Kelettel foglalkozó szakértők. A téma specifikuma elméleti és gyakorlati oldalról is megragadható. Elméleti szinten az Ankara és Erbil közti kapcsolatok „nem hagyományosak” abban az értelemben, hogy egy állami és egy állam alatti szervezet közti kapcsolatokról van szó, amely utóbbi (2005-től kezdődően) mégis állami jellegzetességekkel bír és államként viselkedik. Mindezzel együtt is Erbil szuverenitása korlátozott, amelyet a Régió belül több szereplő tartós politikai jelenléte bonyolít. Gyakorlati szinten a téma specifikussága abban határozható meg, hogy az elemzés tárgya – a „hagyományostól” eltérően – nem a török kormány és a törökországi kurdok viszonya, hanem Törökországnak a nemzetközi tér kurd szereplőivel kapcsolatos sokrétű érdekrendszere, diverzifikált politikája, vagyis egy speciális, határon átnyúló kapcsolat.
2. Tudományos szempontból a téma fontossága abban ragadható meg, hogy új ismeretek megszerzéséhez járul hozzá. A disszertáció a téma tárgyalása során felvetett kérdések és kontextusuk új szempontból történő megértését szolgálja, és ez a nemzetközi kapcsolatok elméleteit is gazdagítja. Jelenleg nem létezik olyan átfogó, a jelenlegi helyzetet és a történeti vonatkozásokat egyaránt tárgyaló mű, amely Törökország és az iraki kurdok politikai és gazdasági kapcsolatrendszerét a teljesség igényével vizsgálná.
3. A téma iránti személyes érdeklődésem bizonyítéka, hogy a témához kötődően tartottam a legtöbb konferencia-előadásomat és eddig a legtöbb publikációm is ehhez kapcsolódóan született. Ez a téma kiválóan egyesíti az érdeklődésem homlokterében álló területeket (Törökország és az arab világ) egy „harmadik szereplő”, a(z iraki) kurdok bevonásával. A kutatásaimra jellemző „török hangsúly” a Törökország iránti erősebb érdeklődésemnek és tapasztalataimnak köszönhető (mind a számos helyszíni látogatás, kutatás révén, mind pedig a nyelvi ismeretekre tekintettel). Míg Törökország kurd többségű területein járva sikerült

a témához személyesen még közelebb kerülnöm, addig sajnos iraki Kurdistanba még nem volt lehetőségem ellátogatni.

A témát, valamint az ahhoz közvetlenül kapcsolódó politikai fejleményeket számos tényező teszi aktuálissá. Ezek közé tartozik az, hogy az utóbbi években kiemelt érdeklődés övezi nem csupán Törökország, hanem a kurdok politikai helyzetét is. Míg a Törökország iránti nemzetközi és tudományos figyelem egyre intenzívebbé válása az ország Európai Unió csatlakozási tárgyalásainak megkezdéséhez köthető (1999), addig az iraki kurdok először – bár a törököknél sokkal kisebb mértékben – az 1991-es Öbölháború kapcsán kerültek a nemzetközi politikai és tudományos közösség figyelmébe. Irak amerikai megszállását (2003) követően ez a figyelem tovább fokozódott, mivel az iraki kurdok autonóm tartományt és korábban sohasem birtokolt érdekérvényesítési eszközöket szereztek az új Irakon belül (a 2005-ös iraki alkotmány értelmében). Ezt követően az iraki kurdok helyzetének robbanásszerű javulása (főképpen gazdasági téren a kedvező befektetési és fejlesztési lehetőségek), valamint az iraki kurdok kvázidemokratikusnak mondható politikai berendezkedése tartotta fenn a nemzetközi érdeklődést. Az utóbbi években pedig mind Törökország, mind az iraki kurdok a szíriai konfliktus, illetve annak destabilizáló hatása miatt kerültek a tudományos közösség és a média figyelmébe: míg a török kormány a törökországi és szíriai kurdok egy része ellen kezdett intenzív harcokba, addig az iraki kurd vezetés egzisztenciális harcot vívott az Iszlám Állammal. Ez a „tűzkeresztség” az iraki kurdok számára felvetette a függetlenség lehetőségét, amelyet 2017-ben a nemzetközi szereplők egyöntetű elutasítása követett. Mindezek a fejlemények alapvetően alakították a felek közti dinamikákat, így a közel-keleti hatalmi átrendeződés (Irán megerősödése Irakban, amerikai visszavonulás, fokozódó orosz és kínai jelenlét a Közel-Keleten, iráni nukleáris megállapodás, növekvő szaúdi befolyás) közepette Törökország és az iraki kurdok közti politikai, geopolitikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatok vizsgálata különösen időszerű és releváns.

1.4. Szakirodalmi áttekintés

A téma feldolgozását a lehető legszélesebb körű magyar, angol és török nyelvű szakirodalomra támaszkodva végeztem.

Az utóbbi időben az Irakra, illetve az iraki kurdokra vonatkozó magyar szakirodalom bővülésének lehetünk tanúi. Az iraki háború hadműveleti kérdései a magyar szakirodalom érdeklődését is méltán keltették fel. (lásd például: Resperger 2004; Andor–Tálas–Valki 2004; Kis-Benedek 2003; Dr. Jakus–Ombódy 2003; Németh 2007) Az újabb érdeklődés oka egyrészt Magyarország iraki szerepvállalásában keresendő: a megnöveke-

dett érdeklődés a magyar katonák iraki jelenlétéhez (az Iszlám Állam elleni harc miatt) (Wagner 2016), a MOL Magyar Olaj- és Gázipari Nyrt. iraki kurdisztáni szerepvállalásához, illetve a magyar támogatású újjáépítési programokhoz kapcsolódik (pl. *Hungary Helps*). A „magyar érdekekkel” és érdeklődéssel összefüggésben említhetők az iraki események iránt migrációs szemszögből közelítő elemzések is. (Dudlák 2017a; Dezső 2020) Másrésztől azonban 2014-től két nagy horderejű esemény is ráirányította a magyar nemzetközi kapcsolatok szakértőinek figyelmét Irakra. Ezek egyike az Iszlám Állam felemelkedése és bukása (ez önmagában számos elemzés, illetve monográfia tárgya volt itthon is: N. Rózsa 2014a; N. Rózsa, 2014b; Manyasz et al. 2016; Arany–N. Rózsa–Szalai 2014; Csiki–Etl 2016; Wagner 2016; Wagner 2018; Szalai–Wagner 2018a; Szalai–Wagner 2018b; Szalai–Wagner 2019) a másik pedig a 2017-es iraki kurd függetlenségi népszavazás. (Pénzváltó 2017; Wagner 2018; KKI 2017) Mindezek mellett a régióban zajló változások és átalakuló dinamikák Irakot is érintik, illetve Irak maga is fontos terepe a regionális versengésnek. (Etl 2014; Etl–Pénzváltó 2016; Tóth 2018; Szalai–Wagner 2018a; Szalai–Wagner 2018b; Szalai–Wagner 2019) Törökország Irakpolitikájával magyarul egyedül az Ablaka et al. (2020) foglalkozik, amelyben a Pénzváltó Nikolett által írt Törökország alfejezet leginkább a 2017 és 2020 közötti időszak fejleményeire koncentrált. Éva Ádám (2016) Törökország közel-keleti külpolitikájának elemzése során sincs Törökország Irak vagy iraki Kurdisztánnal kapcsolatos 2017 előtti politikája részletezve.

Összességében a magyar szakirodalom döntően a KR belső dinamikáit, Irakon belüli, illetve az Iszlám Állammal kapcsolatos helyzetét vizsgálta (Csiki 2011; Etl 2014; Pénzváltó 2015, illetve magyar szerző tollából angolul: Besenyő 2019), és csak ezekhez kapcsolódóan – érintőlegesen (Lechner 2018) – kísérté figyelemmel a tartomány nemzetközi kapcsolatait. Ezen belül pedig a Törökországgal kialakított kapcsolatok csak elvétve jelennek meg. Szintén magyar vonatkozása miatt az utóbbi időben többen is foglalkoztak az első világháború utáni ún. Moszul-kérdéssel: Klinghammer 2015; Varga 2020; Nyári 2019.

A KR és környezete iránti érdeklődés az utóbbi másfél évtizedben jelentősen megnőtt a nemzetközi szakirodalomban is. Ennek az érdeklődésnek egy része elméleti orientációjú. Egyrészt, a KR létrejötte (2005) egy újabb példával gazdagította az autonóm tartományok működésével kapcsolatos tudásunkat, másrészt a KR mint föderatív entitás elemzése önmagában is érdekes, mert nem „tipikus” közel-keleti jelenséget takar (biztonság és demokrácia megvalósulása – legalábbis látszólag), hanem egyfajta „másik Irakként” (Natali 2015, p. 153) szokás rá tekinteni, mivel általánosságban a Régió be-

lül 2003 után más dinamikák érvényesültek, mint Irak többi részén. Gyakorlati szempontból az iraki kurdok iránt megnövekedett érdeklődést elősegítette a KR növekvő energiapolitikai szerepe (főképpen a kőolajtermelés révén) (Abdulrahman 2017; Auzer 2017; Frappi 2016; Gürbey–Yildirim 2019; Mansurbeg–Paasche 2014; Mills 2016; Odintsov 2018; Owtram 2017; Paiman 2018; Roberts 2016; Scholl 2018), illetve a Régió által a nemzetközi szereplőkkel kialakított egyre szélesebb körű diplomáciai kapcsolatok. 2014-től az iraki kurdok az Iszlám Állam elleni „hősies” harc tárgyai lettek, emellett pedig folyamatosan készültek elemzések az iraki kurd függetlenség várható következményeiről: előnyeiről, hátrányairól, illetve kivitelezésének módjáról.

Törökország és az iraki kurdok közti kapcsolat elemzése már legalább 1991 óta felkeltette a nemzetközi kutatás figyelmét, 2003-at követően pedig a téma hangsúlyosan jelen van az elemzések között. (Al–Tugdar 2018; Aras 2011; Balcı 2015a; Balcı 2015b; Barkey 1994, Barkey 2005; Barkey 2011; Barkey 2014; Barkey 2015; Bengio 2014; Černý 2014; Černý 2018; Charountaki 2012; Charountaki 2019; Coşgun 2011; Dal–Belder 2015; Demir 2018; Demir 2012; Demiryol–Pekşen 2018; Dogan–Demir 2015; Ertem 2015; Frahm 2007; Gasparetto 2020; Gurlay 2016; Gözkaman 2013; Gunter 2005; Hale 2007; Harunoglu 2015; Kesgin–Kaarbo 2010; Kumral 2016; Larrabee–Nader 2013; Lindenstrauss 2014; Lundgren 2007; Marr 1996; Migdalovitz 2002; Müftüler–Baç 2014; Özcan 2011; Özdemirkıran 2015; Park 2008; Park 2012; Park 2014; Phillips 2009; Pusane 2020) A török–iraki kurd bilaterális kapcsolatok felé több irányból is közelítettek: Irak (a központi kormány) nézőpontjából, az iraki kurdok irányából és Törökország felől egyaránt. Ez utóbbi esetében vagy a „kurd kérdés” kapcsán, vagy Ankara közel-keleti külpolitikai lépéseinek vizsgálata során, vagy Törökország és Irak kapcsolatainak tényezőjeként kaptak szerepet a török–iraki kurd kapcsolatok. Nagyjából az 1991 és 2003 közti korszakra jellemző, hogy az akkori viszonyokra a források nem aktuálisan, „gyorselemzési szemmel”, hanem évekkel később, összefoglaló szemlélettel tekintenek. 2003-at követően koherens és átfogó szemléletre azonban e szerzők egyike sem vállalkozott, hanem sokkal inkább az eseményekhez, néhány éves időszakhoz, a dinamikák „felgyorsulásához” kötődő gyorselemzési szemléletet valósítottak meg.

A nemzetközi szakirodalom az iraki kurdok és Törökország közötti kapcsolatok 2014 és 2017 közötti vagy azon túlmutató változásait – annak újdonságai miatt – egészében még nem tárgyalja (Ali 2016; Barkey 2014; Černý 2018; Kadioglu 2019; Mustafa–Aziz 2017; Nader et al. 2016), kivételként talán csak Şaban Kardaş (2018) cikke említhető. Erre a cikkre is jellemző azonban, hogy az Ankara és Erbil közti kapcsolatoknak legin-

kább csupán egyetlen momentumát ragadja ki– ez pedig leginkább az iraki kurdok 2017-es függetlenségi népszavazása. A legtöbb elemzés amúgy is ez utóbbival foglalkozik (Barzani 2013; Bengio 2019; Charountaki 2019; Dilek 2018; Gunter 2018; Gurbuz 2017; Kaplan 2019; McGinn 2018; Owtram 2017; Palani et al. 2019a; Palani et al 2019b; Park 2017; Park 2018; Rafaat 2018; Riegl et al 2017; Strachota–Lang 2017; Tugdar 2019), és ehhez kapcsolódóan – többnyire csupán érintőlegesen – számol be a Törökország és a Kurdisztáni Autonóm Régió kapcsolatáról. A másik jellemző forráscsoportba azok az angol és török nyelvű tanulmányok tartoznak, amelyek az Iszlám Állam elleni harc miatt megnövekedett nemzetközi érdeklődés kielégítését szolgálják. (Ahmed 2012; Ahmed 2013; Bozarslan 2017a; Bozarslan 2017b; Bozarslan 2017c; Kaválek 2015; Kaválek–Mares 2018; Küçük–Aksu 2019; Sagnic–Zeidel 2015; Seloom 2016; Semin 2017; Zoonen–Wiryra 2017) Nézőpontjuk az Irakon belüli dinamikák, a szereplők közti akciók és reakciók részletes ismertetése szempontjából különösen hasznos volt. Ezekben – érintőlegesen – szintén fontos információkat találunk a bilaterális kapcsolatok kontextusát illetően. Érdekes adalékokkal szolgálhatnak még a KR belső (gazdasági, politikai) fejleményeiről szóló elemzések is. (Aziz–Cottey 2021; Badawi 2017; Csiki 2011; Csiki–Etl 2016; Dalar 2016; Danilovich 2014; Demir–Welat 2010; Ertem 2011; Freij 2007; Gunter 1993; Gunter 2008; Gunter 2013; Hama–Connelly 2017; Hassan 2015; Isakhan 2017; Kuruuzum 2018; Mansour 2017; Natali 2010; Natali 2015; Noori 2016; Owtram 2017b; Paasche–Sidaway 2015; Pénzváltó 2015; Rafaat 2013; Rafaat 2018; Ross–Mohammadpur 2016; Rubin 2016; Shareef 2017; Stansfield 2013; Stansfield 2017; Strachota–Lang 2017; Tugdar 2018; Yılmaz–Sevdeen 2019; Zaman 2016) Mindezen elemzések részeként az Ankara és Erbil közti kapcsolatokban domináns energiapolitikai szempontra vonatkozó adatok is megjelennek. (Demir 2017; Demiryol–Pekşen 2018; Özdemir–Raszewski 2016; Tol 2014)

A disszertáció szoros értelemben vett témájával intézményi szinten a legaktívabban a török kormány támogatását élvező SETA (*Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*), (Balci–Gürler–Baykal 2016; Balci 2015b; Gürler 2017) a közel-keleti kutatásokra szakosodott ORSAM (*Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*), (Duman 2016; Duman 2017a; Duman 2017b; Duman 2019) illetve az iraki kurd MERI (*Middle East Research Institute*) (Kaválek 2016; Kaválek 2017; Manis–Kaválek 2016) kiadványai foglalkoznak. Fontos még megemlíteni a törökországi Sakarya Egyetem alá tartozó ORMER (*Ortadoğu Enstitüsü*) által évente kiadott *Ortadoğu Yılığ*ı (Közel-Kelet Évkönyv) nevű könyveket is, amelyek tematikus, Irakra vonatkozó fejezetei – bilaterális, török-iraki vonatkozásban, de részletesen tárgyalva az Ankara-Erbil viszonyt is – jól hasznosítha-

tók. Mindezek az intézetek az utóbbi, nagyjából egy évtizedben aktívak, és jellemzőjük, hogy az Irakban zajló eseményeket nem több éves távlatból, hanem mindig aktualitásokban vizsgálják.

1.5. Kérdések, hipotézisek

Törökország és az iraki kurdok közel három évtizedes kapcsolatrendszerét vizsgálva az egyik leglényegesebb kérdés a két fél közti kapcsolatok átalakulásának folyamata a 2010 előtti és utáni néhány évben. Ennek vizsgálata során a nemzetközi kapcsolatok három fő elméletalkotó iskolája révén három fókuszpontot különíthetünk el. Ezek révén alapvetően arra keresem a választ, hogy a kapcsolatok átalakulása miként zajlott, illetve, hogy milyen tényezők milyen súllyal vettek részt ebben a folyamatban? A változások, átalakulások teljes magyarázata érdekében a bilaterális kapcsolatok sokrétű, több elmélet egyidejű alkalmazásával történő magyarázatára van szükség.

A neorealizmus alapfeltevése szerint a vizsgált jelenségek, vagyis a történelem, a nemzetközi kapcsolatok tárgya megfigyelésünktől függetlenül is létezik. Így például az állam mint egész egy körülírható entitásként fogható fel, amelynek a legfőbb attribútuma az önérdekkövetés és ezen belül is saját biztonságának szavatolása a nemzetközi rendben. Eszerint a valóság, mint olyan, felfogható, leírható és rekonstruálható. (Munslow 2003, p. 7) Mindez a neorealista gondolkodásban ahhoz vezet, hogy az események, változások nem politikai döntések eredményei, hanem a rendszer struktúrájának – az államok közti anarchikus viszonyának – elkerülhetetlen termékei. A neorealista magyarázat szerint Törökország és az iraki kurdok kapcsolata a regionális erőegyensúly, illetve annak megváltozásával magyarázható, vagyis az egyik oldalról Törökországnak Irán iraki befolyását kiegyensúlyozandó (ellensúlyozandó) szüksége volt az iraki kurdok támogatására, a másik oldalról pedig az iraki kurdok számára az Egyesült Államok hátterbe szorulása és a Bagdaddal való „problémás viszony” miatt új patrónusra volt szükség.

Az iraki kurdokkal kapcsolatos váltás(ok) kapcsán az első, elméletből levezetett kérdés, hogy a nemzetközi rendszer és a regionális szereplők által alkotott struktúra megváltozása milyen mértékben játszott szerepet a török és az iraki kurd vezetés politikai közeledésében? A kérdést úgy is feltehetjük, hogy a hatalmi viszonyok többszöri megváltozása milyen mértékben váltotta ki a szereplők együttműködését?

A neoliberális (institucionalista) megközelítés szerint az államok a nemzetközi politikában egy bizonyos értékrendet követnek, és a külpolitikai cselekvést eszmék és ideológiák határozzák meg, amelyek az államok belső természetéből, berendezkedéséből

fakadnak. Eszerint a kapcsolatok megváltozása politikai (értékrendi) döntés, a szereplőkön belüli belső viszonyok vizsgálata pedig kiemelt fontosságú a jelenségek megértéséhez. A neoliberális magyarázat szerint az együttműködések legfőbb elősegítője a szereplők (államok) közti kölcsönös függőség. (Keohane–Nye 1972) Bár az Ankara és Erbil közti kapcsolatok nem emelkedtek a nemzetközi intézmények szintjére, hanem továbbra is bilaterális keretek között maradtak, az előbbi megközelítés szerint az együttműködés – még ha hierarchikus viszonyok között is – kölcsönös és közös érdekeken alapul. A feltételezések szerint biztonsági (katonai) és politikai (diplomáciai) szinten a két szereplő vezető rétege kulcsszerepet játszik a kapcsolatok fenntartásában és előmozdításában, és a török és az iraki kurd társadalom minden szegmense részéről is jelentős összekapcsolódásoknak lehetünk tanúi (társadalmi, gazdasági és részben kulturális szinten).

Az iraki kurdokkal kapcsolatos váltás(ok) kapcsán a második, elméletből levezetett kérdés, hogy a kapcsolatok elmélyítésének és fenntartásának hátterében mennyiben húzódik egyfajta ideológiai vagy értékrendi közelség az érintett felek között (vezetői szinten)? A megélénkülő gazdasági kapcsolatok (társadalmi szinten) mennyiben dinamizálták a felek politikai közeledését?

A nemzetközi kapcsolatok konstruktivista megközelítése szerint nincsenek valóságban létező, jól körülhatárolható hatalmi, nemzeti érdekek – mint a neorealistáknál –, hanem kultúránként, társadalmanként eltérő elvek, értékek és normák konstruálják a valóságot. (Lebow 2001, p. 67) Ekképpen a neorealizmus megközelítésében nagy szerepet játszó struktúra a konstruktivista felfogásban a közösségi percepciók (észlelés, érzékelés) terévé válik. Az egyéni döntéshozatali folyamatok egymásra hatásának eredményeképpen a struktúra egyfajta közös eredője a döntéshozatali folyamatok egyéni percepcióinak. A konstruktivista magyarázat szerint a szereplőkben (vagy legalábbis a közvélemény által formált vezető rétegben) élő hiedelmek és percepciók alapvetően határozzák meg a kapcsolatok alakulását. (Cox 1981) Hogy pontosan mik a szereplők hiedelmei és percepciói, arra identitásukból következtethetünk, amelynek (ki)alakulása összetett folyamat eredménye, amely egyesíti a történelmi tapasztalatot és örökséget, a külső hatásokra adott kollektív válaszokat, illetve a mindenkorai vezetés által „konstruált” domináns narratívát. A konstruktivista alapon megfogalmazott feltételezések szerint legalább a vezető rétegben (politikai szinten) Ankara és Erbil viszonyában egymásra vonatkozóan olyan percepcionális változások történtek, melyek elősegítették a kapcsolatok pozitív irányú átalakulását.

Az iraki kurdokkal kapcsolatos váltás(ok) kapcsán a harmadik, elméletből levezetett kérdés, hogy a kapcsolatok elmélyítésének és fenntartásának háttérében milyen percepció bázissal rendelkeznek a résztvevő felek (illetve a feleken belüli közösségek, érdekcsoportok)? Hogyan ítélték meg egymást a felek általában (és a feleken belüli közösségek, érdekcsoportok specifikusan) és ez miért és miként változott?

A disszertációban elemzett további kérdések közül kiemelt fontosságú annak megválaszolása, hogy a tárgyalt időszakban miként változtak Törökország érdekei, preferenciái illetve pozíciója (érdekérvényesítő képessége) Irakban az iraki kurdok vonatkozásában? Az érdekérvényesítő képességet a belső hatalmi képességek, a kontextus (külső hatások), a szereplők közti érdekütközések, illetve a kinyilvánított érdekek megvalósulásának fényében elemzem. Vagyis utólagos nézőpontból határozom meg azt, hogy a török külpolitika milyen keretek között mozgott és mennyire bizonyult hatékonynak iraki Kurdisztánnal, illetve általában Irakkal szemben?

A disszertáció a kapcsolatok jellegére, természetére vonatkozóan is vizsgálódásokba bocsátkozik. Törökország és a KR 2008 utáni időszakával kapcsolatban szövetségről vagy alkalmi együttműködésről beszélhetünk? Mennyiben kölcsönös és kiegyensúlyozott Ankara és Erbil kapcsolata 2008-at követően? Milyen elosztásban részesülnek az együttműködésük által létrehozott nyereségből?

Az értekezés első hipotézisét ezekből a kutatási kérdésekből levezetve alkottam meg:

1. Eszerint Ankara és Erbil kapcsolata a konfliktusosból együttműködővé vált és az együttműködés tartósan fennmaradt (elmélyült). Ezt az alábbi tényezők segíthették:
 - a. Mind a nemzetközi rendszer, mind a szereplők által (is) alkotott regionális struktúra.
 - b. Az ankarai és erbili vezetés közötti ideológiai és értékrendi közösség, valamint az országok közötti gazdasági és társadalmi kapcsolatok megélénkülése.
 - c. A felek egymás tekintetében az elutasító diskurzust felcserélték egy pragmatikus, befogadó diskurzussal (elméleti szint), illetve a szereplők új magatartásukat a megváltozott percepciók alapján alakították ki (gyakorlati szint).

További hipotézisek:

2. Törökország és a KR kapcsolata kiegyensúlyozatlan (aszimmetrikus).
3. Törökország Irakkal kapcsolatos érdekeire és érdekérvényesítési képességére kontinuitás jellemző.

- a. Bár Törökország korszakonként eltérő hangsúllyal közelített az iraki szereplőkhöz, alapvető céljai, érdekei Irakban mindvégig azonosak maradtak.
 - b. Törökország érdekérvényesítő képessége Irakon belül mindvégig gyenge maradt.
4. Mind Ankara, mind Bagdad, mind pedig Erbil bizonyos – a továbbiakban azonosítandó – cselekvési határok között egyensúlyoz (szűkre szabott mozgástér), és ezért korlátozza azokat a lépéseit, melyek a többiekre negatív hatását fejthetnek ki. Ezek a szereplők tehát finom egyensúlyozással (*delicate balancing*) igyekeznek elkerülni a térvesztésüket, a bizonytalanságot és a kockázatokat.

Az egyensúlyozás szót két értelemben használok. Egyrészt „klasszikus értelemben” beszélhetünk a hatalmi pozíció (ki)egyensúlyozásáról, amely a status quo megőrzése érdekében a szereplők közti együttműködéseket a megnövekedett hatalmi pozíciójú szereplő ellensúlyozására sarkallja. Másrészt a vizsgált témán belül megfigyelhető a cselekedetek egyensúlyozása is. Ez azt jelenti, hogy a szereplők csak bizonyos, relatíve szűkre szabott cselekvési keretek között határozhatják meg érdekeiket és gyakorlati politikai lépéseiket. Ez is alapvetően a status quo fenntartását szolgálja, itt azonban a korlátozás az adott szereplő részéről önmagára vonatkozóan történik, nem pedig a többi szereplő végez ellensúlyozást (kiegyensúlyozást). Ez az önkorlátozó politika az egyensúlyi rendszer felborítása és az adott szereplő „túlterjeszkedése” ellen véd. Vagyis összességében a szereplők a rendszerszintű változások ellen vannak, és érdekeltek mind önmaguk, mind mások lehetséges destabilizáló lépéseinek korlátozásában.

1.6. Módszerek és elemzési szempontok

A disszertáció alapvetően kvalitatív kutatási módszereket alkalmaz, vagyis, a hipotézisek vizsgálata, a kutatási kérdésekre adott válaszok jellemzően nem tartalmaznak számszerű adatokat, azok nem kvantifikálhatók. A kvalitatív magyarázati sémákat olykor kvantitatív elemekkel egészítem ki, annak érdekében, hogy egy-egy jelenség relevanciáját saját kontextusán belül kiértékelhessem (például kereskedelmi, gazdasági, demográfiai adatok a témául szolgáló bilaterális viszonylatban összehasonlítva más relációkkal). Kvalitatív módszerek közül a szövegelemzés, illetve kisebb mértékben a diskurzuselemzés módszereit alkalmazom, vagyis elsősorban primer és szekunder forrásokra épülő beavatkozás-mentes vizsgálatra (dokumentumelemzés, szakirodalom elemzés, narratív elemzés) támaszkodom. Az elemzést magyar, angol és török nyelvű források bevonásával végzem, amelyek között különféle sajtótermékek, gazdasági és politi-

kai elemzések, valamint publikált személyes közlések, visszaemlékezések is helyet kapnak. Ebben a kutatásban a weberi tudományfelfogással összhangban a vizsgált jelenségeket nem valamilyen értékrend szerint kívánom értékelni (normativitás), hanem fő célom azok megértése és magyarázata (pozitivistá felfogás). Jelen kutatás nem kíván az itt felvetett kérdések kapcsán bármilyen morális álláspontra helyezkedni, sőt alapvető célja, hogy ezt a lehető legnagyobb mértékig elkerülje.

A szükséges magyarázati „mélység és kontextus” elérése érdekében az adatok gyűjtése, az adatok értelmezésére szolgáló elméletek és az elemzési technikák (többszintű elemzés) esetében érvényesítem a triangulációt, vagyis a disszertáción belül több szempontú forrásbázist, egyszerre több elméletet és elemzési technikát alkalmazok. (Evers–Staa 2010, pp. 749–750)

Kutatási stratégiaként egyetlen esettanulmányra támaszkodom, amelynek során „egy meghatározott kortárs jelenség vizsgálatát végzem, felhasználva annak kontextusát és az ahhoz kapcsolódó sokrétű forrásanyagot.” (Robson 1993, p. 146) Az esettanulmány kiválóan alkalmas a politikai döntések megvilágítására, a vizsgálat tárgyának „sűrű” leírására, a jelenségek magyarázatainak és következményeinek megértésére. (Ebneyamin–Moghadam 2018, pp. 2–3) Az esettanulmány lehetővé teszi a vizsgált jelenség, eseménysorozat kontextuális jelenségekre érzékeny elemzését.

A hipotézisekben felvetett állítások vizsgálatára, illetve a kutatási kérdések megválaszolására a legmegfelelőbb módszert a végkimenetel-magyarázó folyamatkövetés (*explaining-outcome process tracing*) kínálja (Willis 2014, p. 3; Yanow et al. 2010, p. 112). Nemrégiben hasonló módszertani eszközt alkalmazott disszertációjában Péntzváltó (2020, p. 23). Az esettanulmányon alapuló folyamatkövetés célja az okozati lánc, az okozati mechanizmus feltárása, vagyis annak megértése, hogy milyen oksági folyamatok zajlanak a független változó és a függő változó között. (Bennett–Checkel 2014, p. 6) A folyamatkövetés annak vizsgálatára szolgál, hogy milyen hatások érvényesülnek a szereplők interakciójában, és ezeket milyen elmélet(ek) magyarázza(k) meg. (Paterson 2010, p. 971) A folyamatkövetés tipikusan egy esettanulmány esetében alkalmazható kvalitatív módszer. Ezt kolligációnak is nevezhetjük, amely során „az események sorát történeti magyarázat felállításával narratív formában követjük és tárgyaljuk.” (Samaan 2019, p. 14) Ilyenkor tehát a végkifejlet már ismert, a kutatási kérdés pedig abból adódik, hogy miként jutottunk el a végkifejletig. Jelen értekezés időben és térben is zárt végű elemzést végez. Az értekezésben egyedi esettanulmányként az Ankara és Erbil közti kapcsolatok változását mutatom be, és ehhez az eseten belüli szinkronikus (térbeli) és diakronikus (időbeli) elemzést végzek. (Willis 2014, p. 1)

A disszertáció pluralista megközelítést alkalmaz, amelynek során éppúgy számításba veszi az egyes szereplők belső dinamikáit, az egyén szerepét, illetve a rendszerszintű tényezőket, mint az anyagi és normatív megfontolásokat. (Charountaki 2011, p. 3) Egy szereplő stratégiájának, motivációinak megértéséhez a belső viszonyokat is számításba kell venni.⁵ Csak ennek során nyílik lehetőség annak megértésére, hogy az adott szereplő miként alakítja ki és nyilvánítja ki érdekeit. Disszertációjában Rada (2016a) és Pénzváltó (2020) is a belpolitikai környezet és a külső hatások együttes számbavételének fontosságára hívja fel a figyelmet akkor, amikor a török külpolitika változásainak vizsgálatát végzik. A belpolitika vizsgálata fényt vet arra, hogy az adott szereplőn belüli preferenciák miként alakulnak, a „nemzeti érdek” és stratégia miként formálódik. (Milner 1992, p. 493) A biztonsági kapcsolatok belpolitikai megítélésében tipikusan nagy szerepet játszik az elitek percepciója. (Milner 1992, p. 490) A kontextuális események pedig akkor fontosak, ha változást idéznek elő a szereplők érdekeit, képességeit, meggyőződéseit illetően.

1.6.1. Az érdekek vizsgálata

A kutatáshoz feltétlenül szükséges meghatározni azt, hogy mit értek „érdek” alatt. A fogalom kiemelt vita tárgyát képezi a nemzetközi kapcsolatok „hagyományos” iskolái között. Mivel a disszertáció az érdekek kérdéskörével külpolitikai szempontból foglalkozik, ezért ezt a fogalmat is csupán ebben a szűkebb kontextusban vizsgálja. Ekképpen az érdekek a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek a külpolitikai céljait jelentik, amelyek az adott szereplőnek a nemzetközi szinten elérni kívánt állapotára irányulnak. A külpolitikai érdekeknek az érvényesülési terepe tehát a nemzetközi szintér („külföld”), létrejöttük és alakulásuk a nemzetközi kapcsolatok szereplőin belüli és közötti kölcsönhatások (érdekek és ellenérdekek összeütközésének) eredménye. Típusaik szerint lehetnek általánosak (pl. stabilitás, hegemonia, biztonság, gazdasági fejlődés), vagy specifikusak; ez utóbbiak már tartalmazhatnak utasításokat a külpolitikai célok lehetséges kivitelezési módjára vonatkozóan is.

Az elemzés során elsősorban az adott szereplők vezető politikusai által kinyilvánított érdekeket, illetve a több szereplővel összevetve az érdekek közötti egyezéseket és ellentéteket vizsgálom. A hivatalosan kinyilvánított érdekek mellett természetesen fontos a külpolitikai magatartás (az érdekek megvalósulása vagy csorbulása) és a mások által

⁵ A belső viszonyok követése Irak esetében különösen hangsúlyos, mivel a finom egyensúlyi helyzetben apróbb változások is jelentősen befolyásolhatják egy-egy csoport (és a hozzá kapcsolódó külföldi támogató) érdekérvényesítő képességét. Így például a Szaddám-rezsim utáni Irak életében kiemelt szereppel bírnak a tartományi választások eredményei is, mert a belpolitikai dinamikák folyamatosan változnak. (Wagner 2013, p. 14)

észlelt külpolitikai magatartás is. (Marton 2013, p. 16) Ez utóbbi adott esetben nagyobb hatással van az érdekek kialakulására, illetve módosulására, mint a nemzetközi szereplők „tényleges” hatalmi képességei.

Az itt alkalmazott megközelítés szerint az érdekek sokféleképpen megfogalmazhatók, sokrétűek, egy szereplőn belül sem mondhatók egységesnek. A szereplők „eredő” érdekei, amelyeket külkapcsolataiban érvényesít, belső politikai viták kölcsönhatásának eredményeképpen alakulnak ki. A sokrétűség által kiváltott komplexitás azonban gyakran észszerűen csökkenthető. Bizonyos mértékű „esszencializálásra” minden elemzésnek szüksége van, természetesen azzal együtt, hogy az elemző felhívja a figyelmet az alkalmazott elemzési keretrendszer korlátjaira. Így például a(z iraki) kurdok helyzetének javulásától való félelmet a török vezetés táplálja (kinyilvánított érdekként jelenik meg), a török társadalom (egy része) pedig elfogadja. A vezetésnek ez a felfogása – még ha csupán az általuk „konstruált valóságról” is van szó, és ez nem is csupán az egyetlen tényező, amely motiválja a török külpolitikai magatartást –, igenis magyarázó erővel bírhat ugyanezen vezetés cselekedeteinek a megértésében, annak ellenére, hogy a török társadalom – amelynek képviselőiben a politikai vezetők eljárnak – egy másik része nem osztja ezt a nézetet. Külpolitikai szempontból egy adott szereplőn belül kétféle érdeket különböztetnek meg:

1. domináns érdekek azok, amelyek a vezetőrétegben kifejeződnek
2. marginális érdekek azok, amelyeket a politikai ellenzék és a közvélemény egy része magáénak vél.

A disszertációban az egyes szereplőkhöz kapcsolódóan két tényezőt vizsgálok annak érdekében, hogy a köztük lévő kapcsolat együttműködő vagy konfliktusos jellegére magyarázatot kínáljak. Az egyik tényező a szereplők által megfogalmazott célokra, érdekekre terjed ki. A feltételezés szerint együttműködés ezek azonossága esetén lehetséges. Ahogyan Holsti (1967, pp. 146–147) fogalmaz: „amikor a célok nem azonosak [az államok között], úgy az egyik állam nyeresége a másik állam vesztesége; amikor azonosak, akkor az egyik állam nyeresége a másik állam számára is előnyös lehet.” Kriesberg (1968, p. 1) meghatározása alapján „a konfliktus olyan kapcsolat két vagy több fél között, amelynek során az egyes felek céljai nem egyeznek, és az egyes felek ennek tudatában is vannak.” A másik megközelítés szerint a szereplők cselekedetei, semmint a célok közti egyezés révén beszélhetünk együttműködésről. (Jackson 1973, p. 446) Az adott cselekvés, lépés (általánosságban: viselkedés) természetesen a következményeivel együtt elemzendők, azok révén nyerik el jelentésüket.

1.6.2. Az együttműködés szintjeiről

Az Ankara és Erbil között 2008-at követően formálódó pozitív viszony vizsgálatában kiemelt kérdés, hogy a felek között milyen mélységű kapcsolatokról beszélhetünk. Ehhez kapcsolódóan több kategóriát is felállíthatunk.

A szövetséget (*alliance*) két vagy több szereplő között formális módon létrejött biztonsági együttműködésként (védelmi vagy támadó célzattal) határozom meg. (Yalçın 2015, p. 399) Amennyiben a biztonsági együttműködés informális keretek között (szerződéssel nem szentesített módon), „hallgatólagosan” (*tacitly*) zajlik, úgy a politikai lépések „összehangolásáról” (*alignment*) van szó. (Pénzváltó 2020, p. 40) Eseti alapon, vagyis rövid távon is létezik szövetség, ezt ad hoc szövetségnek hívjuk. Az erősebb fél a szövetséget akár kényszerítéssel (*coercion*) is létrehozhatja. (Milner 1992, p. 469)

A szereplők közti együttműködésről (*cooperation*) abban az értelemben beszélek, amikor a résztvevők közötti kapcsolatnak nincs olyan biztonsági tartalma, amely valamilyen közös veszély elhárítására irányul. Axelrod és Keohane (1985, p. 226) meghatározása szerint együttműködésnek azt a helyzetet nevezzük, „amikor a szereplők mások vélt [percepcionált] vagy valós preferenciáihoz [érdekeihez] igazítják saját viselkedésüket”. Az együttműködés tehát valamilyen közös cél vagy érdek meglétét fejezi ki két szereplő között, akik valamilyen közös nyereség (és/vagy mások vesztesége) érdekében hangolják össze cselekvésüket. (Milner 1992, p. 468)

Az együttműködés tehát a legtágabb kategória, az ad hoc szövetség ennek egy szűkebb, biztonsági tartalommal megtöltött, de szerződésszerűen nem szentesített változata, míg a szövetség a legszűkebb, a szereplők közötti katonai együttműködést biztosító, szerződéses forma.

A nemzetközi kapcsolatok szereplői közötti együttműködések megvalósulásához a neorealista olvasat szerint a kezdetben jelen levő biztonsági dilemmának át kell alakulnia, sőt, ellenkező irányúvá kell válnia. Az így létrejövő bizalom elvezethet a két szereplő együttműködéséhez. (Rozanov et al 2020, p. 2) Amennyiben a konfliktus (az erő alkalmazása) az adott nemzetközi térben nem költséges, úgy az együttműködésben a szereplők kevésbé lesznek érdekeltek. (Milner 1992, p. 483)

A szereplők interakciójában kulcsfontosságú a költségek és nyereségek eloszlása. Ezek vonatkozásában a szereplők viselkedése egymás irányában lehet jutalmazó (pozitív kölcsönösség), büntető (negatív kölcsönösség) vagy kényszerítő (amikor az egyik szereplő büntető viselkedése a másik szereplő jutalmazó viselkedését váltja ki). (Jackson 1973, pp. 450–451)

1.7. Szerkezeti felosztás

Az itt tanulmányozott eset diakronikus (időbeli) és szinkronikus (térbeli) kereteit az alábbiakban jelölöm ki. Ezek adják a disszertáció elemzési fókuszát, ugyanakkor a globális jelentőségű események, valamint az elemzett időszakaszt megelőző, török és iraki kurd viszonylatban meghatározó történelmi események – kisebb súllyal ugyan, de – részét képezik a dolgozatnak. Ezek az elemek magyarázatként, előzményként szolgálnak a részletesen tárgyalt kérdések megértéséhez.

1.7.1. Időbeli keretek

Témaválasztásom időkereteit meghatározza az iraki kurdok politikai vezetésének aktivizálódása, illetve nemzetközi legitimációjának megszerzése (*de facto* már 1991-től, *de jure* 2005-től). Gyakorlatilag ezektől az időpontoktól kezdve beszélhetünk ténylegesen török-iraki kurd bilaterális kapcsolatokról, amelyek valójában nem írhatók le klaszszikus államközi kapcsolatokként, mivel ez esetben egy állami és egy nem állami szereplő közötti viszonyról van szó. Ez még akkor is igaz, ha a KR politikusait Ankarában 2009-től kezdve a diplomáciai fogadások alkalmával rangjukon felüli tiszteletadással fogadták. (Mustafa–Aziz 2017, p. 147) A vizsgált korszakban 2005-ig az iraki kurdok nem is rendelkeznek hivatalos, kormányzati képviselettel, hanem alapvetően két párt, a KDP (Kurdisztáni Demokratikus Párt; *Pártija Demokrat a Kurdisztáne*) és a PUK (Kurdisztáni Hazafias Unió; *Jekitija Nistimani Kurdisztáne*) befolyása érvényesült felettük, így ezek a pártok tekinthetők a közösség „névében” eljáró politikai szereplőkként. Az említett pártok szerepének meghatározó jellege mellett 2005-től ez a rendszer kiegészült egy nem állami szintű, hanem autonóm önkormányzati képviseleti rendszerrel, amelyben a két nagypárt (és több kisebb párt és képviselő) közös parlamentet, jogi intézményeket és kormányt hozott létre iraki Kurdisztán területének egy részén. A KR-ra 2005-től kezdve állami jellegzetességekkel bíró, állam alatti szereplőként tekintek (kvázi állam) (Natali 2010), amely jogi függetlenségét leszámítva a nemzetközi rendszer tagja. Az időbeli megkötésekkel illetően a 2017-es év végét mint az elemzés felső határát két indok is alátámasztja: egyrészt ez az év az iraki kurd függetlenségi népszavazás és az azt követő „visszarendeződés” miatt önmagában is határév, másrészt ez az év még kellően „távol” áll a legújabb, kortárs fejleményektől, amelyekre még nincs megfelelő történelmi „rálátásunk”.

A disszertáció sarokpontjait kijelölő 1991 és 2017 közötti időszakot a téma feldolgozásának egyszerűsítése miatt alegységekre osztottam. Marianna Charountaki (2012, p. 203) cikkében három fázisra osztja a Törökország és az iraki kurd vezetés közti kapcsot.

latokat.⁶ Jelen elemzés ezt a keretrendszert alapul véve, illetve azt tovább bővítve az alábbi korszakolást alkalmazza a téma tárgyalásakor:

1. szakasz: 1991–2003: alkalomszerű együttműködések a török és az iraki kurd vezetés között.
2. szakasz: 2003–2008: a „tagadás” időszaka (a török külpolitika elzárkózik az iraki kurdoktól, illetve akadályokkal szembesül a velük való kapcsolatfelvételben).
3. szakasz: 2008–2009: diplomáciai kapcsolatfelvétel Törökország és a KR között.
4. szakasz: 2010–2014 között a felek közti közvetlen és intézményesült kapcsolatok szakaszát számíthatjuk (a kapcsolatok „aranykora”).
5. szakasz: kezdeteként a 2014-es „*annus horribilis*” (Zaman 2016, p. 14) határozhatjuk meg, amely az iraki kurdok életébe új (leginkább gazdasági és katonai) kihívásokat hozott. E szakasz felső határát, és egyben a disszertáció időbeli keretének végét a 2017. szeptember 25-én tartott függetlenségi népszavazás és az arra adott közvetlen nemzetközi reakciók jelölik ki.

Ahhoz, hogy a kapcsolatokban bekövetkező változásokat (mint ingamozgásokat) megmagyarázzam, a fenti öt időmetszetben kísérlem meg Törökország és az iraki kurd vezetés közti érdekegyezések és érdekellentétek vizsgálatát. Valamilyen globális, regionális, vagy lokális rendszerbeli változás jelölhet egy korszakot kezdő- vagy záróeseményként. Az ilyen korszakváltó események közé tartozhat az, ha új ügyek, új szereplők, új nézőpontok (érdekek, hiedelmek), vagy új képességek (pl. új, jelentős kőolajmező felfedezése) jelennek meg, vagy ezekben a tényezőkben lényeges változást észlelünk. Ezek gyakran a hatalmi viszonyok megváltozásával járhatnak együtt. A korszakot határoló két sarokpont között további olyan meghatározó, a kapcsolatokat dinamizáló események kerülnek elemzésre, amelyek segítik a felek közti bonyolult interakciók struktúráját.

1.7.2. Térbeli keretek

Mivel a KR egy Irakon belüli föderatív régió, így célszerűnek mutatkozik, hogy az elemzési keretet térben kiterjesszem Irak teljes területére. Az utóbbi évek szíriai krízise, az Iszlám Állam határokon átívelő kihívása, Irán iraki befolyásának növekedése, vala-

⁶ Charountakihoz hasonló korszakolást láthatunk Demiryol–Pekşen szerzőpárosnál is (2018, p. 129), illetve kurd szempontból – Csiki Tamás cikkében (2011, p. 16), valamint a Szaddám utáni időszakra vonatkozóan Kaváleknlé (2015) is. A korszakhatárként megadott időpontok egybeesnek a kurd nemzeti-etnikai identitás kialakulásának meghatározó állomásaival. Ez a szakaszolás lényegében tükrözi az iraki kurdok számára „világgraszoló eseményeknek” tekinthető fejleményeket is – mindhárom esetben a kurdok helyzetére felfigyelt a nyugati közvélemény: a *de facto* iraki kurd autonómia kialakulására 1991-ben, a *de jure* iraki kurd autonómia kialakulására 2005-ben, az amerikai csapatkivonásokra 2011-ben, az Iszlám Állam elleni harcra 2014-ben és a függetlenségi népszavazásra 2017-ben.

mint az Egyesült Államok térségbeli jelenléte (illetve annak csökkenése 2011-től, majd időleges visszatérése 2014 után) egyaránt indokolja, hogy az elemzést e további szereplők érdekeinek és lépéseinek ismeretében végezzem. Ebből a szempontból az Irán és Törökország közötti, Irak fölötti minél nagyobb befolyásért folytatott regionális geopolitikai játszmát (2003-tól hangsúlyosan) ugyancsak nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez a kontextuális látásmód feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a „hagyományos” bilaterális kereteken (Törökország–Irak, Törökország–iraki kurdok) túlmutató, a kontextust magyarázatként felhasználó elemzés jöjjön létre, és így érvényesüljön a nemzetközi rendszer többdimenziós jellege. Egy ilyen rendszerben a bilaterális viszonyokat meghatározó szereplők a helyi, államalatti, államok közötti, állami, regionális és globális szintről kerülnek ki (Charountaki 2012, p. 203) és maga a török-iraki kurd bilaterális viszony is e szintek és a szintek szereplői közötti interakciók hálójában realizálódik. A sajátos kurd földrajzi realitás miatt ugyanis a kurdok politikai, gazdasági, társadalmi, katonai és jogi helyzete egy komplex, több országra hatással levő, sokféle viszonyrendszerben álló szereplőt mozgósító nemzetközi kérdés, így e külső dinamikák vizsgálata elengedhetetlen a török-iraki kurd kapcsolatok vizsgálata során.

1.7.3. Tematikus keretek

Az egyes korszakokon belül a kapcsolatok alakulását három nagyobb egység keretein belül tárgyalom: szereplők, fejlemények és kihívások, illetve következtetések.⁷

1.7.3.1. Szereplők

A disszertációban az elemzési körbe bevont szereplők köre – mint már korábban utaltam rá – túlmutat Törökország és az iraki kurdok kettősén. Egyrészt a „háromszöges keretrendszerre” (az alapvetően bilaterális célú elemzés Bagdaddal való kiegészítésére) az iraki kurdok sajátos helyzetéből adódóan van szükség. A szakirodalomban is találunk erre példát: Bengio (2014, p. 267); Park 2014; illetve tipikusan Balcı–Gürler–Baykal 2016; Gürler–Baykal 2017. Ezen túl az adott korszak meghatározó (az Ankara és Erbil közti kapcsolatokban érdekelt és érintett) szereplőinek külön részt szentelek, szem előtt tartva, hogy azok milyen olyan bel-, illetve külpolitikai változásokon mentek keresztül, amelyek kihatottak a török-iraki kurd kapcsolatra. Iránnal és az Egyesült Államokkal mint szereplőkkel külön nem foglalkozom, a két ország regionálisan kiemelkedő szerepével azonban igen.

⁷ Ez a kategorizálás a történelmi előzményeket bemutató fejezet, illetve a kapcsolatok átalakulásáról (2008–2009) szóló fejezet esetében nem érvényes.

A külpolitikát az adott szereplőnek a szereplőn kívüli térben követett céljai megvalósításának útjaként határozom meg. Ebben a folyamatban racionalitást feltételezek az egyes szereplők cselekvésében. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az adott szereplő a „legoptimálisabb” cselekvést végzi. Az egyes szereplőknek az adott korszakbeli politikájának vizsgálatánál alapvetően három tényezőt, illetve ezek változásait tartom szem előtt. A szereplő együttműködésre vagy konfliktusra való hajlandósága ezekről függ, bilaterális viszonyok között e tényezők szereplők közti interakciója a meghatározó.

1. A szereplő képességei: a geopolitikai helyzetből származó „adottságok”. – A szereplő mit tud megtenni?
2. A szereplő érdekei, preferenciái, céljai (kinyilvánított, illetve politikai magatartásból következtetett érdekek) – A szereplő mit akar?
3. A szereplő percepciója a másik félről. Hiedelem (bizalom vagy bizalmatlanság) egy másik szereplővel kapcsolatban. Ez a szereplők közti interakcióról szóló vélt vagy valós tudás. – Mit tud és mit akar a másik szereplő?

Az egyes szereplőkön belüli (belpolitikai) változások elemzése mellett, hogy részben magyarázatot kínál az Ankara és Erbil közti kapcsolatokban beálló változásokra, azt a célt is szolgálja, hogy árnyalja az egyes szereplőkről kialakított képet. Egyik szereplő sem tekinthető „egységesnek”, mivel a szereplőkön belül is számos politikai vélemény, érdek és cél megfogalmazásának és ütközésének lehetünk tanúi. Mindez azért is fontos, hogy a túlzott leegyszerűsítések és kategorizálások elkerülhetők legyenek. Hannes Černý (2014, p. 330) szerint a magyarázataikkal, narratíváikkal a tudósok, az elemzők és a média is hozzájárul az etnikai kategóriák („csoportizmus”) határainak megszilárdulásához. (Černý 2014, p. 330) A „valóság” azonban nem redukálható tiszta határokkal jellemezhető etnikai vagy szektáriánus kategóriákra. Ennek az észrevételnek eleget téve, jelen értekezés az egyes szereplők (melyek maguk is valamilyen kategorizálás termékei) belső diverzitását is szeretné megmutatni, vagyis azt, hogy sokféle érdek nyilvánulhat meg bennük a mindenkori vezetés által követett érdekek domináns narratíváján túlmutatóan is.

Ez a diverzitás iránti „érzékenység” indokolja azt is, hogy miért „iraki Kurdisztán” szerepel az értekezés címében. Iraki Kurdisztán egy sokkal nagyobb kategóriára utal, mint a KAR. Ekképpen magában foglalja a „vitatott területeknek” nevezett területsávot (a mai Ninive, Kirkuk, Didzsála és Mahmúr kormányzóságainak egyes részei, melyek az iraki kurd felfogás szerint iraki Kurdisztán részét képezik), ahol komplex etnikai viszonyok jellemzőek. Itt nagy számban turkománok is élnek, akik fontos résztvevői az Ankara és Erbil közti dinamikáknak, ezért érdekeik és szerepük mindenképpen külön is

tárgyalandó. Az iraki kurdok a KR létrejötte révén nyertek (részben) önálló szereplőt; ez a szervezet az iraki kurdok politikai képviselőjének legfőbb letéteményese. A szereplők sora az iraki kurdok tekintetében kiegészíthető még a két legfőbb iraki kurd párttal, a KDP-vel és a PUK-val, a relatíve új Gorrán nevű párttal, illetve a nem iraki Kurdisztánból eredő, de Irak északi, északkeleti részén jelen levő PKK-val.

1.7.3.2. Fejlemények és kihívások

Az Ankara-Erbíl-Bagdad háromszög szereplőit érintő ügyek az adott korszak legfontosabb, a kapcsolatokat dinamizáló fejleményeiként határozhatók meg. Ezek gyakorlatilag olyan regionális vagy lokális események, amelyek kihívásként jelentkeznek a török és iraki kurd vezetés kapcsolatában. Ezek tárgyalásánál fokozott figyelmet szentelnek az fejleményekkel (akció) kapcsolatosan a szereplők részéről kifejtett válaszokra (reakció), megnyilvánuló érdekekre. A kérdés minden esetben az, hogy az egyes fejlemények, kihívások dinamikája mennyiben módosítja a szereplők érdekeit, illetve hogy azok milyen tartós hatást gyakorolnak a szereplők kapcsolatára?

1.7.3.3. Következtetések

Ebben a részben a szereplők és a fejlemények, kihívások kapcsán említett következmények összefoglalását végzem. Itt kap szerepet a szereplők közti, úgyszólván megvalósuló érdekegyezések és érdekkülönbségek tárgyalása, valamint Ankara és Erbil esetében az egymást átfedő érdekerületek vizsgálata is. Melyik fél érdekei érvényesülnek inkább, kinek számára kínált az adott korszak nagyobb előnyöket? Miként változott az egyes szereplők érdekérvényesítési lehetősége (pozíciója) a korszak végére? Mely érdekek valósultak meg, és melyek nem? Történt-e változás az egyes szereplők érdekeiben?

2. TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A dolgozatban későbbiekben hivatkozott történelmi előzmények bemutatására az alábbiakban kerül sor. Ezek a részek a vizsgált időszak (1991–2017) előtti események áttekintését, a magyarázatok alátámasztását, illetve az események folytonosságának bemutatását szolgálják. Ebben a fejezetben kronologikusan, a szereplőket és az őket körülvevő kontextust (kihívásokat, fejleményeket) egyszerre tárgyalom, vagyis nem a korábbi fejezetben leírt szerkezeti felosztást alkalmazom. Fontos szerep jut a szereplők alapvető jellemzőinek, az általuk betöltött geopolitikai térnek a jellemzésének is. A leírás a disszertáció tárgyául szolgáló korszakhoz közeledve egyre részletesebb.

2.1. A kurdok differenciáltsága

A kurdokat a világ legnagyobb, önálló ország nélküli nemzeteként tartják számon. Törökországban a kurd többségű területek nagyjából 190 000 km², Iránban körülbelül 125 000 km², Szíriában hozzávetőlegesen 12 000 km², Irakban pedig 78 736 km² nagyságúak.⁸ Az iráni kurdok számát 5 és 8 millió közé, a szíriaiakét 2–2,5 millió közé teszik. A legnagyobb kurd népesség kétségtelenül Törökországban él, számukra vonatkozóan ugyanúgy nincs pontos adat, mint ahogyan a szíriai és iráni kurdok számára vonatkozóan sem; a becslések széles skálán, 12 és 22,5 millió között mozognak. (Mills 2016, p. 2) A kurd nyelv nem egységes, dialektusait északon a kurmandzsi, középen a szórání, délen pedig az ún. déli dialektus határozza meg. (Csicsmann 2018, p. 25) A kurd nyelv írásmódja Törökországban latin betűs, míg az arab országokban és Iránban arab betűs.

A kurdok Irak lakosságának (2016-ban nagyjából 36 millió fő) hozzávetőlegesen a 15%-át teszik ki, és többségükben az ország földrajzilag jól körülhatárolható részén élnek. A mintegy ötmillió iraki kurd hazája egy hegyek és dombok övezte vidék a Zagrosz-hegység előterében, az ország északkeleti részén. A kurdok – Irakban is – döntően az iszlám szunnita irányzatához tartoznak. Irak északnyugati, illetve középső részén a szunnita arabok mintegy egyötödét képezik Irak teljes lakosságának. A síita többségű területek Irak déli részén találhatók; az itt élők az iraki lakosság 60–65%-át teszik ki. A szunnita arabok és az iraki kurdok közti etnikai választóvonal hozzávetőlegesen Kirkuk és Moszul vonalában húzódik, míg a szunnita és síita arabok által többségében lakott

⁸ Ez a méret a 2005-től kezdve hivatalosan is létező KR területét, valamint a központi kormány és a KRK közötti, ún. vitatott területeket foglalja magában.

régiókat egy Bagdadtól délre húzódó képzeletbeli vonallal lehetséges elkülöníteni. (Ros-toványi 2010, p. 6)

Ahmet Davutoğlu (2016, p. 389) török tudós-külgyminiszter „átjáró térségként” írja le a kurdok által lakott geopolitikai teret. Nézete szerint mivel ez a terület a Közel-Keletet és Euráziát köti össze, ezért „globális és regionális versengések vonzásterületévé vált”. Ez alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a térségben ne jöjjön létre politikai egység. További geopolitikai szempontokat tekintve az egység hiányáért a tagolt térfelszín (nehezen átjárható hegyek és völgyek, változatos klimatikus viszonyok), valamint a tengeri kijárat hiánya is okolható, ezért a kurdok számára a globális kereskedelembe való bekapcsolódás érdekében „elkerülhetetlen”, hogy kapcsolatokat alakítsanak ki a szomszédos területekkel, amelyek rendelkeznek tengeri kikötőkkel. A kapcsolatok kialakítását és elmélyítését megnehezíti, hogy történetük során a kurdok a törökök, az arabok és a perzsák befolyási övezete ellen intéztek kihívást. A kurdok megosztottságát tetézi, hogy a törzsi struktúra a „geopolitikai megosztottságot még mikroszintekre is leviszi”, (Davutoğlu 2016, p. 390) vagyis a külső hatalmak folyamatos intervenciója és dominanciája érvényesülhet a kurd „térben”, és ehhez a megfelelő kurd partnereket („kollaboránsokat”) is megtalálhatják.⁹

A kurdok tehát földrajzilag, politikailag, nyelvileg, törzsileg és részben vallásilag is megosztottak. A Közel-Kelet sokrétű identitást felvonultató környezetében a „kurdság” határai elmosódnak, átmeneti kategóriák „működését” figyelhetjük meg. Van Bruinessen (2000, p. 14) szerint „lehet, hogy érdekesebb a kurdokra nem mint egy etnikai csoportra, hanem etnikumok csoportjára tekinteni.”

Összességében a kurdok identitásbeli kötődése öt társadalmi jelenség körül rajzolódik ki: a törzs, a vallás, a nemzet, az állam és a diaszpóra. Ez utóbbi három relatíve új, 20. századi „fejlemény” a kurdok életében. Ebből az említett komplex demográfiai (etnikai és vallási) helyzetből pedig összetett politikai helyzet származik.

2.2. A kurdok és az Oszmán Birodalom felbomlása

Történetileg a kurdok a katonailag és kulturálisan erősebb szomszédos népek és birodalmak között, többnyire azok határvidékén éltek. Az említett szétagoltság hozzájárult ahhoz, hogy a kurdok csak meglehetősen későn, a 20. századra alakítottak ki mo-

⁹ Davutoğlu művének (2016) magyar fordításában a szerző által használt „*asabiyet*” szó félrefordításként szerepel („idegesség, ingerlékenység”). Valódi jelentése „csoportszolidaritás” (Ibn Khaldún 1995), amely Ibn Khaldún 14. századi arab történetfilozófusnál a törzsi társadalomban a törzs tagjai között megfigyelhető csoportkohézióra utal, míg Davutoğlu a vérbosszú „ördögi körére” utal általa, miszerint az egyes törzsek közötti vélt vagy valós ellentétek durva, évtizedes harcokat és megosztottságot szülnék, amely a külső hatalmak érdekeit szolgálhatja.

dem értelemben vett nemzeti identitást, mely politikai hovatartozástól függetlenül egységesnek tekintette az etnikailag és nyelvileg kurd közösségeket a Közel-Keleten.

A kurdok csoportjai a 16. századtól kezdve az Oszmán Birodalom és a Szafavida Perzsia (és örököseik, az afsaridák, a zandok, a kádzsárok és a pahlavik) fennhatósága alatt éltek. Az Oszmán Birodalom vezetése az 1830-as évektől, a birodalom átszervezését szolgáló Tanzimát-reformfolyamat (1839–1876) megindulásával a határmenti kurd emírségek igazgatásának központosítását tűzte ki célul. (Gunter 2005, p. 222) Az első világháborút megelőzően az Oszmán Birodalomban élő kurdok politikailag leginkább a törzsi vezetőik felé orientálódtak, akik pedig az isztambuli szultántól függtek. (Vidák 2007, p. 49) Ennek a központi fennhatóságnak a fenntartását szolgálta a kurd törzsek körében alkalmazott „oszd meg és uralkodj” elv.

A kurdok „nemzeti ébredését” általában az első világháborúhoz, illetve az azt követő új hatalmi rendet kifejező határok kialakításához kötik.¹⁰ Az első világháborút megelőzően a kurd nacionalizmus leginkább egy szűk, a kurd öntudatát előtérbe helyező isztambuli elit kulturális és irodalmi kötődésében nyilvánult meg.¹¹ (Černý 2014, p. 336) Az első világháborút követően az Oszmán Birodalom romjaiért folytatott versenyben azonban nem csupán a „Termékeny Félhold” területén, hanem Anatóliában is egymást átfedő érdekek hálózatát láthatjuk a török, kurd, örmény és görög nemzetépítési kísérletek során. Az időben korábban – még az Oszmán Birodalom keretein belül – kibontakozó török nacionalizmus például jelentősen hozzájárult a kurd nacionalizmus kialakulásához is. Az első világháború után Musztafa Kemál¹² által vezetett török nemzeti mozgalomnak eleinte szüksége volt a szunnita muszlim kurdok támogatására a keresztény görögök és örmények követeléseivel szemben. Ennek eredményeképpen a szunnita muszlim törökök a szekuláris kemalisták vezetésével együtt harcoltak a kelet-anatóliai kurdokkal egy közös, török-kurd állam megvalósítása érdekében a „keresztény imperiaalista” törekvésekkel szemben.¹³ (Park 2005, p. 14)

¹⁰ A kurd nemzettudat első politikai megnyilvánulásaként tartják számon Obajdalláh sejk felkelését a 19. század végén. Ennek során már megfogalmazódott a kurd egység és egy önálló kurd ország, Kurdisztán kialakításának gondolata. (N. Rózsa 2018, p. 14)

¹¹ A politikai és értelmiségi elit által „kreált” összetartozástudat „leszívárgása” a társadalom alsóbb rétegeibe a nemzetté válás folyamatának kulcsfontosságú állomása. (Gourlay 2017, p. 31)

¹² Musztafa Kemál a Török Köztársaság megalapításában és vezetésében betöltött kiemelkedő szerepéért 1934-től az Atatürk nevet kapta.

¹³ A török nemzetépítés számára az első világháborút követő regionális átalakulás (az Oszmán Birodalom megszűnése) az ún. Sèvres-komplexus (vagy Sèvres-szindróma) kialakulásához vezetett, amely a török nép egyfajta „virtuális ostromállapotát” fejezi ki. Eszerint Törökország számára a szomszédjaik (illetve maguk a kurdok is) szinte kivétel nélkül állandó biztonsági kihívást jelentenek, mint ahogyan ez a török függetlenségi háború (1919–1923) idején megmutatkozott. Ennek során a külső hatalmak területeket ígértek az Oszmán Birodalom nem török népeinek, többek közt a kurdoknak is. (Akyeşilmen–Lulaci 2017, p. 82) Ehhez a mentális képhez az is hozzátartozik, hogy ma a szomszédokat külső hatalmak is támogatják, így Törökország túlélése érdekében magára van utalva. (Jenkins 2001, p. 16) Ahogy egy

Az első világháborút követő közel-keleti területrendezés eredményeként alakultak ki a régió országainak politikai határai, amelyek azóta is lényegében változatlanul állnak.¹⁴ A változtatás révén ugyanis a már meglévő felosztás – amely az Oszmán Birodalom és Perzsia között létezett – további három új országgal (Törökország, Irak, Szíria) bővült ki, amelyekben a kurd identitás új „orientációs pontokat” (Ankara, Damaszkusz, Bagdad, Teherán) kapott,¹⁵ amely további centrifugális erőként hatott és hat az egységes (pán-)kurd identitásra. Ezek az átalakulások a kurd nemzeti fejlődés egyik legjelentősebb fejleményeinek tekinthetők. A közel-keleti kurdok ettől fogva négy országban (Törökország, Szíria, Irak, Irán) szétszóródva, mindenhol kisebbségi helyzetbe kerültek, 20. századi történelmüket pedig ezekben az országokban folytatott érdekérvényesítés kiterjesztését célzó mozgalmak jellemezték. A kurdok mind a négy államnak a perifériájára kerültek. Ez egyrésztől kiszolgáltatotta őket a nagyobb államok (a centrumok) politikai akaratának, másrésztől viszont a gyakorlatban relatív autonómiát is biztosított a kurd belügyek rendezésében. (Černý 2014, p. 335) A kurdok továbbra is kevert, multietnikus környezetben éltek, azonban az általuk lakott új államok etnikai összetételében és preferenciájában (nacionalizmus) az 1920-as évektől kezdve alapvető változások történtek. A probléma gyökere az volt, hogy a négy ország többségben levő nemzeteihez (törökök, arabok, perzsák) képest a kurdok „nemzeti ébredése” későbbre tehető,¹⁶ ekképpen egy sikeres kurd nemzeti mozgalom mind az első világháború, mind pedig az azt követő „szétszóródás” során jelentős belső (kurdokon belüli) és külső (regionális, globális) akadályokba ütközött.

2.3. Az ún. Moszul-kérdés és a kurd nemzeti mozgalom Irakban

Akárcsak a kurdok, úgy a modern Irak is leginkább az átmenetiséggel jellemezhető területén az arab, a kurd és a török etnikum van jelen, valamint az iszlám szunnita és síita ágainak találkozásánál fekszik. (N. Rózsa 2007, p. 152) Többek közt ez a sokszínűség az oka Irak mint ország meglehetősen gyenge történelmi és területi koherenciájának.

szemléletes mondás kifejezi: „Törökországot három oldalról tenger, négy oldalról ellenség veszi körül.” (Mustafa–Aziz 2017, p. 139) A Sèvres-szindróma azt a török percepciót testesíti meg, amely szerint a mindekorai török államvezetés tart az ország közelében történő területi változásoktól, mivel azokat az ország felosztásához vezető (nyugati) lépésként értelmezi. (Aras 2004, p. 110) Ez a külső hatalmakkal szembeni „bizalmatlanság stratégiai kultúrája”, amelynek legfőbb tárgyát ma paradox módon éppen a Törökországgal egyazon katonai szövetségben lévő (nyugati) hatalmak képezik.

¹⁴ A politikai határoknak ez a fajta stabilitása ahhoz vezetett, hogy sem akkor, sem pedig azóta nem sikerült a kurd népnek saját és független államot létrehoznia (a rövid életű, Északnyugat-Irán területére összpontosuló Mahabádi Köztársaság [1946–1947] kivételével).

¹⁵ A térséggel szomszédos Örményországban (az első világháborút követően még a Szovjetunió része) is még jelentősebb számban él kurd kisebbség, de Örményországot – és emiatt az ott élő kurdokat – nem tekintem a közel-keleti régió részének, így a térség „kurd dinamikájának” vizsgálatában sem kerülnek elő.

¹⁶ Hannes Černý (2014, p. 338) az e négy államon belüli domináns népesség nacionalizmusára támaszkodó államot „nemzetesítő államnak” nevezi.

A mai Irak területe korábban, az Oszmán Birodalom adminisztrációjában nem volt egységes, hanem három tartományra (*vilájetre*) tagolódott: Bászra, Bagdad és Moszul. Ebben a „mesterséges” államban felkelések sora bizonyítja, hogy a kurdok nem adták egyetértésüket ehhez az „elrendezett házassághoz”, amelyet Irak arab területeivel kényszerű módon kötöttek. (Çakmak 2018, p. 118)

Irak területének kialakításában török és kurd szempontból is jelentős szerepet játszott, hogy az egykori moszuli *vilájet* területét végül Irak¹⁷ kapta meg. Ez a terület „eredetileg” (az 1916-os Sykes-Picot egyezmény értelmében) francia érdekeltségbe tartozott, de a Franciaország és Nagy-Britannia közti megegyezés révén a területet az utóbbi vehette át az Oszmán Birodalom és az antanthatalmak közötti fegyverszüneti egyezményt (Mudrosz, 1918. október 30) követően. (Rayburn 2014, p. 150) A török nemzeti mozgalommal való későbbi konfliktus abból adódott, hogy a fegyverszünet nem jelölte meg egyértelműen az Oszmán Birodalom magterületein létrehozandó állam déli határait, mire a brit csapatok – *fait accompli* teremtve – 1918. november 3. és 15. között bevonultak a moszuli *vilájet* területére, amelyet stratégiaiilag (leginkább kőolajtartalékjai miatt) különösen értékesnek véltek. (Coşgun 2011, p. 247)

Míg a Musztafa Kemál vezette török kormány – mint az Oszmán Birodalom örököse – elfogadta az arabok önrendelkezését és az Oszmán Birodalomtól való függetlenedését, addig a kurdok által lakott területekre – a törökök és a kurdok közös államban való egyesítésére – az ankarai török kormány igényt tartott. (McDowall 1996, p. 190) Mivel az újdonsült Török Köztársaságnak Kelet-Anatóliában kurd felkelésekkel (Koçgiri-felkelés, 1921; Beytüşşebap-felkelés, 1924; Sejk Szaíd-felkelés, 1925) kellett szembenéznie, ezért az az állítás, hogy az ankarai kormány a törökök és a kurdok ügyét egyaránt képviselte, hiteltelennek bizonyult.

Moszul ügyét a török kormány a helyiek népszavazása révén kívánta rendezni, ám a kérdést végül az 1920-ban létrehozott Nemzetek Szövetsége elé ítélték, amely egy három fős bizottság¹⁸ határozatával 1925 decemberében Irak részeként a Brit Birodalomnak ítélte Moszult és környékét.¹⁹ Törökország végül – engedve a nemzetközi nyomásnak – 1926 júniusában elfogadta a döntést, és szerződést írt alá erről a Brit Birodalommal. (Park 2005, p. 15)

¹⁷ Irak államformája 1921-től 1932-ig brit mandátumterületként, majd 1932-től 1958-ig pedig független országgént királyság.

¹⁸ A bizottság tagja volt Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök (1920–1921, illetve 1939–1941) is.

¹⁹ A bizottság azzal indokolta a döntését, hogy a kérdéses terület se nem arab, se nem török, se nem kurd, és a jelentésük szerint ezek az etnikumok nem kívánnak egy török államban élni, ezért számukra a „legmegfelelőbb” keretként a továbbiakban a brit mandátumterület, Irak szolgál. (Coşgun 2011, p. 248)

Irak mint királyság Nagy-Britannia mandátumterülete (gyarmati gyámság alatt álló ország) lett. London az újdonsült államon belül nem a kurd kisebbségben találta meg uralma támaszát – mint ahogyan Franciaország is a kisebbségben élő keresztényekre támaszkodott Libanonban és Szíriában (Daher 2019, p. 64) – hanem a helyi szunnita arabokban, akik a síita arabokhoz képest szintén kisebbségben voltak. A kurdok Irak területén 1923-tól Sejk Mahmúd Barzindzsi felkelésével igyekeztek a brit fennhatóságnak ellenállni.²⁰ Barzindzsit követően, az 1930-as évektől Molla Musztafa Barzáni emelkedett ki mint az iraki kurd mozgalom vezéralakja. 1946. augusztus 16-án megalapította a később fontos szerepet játszó Kurdisztáni Demokratikus Pártot (KDP) (az iraki kurdok későbbi vezetője, Maszúd Barzáni is ezen a napon született), majd egy sikertelen felkelést követően Musztafa Barzáni követőivel 1947 és 1958 között a Szovjetunióban száműzetésben élt. (Gunter 2008, p. 13; Ahmed 2013, p. 94)

Irak függetlenedését (mandátumterületi státuszának vége, 1932) és konszolidációját követően a kurd „kérdésben” közvetlenül érintett államok igyekeztek együttműködni. Az 1937-es szaadábádi szerződés értelmében Törökország, Irak és Irán (valamint Afganisztán) kormánya egyezséget kötött, és többek között arra kötelezték magukat, hogy nem avatkoznak bele egymás belügyeibe. Ennek következtében ezek az államok a „kurd kártyát” az iraki királyság 1958-as megszűnéséig nem játszották ki egymás ellen. (N. Rózsa 2018, p. 17)

Abdel Karím Kászim tábornok 1958-as hatalomátvétele eleinte pozitív változásokat hozott az iraki központi kormány és az iraki kurdok kapcsolatában. Az új iraki alkotmány az arabokat és a kurdokat úgy említette mint „partnerek az országban”. 1959-ben Musztafa Barzáni visszatért a Szovjetunióból, és az iraki kormányerőkkel együtt részt vett a szunnita arabok moszuli felkelésének elfojtásában. (Csicsmann 2018, p. 28)

1961-re azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a bagdadi vezetés nem kíván többletjogokat biztosítani az iraki kurdoknak, akik erre fegyveres harcba kezdtek a kormány ellen. Az iraki kurd felkelés az iraki Baasz párt 1963-as hatalomátvételét követően is folytatódik, sőt a konfliktus véres harcokba torkollott, és egészen 1970-ig tartott. (Phillips 2015, pp. 32–33)

Az iraki kurdokat a központi kormány engedményekkel próbálta leszerelni. Ennek a politikának a részeként született meg 1970-ben az ún. Márciusi Kiáltvány. Az egyezményből egyes, iraki kurd többségű területeknek biztosított széleskörű autonómia ígérete bontakozott ki. A Kiáltvány értelmében az iraki kormány Ahmed Haszan al-Bakr

²⁰ Sejk Mahmúd Barzindzsi a brit (iraki) fennhatóság elleni lázadása során a Török Köztársaságot támogatta a Moszul-kérdésben. Ankara azonban ebből a helyzetből nem tudott előnyt kovácsolni maga számára a brit törekvésekkel szemben.

vezetésével Észak-Irakban egy autonóm régiót hozott létre, amelynek a *Simál al-Habíb* („A Szeretett Észak”) nevet adták, kerülve az ott lakó kurdokra történő utalást. (Ahmed 2013, p. 94) Az iraki kurd autonómia így csak papíron létezett, gyakorlati megvalósulása számos akadályba ütközött.

Mivel az iraki kormány ígéretei a kurdok szemében beváltatlanok maradtak, 1974-ben újabb iraki kurd felkelés kezdődött. Az iraki kurd mozgalmat ekkor az iráni sah (és rajta keresztül az Egyesült Államok) is támogatta, így az iraki kurd katonák, a pesmergák²¹ 60 000-es létszámát további nagyjából 60 000 fős irreguláris erő egészítette ki. (Csicsmann 2018, p. 29) Musztafa Barzáníék felkelése számára azonban 1975 közepétől (az Irak és Irán közötti algíri egyezmény megkötésétől) kezdve megszűnt az iráni támogatás, illetve Törökország ugyancsak lezárta határát az iraki kurdok irányában.²² Külső segítség híján ez az iraki kurd felkelés is összeomlott. (Phillips 201, pp. 35)

1975 tehát vízválasztó év volt az iraki kurd mozgalom történetében. 1975-ben jött létre a Kurdisztáni Hazafias Unió (PUK) nevű párt, amely Dzsálál Talabáni vezetésével a KDP kihívójaként lépett színre.²³ A KDP-n belül pedig vezetőváltás is végbe ment ekkor: Musztafa Barzání egyre inkább háttérbe vonult, és 1979-re fia, Maszúd Barzání (a továbbiakban: Barzání) vette át a párt vezetését. Ugyanekkor Bagdadban is fontos változás történt: az iraki központi kormány felett Szaddám Husszein szerezte meg a hatalmat.

2.4. A kurd nemzeti mozgalmak Irakon túl

Különösen az utóbbi négy évtizedben, Irak, Irán, Szíria és Törökország területén komoly politikai, társadalmi, gazdasági és katonai tőkével bíró, a kurd identitást előtérbe helyező mozgalmak felemelkedésének lehetünk tanúi. A kurd nemzeti mozgalmak aktivizálódása nem csupán az anyaországi többségi nemzettel és annak politikai képviseletével élezte ki a viszonyokat, hanem a kurdokon belüli versengést is erősítette. A 20. századi kurd történelem fejleményeinek eredményeképp összességében a kurdok által

²¹ A pesmerga szót többes számú értelemben, a kurd katonákra utalva szokás használni. A kurd szó jelentése: „akik szembenéznek a halállal”.

²² Musztafa Barzání – látva az elapadó külföldi segítséget – az Egyesült Államokhoz fordult, amelynek segítségével cserébe a kirkuki kőolajmezők kitermelési jogát ajánlotta fel Washingtonnak. (Gunter 2008, p. 46) Az Egyesült Államok azonban nem kívánt hosszan tartó és közvetlen konfliktusba kerülni az iraki kormánnyal, ezért az algíri egyezményt követően megszüntette az iraki kurdok támogatását.

²³ A baloldali ideológiát képviselő Dzsálál Talabáni már a '60-as években mint a Barzání-féle kurd mozgalom vetélytársa kezdett felemelkedni az iraki kurd politikai színtéren. (Csicsmann 2018, p. 29) A PUK-nak a KDP-től való elszakadását egyesek úgy is értelmezik, mint a progresszív, városi nacionalizmus elszakadását a konzervatív beállítottságú törzsi alapokon nyugvó iraki kurd nacionalizmustól. (Černý 2014, p. 340)

lakott négy közel-keleti országban két politikai irányvonalhoz²⁴ (baloldali nemzeti mozgalom, illetve egy „ideológiamentes” politikai konzervativizmus²⁵) tartozó szereplők dominálják a kurd politikai képviseletet. (Wuthrich 2018, pp. 85–112) Törökországban a PKK (*Partiya Karkerên Kurdistan*, Kurdisztáni Munkáspárt), illetve az ahhoz kötődő, a választásokban részt vevő politikai pártok, Szíriában a PYD (*Partiya Jekitija Demokrat*; Demokratikus Egyesülés Pártja),²⁶ Iránban pedig a PJAK (*Partiya Dzsijána Azad a Kurdisztáne*; Kurdisztáni Szabad Élet Pártja) képviseli a kurd nemzeti mozgalom baloldali ideológiákhoz köthető szárnyát.

Az 1978 óta létező PKK a törökországi kurd mozgalom katonai ágát képviseli, amelynek ideológiai bázisa eleinte a nacionalizmussal kevert kommunizmusra épült, amelyből a hidegháború végét követően egyre jelentősebb szerep jutott a nacionalizmusnak, miközben az erejét veszített kommunista ideológia háttérbe vonult. A Törökországban élő kurdok 1984-től, a közvetlen katonai konfrontáció megindításától kezdve a PKK szeparatista tevékenysége révén folyamatos kihívást jelentenek a mindenkori török kormány számára, főképpen az ország délkeleti területein, ahol a kurdok a lakosság többségét alkotják. Bár a PKK a teljes törökországi kurd népesség képviselőjeként igyekszik a török-kurd diskurzust irányítani, a szervezet erőszakos módszereivel nyilvánvalóan nem mindenki azonosul.

Az 1960-as évektől a kurd mozgalmakat többnyire baloldali környezetbe ágyazva találjuk. (Wuthrich 2018, p. 93) A baloldaliság a kurdok körében is – természetes módon – a szekularizmussal járt együtt, amely egy ellenállási forma volt azzal a vallásossággal szemben, amelyet a nagyhatalmak a kurdok megosztása érdekében gyakorta kihasználtak (a vallásos kurdok könnyebben kooptálhatók a többségi identitáshoz, mivel a vallásos identitás révén háttérbe szorítják nemzettudatukat). Emellett a baloldali ideológia alapanyagot szolgáltatott a tradicionális társadalmi berendezkedés felszámolásához is. Ez a két szempontból is forradalmi felfogás egyrészt az államhatlommal, másrészt a saját, társadalmon belüli vezetéssel („hagyományos elit”) szembeni fellépésre buzdított.

²⁴ Harmadik ideológiai irányként a kurd iszlamizmust említhetjük, amely azonban éppen a vallás középpontba helyezése miatt nem tekinthető a kurd nemzeti mozgalmon belüli ideológiának. Az iszlám szerepe a kurdok körében történelmi távlatokat tekintve kiemelt jelentőségű. Az Oszmán Birodalmon belül az iszlám jelentette a kurdok és a törökök közti összekötő kapcsolatot, a kurdok muszlim identitásának fontossága pedig abban is megnyilvánult, hogy ők ellenezték leginkább Musztafa Kemálnak a kalifátus eltörlésére vonatkozó intézkedését (1924). Az erős muszlim identitás részben hozzájárult ahhoz, hogy az etnikai alapú identitáselem a kurdok körében csak „késve” alakuljon ki.

²⁵ A KDP és a PUK felépítésében alapvetően modern politikai pártstruktúrával ötvözött törzsi formák konzervativizmusa köszön vissza. A KDP e tekintetben határozottabban épít a régi társadalmi struktúrára, míg a PUK vezetésére inkább jellemző a baloldaliság.

²⁶ Ez az Észak-Szíriában az utóbbi években csak Rózsava autonóm föderációként ismert kvázi-állam domináns pártja. A PYD-nek a PKK-val kialakított ideológiai kapcsolatai, összefonódása egyértelmű, a valós együttműködés szintje azonban vitatott.

(Wuthrich 2018, pp. 96–97) Nem melleleg a hidegháború idején a baloldaliság az ellenállás legtipikusabb ideológiája volt, amely megfelelő politikai konstelláció esetén a Szovjetunió anyagi támogatásával is kiegészülhetett.

2.5. Szaddám-éra, illetve az iraki-iráni háború (1980–1988)

A Baasz párt 1963-as, illetve Szaddám Husszein 1979-es hatalomra kerülésének (iraki elnökként 1979–2003) időszakában Irak regionális hatalommá vált és számottevő méretű hadsereget tartott fenn. A Szaddám-rezsim idejére Irak egyre jelentősebb kőolajbevételek felett rendelkezhetett, ez pedig konzerválta azt a helyzetet, hogy az uralkodó elit gazdaságilag nem függött az iraki állampolgárok közvetlen anyagi támogatásától, hanem attól függetlenül irányíthatta az országot.

2.5.1. Törökország és Irak kapcsolata

A Baasz párt és Szaddám Husszein idején a különböző török kormányok pragmatikus, de nem különösebben szívélyes kapcsolatokat ápoltak az iraki szomszédjaikkal. Mindez annak ellenére történt, hogy a két ország különböző jellegzetességekkel bírt, és a külpolitikában is különböző elveket követett. (Marr 1996, p. 45)

A pragmatikus (üzleti) kapcsolatok bizonyítéka egyrészt az energiapolitikai együttműködésben érhető tetten. Kézenfekvő volt ugyanis, hogy Irak kőolajban gazdag területéről Törökország kőolajban szegény területére (és azon is túl, a globális piacra) szállítsák ezt a fontos nyersanyagot. A két országot összekötő Kirkuk–Ceyhan (vagy másnéven Kirkuk–Yumurtalik) kőolajvezeték megépítéséről 1973. augusztus 25-én született megállapodás Bagdad és Ankara között. Az építési munkálatokat 1977-re fejezték be. A vezeték létrehozását különösen sürgetővé tette Törökország számára az 1973 októberétől jelentkező kőolajválság. A 965 km-es vezeték törökországi szakasza a török-iraki, illetve a török-szíriai határral párhuzamosan fut, és eredeti kapacitását (750 000 hordó/nap) 1984-re egymillió hordó/napra növelték, ezt követően pedig 1987-ben az elsővel párhuzamosan futó második vezetéket is átadták, így a teljes kapacitás a napi másfél millió hordót is elérhette. (Anaz 2012, pp. 397–401) A bővítésnek köszönhetően a Kirkuk–Ceyhan vezeték a legnagyobb kapacitású iraki vezeték lett. (Kandiyoti 2012, pp. 71–72) Irak északi szomszédja relatív belpolitikai stabilitásával és kiszámítható piaci környezetével kiváló kereskedelmi partnernek minősült. Törökország számára pedig az Irak által biztosított kőolaj szállítása hozzávetőlegesen évi 1,2 milliárd dollár bevételt jelentett. (Marr 1996, p. 45)

Másrészt a Törökország és Irak közti pragmatikus együttműködés bizonyítéka a két ország saját területén lakó kurdokkal szemben alkalmazott politikája. Ankara számára az

Irakban élő kurdok a '80-as évek közepéig nem jelentettek problémát, nem igényeltek kiemelt figyelmet, minthogy Szaddám Husszein és a korábbi iraki vezetés is mindent megtett annak érdekében, hogy az iraki kurdok törekvéseit letörje. A török vezetés számára a legfontosabb cél az volt, hogy a törökországi PKK-nak az iraki kurdok körében végzett tevékenysége (bázisok alapítása, ideológiai és katonai kiképzés) akadályokba ütközzön. A PKK észak-iraki megjelenése (1983) után tehát az iraki kurdokkal való török kapcsolatok a törökországi PKK-probléma „meghosszabbításaként” jelentek meg a török döntéshozók szemében. (Ertem 2015, p. 300)

Ezt a szemléletet jól illusztrálja, hogy Ankara 1983 februárja óta az iraki kormánnyal kötött Határmenti Biztonsági Együttműködés keretében 5 km mélységig jogosultságot szerzett korlátozott hadműveletekre olyan fegyveres szervezetek ellen, amelyek az iraki kormány szuverenitása alá tartozó határmenti területekről kiindulva biztonsági kihívást jelentettek Törökország számára.²⁷ Ezt az egyezményt 1984 októberében a felek tovább bővítették (Határbiztonsági és Együttműködési Egyezmény), azt követően pedig az egyezmény 1988-as utolsó meghosszabbításig Ankara és Bagdad még további, az együttműködést erősítő biztonsági nyilatkozatokat adott ki. (Charountaki 2012, p. 189) Az egyezményt azonban 1988-at követően nem hosszabbították meg, így Törökország elvesztette a jogalapot arra, hogy Észak-Irak török határ közeli területein katonai hadműveleteket folytasson. (Ertem 2015, p. 300)

Az első ilyen beavatkozás a kurd szeparatista törekvések ellen már 1983-ban megtörtént, a PKK ugyanis kihasználva azt, hogy az iraki hadsereg az Irán elleni háborúban volt lekötve, Északkelet-Irak távoli hegyes területein (Kandil-hegység) vetette meg a lábát. Ez kiváló stratégiai pozíciót jelentett a törökországi kurd szervezet számára, mivel a Kandil-hegységből közvetlen kapcsolatot tudott teremteni a délkelet-törökországi hadszíntérrel. (Coşkun 2011, p. 254)

Törökország regionális konfliktusként tekintett Irak és Irán konfliktusára, nem pedig hagyományos hidegháborús keretben értelmezte. (Harunoglu 2015, p. 51) Az iraki-iráni háború idején az aktív semlegesség politikája rendkívül jövedelmező volt Ankara számára, mivel így mindkét, háborúban résztvevő féllel tovább folytatódott a fegyverkereskedelem, a Kirkuk–Ceyhan kőolajvezeték a háború alatt mint Irak egyetlen exportútvonala tovább működött. (Barkey 2011, p. 665) Irak 1987-ben Törökország kereskedelmi partnerei között volumenben számítva a második helyet foglalta el (Nyugat-Németország mö-

²⁷ Iraki szempontból az együttműködésben rejlő ráció az volt, hogy mivel az 1980 és 1988 között zajló hosszú és véres iraki-iráni háború idején az iraki központi kormány erői délen és keleten voltak lekötve, szükség volt egy olyan partnerre, amely elejét veszi az iraki kurd szeparatizmus megerősödésének az ország északkeleti részén.

gött), azonban az élénk kereskedelmi kapcsolatok 1989-től kezdve visszaestek. (Marr 1996, p. 52)

Összességében tehát bár Törökország a továbbra is zajló kőolajkereskedelem és fegyverkereskedelem révén a szomszédjai között zajló háború gazdasági nyertese volt, valójában ennek az elhúzódó közel-keleti konfliktusnak a mai napig tartó „mellékterméke”, hogy a PKK Észak-Irakban állandó bázishoz jutott. Az iraki-iráni háború Törökországgal kapcsolatos következményeit akkor látjuk a maguk teljességében, ha a PKK kérdéséhez még azt is hozzátesszük, hogy az iraki kurd nemzeti mozgalom térnyerése ebben a részleges hatalmi vákuumban folytatódott. A nyolc évig tartó konfliktus jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kurdok önrendelkezési harca mindkét háborúzó országban kiújuljon, miután háborús céljaihoz Bagdad és Teherán is felhasználta az ellenfél területén élő kurdokat. (Gunter 2005, p. 223)

2.5.2. A PKK és az iraki kurdok

A PKK a török állammal szembeni fellépéshez eleinte Szíriában és Libanonban próbált politikai és katonai támogatást szerezni. Ennek a politikának a részeként Abdullah Öcalan, a szervezet vezetője és társai 1979-ben kisszámú képvisellel érkeztek Libanonba. A PKK megnyerte Dzsálál Talabáni, az iraki kurd PUK vezetőjének támogatását, aki összeköttetéseivel segítette a törökországi kurd szervezetet. Ennek köszönhetően a PKK tagjai kiképzésben részesültek a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ), illetve a szíriai kormány részéről. Ez utóbbi azonban arra már nem adott engedélyt, hogy a PKK közvetlenül Szíriából indítson támadást Törökország ellen. Az iraki kurd párt, a KDP vezetője, Maszúd Barzáni azonban felajánlotta Öcalannak a Kandil-hegység félreeső vidékeit, és erről 1983 júliusában megegyezés is született. (Černý 2014, p. 339) Barzániék az etnikai kötődéssel (kurdok közti szolidaritással) és az ebből fakadó közös céllal magyarázták ezt a lépést. Mi több, akkoriban ennek a felajánlásnak még nem volt túl nagy jelentősége, mivel a PKK akkoriban még egy gyakorlatilag ismeretlen szervezet volt, amely még nem indította meg katonai és terrorista akcióit. Valószínűleg az is közrejátszhatott mind Talabáni korábbi, mind pedig Barzáni későbbi döntésében, hogy mindkét párt vezetője a PKK-ban saját „kiterjesztett kezét” láthatta, amely a „pán-kurd térben” képviselhette őket, illetve általában a kurd nacionalizmus ügyét. (Černý 2014, p. 340) Mindemellett a tényezők mellett a legvalószínűbb motivációnak a KDP és a PKK közti együttműködés magyarázatára a régiós hatalmi összefüggéseket tarthatjuk. Mivel a PUK 1983 nyarától támogatásáról biztosította az iraki kormányt az Irán elleni háborúban, Teherán (és Damaszkusz mint szövetséges) arról győzte meg a KDP-t, hogy a PKK befogadásával próbálja meg a

PUK iraki jelenlétét ellensúlyozni. (Černý 2014, p. 341) A PKK és a KDP együttműködése viszont relatíve hamar, már az 1980-as évek közepén megszakadt; a KDP Törökország felé nyitott, ez a lépés pedig elszigetelte a PKK-tól. (Gunter 2005, p. 223) Ezzel párhuzamosan a PUK és PKK között szorosabb kapcsolatok alakultak ki.

Az iraki kormány és az iraki kurdok közti kapcsolatokat tovább rontotta, hogy az Irak és Irán közt zajló háborúban Irán „ötödik hadoszlopként” használta az iraki kurdokat Szaddám Husszein rezsimje ellen. A PUK és a KDP közötti frakcióharcok nehezítették meg az egységes iraki kurd front kialakulását. Az iraki kurd gerillák távol maradtak az Irak és Törökország közötti kapcsolatokat biztosító kőolajvezetékek és főút támadásától. Ezek kiemelt fontosságúak voltak mind a török, mind az iraki fél, sőt általában az iraki nép számára (a főút biztosította Irak élelmiszerellátását, a kőolajvezeték pedig számottevő bevételi forráshoz juttatta Törökországot). Az ezek elleni esetleges támadások az iraki, Szaddám-ellenes közvéleményt is az iraki kurdok ellen hangolták volna, valamint nemzetközi kritikák számára (főképpen Törökország részéről) is táptalajt nyújtottak volna. (Freij 2007, pp. 125–126) Az iraki kurdok számára tehát elemi érdek volt, hogy tartózkodjanak attól, hogy az iraki központi kormányt úgy gyengítsék meg, hogy közben a nemzetközi szereplők egy részének haragját is kivívják maguk ellen.

A Szaddám-rezim bosszúja azonban nem maradt el. Az ún. Anfal-hadjárat keretében Ali Haszan al-Madzsidot nevezték ki Észak-Irak helytartójának, aki 1987 márciusától megkezdte az iraki kurdok szisztematikus irtását és kitelepítését. Az iraki hadsereg alakulatai falvakat bombáztak, koncentrációs táborokat állítottak fel, és a támadások során vegyi fegyvereket is bevetettek. (al-Madzsid innen kapta a „Vegyi Ali” becenevet.) Két év alatt 50 000 és 100 000 közé teszik a civil áldozatok számát, mintegy 4500 falvat semmisítettek meg, 250 települést pedig vegyi fegyverekkel támadtak. (Ezek közül a legnagyobb visszhangot a Halabdzsa elleni 1988. március 16-i mustárgáz-támadás váltotta ki, amelyben 5000 civil vesztette életét.) A kényszeráttelepítések száma több tízezret tett ki. (Černý 2018, p. 170)

Az atrocitások hatására 1988 augusztusában több ezer iraki kurd menekült jelent meg a török-iraki határon. A török kormány eleinte lezáratta a határt, mivel attól tartott, hogy a menekültek között a PKK harcosai is szabadon mozoghatnak. Nemzetközi nyomásra Ankara végül védelmébe vette a határra menekülő iraki kurdokat.²⁸ Sokkal jelentősebb iraki kurd menekülthullámmal kellett azonban Ankarának az 1991-es iraki háborút követően

²⁸ Ankara elutasította Bagdadnak azon kérését, hogy az 1983-es megegyezés értelmében az iraki hadsereg Törökország területére 5 km mélységig behatolva üldözzön az iraki kurd felkelőket. (Coşkun 2011, p. 254) A török fél azzal érvelt, hogy a határt csupán menekültek lépték át. (Öztiğ 2017, p. 165)

megbirkóznia. Mindez már egy új korszak nyitányát jelenti a török-iraki kurd kapcsolatokban.

2.6. Következtetések

A kurdok 20. századi történetét a kurd nemzeti mozgalmak folyamatos – 1991-ig – csak átmeneti sikerekkel jellemezhető harcai fémjelzik. Ezek a felkelések akkor tudtak kisebb sikereket elérni, amikor ki tudták aknázni a kedvező geopolitikai környezetet (pl. nagyhatalmak támogatása). Ez történt Törökországban az 1920-as években (brit támogatás), 1946-ban Iránban (szovjet támogatás), 1974–1975-ben Irakban (iráni és amerikai támogatás), 1980 és 1988 között Irakban (iráni támogatás), illetve 1984 után Törökországban (szovjet, illetve szíriai támogatás). Összességében azonban a kurdok önállóan mindvégig gyenge érdekérvényesítő képességekkel rendelkeztek a 20. század folyamán, s csupán a nagyhatalmi játszmák eszközei és áldozatai voltak mind a gyarmati, mind pedig a hidegháborús időszakban. Mindazonáltal a későbbiek során nagy szerepet játszó önszerveződés alapjai (a KDP, a PUK és a PKK) ebben a korban alakultak ki és szilárdultak meg.

A kurdokat nagyon eltérő külső és belső hatások érték azoknak az államoknak a kerekei között, amelyekbe az első világháborút követően kerültek. Így például a törökországi kurdok sokkal erősebb ideológiai és korlátozó hatás alatt éltek úgy, hogy Ankara még az identitásukat is megtagadta tőlük.²⁹ Ezzel szemben Irakban a periféria kurdjai egy relatíve gyenge és identitásában megosztott központi hatalommal szemben több érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkeztek. Míg a török állam hamar képes volt a hagyományos kurd elit kooptálására, addig Irakban a hagyományos társadalmi struktúra fennmaradásának lehetünk tanúi. (Černý 2014, p. 336)

Michael Gunter szerint az iraki kurdok felkeléseit a többi, kurdok által lakott országhoz képest több tényező is elősegítette:

1. a kurdok számaránya a lakosság többi részéhez képest Irakban a legnagyobb (Törökországgal, Szíriával és Iránnal összehasonlítva), vagyis az állami centrummal szemben sokkal hatékonyabban tudnak fellépni. Jelentős számuknál fogva az iraki kurdok a szunnita és a síita arabok közötti esetleges vitákban a „mérleg nyelvét” jelenthetik (a szunnita arabok a többségi síita arabok demográfiai helyzetéből adódó „túlhatalmát” a kurdok révén tudják kiegyensúlyozni).

²⁹ A török félelmek alapjai a kurdokkal kapcsolatos történelmi tapasztalatokban gyökereznek. A kurdok népességszámukat tekintve Törökországban képviseltetik magukat a leginkább (nagyjából felük ott él), továbbá a kurd nemzeti mozgalom legtöbb felkelése és legintenzívebb harcai Törökországhoz köthetők.

2. az iraki állam – ellentétben az olyan „nagymúltú” országokkal, mint Törökország vagy Irán – relatíve gyenge politikai legitimációval rendelkezett, hiszen mint állam, az első világháborút követő nagyhatalmi rendezések terméke, korábban pedig ebben a formában sosem létezett, lakossága tehát nem rendelkezett közös, összetartó identitással.
3. Irak népességének történelmi és vallási megosztottsága a szunnita és síita népesség közti ellentétben gyökerezik, amely további „széttartó erőt” jelent, és gyengíti az állami koherenciát, több teret engedve az iraki kurd követeléseknek. (Gunter 2011, pp. 13–14; Gunter 2008, pp. 11–12)
4. az iraki kurdok további „előnye”, hogy potenciálisan jelentős természeti erőforrások (kőolaj és földgáz, illetve vízkészletek) felett rendelkeznek, mely képesség a szomszédos, kurdok által lakott országok kurdjai esetében nem áll fenn. Általános (török) vélekedés szerint ezek a nyersanyagkészletek az iraki kurdok elszakadásának gazdasági alapját teremthetik meg.³⁰

Az első világháborút követően megszilárduló közel-keleti nemzetközi rendben a Török Köztársaságot több tekintetben is érdekek fűzték Irakhoz, különösen pedig Észak-Irakhoz:

- a kurdok révén (mint a bagdadi vezetéssel közös „probléma”)
- a Moszul-kérdés révén (történelmi összetartozás)
- az iraki turkománok révén (etnikai összetartozás)
- a kőolaj révén (energiapolitikai érdek)
- a kereskedelmi kapcsolatok révén (gazdasági érdek)

Irak és Törökország között a kurd „probléma” leginkább a PKK színre lépésével került előtérbe. Korábban, amikor a bagdadi kormány elég erős volt ahhoz, hogy „féken tartsa” az iraki kurdokat, Ankara számára nem jelentettek kockázatot az iraki kurdok. Az iraki központi kormány meggyengülése³¹ (iraki-iráni háború) azonban fontos geopolitikai változást idézett elő: lehetővé tette, hogy a PKK Törökország közvetlen szomszédságában hadműveleti bázishoz jusson. Ez az új fejlemény tehát kikényszerítette, hogy a '80-as években Törökország határokon átívelő hadműveleteket indítson a PKK ellen. Ebben a kényszerű helyzetben jöttek létre az első kapcsolatok az iraki kurd politikai vezetéssel (leginkább a KDP-vel), illetve a menekültek révén az iraki kurdokkal általánosságban.

³⁰ Arról azonban, hogy a kitermelhető nyersanyagok egy-egy terület, illetve közösség számára mennyire előnyösek, megoszlanak a vélemények. A szakirodalomban ezt a kérdéskört „erőforrás átok” (*resource curse*) néven illetik.

³¹ Másrészt az iraki központi kormány radikalizálódása (agresszív asszimilációs politika, az iraki kurdok elleni büntetőhadjáratok) szintén instabilitást idézett elő Törökország délkeleti határainál.

3. A KAPCSOLATFELVÉTEL (1991–2003)

3.1. Szereplők

3.1.1. Ankara

Törökországban a hidegháború végét és egy új korszak kezdetét fémjelzi a Turgut Özal miniszterelnök és köztársasági elnök (1983–1993) által dominált korszak. A hidegháború vége Ankarát geopolitikai „útkeresésre” készítette, mivel 1991-et követően az ország stratégiai jelentősége a NATO-n belül (a Szovjetunióval délről közvetlen szomszédságban levő nyugati szövetséges) csökkent.

Özal szemlélete éles váltást jelentett a korábbi gyakorlathoz képest, amely a Közel-Keletre mind problémás területre tekintett, ezért igyekezett távol maradni az ottani fejleményektől. Özal politikája viszont nagyobb hangsúlyt adott a közel-keleti kapcsolatoknak, illetve előtérbe helyezte a gazdasági érdekeket a külpolitika gyakorlatában, és tíz éves hivatali ideje alatt Törökországot aktív külföldi szerepvállalásra ösztönözte.³² (Altunışık 2009, p. 179) Ennek köszönhetően Törökország, a korábbi relatíve „semleges” és „passzív” közel-keleti politikáját feladva (Coşgun 2011, p. 246) – a repüléstilalmi övezet fenntartása és az iraki kurd menekültek ellátása révén –, aktív szerepet vállalt az iraki rendezésben. Ez azonban nem jelentett teljes eltávolodást a korábbi, hidegháború idején érvényes török külpolitikai elvektől, mivel ez a „nyitás” a nyugati szövetség érdekeivel összhangban valósult meg. Törökországnak ez a nyugati elkötelezettsége és újdonsült közel-keleti aktivitása azonban gyanakvást keltett az arab államokban, amelyek a török imperialista célok (Oszmán Birodalom) újjáéledésétől tartottak. (Bozdağlıoğlu 2003, pp. 129–130)

Özal halálát követően rövid életű és instabil koalíciós kormányok irányították Törökországot. 1996-ban – először a Török Köztársaság történetében – egy iszlamista párt, a Jólét Pártja (*Refah Partisi*, RP) alapított koalíciós kormányt. A katonaság beavatkozása (a kormány felszólítása lemondásra, az ún. e-memorandum) azonban 1997-ben lemondásra készítette a RP vezette kormányt.

A katonaság kiemelkedő szerepe a török politika alakításában mind a kurdok által képviselt állandó biztonsági kihívás, mind pedig a korábbi hidegháborús környezet

³² Minthogy Özal komoly befolyást gyakorolt a török külpolitikára és Ankara közel-keleti nyitottságára, ezért többen a későbbi török kormánypárt, az AKP közel-keleti aktivizmusának előképét látják tevékenységében.

eredménye volt. Bár a hidegháború véget ért, a török hadsereg fenntartotta, sőt növelte az amúgy is jelentős anyagi háttérét és a politikai döntéshozatalban betöltött kulcspozícióit. Ezt a '90-es években háborús hadszíntérré váló Délkelet-Törökország viszonyai indokolták (a PKK befolyása). Ráadásul azzal, hogy a PKK Észak-Irakot használta törökországi támadásainak hátteréül, hozzájárult ahhoz, hogy a török külpolitikai döntéshozatalban a hadsereg kiemelt szerepet vívjon ki magának. (Pusane 2020, p. 399) A törökországi kurd területeken folyó pusztító háború intenzitása csak Abdullah Öcalan 1999 elején történő elfogását követően csökkent.

A nehéz politikai és katonai helyzet ellenére Törökország gazdasági növekedése a '90-es években – a korábbiakkal összhangban – fennmaradt (lásd 1. táblázat), az ország kereskedelmi dinamizmusa (az egyre nagyobb mértékű export) a növekvő ipari termelésre támaszkodott. Mindezeknek az 1980-as években megindult gazdasági liberalizáció adott lökést. 2000-re azonban komoly problémák adódtak az inflációval és a gazdaság stabilitásával kapcsolatosan; ezek megoldása a következő korszakra vált lehetségessé.

év	GDP (millió dollár)
1989	334 310
1990	365 288
1991	367 919
1992	386 446
1993	416 014
1994	396 594
1995	427 839
1996	459 412
1997	494 224
1998	506 106
1999	489 591
2000	523 536
2001	493 432
2002	525 247
2003	555 518

1. táblázat. Törökország bruttó nemzeti összterméke (1989–2003). Forrás:

WorldBank Turkey n.d.

3.1.2. Bagdad

Irak történetében Kuvait 1990 augusztusi megszállásával új korszak kezdődött. Az Öböl-ország szuverenitásának megsértése veszélyeztette a regionális hatalmi egyensúlyt, illetve a kőolajszállítási útvonalak biztonságát. A nemzetközi szereplők egységesen elítélték Irak agresszív lépését, és a *status quo* visszaállítására szólítottak fel. 1991

elején koalíciós (döntően amerikai) csapatok felszabadították Kuvaitot és vereséget mértek az iraki hadseregre. Ekkor Irak megszállása nem volt cél, Szaddám Husszein pedig továbbra is az ország vezetője maradt. (Rostoványi 2011, p. 233)

Az iraki hadsereg veszteségei lehetővé tették, hogy a meggyengült Szaddám-rezsimmel szemben mind délen a síiták, mind pedig északon a kurdok egyes csoportjai felkelést szervezzenek. Az iraki kurdok elleni atrocitások tovább folytatódtak, aminek eredményeképp az iraki hadsereg a korábbinál is nagyobb menekülthullámot gerjesztett Törökország délkeleti határainál. A helyzet eszkalációját megakadályozandó, a nyugati hatalmak repüléstilalmi övezet felállításáról döntöttek, a Szaddám-rezsim adminisztrációja pedig kiürítette Irak északkeleti, kurdok által lakott részeit. Ezek a fejlemények lehetőséget biztosítottak az iraki kurdok számára ahhoz, hogy nemzetközi védnökséggel önkormányzati rendszert alakítsanak ki az általuk többségében lakott területek egy részén.

Az iraki kurdok számára ugyancsak pozitív fejlemény volt, hogy a Szaddám-rezsim túlterjeszkedése jelentette regionális fenyegetést megakadályozandó, a nemzetközi szereplők arra készítették Irakot, hogy az semmisítse meg a vegyi és biológiai fegyvereit. Míg az 1991-es háború és az azt követő korlátozások (repüléstilalmi övezet, fegyverzetkorlátozások) Irak katonai képességeit vetették vissza, az ország gazdasági képességeit a '90-es években jelentősen csökkentette az ENSZ-BT 1990 közepén kihirdetett 661-es határozata nyomán bevezetett embargó (Rostoványi 2011, p. 231). Bár az embargó kétségkívül súlyos gazdasági károkat okozott és humanitárius kihívásokat teremtett Irakban, a korabeli tudósítások az éhezés következtében meredeken emelkedő halálozási adatokat illetően (Crosette 1995) túlzónak bizonyultak. (Dyson 2009) A problémákon enyhített az „olajat élelmiszerért” program 1995-ös bevezetése is. Ennek keretében az iraki kormány kőolajat – az egyetlen nemzetközi szinten is értékelhető helyi terméket – adhatott el (hathavonta, összesen kétmilliárd dollár értékben), cserében pedig külföldről élelmiszert kapott. (Csicsmann 2018, p. 34)

Ebben a korszakban mind Irakban, mind pedig Törökországban a lakosság dinamikus növekedésének lehetünk tanúi. Irakban a törökországi növekedés abszolút mértékéhez képest kisebb növekményről beszélünk, de az öt évente nagyjából hárommillió fős növekmény arányaiban nagyobb mértékű volt Törökország lakosságának növekedésénél (ahol évente nagyjából egymillió fős többlettel számolhatunk) (lásd 2. táblázat). Az iraki kurdok számára vonatkozóan hivatalos adat nem áll rendelkezésre.

Irak			Törökország	
év	lakosság (fő)		év	lakosság (fő)
2005	26 922 284		2005	67 903 469
2000	23 497 585		2000	63 240 194
1995	20 149 338		1995	58 486 456
1990	17 419 113		1990	53 921 760
1985	15 555 800		1985	49 133 937

2. táblázat. Irak és Törökország lakossága (1985–2005).

Forrás: Worldometers Turkey n.d.; Worldometers Iraq n.d.

Törökországgal összehasonlításban az iraki GDP – a számottevő kőolajtermelés ellenére – a vizsgált korszakban meglehetősen alacsony maradt. Ebben nagy szerepet játszik a nyolc éven át elhúzódó iraki-iráni háború, illetve a nemzetközi koalíció 1991-es beavatkozása és az azt követően Irakkal szemben fogantatosított nemzetközi embargók. Ez utóbbiak miatt Iraknak gyakorlatilag csak 1998-ra sikerült elérnie az 1990-es termelési szintet. Ezt a javuló tendenciát azonban a 2003-as háború ismét megszakította. (lásd 3. táblázat)

év	GDP (millió dollár)
1989	45 155
1990	71 262
1991	25 621
1992	33 971
1993	44 261
1994	45 967
1995	46 942
1996	52 115
1997	63 183
1998	85 207
1999	100 188
2000	117 141
2001	119 205
2002	109 432
2003	69 316

3. táblázat. Irak bruttó nemzeti összterméke (1989–2003).

Forrás: WorldBank Iraq n.d.

Ha a Törökország és Irak közti kereskedelem alakulását nézzük, akkor megállapítható, hogy az 1990-es év volt az utolsó, amikor Irak Törökországba való exportja meghaladta a Törökországból érkező iraki importot. Ez a többlet az iraki kőolajexportnak volt köszönhető, melynek 1990-es mértéke azután már sosem állt helyre Törökország felé.

Irak kereskedelmi kivitele Törökországba a '90-es években – hivatalosan – nullára csökkent, miközben a török fél a 2000-es évekre folyamatosan óriási kereskedelmi többletet produkált (akár húszszoros mértékben is). (TÜİK n.d.) (lásd 5. táblázat, később)

3.1.3. Az iraki kurdok

Az iraki kurdok történetében 1991-től új korszak kezdődött. Az iraki kurdok ekkor a nemzetközi figyelem középpontjába kerültek. Az iraki központi kormány meggyengülése és a nemzetközi szereplők támogatása lehetővé tette, hogy az iraki kurd nemzeti mozgalom (és annak két legfőbb letéteményese, a KDP és a PUK) *de facto* autonómiát szerezzen Irakon belül. A korábbi évtizedek időszakos öngazgatási kísérleteinek köszönhetően 1992-re az iraki kurdok már saját zászlóval, útlevéllel, bank- és postaszolgálattal, rendőrséggel és hadsereggel, biztonsági és hírszerzési szolgálattal rendelkeztek. (Aras 2011, p. 602)

Gazdasági, humanitárius és politikai bizonytalanságok közepette, 1992. május 19-én sikerült megszervezni az ország és a kurd nép történetének első demokratikus választását, amely az iraki kurd önkormányzatiság hivatalos születésének pillanata is volt egyben. A választásokon a KDP a szavazatok 45,3%-át szerezte meg, a PUK pedig 43,8%-ot kapott (Zaman 2016, p. 8). A szoros választási eredmények miatt a KDP és a PUK a hatalmi pozíciók megosztásáról kötött egyezséget, így a minisztériumok vezetését az egyik pártból érkező miniszterrel, illetve a másik pártból érkező miniszterhelyettessel alakították ki (Hassan 2015, p. 4), valamint a 105 tagú parlament mandátumait is egyenlően osztották el. Az iraki kurdok közti kiegyezésnek köszönhetően a 2000-es évek elejére megszilárdult iraki Kurdisztán két domináns pártja (és családja), a Barzánik (KDP) és a Talabánik (PUK) közti hatalommegosztási séma (javarészt az 1992-ben kialakított *status quo*-ra támaszkodva).

Hogy mennyire területi, illetve vérségi alapon szerveződött ez a két csoportosulás, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a KDP és a PUK között lényeges ideológiai eltérés ma sem létezik, az iraki kurd önkormányzatiság intézményei pedig e pártstruktúrákra épültek rá. Mindez ahhoz vezetett, hogy iraki Kurdisztán területén mind a pártok és az állam, mind pedig a politikai és a gazdasági osztályok nem különültek el az államépítés során. (Hassan 2015, pp. 5–6) Ebben a rendszerben az emberek a „pártidentitást” (*dzsamaver*) gyakran előtérbe helyezik a nemzeti érdekekkel szemben.

Az iraki kurdok „példaszerű” felemelkedése a '90-es évek elején azonban 1994 és 1998 között polgárháborúba torkollott, amelynek során a két domináns párt alacsony intenzitású katonai konfliktusa határozta meg az iraki kurd politikai életet. A polgárhá-

borút követően a Kurdisztáni Nemzetgyűlés csak 2002. október 5-én ült újra össze. (Csiki 2011, p. 18)

3.1.4. PKK

Az Észak-Irakban az iraki kurdok önkormányzata és a repüléstilalmi övezet következtében kialakuló „geopolitikai vákuumterület” a PKK számára kiváló menedékkül szolgált. (Davutoğlu 2016, p. 136) Az észak-iraki kormányzati és katonai struktúrák meggyengülése már az iraki-iráni háború idejében megindult, amikor a legfőbb harci cselekmények miatt a Szaddám-rezsim Dél-Irakra koncentrált erőit. (Coşkun 2011, p. 25) A PKK ugyancsak képes volt kiaknázni a KDP és a PUK közti polgárháborús időszakot (1994–1998) is, és ebben az időszakban intenzíven használta észak-iraki pozícióit a délkelet-törökországi harcok támogatásához.

A Szaddám-féle népirtási kísérletet (1988) követően a KDP és a PUK rendkívül meggyengült, míg a PKK relatíve sértetlen maradt, és erős befolyás alá vonta a török-iraki határreégiót. Egyes források szerint már 1987-től kezdve alacsony szinten ugyan, de együttműködés kezdődött a PKK és a bagdadi rezsim között. Ez a PKK számára előnyös volt, hiszen így a kormányerők „békén hagyták” őket, míg a Szaddám-rezsim a PKK révén hírszerzési forrásokhoz juthatott a KDP-ről. (Černý 2018, p. 171) Ezzel ellentétben a Szovjetunió mint ideológiai partner és fegyveres támogató felbomlása 1991. december 25-én a PKK számára rendkívül negatív globális fejlemény volt.

A 2000-es években a PKK nevű szervezet és a hozzá kötődő szövetséges szervezetek több alkalommal nevet cseréltek. 2002-ben a PKK a nevét KADEK-re cserélte, majd 2003 novemberében a *Kongra-Gel* (Kurdisztáni Nép Kongresszus) nevet vette fel. 2005 májusában a *Kongra-Gel* csúcstalálkozóján döntöttek a Kurdisztán Népi Konföderáció (*Koma Komalén Kurdisztán*, KKK) nevű ernyőszervezet létrehozásáról. Ez utóbbi 2007-ben a Kurdisztáni Községek Uniója (*Koma Dzsivakén Kurdisztán*, KCK) nevet vette fel. (Csicsmann 2020, p. 10)

A '80-as évek PKK-ja, mely inkább gerillamozgalomnak tekinthető, a '90-es évek elejére tömegmozgalommá vált. (Černý 2018, p. 176) A '90-es évektől a török belpolitikai színtéren több, alapvetően kurd szavazókat megmozgató, ám hivatalos ideológiájában nem kurd politikai párt is létrejött (miután számos ilyen párt alkotmányellenesnek bizonyult, és fel kellett osztni): HEP, HADEP, DTP, BDP és HDP. Ezeknek a pártoknak a hatékony érdekképviselési lehetőségeit korlátozta a török politikai rendszer sajátossága, miszerint meglehetősen magas, 10%-os szavazati arány szükséges ahhoz, hogy egy párt bejusson a török nemzetgyűlésbe.

1994-re a PKK törökországi harcai során óriási veszteségeket könyvelhetett el, amely részben stratégiaváltásra készítette a terrorszervezetet. Ezentúl a támadások között egyre gyakrabban jelentek meg bombatámadások, civilek elleni erőszakos cselekmények, ráadásul a „hadszintér” immár kiterjedt Nyugat-Törökországra is. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 74) A délkelet-törökországi harcok súlyos károkat okoztak a lakosságnak, így egy részük paradox módon a szomszédos Irak területére menekült, ahol a '90-es években többségük az ENSZ által igazgatott mahmúri táborban talált menedéket. Ez a létesítmény 1998 óta mintegy 12 000 törökországi kurd menekült lakóhelyéül szolgál. (Černý 2018, p. 260) A mahmúri tábor az iraki kurdok által felügyelt tartományok határán kívül foglalt helyet, és az ott menedékre lelő törökországi kurdok indoktrinációja révén a PKK aktivista hálózata hatékonyan biztosítja utánpótlását. Az iraki kurdok által igazgatott dohuki táborban további 5000 kurd menekültet szállásoltak el, ezek szintén Törökországból érkeztek.³³

3.2. Fejlemények és kihívások

3.2.1. A repüléstilalmi övezet kialakítása

Az Észak-Irakban a nemzetközi koalíció által támogatott repüléstilalmi zóna kialakítása mintegy „megágyazott” az iraki kurd önigazgatás gyakorlatának és intézményeinek. Ebben a fejleményben fontos szerep jutott Törökország támogatásának is. Erre az időszakra a korábbinál intenzívebb kapcsolatok jellemzőek a török és az iraki kurd vezetés között. Emiatt a következőkben részletesebben tárgyalom az esetet.

Szaddám Husszein kuvaiti hadjáratát megtorló nemzetközi beavatkozás gyors sikereket ért el a Kuvaitot megszálló az iraki csapatokkal szemben. Az akció korlátozott maradt, a bagdadi rezsim megdöntését nem tűzte ki célul. 1991. február 15-én Bush elnök felvetette, hogy az Egyesült Államok támogatna egy, az iraki rezsim ellen irányuló potenciális belső lázadást. Az amerikai nyilatkozat hatására 1991. március 4-én az iraki kurdok szervezetlenül tömeges tüntetésekre (*Raparín*) kezdtek. Az iraki kurd pesmergák csatlakoztak az eseményekhez, és napok alatt elfoglalták a háborúban meggyengült iraki hadsereg által ellenőrzött, többségében kurdok által lakott észak-iraki területeket (Moszul és Kirkuk kivételével). Szaddám Husszein válaszként büntetőhadjáratot indított, amelyben március végére letörték a felkelést. A megtorlások elől mintegy két és félmillió menekült indult útnak Törökország és Irán felé. Törökországba ebből

³³ Ezeken túl Törökországból Irán, valamint Szíria területére is menekültek törökországi kurdok. Az egyik legfőbb irány Nyugat-Európa volt. 2000-re az ottani kurd diaszpóra közösség mérete már elérte a 700 000 főt. (Park 2005, p. 18)

mintegy félmillió menekült jutott el, komoly krízist okozva a török vezetés számára. (Černý 2018, p. 173) (Iránba ideiglenesen egymillió iraki kurd menekült. [Barkey 2005, p. 4]) A menekülteket Törökországban – a törökországi kurdokkal való nagymértékű keveredést megakadályozandó – átmenetileg az iraki határhoz közeli területeken szállásolták el. Később ezek az emberek az észak-iraki repüléstilalmi zóna kialakítását követően fokozatosan hazatértek. (Sassoon 2009, p. 99)

Ez a menekültválság a korábbi, 1988-as helyzethez képest jóval kiterjedtebb válságot okozott, amelyben a nemzetközi szereplők figyelme és aktív állásfoglalása hozzájárult az események eskalációjához. Özal elnök ennek során még az Irak elleni katonai beavatkozást is fontolóra vette. (Öztüĝ 2017, pp. 166–167) Ankara dilemmája abból fakadt, hogy a kurdok nagyszámban történő érkezése Törökországnak az egyébként is kurd többségű területére ellátási zavarokhoz, végső soron pedig zavargásokhoz vezethet. A török segítség (iraki kurd menekültek befogadása) megtagadása Ankara számára jelentős presztízsveszteséget okozott volna, mivel a nemzetközi (nyugati) média révén a világ értesült az iraki kurdok szenvedéseiről.

Turgut Özal elnök tehát úgy döntött, hogy a humanitárius krízisben „megértő” magatartást tanúsít; ebben a törekvésében pedig Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok részéről is támogatásra talált.³⁴ Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 688-as számú határozatában 1991. április 5-én felszólította az iraki vezetést, hogy vessen véget az erőszaknak (Černý 2018, p. 173). Az ENSZ-határozat értelmezését kibővítve a már említett három hatalom április 20-án Észak-Irakban a Szaddám-rezsim korlátozására repüléstilalmi övezetet hozott létre, s ennek biztosítására katonai erőt is bevetettek. Az ENSZ-BT egyöntetű véleménye az iraki status quo visszaállításával kapcsolatban, valamint a repüléstilalmi övezet kialakítása három vezető hatalom támogatásával, széles körű legitimitációt adott az Irak elleni beavatkozásoknak, és megerősíthette a török döntéshozókat abban, hogy érdemes beállniuk az ügy mögé. (Harunoglu 2015, p. 53) Mindezek eredményeképp a kurdok először a történelemben részesültek az egész világ figyelméből.

1991 októberében tárgyalások kezdődtek Szaddám Husszein kormánya és az iraki kurdok vezetése között, de ezek végül eredménytelenül zárultak. Válaszul a Szaddám-rezsim határozott lépéssel a „kiéheztetés” mellett döntött: az iraki állam gyakorlatilag „kiürítette” Észak-Irakot, visszavont minden állami hivatalnokot a területről, illetve megszüntette az állami kiutalásokat is, így hozva lehetetlen helyzetbe az iraki kurdokat.

³⁴ Az *Operation Provide Comfort* szükségességéről egyébként a franciák és a britek győzték meg az amerikai vezetést. Bár a beavatkozás szigorúan humanitárius jellegű volt, ugyanakkor politikai megfontolásokat is tartalmazott. (Shareef 2017, p. 465)

Az iraki kurdoknak tehát hirtelen és egyszerre kellett államigazgatási intézményeket felállítani, azoknak a finanszírozását megoldani, a háborús menekülteket ellátni, a külföldre menekülteket pedig folyamatosan visszafogadni. Ebben a politikai és adminisztrációs vákuumban született meg az iraki kurd föderatív régió alapja. (Lundgren 2007, p. 74)

3.2.2. Kapcsolatfelvétel Törökország és az iraki kurdok között

1991-től kezdve beszélhetünk Törökország iraki kurdokkal kapcsolatos politikájáról, minthogy az iraki kurdok állandó és relatíve önálló szereplőkként ekkor kezdték meg a működésüket. A török és az iraki kurd vezetés között a török titkosszolgálat bevonásával találkozóra került sor 1991. március 8-án, amelyen maga Talabáni, illetve egy Barzáni képviselője, Mohszin Dizai vett részt. (Černý 2018, p. 178) Ez volt az első alkalom, amikor Ankara az iraki kurdok hivatalos képviselőivel tárgyalt. (Gunter 2005, p. 223) Valószínűleg ekkor született megegyezés arról, hogy a két iraki kurd párt egy-egy fiókirodát nyithat Ankarában, illetve, hogy Barzáni és Talabáni is török diplomataútlevelet kap, ezzel is megkönnyítve számukra az utazást. (Černý 2018, p. 180; Ertem 2015, p. 301) 1991 nyarát követően tehát mindkét iraki kurd politikai párt, a KDP és a PUK vezetése is kapcsolatban állt Ankarával. Turgut Özal elnöki és miniszterelnöki mandátuma idején szívélyes viszony alakult ki a felek között. 1992 júniusában, amikor Talabáni Süleyman Demirel török miniszterelnökkel találkozott, az utóbbi úgy hivatkozott rá, mint „kedves testvérem, Talabáni”, az iraki kurd vezető pedig háláját fejezte ki a törököknek az 1991-ben nyújtott segítségért (iraki kurd menekültek befogadása), amelyet „Észak-Irakban az emberek sosem fognak elfelejteni”. (Gunter 2005, pp. 223–224)

Özalt a kurdokkal kapcsolatos politikája miatt jelentős kritikák érték, odahaza „ellen-szélben” dolgozott. (Tocci–Walker 2012, p. 38) Nem ismert teljes bizonyossággal az, hogy Özal elnököt pontosan milyen motivációk vezették az (iraki) kurdokkal kapcsolatos politikájának kialakítása során. Özal 1991-ben úgy nyilatkozott, hogy „tisztázni kell, hogy azok, akik az iraki kurd területen vannak, ők a török állampolgárok rokonai. Eképpen a határok bizonyos mértékig mesterségesek, mivel az embereket két részre osztják.” (Gunter 2005, p. 224) Özal 1992-ben még azt is felvetette, hogy Irak szétesése esetén Törökország mint föderatív régiót magába olvaszthatná Észak-Irakot (Moszult és környékét). (Hale 2007, p. 55) Egyesek azt is felvetik, hogy állítólag Talabáni „felajánlotta” Özal számára iraki Kurdisztánt. (Gunter 2011) Özal egyébként a török hadsereg szerepvállalásával is támogatta volna az Irak elleni 1991 eleji hadműveleteket, de végül

a török hadsereg és a török nemzetgyűlés ellenvéleménye ezt nem tette lehetővé. (Barkey 2011, p. 665)

Özal 1993. április 17-ei halálát követően egyfajta visszarendeződés zajlott le a török-iraki kurd kapcsolatokban, minthogy az új török vezetés a megerősödő iraki kurdokban újra fenyegetést látott. (Phillips 2009, p. 10) 1991 és 2003 között az özali időszakot leszámítva Törökország és az iraki kurdok közti kapcsolatok nemigen vettek pozitív irányt; a török fél részéről az iraki kurdok *de facto* politikai hatalmának elismerése szóba sem jöhetett, Ankara ehelyett a pragmatikus együttműködés és a tagadás politikája között ingadozott.³⁵

3.2.3. A PKK elleni harc Észak-Irakban

Irak, egészen pontosan Észak-Irak meggyengülésével a korábban hangoztatott török biztonsági félelmek beigazolódtak. Az 1990-es években Ankara számára a fő biztonsági kihívást Észak-Irakban nem az iraki kurdok jelentették, hanem sokkal inkább a mellettük utánpótlási háttérrel kiépítő PKK. A PKK a '90-es években az észak-iraki bizonytalanságból előnyt tudott kovácsolni, és az ott keletkezett hatalmi és adminisztratív vákuumban képes volt megerősödni. Ebből az időszakból eredeztethető tehát Ankara azóta is érvényes, változatlan követelése Irakkal szemben, amely a PKK iraki tevékenységének (közös, iraki és török, elsősorban katonai) ellehetetlenítésére irányul.

A PKK Észak-Irakban befolyásának csúcsát akkor érte el, amikor 1991-ben az iraki kurdokat az iraki rezsim nyomása alatt csupán a nemzetközi közösség segítése mentette meg. (Černý 2014, p. 341) Becslések szerint a PKK-nak ekkoriban akár 15 000 harcosa is lehetett Törökországban, Irakban és Szíriában. (Eccarius-Kelly 2011)

A török vezetés szemében fontos érvként jelenhetett meg a repüléstilalmi övezet létesítése mellett, hogy a PKK észak-iraki vetélytársainak (így részben a „hagyományos” iraki kurd vezetésnek) a megerősítése kulcsfontosságú lehet a kurd terrorszervezet legyőzéséhez. Özal azzal számolt, hogy az iraki kurd pártok közvetíthetnek Ankara és a PKK vezetése között, és talán valamiféle nyomást is tudnak rájuk gyakorolni. (Černý 2014, p. 342) A KDP és a PUK a nemzetközi közösség számára elfogadható szereplők voltak, hiszen tevékenységüket nem árnyékolták be terrorcselekmények. Ők voltak

³⁵ A pragmatikus kapcsolatok mellett Észak-Irak vonatkozásában irredenta politikai megnyilvánulásoknak a '90-es években is tanúi lehettünk a török politikai vezetés képviselői között: mind Turgut Özal miniszterelnök (1989–1993), mind Süleyman Demirel köztársasági elnök (1993–2000), mind pedig Bülent Ecevit miniszterelnök (1999–2002) tett utalásokat Törökország azon jogára vonatkozóan, hogy biztonsági zónát hozzon létre Észak-Irakban, illetve hogy a határokat érdemes lenne ebben a vonatkozásban felülvizsgálni. Ennek alapjául Moszul környékének első világháborút követő vitatott státusza szolgált. Mindezen kijelentések azonban a vezetők részéről tett alkalmi „kiszólások” voltak, és nem váltak a hivatalos török politikai álláspont (és érdekek) részévé. (Lundgren 2007, p. 96)

azok, amelyek jelenléte a helyi politikai és gazdasági struktúrában gyökerezett; megerősítésük tehát általában Északkelet-Irak működésének (stabilitásának) érdekében elsődleges fontosságú volt.

1992. július 24-én a PKK egy stratégiaileg „öngyilkos” lépésre szánta el magát, amikor a Törökország és Irak közti haburi határátkelőt löni kezdte, így akadályozva a KDP és PUK területére érkező nemzetközi segélyszállítmányok áthaladását (ezen keresztül érkezett Észak-Irakba a nemzetközi segítség kétharmada). Ezzel a lépésével a PKK a környező szereplők szemében „túlterjeszkedett”: hónapokkal az első iraki kurd választásokat követően ez az akció az iraki kurd önkormányzatiság fennmaradását veszélyeztette. A tett komolyságával arányos válaszlépés tehát nem maradhatott el: 1992. szeptember 30-án az iraki kurd pesmergák offenzívát indítottak a PKK ellen a Kandil-hegységbe, amelyhez október 26-án a török hadsereg is csatlakozott. A határozott túlerővel szemben PKK-nak el kellett hagynia kiépített táborait. Csak az mentette meg a szervezet iraki pozícióját, hogy Dzsálál Talabáni, a PUK vezetője felajánlotta, hogy a területén, Szulejmánijától északra Zalehben menedéket kaphassanak. Így mintegy 1700 PKK-harcos megtarthatta fegyverét, de a megállapodás szerint tevékenységükkel nem sérthették az iraki kurdok érdekeit. E mögött a „békés” megfontolás mögött vélhetően az húzódott, hogy az iraki kurdok nem akartak „mészárlást” a PKK kurd harcosainak körében. Mindemellett politikai szempontból a PUK azzal is számolt, hogy a PKK-t a későbbiekben még a KDP, illetve Törökország ellen is felhasználhatják „ütőkártyaként”. Talabáni számítása bevált, a PUK és a PKK sikeresen működött együtt az 1994 és 1998 között zajló iraki kurd polgárháborúban. (Černý 2014, p. 342) A PKK szívesen asszisztált az iraki kurdok belső csatározásaihoz, mert az mind a szervezet iraki pozícióját erősítette. Úgy tűnik, hogy a PKK fennmaradásával az iraki kurdok „értékesek maradtak” Ankara szemében, hiszen a PKK elleni fellépéshez szükségessé tették magukat, illetve együttműködésüket. (Černý 2018, pp. 181–184)

PKK ezzel együtt is számottevő veszteséget könyvelhetett el, ezért Abdullah Öcalan, a szervezet vezetője 1993. március 17-én Libanonban egyoldalú tűzszünetet nyilvánított ki. Henri Barkey (2011, p. 666) szerint Öcalant Talabáni győzte meg a fegyverszünet szükségességéről. Ekkor már megkezdődött a szervezet eltávolodása kezdeti szeparatista céljaitól: Öcalan úgy nyilatkozott, hogy „nem kívánjuk felosztani Törökországot. Azt követeljük, hogy a kurdok számára az emberi jogok (kulturális, politikai és így tovább) az egy haza keretei között biztosítva legyenek.” (Černý 2018, p. 185) Turgut Özal hirtelen halála (1993. április 17., szívinfarktus) miatt azonban a PKK stratégiai váltására nem mutatkozott fogadókészség a török vezetésben; az új török vezetés a továbbiakban

elsőrangú veszélyforrásként tekintett a PKK-ra annak változó taktikája és retorikája ellenére is.

Az 1994-től 1998-ig tartó iraki kurd polgárháború a PKK megerősödésével, újraszerveződésének lehetőségével járt együtt. Észak-Irakban a PKK újra megerősíthette a Kandil-hegységben korábban kialakított pozícióit. Ebben az időszakban mind Észak-Irakban, mind pedig Délkelet-Törökországban rendkívül súlyos összecsapások zajlottak a török hadsereg és a kurd szeparatisták között. Így a '90-es évek nagyszabású PKK-ellenes iraki beavatkozásai részét képezték a kurd szeparatizmus elleni általános, Délkelet-Törökországban végrehajtott katonai műveleteknek. Észak-Irak területén a '90-es években az alábbi török beavatkozásokat különíthetjük el:

- Mint említettem, 1992 októberében az iraki kurd vezetés támogatásával Ankara nagyjából 20 000 katonát küldött Észak-Irak Törökországgal határos területére.
- 1995 márciusától májusig 35 000 katona vett részt egy nagyszabású katonai expedícióban.
- 1997. május 14-én 50 000 török katona lépte át a határt, és ezt októberben újabb beavatkozás követte. A török tankok Kirkukot 80 km-re közelítették meg. (Černý 2018, p. 191)
- Ezt követően a nagyobb szabású török beavatkozások véget értek, ehelyett a hangsúly a kislétszámú, célzott rajtaütésekre helyeződött át (gyakran a KDP-vel egyeztetve). (Lundgren 2007, pp. 79–80)

A haderő gyakori rotációja miatt nehéz pontosan megmondani, hogy a török hadsereg hány alkalommal valósította meg „különálló” beavatkozást Észak-Irakban. Bülent Aras (2011, p. 602) szerint az 1990-es években a török hadsereg több mint húsz alkalommal nyomult be Észak-Irak területére. Azzal kapcsolatban is eltérő adatok láttak napvilágot, hogy meddig, mikor és mennyi török katona állomásozott Irakban a 2003 előtti időszakban. (Lundgren 2007, pp. 80–81) 1997-től a 2003-as amerikai invázióig a török hadsereg változó számban, 1500 és 10 000 fő közötti létszámban állomásoztatott csapatokat Észak-Irakban.³⁶ (Park 2005, pp. 19–20) Annyi bizonyos, hogy a török katonai vezetés akkoriban meglehetősen autonóm módon cselekedett, hiszen a török nemzetgyűléstől folyamatos felhatalmazása volt arra vonatkozóan, hogy korlátozott taktikai beavatkozásokat hajtson végre Észak-Irak területén. Ezek a török beavatkozások azt a célt szolgálták, hogy a PKK-t megakadályozzák abban, hogy visszatérjen a török határ közelébe, illetve a kurd szervezet utánpótlási vonalait próbálták elvágni Törökország és Irak között. Valójában ez a számtalan kísérlet a PKK-kérdést nem szüntette meg, hanem

³⁶ A PKK észak-iraki létszámára, annak változásaira vonatkozó becslések pedig még pontatlanabbak.

épphogy a támadásokban járulékosan érintett arab és kurd lakosság szemében jelentős bizalmatlansághoz vezetett Ankarával szemben, sőt, a bagdadi kormány is rendszeresen elutasította a török hadsereg egyoldalú lépéseit.

3.2.4. A kereskedelmi kapcsolatok megélénkülése

Minthogy a '90-es években az iraki kurd területek jelentős termékimportra szorultak, a helyi gazdaság jelentős dilemmával nézett szembe. A bagdadi kormány még 1991-ben – megtorlásként – gazdasági embargót hirdetett a kurd területekkel szemben, megtagadta a kifizetéseket, a kereskedelem megállt, a bankok pedig bezártak. (Zaman, 2016, p. 8) Az iraki kurdok – az iraki adminisztráció hiányban – nem kaptak pénzügyi támogatást Bagdadból, hanem teljesen magukra voltak utalva. Ezt tetézte az Irak egésze – beleértve az északkeleti kurd igazgatású területeket is – ellen foganatosított gazdasági embargó a nemzetközi szereplők részéről. Így tehát az iraki központi kormány, illetve a nemzetközi szereplők korlátozásai révén az iraki kurdok kettős embargó negatív hatásainak voltak kitéve. Irak – és benne az iraki kurdok – súlyos pénzügyi helyzetére válaszul az ENSZ-BT 986. számú határozatában 1995-ben életre hívta az „olajat élelmiszerért” programot (2003-ig). (MacDonald–O’Leary 2007, p. 143) A programból származó bevétel 13%-át az iraki kurdok három északkeleti tartománya kapta. (Gunter 2008, p. 14) Ez azt jelentette, hogy az iraki kurdok körében a külső segélyektől való függőség átvette a belső fejlődés teremtette jövedelemszerzési lehetőségek helyét. (Stansfield 2017, p. 364; Natali 2010)

Az embargó az iraki kurd területek ellátását Irántól és Törökországtól tették függővé – különösen pedig Törökország profitált Észak-Irak gazdaságának ellátásából. Ankara ugyanis látva az „olajat élelmiszerért” programban rejlő üzleti lehetőségeket, támogatásáról biztosította a programot.³⁷ Ennek következtében az Irakkal (illetve döntően az észak-iraki területekkel) folytatott kereskedelmi volumen az 1991-es érték többszörösére nőtt.³⁸ Törökország mint jelentős kőolajimportőr nem akadályozta az iraki (kurd) kőolaj csempészetét. Erre a kőolajra ugyanis a korábbi hivatalos kereskedelmi kapcsolatok (a Kirkuk–Ceyhan kőolajvezetéken keresztül) megszűnése után kieső jövedelmek

³⁷ Az „olajat élelmiszerért” programot többek között a török gazdasági károk enyhítésének céljával hívták életre. Az iraki helyzet miatt kieső jövedelmek ugyanis legalább 1991 óta a török gazdaságot is sújtották. A szankciók és a háborús károk következtében szenvedő iraki lakosság iránt egyébként a török közvélemény egyre nagyobb szimpátiával viseltetett, tehát a közvélemény is az irakiak megsegítésére indított program mellett állt. (Aras 2004, p. 110)

³⁸ A török statisztikai adatokból hiányoznak az 1997 és 2002 között az Irak és Törökország közti kereskedelmi volumenre vonatkozó adatok. Ami bizonyos, hogy míg 1996-ban a két ország összesen több mint kétszázmillió dollár kereskedelmi forgalmat bonyolított, addig 2003-ban ez az érték már meghaladta a 850 millió dollárt. (TUIK n.d.)

„kompenzációjaként” tekintettek (mind állami szinten, mind pedig a helyi társadalom szintjén).³⁹ (Bengio 2014, p. 269)

Ezek a kötődések a későbbi, szélesebb területeken megvalósuló kereskedelmi kapcsolatok megalapozásában is kulcsszerepet játszottak. A megélénkülő kereskedelem a kurdok gazdasági helyzetét erősítette mind Észak-Irakban, mind pedig Délkelet-Törökországban. A Törökország és az iraki kurdok közti kereskedelem az Irakot sújtó gazdasági embargó ellenére tovább folytatódott a '90-es években, Washington pedig szemet hunyt az embargó megsértése fölött. (Park 2005, p. 59) Az Egyesült Államok ugyanis partnerként tekintett mind Törökországra, mind pedig az iraki kurdokra.

3.2.5. Polgárháború az iraki kurdok között

Az eltérő geopolitikai pozícióból adódó gazdasági lehetőségek miatt az iraki kurd pártok között rövidesen egyenlőtlenségek alakultak ki. Barzáni pártja ugyanis a Törökországgal való közvetlen kereskedelmi kapcsolatok miatt jobb anyagi helyzetbe került, mint vetélytársa. Ez a PUK lehetőségeit jelentős mértékben korlátozta riválisával szemben. Barzáni 1994-ben úgy nyilatkozott, hogy Törökország az iraki kurdok számára „a világra nyíló egyetlen ablak”, és az északi szomszédval kialakított kapcsolat létfontosságú. (Dalar 2016, p. 154; Harunoglu 2015, p. 55)

A két iraki kurd párt közti megegyezés hamar összeomlott, a viták pedig 1994 és 1998 között polgárháborút eredményeztek. A konfliktus kiváltó okaként a két iraki kurd párt vitáját szokták megjelölni, mivel a KDP és a PUK nem tudott megegyezni a vámjövendelmek elosztásáról, amely a Törökország felé zajló kereskedelemről származott. (Ahmed 2013, p. 95) A konfliktus intenzitása az évek során változó volt, a polgárháború négy éve iraki Kurdisztánban mintegy 3000 katona és civil életét követelte, és több tízezer embert tett hontalanná. (Hassan 2015, p. 4) A pártok közti harcokba „külső” szereplők, így Irán, Törökország és a Szaddám-féle iraki kormány is beavatkozott.

1996-ban Barzáni Szaddám Husszeinnel szövetkezve foglalta el Erbílt a PUK-tól, majd támadást indított a PUK központja, Szulejmánija ellen, melyet szintén elfoglalt. (Černý 2018, p. 191) Szulejmániját a PUK végül iráni támogatással mentette fel. Ez súlyosan sértette az iraki érdekeket, és az iraki-iráni háború kiújulásával fenyegetett. 1997-ben a KDP-nek az újra előrenyomuló PUK ellen a török légicsapások segítettek.

³⁹ A valóságban az iraki kurd területek törökországi és iráni határai meglehetősen átjárhatók, köszönhetően egyrészt annak, hogy a határ mindkét oldalán kulturálisan hasonló identitású emberek (szunnita kurdok) találhatók. Másrészt a természeti környezet (hegyi terep) megnehezíti a hatóságok számára, hogy a határokat teljes mértékben ellenőrzésük alá vonhassák, így virágozhat a csempészet és az illegális kereskedelem. Ezek a tevékenységek egyébként hosszú múltra tekintenek vissza a térségben, és sokak számára biztosítanak megélhetést.

(Stansfield 2017, p. 362) A helyzet eskalációját megakadályozandó, Törökország közvetített a felek között, illetve az Egyesült Államok is az iraki kurdok belső konfliktusának befejezését szorgalmazta. (Dalar 2016, p. 155) Törökország nem volt érdekelt a hosszan elhúzódó KDP-PUK rivalizálásban, minthogy ez megosztottság mind a PKK malmára hajtotta a vizet. Így a KDP és a PUK közti közvetítést Ankara már 1996 októberében megindította (ún. ankarai folyamat). (Charountaki 2012, p. 188)

A polgárháború végül is 1998. szeptember 17-én zárult le, miután Barzáni és Talabáni Washingtonban megegyezett a közös kormányzásról. Az iraki kurd területek föderális átalakításának ötlete (Irak részeként, az Egyesült Államok esetleges támogatásával és elismerésével) már ekkor is felmerült. (Barkey 2005, p. 5) 1998 októberében Bill Clinton amerikai elnök (1993–2001) kihirdette az „Iraq Liberation Act”-et, amelyben többmillió dolláros pénzügyi támogatást szavatoltak a Szaddám-rezsim ellen tevékenykedő iraki csoportok számára. Ezek az anyagi ösztönzők valószínűleg szerepet játszhattak abban, hogy sikerült a négyéves belharcokat további vérontás nélkül lezárni. (Černý 2018, pp. 192–193)

3.2.6. A PKK meggyengülése

A KDP és a PUK közötti fegyvernagyvást szentesítő 1998-as washingtoni egyezményrel egy időben Törökország a PKK szíriai pozícióira is jelentős csapást mért. A török vezetés Szíriát katonai beavatkozással fenyegette meg, amennyiben Damaszkusz nem szünteti meg a PKK szíriai tevékenységének támogatását. A háború elkerülése végett 1998. október 9-én Törökország és Szíria Adanában szerződést írt alá, amelynek értelmében a PKK-nak el kellett hagynia Szíria területét. A PKK-nak ez a kényszerű távozása azt is jelentette, hogy Abdullah Öcalan számára beszűkültek a lehetőségek. Ennek is köszönhető, hogy a PKK vezetőjét így 1999 elején török kommandósok Kenyában kézre tudták keríteni.

1999-ben a török hadsereg jelentős sikereket könyvelhetett el a PKK ellen, és az iraki határon át több összehangolt támadást hajtottak végre, amelyben először a KDP, majd pedig a PUK is támogatta Ankarát.⁴⁰ Ezeknek az iraki, szíriai és törökországi fejleményeknek a következtében a PKK számára a 2003-as amerikai inváziót megelőzően Irakban rendkívüli mértékben beszűkült a stratégiai tér. (Černý 2018, pp. 225–226) A PKK-n a bomlás jelei kezdtek mutatkozni: a börtönben fogvatartott vezető távollétében egyre

⁴⁰ Ankara 1999-ben segítette a KDP-nek saját TV-adást (KTV) létrehozni. A támogatás nem volt véletlen: a PKK és a KDP kurd bázisa nyelvileg azonos, mert a kurd nyelvnek a kurmandzsi nyelvjárását beszélik, így a KDP által Ankara „hitelesen”, a kurdok által hirdethette a PKK elleni politikát. (Wuthrich 2018, p. 102)

inkább nőtt a szervezet belső megosztottsága. Öcalan még 1999-ben fegyverszünetet hirdetett, amellyel kapcsolatban az új PKK-vezetés reakciója meglehetősen ambivalens volt. Eleinte ellenálltak, majd végül végrehajtották a fegyvernyugvási felszólítást, 2000 februárjában pedig egyoldalú tűzszünetet jelentettek be. (Černý 2018, p. 209) A további elszigetelődéshez hozzájárult az is, hogy 2002-ben az Európai Unió felvette a terror-szervezetek listájára a PKK-t.⁴¹

3.3. Következtetések

1991-ben az addig alapvetően bilaterális jellegű Irak-Törökország viszonyba az Egyesült Államok (és más nyugati hatalmak) is belépett, és innentől kezdve a szereplők közti dinamika állandó és megkerülhetetlen tényezőjévé vált. Mint láttuk, ez a gyakorlatban az Irakkal kapcsolatos amerikai megközelítés változását jelentette. Az Egyesült Államok a hidegháborús közel-keleti politikájában jellemzően nem támaszkodott a kurdokra, hanem a régió központi országai, Törökországot, Iránt (az 1979-es forradalomig), illetve olykor Szaddám Husszein Irakját támogatta (az iráni forradalmat követően). A helyzet 1991-et követően változott, amikor is felismerték az iraki kurdok stratégiai szerepét Szaddám meggyengítésében. (Gunter 2005, p. 225) Az 1991-es iraki háborút követően tulajdonképpen az iraki kurdok voltak azok a szereplők az Egyesült Államok vezetésének szemében, akik révén az iraki rezsim számára a veszteséget állandósítani lehetett. Cserébe Washington egy nem mindennapi patrónus volt az iraki kurdok számára: a világ első számú hatalma. Az ebből adódó lehetőségek tehát óriásiak voltak. Mindezek ellenére, pontosabban mindezek miatt az iraki kurdoknak ebben a történelmi pillanatban nem nyílt lehetősége teljes függetlenedésre. Ennek ugyanis a gazdasági alapja és a nemzetközi támogatottsága is hiányzott, nem is beszélve Bagdad várhatóan negatív reakciójáról. 1991-et követően a kurdok – óriási nyereségeik ellenére – továbbra is óvatosan viszonyultak az iraki központi kormányhoz. (Freij 2007, p. 131) Az iraki kurd vezetők politikai éleslátásukról tettek tanúbizonyságot, amikor a nemzetközi „realitásokat” felismerve nem emelték az iraki kurd függetlenségről való diskurzust a politikai napirend legmagasabb szintjére. Az iraki kurdok kiemelkedő diplomáciai készségeit bizonyítja, hogy képesek voltak Törökország, Irán és Szíria kormányaival együttműködni úgy, hogy mindeközben Irak területi egysége megmaradt, illetve saját érdekeik egy részét (önigazgatás, gazdasági fejlődés) is érvényesíteni tudták. (Freij 2007, p. 131) Az iraki kurd vezetés azt is megértette, hogy befolyásos szomszédjának, Törökország-

⁴¹ A PKK relatíve hamar elveszítette a nyugati közvélemény szimpátiáját, mivel a PKK terroristái 1993 júniusától már európai szintén is támadásokat kezdtek elkövetni török célpontok ellen. Ennek eredménye az lett, hogy a pártot betiltották Németországban és Franciaországban. (Bengio 2011, p. 629)

nak az igényei a PKK jelentette biztonsági kihívásra is kiterjednek. Így, ha az iraki kurdok stabil kapcsolatokat (és ellátást) akartak észak felől, úgy korlátozniuk kellett a PKK tevékenységét a saját területükön. (Černý 2018, p. 177)

A nemzetközi segítség farvizén az iraki kurdoknak sikerült kapcsolatba kerülniük a legfontosabb nemzetközi politikai szereplőkkel, így növelve legitimitásukat, kialakítva önálló – Bagdadtól független – külkapcsolataikat. A KDP vezetője, Barzání 1992 és 2001 között hat alkalommal járt Ankarában, és mindig magas rangú politikai vagy katonai személyiségek fogadták. Ankara számára a KDP és a PUK „iraki” pártok voltak, nem pedig a kurdok politikai képviselői. A török cél az volt, hogy fenntartsák a kapcsolatot az újonnan teret nyert iraki kurd politikai szereplőkkel, ellenőrizzék az iraki kurdok esetleges függetlenedési törekvéseit és közvetítsenek a Bagdad és az iraki kurdok közti kapcsolat elősegítése érdekében. Az 1991 utáni török-iraki kurd együttműködés racionális alapját az adta, hogy a hatékony határvédelem fenntartásában és a határon átvélő kereskedelem ellenőrzésében a két félnek együtt kellett működnie. (Marr 1996, p. 62) De a legfontosabb szempontnak természetesen a PKK elleni észak-iraki harc koordinációja bizonyult. (Lundgren 2007, p. 86) A PKK elleni együttműködéshez a KDP-vel való katonai-operatív kapcsolatok kialakítása a török hadvezetés közreműködésével jött létre. (Özcan 2009, p. 92) Ez az kooperáció azonban jellegében és céljaiban meglehetősen szűk körű volt és maradt, a török hadsereg a '90-es években jellemzően a KDP tevőleges közreműködése nélkül avatkozott be a PKK ellen.

Az amerikai politikának ez a pozitív fordulata az iraki kurdok irányában alapvetően ellentétes volt Ankara iraki érdekeivel. Mivel 1991-től kezdve az iraki kurdoknak nyújtott nemzetközi segítség még csupán korlátozott méreteket öltött, és az új helyzet Törökország számára is befolyási lehetőséget jelentett Észak-Irakban, Ankara és Washington közti ellentét nem mélyült el. 2003-at követően azonban Törökország számára a lehető legkedvezőtlenebb folyamatok zajlottak délkeleti szomszédjában: egyrészt az iraki kurdok megerősödése és megerősítése, másrészt pedig az észak-iraki török befolyás drasztikus visszaesése nyugtalanította az ankarai döntéshozókat.

Egyes vélemények szerint a török-amerikai eltávolodásnak már 1998-ban jelei mutatkoztak, miután Washingtonban az *Iraqi Liberation Act*-et elfogadták, vagyis hivatalosan is pénzügyi támogatásukról biztosították (többek között) az iraki kurdokat a Szadám-rezsim elleni küzdelmükben. Ezzel az iraki kurdok hivatalosan is az amerikai Közel-Kelet-politika szövetségeseivé váltak. Ez a két fél közti közeledés jelentősen sérthette Törökország stratégiai érdekeit Észak-Irakban, illetve jól mutatta, hogy az amerikai

döntéshozók fejében az iraki helyzet „rendezésére” vonatkozóan más szempontok kaptak prioritást Ankarához képest. (Özcan 2009, p. 92)

Sajátos külső eseményeknek az eredménye, hogy Törökország – korábbi kinyilatkoztatott érdekeivel ellentétben – „bábáskodni” kényszerült az iraki kurd önkormányzatiság (*de facto* államiság) csírájának kialakulásánál. Ebben a helyzetben tulajdonképpen két, Irakkal kapcsolatos török érdek gyakorlati megvalósulása került egymással ellentmondásba: a stabilitás fenntartásának célja, illetve az iraki kurdok térnyerésének akadályozása. Az észak-iraki erőszakhullám és az általa kiváltott menekülthullám ugyanis a térség biztonságát fenyegette, török (és iráni) szempontból pedig ez közvetlenül is érezhető volt. A stabilitás helyreállítását a nemzetközi közösség úgy kívánta megvalósítani, hogy egy speciális védelmi övezetet (repüléstilalmi övezet) hoztak létre az észak-iraki kurdok védelmében.⁴² A repüléstilalmi övezet kialakítása és fenntartása egyébként az iraki kurdokon túl Törökországot is védte.⁴³ Mindez azonban ütközött Törökország iraki kurdokkal kapcsolatos érdekével, mivel az új helyzetben az iraki kurdok saját igazgatás alá kerültek – ez egy olyan fejlemény, amelyet a török vezetés el akart kerülni. Vagyis Ankarának két biztonsági igény közül kellett választania, és az események „sodrásában” a stabilitás érvényesülését választotta az iraki kurdokkal szemben támasztott igényeinek feláldozása árán.

Ankara számára a kurd kérdés kezelésében a szomszédok közül a Szaddám-féle Irak mutatkozott a leginkább együttműködőnek. Mind Szíria, mind pedig Irán támogatta a törökországi kurd szeparatizmust, és korlátozottabb eszközökkel ugyan, de Örményország és Görögország is hasonló politikát folytatott Törökországgal szemben. 1991-ben azonban Irak és Törökország kapcsolatainak tekintetében is változásnak lehetünk tanúi. 1991-től kezdve Szaddám Husszeinnak az iraki kurdok és Kuvait elleni hadjáratai azonban azt is megmutatták, hogy nem csupán egy gyenge Bagdad, hanem egy erős iraki vezetés is jelentős kihívást jelenthet a regionális béke szempontjából. (Harunoglu 2015, p. 53) Az iraki vezető „renitens” viselkedése tehát Ankara számára ugyanúgy kockázati tényező volt és regionális feszültségeket okozott (például korábban az iraki-iráni háború), mint ahogy egy gyenge iraki kormány esetén az iraki kurdok felemelkedése várható

⁴² Az 1991-es humanitárius beavatkozást az ENSZ-BT-n kívülről, francia, amerikai és brit támogatással szervezték meg. (Adelman 1992, p. 5) Mindez a hadműveletek befejezése után történt, tehát ezzel gyakorlatilag Irak szuverenitását megsértették. (Adelman 1992, p. 21) Érvként azt lehetett felhozni, hogy az iraki központi kormánynak az iraki kurdokra irányuló büntetőhadjáratai nagy menekültáradattal jártak, és ez a régió biztonságát veszélyeztették.

⁴³ A repüléstilalmi övezet kialakítására és fenntartására irányuló hadművelet az először az *Operation Provide Comfort* nevet viselte, majd 1997-ben ezt az *Operation Northern Watch* váltotta. Törökország – stratégiai elhelyezkedése folytán – mindkettő biztosításában folyamatosan kulcsszerepet vállalt, ezzel támasztva alá új szerepkörét, amelyet a Szovjetunió bukását követően alakított ki a NATO-n belül.

volt. Ez a megfontolás még egy indokot szolgáltatott arra, hogy a nemzetközi beavatkozás előkészületei közepette Ankara könnyebben „kihátráljon” Szaddám mögül, még úgy is, hogy ez az iraki kurdok megerősödésével járt együtt.

Törökország részéről a Szovjetunió bukását követően természetes igényként jelent meg a Közel-Kelet felé való nyitás. 1991-et követően ugyanis a legtöbb kihívás Ankara felé a Közel-Keletről érkezett. A '90-es évek észak-iraki fejleményei, valamint a Szíriával való háború közeli állapot 1998-ban rámutatott arra, hogy a kurd kérdés Törökországnak a közel-keleti szomszédjaival kialakított kapcsolatainak legfőbb meghatározójává is vált.

Az 1990-es és 1991-es iraki válság, illetve a szomszédban folyó háború a török külpolitikát közel-keleti viszonylatban aktív szerepvállalásra készítette. Ankara – mint NATO-szövetséges – hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetközi csapatok az ország területét használják az Irak elleni hadműveletek során. Ankara a nemzetközi támogató csapatok törökországi jelenlétét 1991-et követően is engedélyezte. Ez a pozitív hozzáállás Törökország részéről a Nyugat megnyerését szolgálta, hiszen a kétpólusú világrend felbomlásával (1991) Törökország geostratégiai jelentősége a nyugati szövetségesek szemében egyértelműen csökkent – az iraki helyzet rendezésében nyújtott török segítség pedig Törökországnak ezt a „háttérbe szorulását” volt hivatott visszájára fordítani. Törökország támogatta az iraki kormány tevékenységének felügyeletét célzó nemzetközi kezdeményezéseket (pl. UNSCOM, amely a tömegpusztító fegyverek leszerelését célozta Irakban). (Harunoglu 2015, p. 54) Törökország tehát igyekezett átcímkezni saját szerepét, és a Közel-Kelet „felügyelőjeként” állította be magát, az ellenséges rezsimek elleni előretolt bástyaként. Ennek egyik legfőbb megnyilvánulása az volt, hogy a török vezetés igyekezett a radikális iszlám terjedésének gátat szabni, és ennek kapcsán elhatárolódott az olyan „felforgató” rezsimektől, mint a szíriai és az iráni. (Stein 2014, p. 5)

Ankara nemzetközi állásponttal való „együttmozgását” segítette az is, hogy 1991-et követően számára sem volt reális az észak-iraki visszarendeződés, vagyis, hogy Szaddám Husszein kormánya Észak-Irakban „visszaveszi” az irányítást. Ha ez ugyanis megtörtént volna, minden bizonnyal az iraki kurdok heves ellenállása közepette Törökország déli határainál súlyos hadműveletekkel és azok negatív következményeivel nézhetett volna szembe. E tekintetben tehát egy baráti, hajlítható, relatíve gyenge iraki kurd öngazgatási struktúra inkább lehetővé tette a török érdekek érvényesülését, mint bármilyen restaurációs kísérlet Bagdad részéről, amely az iraki kurdok törekvéseinek letörésével járt együtt. Ez a megfontolás tehát arra vezette Ankarát, hogy – nyugati szövetségesével karöltve – maga álljon az észak-iraki kurdok megsegítésének élére. Özal végül

is kettős játszmát játszott az iraki kurdokkal kapcsolatban: egyrészt összhangban a nemzetközi szereplőkkel, segítséget nyújtott, másrészt viszont délkeleti szomszédjait a nemzetközi politikai és gazdasági támogatásnak kiszolgáltatottá tette. Törökország Észak-Irak „elszigeteltsége”, tehát a szankciós rezsim és a repüléstilalmi övezet eredményeképpen képes volt jelentősen javítani kereskedelmi pozícióit Észak-Irakban, így a változások e tekintetben pozitívan érintették.

Az Öböl-háborút követően a török külpolitika elmélete és gyakorlata között komoly eltéréseket tapasztalunk – az iraki helyzet súlyossága, valamint a nemzetközi figyelem fokozott jelenléte miatt ugyanis a török külpolitika a gyakorlatban jelentős korlátok között cselekedett. Bár Ankara a ’90-es években folyamatosan Irak egységének fontosságát hangsúlyozta (vagyis az iraki kurdok önrendelkezési jogát tagadta), az iraki kurdok részleges támogatásával közvetve, illetve a repüléstilalmi övezet fenntartásával közvetlenül is kikezdte Irak területi szuverenitását. (Lundgren 2007, p. 78) Ugyancsak Irak területi szuverenitását gyengítették azok a kiterjedt török katonai akciók, amelyek a ’90-es években rendszeresen érintették Észak-Irak területét; ezek – a török fél állítása szerint – csupán a PKK terroristái ellen irányultak.⁴⁴ Tehát már ekkor is látható egy egyértelmű elválás Észak-Irak vonatkozásában a török külpolitikai narratíva (elmélet) és a valós külpolitikai tevékenység (gyakorlat) között. (Marton 2013) A Törökország a ’90-es években tehát közvetlen és közvetett tevékenységével akarva-akaratlanul megtörte Irak egységét még akkor is, ha mindez nem állt érdekében és ennek hangot is adott. Ironikus módon Törökország az *Operation Provide Comfort* hadművelet (1997-től *Operation Poised Hammer*, majd *Operation North Watch*), illetve az említett „olajat élelmiszerért” program keretében tulajdonképpen maga nyújtott keretet az iraki kurdok politikai és gazdasági felemelkedéséhez. (Charountaki 2012, p. 187)

Ez az időszak tehát a határok elmosódását eredményezte, sőt a fenti tényezőket összesítve kijelenthető, hogy Ankara a ’90-es években fontosabb szerepet játszott az észak-iraki események menetének meghatározásában, mint Bagdad. Érthető, hogy ez az állapot politikailag „kényelmes” volt a török vezetésnek, így a továbbiakban nem volt érdeke semmilyen rezsimváltás Bagdadban. A ’90-es évek fejleményei azt is bebizonyították, hogy egy kontrollálható keretek között működő (megosztott) iraki kurd politikai formációval Ankara képes lehet együttműködni elsőszámú érdekének, a PKK-féle kurd szeparatizmusnak a letörésében.

⁴⁴ A PKK elleni katonai beavatkozások arra is alkalmasak voltak, hogy az iraki kurdok felé egyértelműen bizonyítsák a török hadsereg állandó jelenlétét és erejét (függetlenségi kísérlet esetén), illetve folyamatosan próbára tegyék az iraki kurdok együttműködési hajlandóságát a PKK ellen.

Törökország észak-iraki érdekérvényesítő képességének kiszélesedését alapvetően négy tényező tette lehetővé.⁴⁵ Elsőként tisztán megmutatkozott az Özal-féle aktív külpolitikai szerepvállalás előnye, vagyis az, hogy Törökország 1991-ben támogatta az Irak elleni hadműveleteket, illetve, hogy Ankara elengedhetetlen szerepet játszott az északi repüléstilalmi zóna felállításában és fenntartásában. Másodsorban a nemzetközi politika fejleményei lehetővé tették, hogy Törökország relatíve szabadon cselekedjen, hiszen az 1991-es háború korlátozott céljait elérte, így a résztvevő hatalmak nem kívántak további aktív szerepet vállalni Észak-Irakban. Harmadrészt a Szaddám-féle adminisztráció kényszerű visszavonulását követően megnyílt hatalmi vákuumban Ankara számára a korábbiaknál szélesebb lehetőségek bontakoztak ki. Negyedrészt a '90-es években iraki kurdokon belüli versengések segítették Törökország mozgásterének növekedését Észak-Irakban. Mindez természetesen Törökország számára nagyobb felelősséggel is járt, és kétségtől nagyobb katonai és gazdasági erőforrásokat emésztett fel, mint a korábbi évtizedek, amikor is Szaddám Husszein maga „gondoskodott” Észak-Irak „biztonságáról”.

Mindezek a tényezők tehát lehetővé tették, hogy Ankara pragmatikus alapokon, a legfőbb cél, a PKK gyengítése érdekében együttműködjön az iraki kurdokkal úgy, hogy közben közvetlenül ne támogassa az iraki kurdok függetlenségi törekvéseit. E két cél érvényesítése volt az, amely a '90-es években a török Irak-politika cselekvési határait kijelölte. Korszakunkban az ankarai és erbíli vezetés közötti ideológiai és értékrendi közösség kialakulásáról nem beszélhetünk, a felek egymás tekintetében nem folytattak pozitív diskurzust (kivéve az Özal-korszak egyes megnyilvánulásait). Mivel az iraki kurd vezetés marginalizálta a függetlenségi törekvéseket követelő hangokat, Ankara számára az iraki kurdokkal való – olykor kikényszerített – együttműködés lehetősége adott volt. Ez a Törökország szempontjából ideális helyzet azonban az Egyesült Államok (és szövetségesei) második iraki beavatkozásával jelentősen megváltozott.

⁴⁵ Fontos megjegyezni, hogy ez a korábbiakhoz képest kiterjesztett befolyás nem Irak egészét, hanem csupán az északi részeket érintette.

4. AZ ELHIDEGÜLÉS (2003–2007)

4.1. Szereplők

4.1.1. Ankara

A '90-es évek szétagolt pártpolitikai struktúráját maga mögött hagyva Törökország az Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) színre lépésével stabil többségi kormányzás időszakába lépett. A fiatal, iszlamista gyökerű politikusokból álló párt sikeresen fogta egybe a konzervatív, vallásos, liberális és részben kurd szavazókat; ennek köszönhetően a párt korszakunkban két parlamenti választást (2002-ben és 2007-ben) is nyert, és egyedül alakított ki kormányzó többséget. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 76)

A török kormánypárt iszlamista ideológiai háttere révén eleve lehetővé vált, hogy kurd származású választók nagyobb arányban támogassák a pártot – amennyiben számukra a törökországi kurdok és törökök közti közös nevező, az iszlám ügyének támogatása fontosabb volt, mint a kurd nacionalizmus Törökországon belüli erősítése.⁴⁶ Az AKP képviselői között a kezdetektől fogva jelentős számban kurd eredetű politikusokat is találunk (már a Necmettin Erbakan által vezetett iszlamista RP-ben is jutott szerep nekik (Barkey 2015, p. 4)). Ez az összefüggés a kormánypárt és a törökországi kurd szavazók között a 2000-es években meghatározó szempontot jelentett az AKP kurdokkal kapcsolatos politikai irányvonalának kialakításában.

Az AKP politikai sikere részben gazdasági sikerén nyugodott. A török gazdaság többek között Kemal Derviş gazdasági miniszter még 2001-ben elindított stabilizációs programjának is köszönhetően sikeresen kilábalta az 1990-es évek gazdasági instabilitásából. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 85) Ennek köszönhetően a török gazdasági termelés jelentősen nőtt a 2000-es években (lásd 4. táblázat). A 2008-as világgazdasági válság is csak átmenetileg vetette vissza az ország gazdasági növekedését: Törökország bruttó nemzeti összterméke folyamatosan emelkedett a 2010 és 2017 közötti időszakban is. (WorldBank Turkey n.d.)

⁴⁶ „A kurd lakosság alapvetően megosztott egy szekuláris/vallásos törésvonal mentén (ahol az alevik külön helyet foglalnak el), s amelynek vallásos oldala az AKP-ban látta meg a „természetes” szövetségét, míg a szekuláris kurd szavazók a baloldali pártok, majd az 1990-es évek elejétől mindinkább az önálló (baloldali) kurd mozgalom felé orientálódtak.” (Egeresi Zoltán személyes közlése alapján)

év	GDP (millió dollár)
2003	555 518
2004	609 937
2005	664 784
2006	710 973
2007	746 831
2008	752 918
2009	716 604
2010	776 993

4. táblázat. Törökország bruttó nemzeti összterméke (2003–2010).

Forrás: WorldBank Turkey n.d.

A 2002 novemberében hatalomra kerülő új kormány egyik első intézkedéseként megszüntette a délkelet-törökországi tartományokban 1987 óta folyamatosan érvényben lévő vészhelyzeti korlátozásokat. 2005-ös diyarbakíri beszédében Erdoğan volt az első török államfő, aki elismerte, hogy a török állam „félrekezelte” a kurd kérdést. (The Economist 2005) Az AKP hatalomra kerülését követően reformfolyamat indult meg, amelynek keretében lehetővé vált, hogy az oktatásban, valamint a médiában – továbbra is korlátozott módon – megjelenhessen a kurd nyelv. A gyakorlatba átültetve azonban ezek az intézkedések meglehetősen lassan valósultak meg, az intézményi gyakorlat a pozitív jogszabályi háttér ellenére a kurdok helyzete lényegében változatlan maradt. A törökországi kurdok számára ezek a reformok gyakran csupán a követelések minimumát jelentették. Az AKP reformokkal kapcsolatos megközelítése nem a kollektív jogokon alapult, hanem a törökországi egyéni jogok fejlesztésén, amelyből az országban mindenki, így a kurdok is részesülhettek. (Bahcheli–Noel 2011, p. 117)

A 2000-es években az AKP igyekezett a törökországi kurd kérdés etnikai dimenzióját háttérbe szorítani (gyakorlatilag tagadni), és ehelyett a kurdok által többségében lakott területek nagyívű gazdasági fejlesztésére, illetve a törökországi kurdokkal közös muszlim identitás hirdetésére helyezte a hangsúlyt. A kurdokat az AKP politikája szerint – mind határon belül, mind pedig határon túl – kooptálni kell, olyan gazdasági, politikai és kulturális előnyöket biztosítani nekik, amelyek nem veszélyeztetik a meglévő államrendet. (Ennek a felfogásnak a részleges sikerét mutatta az AKP szavazótáborán belül a kurd szavazatok relatíve nagy aránya.)

A kurd „kérdéssel” összefüggésben az Európai Unió csatlakozására a török vezetésben egyfajta megoldásként tekinthettek, mivel Törökország tagságától azt remélték, hogy az garantálja majd az ország egységét, így enyhült volna az iraki kurdok függet-

lenségétől való félelem. (Gunter 2008, p. 32) Egyes kurd politikai csoportok pedig ugyanígy pozitívan tekintettek Törökország Uniós csatlakozási tárgyalásaira, mivel ettől a folyamattól a kurd kisebbségi jogok kiterjesztését várták. A valóságban az AKP a 2000-es években zajló reformokat – melynek katalizátora az európai integráció volt – arra használta fel, hogy hatalmát biztosítsa, illetve kiterjessze (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 76) a Török Köztársaság hagyományosan szekuláris hatalmi központjaival (hadsereg, bíróságok, média) szemben. Ez a folyamat sikeres volt, így a párt a nagyjából-egészében töretlen választói legitimációja mellett egyre hatékonyabb ellenőrzést gyakorolt az államapparátus egyes részei felett.

4.1.2. Bagdad

A 2003-as amerikai megszállás újabb fordulópontot jelentett Irak történetében. A Szaddám-rezsim bukása egy több évszázados hagyománynak vetett véget: a korábban vezető pozícióban lévő szunnita elit elvesztette hatalmát, és hamarosan a számszerű többségben lévő síita csoportok⁴⁷ vették át az irányítást Bagdadban. (Rostoványi 2010, p. 3) A szunnita arabok háttérbe szorítása amerikai támogatással és politikai eszközökkel történt. A megszállók a kezdeti hadműveleti és kormányzási feladatok ellátására a Koalíciós Ideiglenes Hatóságot (*Coalition Provisional Authority*) állították fel. Paul Bremer Irak amerikai kormányzója egyik első rendeletében mintegy 1,5–2 millió Baasz-párttag számára tiltotta meg a kormányzati hivatalviselést, valamint a hadseregben való részvételt. (Rostoványi 2010, p. 42) Ezzel döntően szunnita arabokat fosztottak meg állásuktól, nyugdíjuktól, egzisztenciájuktól (Wagner 2009, p. 104), függetlenül attól, hogy korábban milyen szinten vettek részt a Szaddám-rezsim fenntartásában.

Az Egyesült Államok deklarált célja Irakban az volt, hogy egy politikailag befogadó és demokratikus Irakot alakítson ki, amely a közel-keleti régió többi országa számára minta lehet. A gyakorlatban azonban az amerikai beavatkozásból részrehajlás lett: bizonyos társadalmi csoportok (például síiták) mások kárára kiemelt szerephez jutottak. (Černý 2018, p. 204) A folyamatosan érvényesülő külső hatás felerősítette az iraki társadalomban korábban csak felületesen érvényesülő szektáriánus törésvonalakat.⁴⁸

⁴⁷ Az iraki síita csoportok természetesen rendkívül heterogénnek mondhatók; a hagyományos síita arab családok között is rivalizálás folyik az egyes politikai és gazdasági pozíciókért. (Rostoványi 2010, p. 25)

⁴⁸ Általánosságban megfigyelhető, hogy egy külső hatalom mindig kikezdi a lakosság egységét valamilyen törésvonal(ak) mentén. (Ismael–Ismael 2015, p. 228) Irak esetében gyakorlatilag ugyanaz történt, mint amit a 20. századi gyarmatosítók libanoni és szíriai politikája során is láthatunk (valamint 2011-től Szíriában ismét) (Daher 2019, p. 67): a külső beavatkozás szétmorzsolta az egyébként relatív békében élő heterogén közösségeket, amelyek korábban a mindennapos együttélés következtében bizonyos mértékig képesek voltak elmosni a közösségek közötti határokat.

2004 júniusában állt fel az Átmeneti Iraki Kormányzótanács (*Interim Governing Council*), illetve az új iraki alkotmány életbe lépéséig az Átmeneti Közigazgatási Törvény (*Transitional Administrative Law*, TAL) volt érvényben. Az állandó kormányt és állandó alkotmányt hosszú politikai alkudozások eredményeképp, illetve amerikai nyomásra 2005 folyamán sikerült létrehozni és elfogadni. Ennek eredményeképpen Núri al-Málíki miniszterelnök (2006–2014) alakíthatott kormányt. Bár ebben az iraki kormányban a síita és a szunnita arabok képviselői mellett kurd képviselők is megtalálhatók voltak, az iraki központi kormányt alapvetően a síita arab érdekek letéteményesének tekinthetjük.

Az amerikai és brit megszállókkal szemben már 2003 nyarán fegyveres ellenállás bontakozott ki. Ebben jellemzően a Szaddám-rezim bukása óta hátrányosan érintett szunnita csoportok vettek részt.⁴⁹ Az amerikai jelenlét hatására Irak a nemzetközi terrorizmus célszínháza lett: radikális csoportok (dzsihadisták) telepedtek meg Irak északnyugati területein, és kiterjedt ellenállási mozgalmat hirdettek az új rendszer ellen. A sorozatos támadások polgárháborús viszonyokhoz vezettek. A harcok leginkább a többségében szunnita arabok által lakott területeket érintették.

Az iraki polgárháború legsúlyosabb éve a támadások száma alapján 2006 és 2007-re tehetők. (Wagner 2009, p. 109) 2007 és 2008 között a Bush-kormányzat 30 000 fős csapatkiegészítést küldött Irakba a fokozódó felkelés elleni harc céljával. A létszámnövelés végső soron sikeres volt – helyi szunnita erők segítségével sikerült ugyanis letörni a felkelőket. (Wagner 2013, p. 4)

4.1.3. Erbíl

A 2005-ös új iraki alkotmány az iraki kurdok számára több szempontból is kiváltságos helyzetet biztosított: először is, lefektette a Kurdisztáni Régió (KR)⁵⁰ föderatív státuszát Irakon belül. Az autonóm régiónak a 2005-ös iraki alkotmányban meghatározott területe három iraki kormányzóságra, Duhok, Erbíl és Szulejmánija területére terjed ki, de ezeken túl az ún. vitatott területek (Ninive, Kirkuk, Didzsála és Mahmúr kormányzóságai) hovatartozásáról nem született megegyezés a központi kormányzat (Bagdad) és a KKK (Erbíl) között. (Paasche–Mansurbeg 2014, p. 4) Másodszor, az alkotmányban a

⁴⁹ Az egyik legjelentősebb, síita ellenálló csoport a Muklada asz-Szadr síita vallási vezető által megszervezett Mahdi Hadserege 2004 közepétől kezdve még évekig komoly kihívást jelentett az iraki kormánynak, illetve az azt támogató amerikai és brit erőknek.

⁵⁰ Ahogyan azt az első fejezet második pontjában említettem, a KR mint rövidítés az iraki kurdok által 2005-től hivatalosan is kormányzott területre (az „országára”) utal, illetve ezáltal a nemzetközi kapcsolatok egy szereplőjét jelöli. Ha viszont a kormányzatra (az „államra”) kívánok hivatkozni, akkor a Kurdisztáni Regionális Kormányzat elnevezést, illetve a KKK rövidítést használom, vagy a kormányzati székhely nevével (Erbíl) utalok ugyanerre.

kurd nyelvet az arab mellett hivatalos nyelvként ismerték el (4. cikkely). (Constitution Project 2005) Harmadszor, Dzsálál Talabánit, a PUK vezetőjét Irak első elnökének választották, míg Maszúd Barzáni iraki Kurdisztán első elnöke lett.

A KR a szuverén államok számos jellegzetességével és szimbólumával rendelkezik, így saját elnöke, miniszterelnöke, parlamentje, alkotmánya, zászlója, himnusza, hadserege, biztonsági ereje, nemzetközi repülőtere, oktatási rendszere (kurd nyelven) és útlevel-bélyegzője van. (Gunter 2016, p. 136) Jogilag (*de jure*) a KR egy föderatív régió, ám politikai szabadságjogai sok tekintetben a *de facto* független államokhoz teszik hasonlatossá⁵¹ – ez egy olyan cél, amelynek elérését a KKK támogatja, ám a nemzetközi ellenállás miatt nem tűnik megvalósíthatónak. Mindenesetre a KR létezése rendkívül fontos a kurd nemzetépítés szempontjából: az ugyanis, hogy instabil környezetben a stabilitás szigete tudott lenni, és a kurd nemzeteszmé egyedüli, nemzetközileg elismert letéteményesévé vált, komoly eredménynek tekinthető.

A KR területe 40 643 km², illetve 78 736 km², amennyiben az ún. vitatott területeket is beleszámoljuk. (Abdulrahman 2017) A KR területén élő lakosság becsült nagysága 2015 szeptemberében 5 472 436-ot tett ki (a nagyszámú – akkor mintegy másfél milliós – belső és külső menekültet nem számítva). (Rudaw 2015) 2007 és 2014 között nagyjából egymillió emberrel bővült a KR lakossága, amely jelentős mértékű (mintegy 23%-os) növekedést jelent. Ez a változás a bevándorlásnak (menekülteknek) volt köszönhető. Az iraki központi kormány ellenőrzése alatt álló területekről ugyanis tömegével menekültek arabok a sokkal biztonságosabb KR területére. (WorldBank 2015, p. 52)

Saját hadserege, a pesmerga mintegy 100 000 főre tehető. Mindemellett a KR saját független biztonsági szervvel (*aszájis*) is rendelkezik. Ezek a struktúrák párhuzamosan, a KDP és a PUK által kiépített hatalommegosztási struktúrában léteznek. Fontos kíváncsi, hogy az iraki központi hadsereg csak a KKK engedélyével léphet be a KR területére.

A KR az új alkotmány értelmében a bagdadi központi kormány intézményrendszerén túl önálló külkapcsolatok kialakításába is bocsátkozhat.⁵² Mindez jól mutatja, hogy a hatalom koncepciójának kibővülése következtében a külpolitika többé már nem csupán

⁵¹ A KR nemzetközi helyzetét a szakirodalomban több terminussal aposztrofálják: *de facto* állam (Gunter 1992, pp. 295–319), államszerű képződmény (Stansfield 2013, pp. 259–282), állam az államban (N. Rózsa 2018, p. 19), vitatott állam, el nem ismert állam, államon belüli állam, vagy éppen kvázi-állam. (Natali 2010) A KR tekinthető állam alatti szereplőnek (Kaválek 2015, p. 13), illetve „leendő” államnak is. (Kuruuzum 2018, p. 190)

⁵² A szakirodalomban paradiplomáciának nevezzük azt a diplomáciai tevékenységet, amelyet nem a központi kormányok, hanem tartományok, kantonok, föderatív egységek, stb. alakítanak ki külső, nemzetközi szereplőkkel. (Schiavon 2019, p. 6) Ezt a jelenséget más kifejezésekkel is szokták illetni: régiós diplomácia, állam alatti diplomácia, mikrodiplo-mácia, többretegű diplomácia, áldiplomácia, poszt-diplomácia. (Kuznetsov 2015, p. 25)

az államok kiváltsága. (Charountaki 2012, p. 201) Az Ankara és Erbil közti kapcsolatok a határon átnyúló regionális paradiplomácia (*transborder regional paradiplomacy*) körébe sorolhatók. (Kuznetsov 2015, p. 108) Mindent összevetve a KR tehát rendelkezik az állam nemzetközi jogi definíciójának alapjául szolgáló montevidói kritériumokkal, de nem rendelkezik független státuszára vonatkozóan nemzetközi elismeréssel. (Palani–Khidir–Dechesne–Bakker 2019a, p. 3)

4.1.4. PKK

A 2003-as amerikai intervenció Irakban – a török vezetés félelmeinek megfelelően – regionális szinten újra felszínre hozta a kurd kérdést. Ez egyrészt a PKK megnövekedett törökországi és észak-iraki aktivitásában, másrészt pedig az iraki kurdok amerikai támogatást élvező autonómiájának kialakításában öltött testet. A becslések szerint Észak-Irakban (javarészt a PUK által igazgatott területen) 5000 PKK-harcos volt jelen, míg Törökországban nagyjából 1800. 2004. június 1-jén a PKK visszavonta az Öcalan elfogása után meghirdetett tűzszünetet, és támadásba lendült Törökországban. (Park 2005, p. 44) 2006 tavaszán Ankara 40 000 fős erősítést küldött Délkelet-Törökországba a már ott állomásozó 250 000 török katona mellé. Ezek mind a PKK elleni harcokban vettek részt, illetve azt a célt is szolgálták, hogy a PKK-harcosok Irakból történő „átszivárgását” megakadályozzák. A török becslések szerint ekkor Észak-Irakban mintegy 3000 és 4000 közé volt tehető a PKK harcosainak száma. (Lundgren 2007, p. 104) Ebben a helyzetben a török kormány és a török katonai vezetés számára egyaránt sürgetővé vált, hogy az Egyesült Államok – korábbi ígéretéhez híven – fellépjen a PKK ellen Észak-Irakban. Washington azonban minél kisebb veszteséggel és költséggel kívánta a kérdést rendezni, mivel ekkoriban az iraki polgárháború kötötte le a figyelmét.

Öcalan elfogásával megindult a PKK szervezeti „bomlása”, mely a kérdés „megoldása” szempontjából újabb kihívásokhoz vezetett. A PKK-problémakör sokrétűvé vált (pártok, alszervezetek, milíciák országonként eltérő háttérrel és célokkal), és ez egyre nehezebbé tette a török kormány számára a szervezet valódi képviselőivel való hatékony tárgyalást. (Černý 2018, p. 210) A PKK pártszervezetei ekkoriban alakultak meg a régió többi országában: a PJAK Iránban, a PYD Szíriában, illetve a PÇDK iraki Kurdisztánban.⁵³ (Ezek a pártok természetesen a környező országokban zajló korlátozott politikai versenyben hivatalosan nem vehettek részt.) Ilyen körülmények között tehát ebben a korszakban már nem lehetséges a PKK-ról mint monolit tömbről beszélni.

⁵³ A Kurdisztáni Demokratikus Megoldás Pártja (*Parti Csáreseri Dimukrati Kurdisztán*) 2002-ben jött létre. Az erbili vezetés rendszeresen korlátozza a párt tevékenységét az iraki kurdok között. A párt csupán marginális támogatói körrel rendelkezik. (Gorvett 2007)

Ugyanakkor a forráshiány miatt mégis nehéz tisztán látni, hogy milyen hatalmi dinamikák zajlanak a szervezetben belül, és mikor, melyik lépésnél milyen belső érdekek jutnak érvényre. Ahogy Ofra Bengio fogalmaz (2011, p. 624): a PKK és a potenciálisan hozzá kapcsolható szervezetek között „gordiuszi csomóhoz” hasonló, kibogozhatatlan kapcsolatok alakultak ki.

Bár a PKK-t 2002 májusától az Európai Unió (és már 1997 októberétől kezdve az Egyesült Államok is) terrorszervezetként ismerte el, maga a (PKK politikai szárnyához is kötődő) kurd mozgalom egyértelműen támaszkodhatott Törökországnak az Európai Unió csatlakozás kínálta eszközeire az országon belüli politikai érdekérvényesítés kiterjesztése céljából. Az Unió tárgyalások megkezdése (1999-től) alapvető hatással volt a törökországi kurd mozgalom (beleértve a PKK-t is) politikai orientációjának és ideológiai hátterének átalakulására.⁵⁴

A PKK a 2000-es évek közepén taktikát váltott, és a kiújuló harcokkal párhuzamosan hangsúlyossá vált a török politikában való demokratikus részvétel. Ebben a PKK vezetését egyrészt az iraki kurdok pozitív példája inspirálhatta, másrészt pedig a törökországi politikai tér kibővülése ehhez kedvező körülményeket teremtett. A katonaság politikai szerepének fokozatos csökkenése, a civil politikai szereplők súlyának növekedése Törökország Európai Unió csatlakozási folyamatából adódó fejleményként értelmezhető, amelyet a kurdok jogaiért, autonómiájáért, függetlenségéért küzdő szervezetek is igyekeztek kihasználni. Ebből is látszik, hogy a kurd törekvések kezelése a török állam részéről egyszerre igényel diplomáciai, politikai, gazdasági, anyagi és katonai erőfeszítéseket. Mindenesetre a PKK a 2000-es években is dominálta a kurd kérdést, így a katonai eszközök bármikori bevetésétől a török vezetés nem zárkózott le.

4.1.5. Turkománok

A turkománok nemzettudata az iraki kurdok nemzettudatának formálódásával párhuzamosan, illetve arra való reakcióként fejlődött a 20. század második felében. Törökország hagyományosan kötődik az iraki turkománokhoz. Egyik legfőbb politikai képviselőjük az 1995-ben Ankara támogatásával létrehozott Iraki Turkomán Front (ITF), amely az iraki turkománok szervezeteinek többsége számára ernyőszervezetként szolgál. Az Irakban a '90-es évek óta állomásozó török egységek az ITF-tal is együttműködtek, ez

⁵⁴ A 2000-es évektől kezdve a PKK és a szomszédos, kurdok lakta országokban alapított testvérszervezetei új ideológiai irányvonalat tettek magukévá, amelyet röviden demokratikus konföderalizmus vagy ökológiai szocializmus néven lehet jellemezni. Eszerint a kurd közösségeknek a közel-keleti államokkal szemben alulról építkező, önszerveződő struktúrákat kell kialakítani úgy, hogy mindeközben az „anyaállam” határai és szuverenitása ellen nem intéznek kihívást.

azonban nem a török kormány, hanem a török vezérkar felügyelete alatt történt. (Barkey 2005, p. 10)

Az ITF közlései alapján az iraki turkománok száma 2–3 millió fő közé tehető (az iraki népesség 8–11%-a), míg szakértők szerint az iraki társadalom 2–3%-a tekinthető turkománnak. (Barkey 2005, p. 7) Helin Sarı Ertem (2015, p. 322) 450 000 turkománról beszél. Az iraki központi kormányzat adatai alapján a 2000-es évek elején az iraki lakosság 1,4%-a, vagyis nagyjából 330 000 turkomán élt Irakban. (Migdalovitz 2002, p. 3) A becslések szerint a turkománoknak mintegy 35%-a síita, (Tugdar 2018, p. 12) a többi pedig szinte kizárólagosan az iszlám szunnita ágát követi.

A turkománok elterjedésüket illetően mintegy „beékelődnek” az iraki arabok és az iraki kurdok közé. Ennek és a jellemzően városi életmódnak köszönhetően nem meglepő, hogy a turkománok erős asszimilációs hatásoknak (etnikai identitástudat elvesztése) vannak kitéve.⁵⁵ Általánosságban elmondható, hogy a turkománok asszimilációjuk során az „erősebb nemzet” felé mozdulnak el, vagyis a Szaddám-érában erőteljesen arabizálódtak, míg 2003-at követően a kurd asszimilációs hatás érvényesült az általuk lakott területen.

A 2005 óta létező iraki kurd parlamentben 11 mandátumot tartanak fenn a kisebbségeknek, amelyből öt a keresztényeké, öt a turkománoké, egy pedig az örményeké. (Tugdar 2018, p. 8) A turkománok török nyelvét a 2005-ös iraki alkotmány – az arab és a kurd mellett – nem említi hivatalos nyelvként. Ugyanakkor az alkotmány 121-es cikke elméletben garantálja „az adminisztratív, politikai, kulturális és oktatási jogokat a különféle nemzetiségeknek, mint a turkománok, káldeusok, asszírok és minden más csoport.” (Tugdar 2018, p. 8) 2014 novemberében a KR területén bevezették azt a szabályt, hogy a turkomán nyelvet (turkománi) hivatalosan is lehetséges használni, ha az adott területen a turkománok aránya legalább 20%. (Tugdar 2018, p. 14)

A turkománok iraki központi hatalommal szembeni egységes fellépésének a gyakorlatban számos akadályja mutatkozik. Egyrészt maguk a turkománok is szektáriánus szempontból szunniták és síiták, ez pedig lojalitásukat részben megosztja Ankara és a síita Bagdad között. Általánosságban egyébként a turkománok a leginkább szekuláris csoportot alkotják Irakon belül, javarészt magasabb státuszú kereskedők és értelmiségiek, akiknek a demográfiai súlyuk egyre inkább csökken.

Irak szétesése esetén a turkománok az arabok és az iraki kurdok közötti frontvonal valószínű áldozatai lennének. Ezért a turkománok egyik legfontosabb érdeke Irak fenn-

⁵⁵ Ez kétféleképpen történhet. Vagy új identitásként a vallásos identitásuk (szunnita vagy síita) kerül előtérbe (Tugdar 2018, p. 12), vagy pedig etnikai identitásukat új környezetben (például Erbilben) kurd etnikai identitásra cserélik. Ez utóbbiakat találóan „kurdománoknak” is nevezik. (Tugdar 2018, p. 13)

maradása, egységének megőrzése. Emellett fontos és reális követelésként fogalmazható meg az etnikai (kevésbé területi) alapú autonómia, illetve a kurdokkal és arabokkal szembeni biztosítékok kialakítása. Az iraki kurdok túlzott megerősödése (atrocitások a turkománok ellen a vitatott területeken) szintén a turkománok érdekeivel ellentétes. E tekintetben a turkománok érdekei megegyeznek a török érdekekkel.

4.2. Fejlemények és kihívások

A 2003-as iraki háború nem csupán a régió, hanem Törökország és az iraki kurdok kapcsolata szempontjából is új korszak kezdetét fémjelzi. A török és az iraki kurd vezetés közti viszony jellege az Egyesült Államok beavatkozása mint a régiót kívülről érő tényező révén változik meg, amely felborította az Ankara számára korábban fennálló, nagyjában-egészében kiszámítható helyzetet. A korszak elejét és végét két, regionális szinten kiemelkedő, a török-iraki kurd kapcsolatokat alapvetően meghatározó fejlemény jelöli ki: 2003-ban az Egyesült Államok iraki bevonulása játszik döntő szerepet, 2007-től pedig Törökország és az Egyesült Államok együttműködése elmélyül Irakban. Ez utóbbit követi az Ankara és Erbil kapcsolatának normalizálódása a 2000-es évek végén.

4.2.1. A 2003-as iraki háború előkészületei és Ankara reakciói

2001. szeptember 11-ét követően Ankara az elsők között csatlakozott az Egyesült Államok terrorizmus elleni háborújához azt remélve, hogy így a PKK-kérdésben lényegi együttműködést remélhet partnerétől. Miután azonban a PKK – ellentétben az al-Kaidával – nem globális célokkal fellépő szervezet, Washington számára nem volt prioritás az ellene történő aktív fellépés. Ehelyett az amerikai vezetés 2002 elejétől egyre inkább egy általános, az iraki rezsimet megbuktató invázió szervezését tűzte ki célul. (Shareef 2014; Rostoványi 2011, pp. 242–243)

Bülent Ecevit miniszterelnök még az AKP hatalomra kerülése előtt, a kurdokra és a várható instabilitásra hivatkozva 2002 januárjában Törökország számára „katasztrofálisnak” nevezte egy lehetséges iraki háború következményeit. A török katonai vezetés hasonló álláspontot osztott a kérdésben. (Park 2005, p. 23) Egy szintén 2002-ből származó, Ecevit aláírásával ellátott, B.020 kódnevvel ellátott dokumentum jól reflektál a Törökország által Irakban fontosnak tartott érdekekre. Ezek között szerepel, hogy egy „önálló igazgatású” kurd terület kialakítása a török hadsereg beavatkozását vonná maga után. Továbbá Törökország ellenezné, hogy Kirkuk vagy Moszul a háborút követően kialakítandó iraki kurd önkormányzattal bíró régió részévé váljon. A dokumentum alap-

vető célként fogalmazta meg az iraki turkománok jogainak megőrzését is. (Park 2005, pp. 24–25)

2002 augusztusában Ankara erősen kritizálta a KDP által megalkotott alkotmánytervezetet, amelyben az iraki kurdok az ország föderatív keretek közti átalakítása és Kirkuk városának és környékének az iraki kurd autonóm tartományhoz való csatolása mellett érvelt. Törökország válaszként lezárta a haburi határátkelőt, mellyel úgy próbált meg nyomást gyakorolni az iraki kurdokra, hogy a KDP kereskedelmi forgalomból származó bevételeit csökkentette. (Migdalovitz 2002, p. 2) Barzani 2002 augusztusában kijelentette, hogy a török hadsereg beavatkozása esetén az iraki kurdok „készek feláldozni magukat, hogy a területüket az agresszorok temetőjévé változtassák”.⁵⁶ (Özcan 2009, p. 93)

Az AKP 2002-es hatalomra kerülését követően szintén a háború elkerülését tűzte ki célul, bár a párt értelmezésében inkább a törökök és az irakiak közti muszlim szolidaritásra hivatkozva támogatta az iraki helyzet békés rendezését. (Park 2005, p. 23) A török kormány persze az Egyesült Államokkal való együttműködés várható pozitívumait és a hadműveletekben való részvétel előnyeit (török katonai befolyás Észak-Irakban) is hangsúlyozhatta volna, ám a döntéshozók sokkal inkább a stabilitás veszélyeztetését látták az amerikai tervekben. Ankara számára Észak-Irak megszállása minden bizonnyal túl költséges lett volna (emberi és anyagi tekintetben), túl sok bizonytalansághoz vezetett volna (pl. menekültek, szomszédokkal megromló viszony, hazai kurd kisebbség növekvő ellenállása), illetve a török hadsereg valószínűleg túl nagy ellenállással találkozott volna a helyiek (javarészt iraki kurdok) részéről. Az új török kormány álláspontját támogatta egy a Pew Research Center által készített 2002-es felmérés, mely szerint a török közvélemény 83%-a ellenezte az amerikai beavatkozást Irakban. (Ertem 2011, p. 58)

Miután 2002 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy Afganisztánt követően az Egyesült Államok közvetkező célpontja Szaddám Husszein Irakja lesz (Shareef 2014), a török vezetés kétféle módon próbálta kihasználni stratégiai pozícióját. Ankara egyrészt igyekezett washingtoni szövetségesét meggyőzni a háború hiábavalóságáról, másrészt pedig a maga számára a legelőnyösebb pozíciót kivívni a Washingtonnal való alkudozás során, mely a háborúban való török részvétel mikéntjéről szólt. Abdullah Gül miniszterelnök úgy látta, hogy a török hozzájárulás nélkül az Egyesült Államok nem kezd háborút Irak

⁵⁶ Az erős retorika ellenére az iraki kurdok mozgásterét korlátozta az az Észak-Irak területén állomásozó mintegy 5000 fős török katonai kontingens (Migdalovitz 2002, p. 3), amely eredetileg a PKK elleni harcok eredményeképp volt jelen a térségben. Ezen csapatok mozgatása és aktivitása révén Ankara az iraki kurd vezetők felé is kommunikálhatta szándékait.

ellen. (Aras 2004, p. 107; Park 2005, p. 24) Ennek tudatában azzal számoltak, hogy Washingtontól jókora méretű kártérítés kényszeríthető ki amiatt, hogy Törökország közvetlenül érintett (volt és lesz) az Irak elleni háború negatív következményeiben.

A török vezetés az 1991-es háború és az azt követő lezárások miatt kieső török jövedelmeket Irak vonatkozásában 30 és 100 milliárd dollár közöttire teszi. (Migdalovitz 2002, p. 4) Például Abdullah Gül 2002 szeptemberében 40 milliárdos török veszteségről beszélt. (Gasparetto 2020, p. 10) Az ankarai kereskedelmi kamara vezetője 50–60 milliárd dollár jövedelem-kiesésről beszélt, amely szerint olyan, mintha az Egyesült Államok nem Irak, hanem Törökország ellen irányította volna a szankciókat. (Aras 2004, p. 109) Amikor Törökország kompenzációjáról megindultak a tárgyalások, a török vezetés 20 milliárd dolláros segélycsomagot, valamint a korábban beszerzett katonai eszközökhöz kötődő adósság eltörlését kérte. (Gasparetto 2020, p. 12) Ankara abból indult ki, hogy az 1991-es iraki háború következményei, illetve a 2003-as iraki háborúban való török részvétel következtében egyaránt amerikai támogatásban részesülhet. Az Egyesült Államok célja ezzel szemben az volt, hogy kieszközölje Ankara katonai támogatását az Irak elleni hadműveletekben. A katonai támogatás passzív elemeként Washington számára kulcsfontosságú volt az, hogy Törökországot felvonulási területként használja. A katonai támogatás aktív elemeként pedig Washington a török hadseregnek az iraki hadműveletekben való részvételére is számított. Éppen ezért az Egyesült Államok nem csupán pénzügyi segélyekkel, hanem kölcsönökkel, illetve adományokkal (pl. 1000 db M-60-as tank) kívánta szövetségesét kompenzálni. (Migdalovitz 2002, p. 6) A tárgyalások során a török vezetésnek sikerült elérnie, hogy az amerikai segély összegét az eredeti négy milliárd dollárról hatmilliárdra emeljék, amellet, hogy Washington további húszmilliárd dollár értékben kölcsönök biztosítását vállalta. (Park 2005, p. 25) Azonban az Egyesült Államok által felajánlott segély mértékével és a megegyezés módjával a török vezetés így sem volt elégedett. Ankara mindenképpen írásba foglalva kívánta rögzíteni a háborús részvételért cserébe kínált javakat. (Lundgren 2007, p. 100)

Ankara még az utolsó pillanatban is igyekezett diplomáciai eszközökkel közvetíteni Irak és az Egyesült Államok, illetve az Irakba rendelt, tömegpusztító fegyvereket ellenőrző ENSZ-delegáltak között. Ennek érdekében 2003 januárjában Abdullah Gül több muszlim országot érintve diplomáciai körutat tett. (Gözkaman 2013, p. 159) Sőt, amikor a háború már küszöbön állt, a török kereskedelemért felelős miniszter nagyszámú üzleti delegáció társaságában Bagdadba látogatott, és próbálta Szaddám Husszeint rábeszélteni az ENSZ-szel való együttműködésre. (Park 2005, p. 40)

Ankara hiába kért segítséget a NATO-tól 2003 februárjában saját területének védelmére (egy esetleges iraki rakétatámadás esetén): a török kérés a franciák és a németek ellenállásával találkozott, akik inkább az Egyesült Államok, mintsem Törökország ellen protestáltak szavazatukkal. (Aras 2004, p. 106) Mindezeket a fejleményeket látva – elmentén az 1991-es nemzetközi beavatkozás általános támogatottságával – a 2003-as iraki invázió kapcsán Ankarát jogosan aggasztotta az Irak elleni hadjárat gyenge nemzetközi legitimációja.

4.2.2. Török dilemma a háborúról – Washington elutasítása

Ankara az iraki háború előkészületeiben tehát jelentős dilemmával szembesült: európai szövetségesei és az Egyesült Államok között kellett választania abban a kérdésben, hogy milyen hozzáállást tanúsít a közelgő iraki háborúval kapcsolatban. Az európai integrációt támogatók úgy látták, hogy az iraki háborúban való közvetlen vagy közvetett részvétel Törökország külpolitikájában a biztonságpolitikai kérdések prioritását hozná el, előtérbe helyezné a katonaság befolyását, ekképpen pedig akadályozná a civil kormányzat megerősödését és az ország Európai Uniós törekvéseit. A kérdésben egyébként a katonaságnak nem volt határozott véleménye (Aras 2004, p. 108), mert az bizonytalan volt a pontos amerikai szándékokat illetően, illetve eleve „feleslegesnek” tartották a háborút. Így fordulhatott elő az, hogy a katonai vezetés próbálta elhárítani a döntés felelősségét, amely végül a török nemzetgyűlésre maradt. (Barkey 2005, p. 11)

Washington kérésének értelmében a török nemzetgyűlésnek arról kellett szavaznia, hogy engedélyezi-e, hogy területén a tervek szerint mintegy 60 000 amerikai katona, 225 harci repülőgép, illetve 65 helikopter áthaladjon, majd részt vegyen a szomszédos Irak elleni hadműveletekben. (Lundgren 2007, p. 98) Az amerikai hadsereget az iraki háborúhoz való utánpótlás szállítása céljából Törökországon belül az incirliki, batmani, malatyi és diyarbakiri légibázisok, valamint Mersin kikötőjének használata érdekelte. (Migdalovitz 2002, p. 1) (Az incirliki légibázist egyébként az amerikai és brit repülők a '90-es évektől kezdve használták az északi-iraki repüléstilalmi övezet védelme érdekében.) A 2003. március 1-jén tartott szavazás alkalmával az Egyesült Államok végül három szavazat híján nem kapta meg a felhatalmazást a török nemzetgyűléstől.

Recep Tayyip Erdoğan, az AKP miniszterelnökjelöltje pragmatikus okokra hivatkozva egyébként támogatta Washington Törökországra vonatkozó terveit, mivel attól tartott, hogy ha Törökország a háború elején kimarad a fejlemények alakításából, akkor a háború utáni rendezéssorán sem kap helyet a tárgyalóasztalnál, ez pedig óhatatlanul is a török érdekek károsulásával jár együtt. (Gözkaman 2013, p. 159) Ugyanakkor Erdoğan

a 2003. március 1-i szavazás idején még nem volt miniszterelnök,⁵⁷ így egységes álláspont híján az AKP közel száz tagja az Erdoğan által preferált megközelítés ellen szavazott. Az „ellenszélhez” Bülent Arınç házelnök is hozzájárult, aki szintén nem támogatta, hogy az Egyesült Államoknak engedélyezzék a csapatmozgásokat török földön. (Stein 2014, p. 22) Végül, amikor néhány hónap múlva Erdoğan miniszterelnök lett, sikerült a parlamenttől kieszközölnie, hogy ha a szárazföldet nem is, de legalább a török légibázisok és a török légtér használatát engedélyezzék a szövetséges (amerikai-brit) csapatok számára. (Stein 2014, p. 22)

A 2003. március 1-jei döntés során a török nemzetgyűlésben egyébként különös együttállásnak lehettünk tanúi, mivel mind a kormánypárt („iszlamisták”) egyes képviselői, mind az ellenzék („szekulárisok”) politikusai együtt szavaztak az amerikai csapatok törökországi állomásoztatása ellen. Szemben az 1991-es helyzettel, amikor a kormány, pontosabban Turgut Özal miniszterelnök szembement közvéleménnyel és támogatásáról biztosította a koalíciós erőket Észak-Irakban, az AKP egyik első nagy külpolitikai megmérettetése során a közvéleménnyel és a katonai vezetéssel összhangban cselekedett. Sokan úgy értelmezték, hogy a török nemzetgyűlés döntése végül is a „népakaratot” fejezte ki, és ekképpen a demokrácia győzelmének volt minősíthető. (Lundgren 2007, p. 99)

Az AKP számára a törökök és az irakiak közti vallásos kapcsolatot (az iszlám mint összekötő kapocs, különösképpen pedig annak szunnita ága) szintén figyelembe kell venni akkor, amikor a párt képviselőinek az iraki háborúval kapcsolatos álláspontját vizsgáljuk. Az AKP muszlim identitású szavazói, illetve általában a párt délkelet-törökországi támogatói között egyáltalán nem volt népszerű az a gondolat, hogy két muszlim ország katonai konfrontációba keveredik, ráadásul úgy, hogy a török vezetés ebben a küzdelemben a nyugati, „keresztény” hatalma(ka)t támogatta volna. (Gasperetto 2020, p. 15) Az amerikai kérés elutasításában az is fontos súllyal esett latba, hogy az AKP-szavazók között figyelhető meg leginkább az Amerika-ellenesség. (Barkey 2005, p. 11) Általánosságban a török közvélemény az Egyesült Államok tervezett iraki beavatkozását „imperialista kereszties hadjáratnak” tekintette, és úgy vélte, a beavatkozás nélkülöz minden legitimitást. (Černý 2018, p. 198) Ráadásul Ankara az Egyesült Államok viselkedéséből arra a következtetésre jutott, hogy Washington pozitívan elfogult az iraki kurdokkal szemben. Ez utóbbiak ugyanis jelen voltak az előkészítő tárgyaláson 2002 augusztusában, míg az iraki turkomán ellenzéki szerveződések nem hívták meg.

⁵⁷ Erdoğant 1998-ban egy politikai tartalmú vers elszavalása miatt szabadságvesztésre ítélték, ezért politikai hivatalviselése még egy ideig korlátozott maradt.

(Aras 2004, p. 106) Ezzel összhangban a török közvélemény több mint fele (53,6%) 2003 tavaszán úgy vélte, az Egyesült Államok Észak-Irakban egy kurd állam létrehozásán dolgozik. (Gasparetto 2020, p. 13)

A háború elleni megfontolások közé tartozott az is, hogy Törökország földrajzi közelsége folytán a háború negatív hatásaival szembesülhet,⁵⁸ és ezek a hatások akár később, közép- és hosszútávon is jelentkezhetnek. Irak közelsége a háborút követően sem „múlik el”, vagyis, ha az Egyesült Államok várhatóan elhagyja a régiót, akkor az új Irakkal szemben onnantól kezdve Törökország „magára van utalva”. Abban az esetben pedig, ha Ankara tevőlegesen is részt vett szomszédjának megszállásában, úgy az iraki lakosság és az iraki kormány hosszú távon is negatív érzéseket táplálhat északi szomszédja iránt.

4.2.3. A 2003-as iraki háború

Az Irak elleni amerikai-brit hadművelet (Iraki Szabadság Hadművelet, *Operation Iraqi Freedom*) 2003. március 20-án indult, majd március 26-án Észak-Irakban egy nagyjából ezer fős amerikai ejtőernyős kontingens landolt Erbil környékén, és a pesmergákkal karöltve megkezdte a térség megszállását. (Resperger 2004, p. 39) Az iraki kurdok hivatalosan nagyjából 60 000 pesmerga harcossal egészítették ki az Egyesült Államok által vezetett katonai erőket. (Andres 2007, p. 57)

A török légtér használatának engedélyezésével Ankara végül is hozzájárult ahhoz, hogy Washington légi úton speciális erőket szállítson Észak-Irakba. Ezek a szövetséges iraki kurdokkal összhangban folytatták a hadműveleteket. Az incirlikai bázist nagyjából 1400 fővel továbbra is felhasználták az iraki invázióhoz, illetve a megszállási feladatok támogatására. (Park 2005, p. 61) A légtér használatáért cserébe Nagy-Britannia és az Egyesült Államok engedélyezte Törökországnak, hogy egy maximum 1000 fős kontingenssel szorosan a határvédelemhez fűződő feladatok céljával belépjen Irakba. E korlátozott lehetőségeken túlmenően azonban a török hadsereg nem léphetett be Irak területére. (Lundgren 2007, p. 102; Barkey 2005, p. 5)

2003 március közepén tehát – az amerikai és brit hadműveletekkel összhangban – a török haderő felvonult az iraki határon. A mozgósítás több célt is szolgált. Egyrészt a háború esetleges „átcsapásait” kívánták kontrollálni azáltal, hogy a készenléti állapot révén a török hadsereg azonnali válaszcsapásra volt képes. Másrészt a török hadsereg

⁵⁸ Az iraki háború elleni tüntetések alkalmával a tüntetők körében egy török szójáték is megjelent, amely kifejezi a törökök „érintettségét” az iraki események kapcsán. „*Onlara irak, bize yakın.*” Ebben az „*irak*” szó kisbetűvel írva nem Irakot jelöli (bár kétségtelenül utal rá), hanem azt jelenti, hogy „távol”. Ekképpen a fordítás: „Nekik távol (Irak), nekünk viszont közel.” (Park 2005, p. 12)

célja az elrettentés volt, és kimondottan az iraki kurdok esetleges függetlenségi törekvéseinek, illetve a menekültek nagyszámú érkezésének megakadályozására szolgált. (Lundgren 2007, p. 101)

Az Irak megszállásához kapcsolódó hadműveletek 2003. április 30-áig befejeződtek, Szaddám Husszeint pedig végül 2003. december 14-én Tikritben fogták el, majd a bírósági eljárást követően, három évvel később kivégezték.

2003-at követően Irak megszűnt Iránnal szemben ellensúlyt képezni, s Bagdad elveszítette középhatalmi státuszát. Ez a regionális szintű változás ahhoz vezetett, hogy Irán regionális befolyásának határa Irakon belülre tevődött át, ennek határa pedig leginkább az Irakon belüli síita és szunnita arab közösségek közti választóvonalnál volt. (Rostoványi 2016, pp. 361–362)

4.2.4. Törökország, Irak és az Egyesült Államok 2003. március 1. után – Ankara veszteségei

2003. március 20-án a török nemzetgyűlés a török légtér amerikai használati joga mellett arról is határozott, hogy a török hadsereg szükség esetén Irakra is kiterjessze hadműveleteit. (Gasparetto 2020, p. 13) Erdoğan azzal érvelt, hogy a török csapatok Irakba az „iraki nép barátaként és testvéreiként” érkeznének az inváziót követő átmeneti időszak biztosítására. Ezt a javaslatot azonban iraki kurd, amerikai és iraki síita arab részről egyaránt elutasítás fogadta.⁵⁹ Az Egyesült Államok Törökország távolmaradása esetén 8,5 milliárd dollár értékben ajánlott kölcsönöket NATO-szövetségesének. (Gunter 2005, p. 226) Washington számára az iraki megszállás törekény egyensúlyának biztosítása elsőszámú feladat volt. Ankara esetleges beavatkozása az észak-iraki kurd területeken Washington iraki szövetségese, valamint az iraki kurd területeken tapasztalható relatíve békés helyzet megzavarására lett volna alkalmas. Az amerikai és iraki tiltakozásokra válaszul végül 2003. november 7-én a török kormány visszavonta a török csapatok Irakba küldésére vonatkozó felhatalmazását. (Gözkaman 2013, p. 160) Washington számára Ankara távolmaradásának – a megszállás logisztikájának teljes átszervezése miatti hátrányok mellett – volt egy előnye is: török jelenlét híján nem kellett Irakon belül két szövetségese – az iraki kurdok és a Törökország – közti állandó és potenciális nézeteltérések elsimításával foglalkoznia. (Gözkaman 2013, p. 163)

A megszállók igyekeztek elejét venni azoknak a török csapatmozgásoknak is, amelyeket a már eleve Észak-Irakban állomásozó egységek végeztek. 2003. április 23-án

⁵⁹ Az iraki kurd vezetés ráadásul az 1997 óta Észak-Irakban állomásozó török csapatok kivonását is követelte, és egyértelműen bárminemű török beavatkozás ellen foglalt állást. A hangulatot jól jellemezte, hogy az iraki kurdok körében Törökország-ellenes tüntetések kezdődtek, amelyek során török zászlókat is égettek. (Lundgren 2007, p. 101).

amerikai ejtőernyősök török különleges erőket tartóztattak fel egy napra. (Özcan 2009, p. 93) Ennél azonban nagyobb port kavart az ún. szulejmániai incidens 2003. július 4-én, amelynek folyamán az amerikai hadsereg 11 török tisztet, illetve az ITF 19 tagját fogta el az iraki Szulejmánia városában. (Lundgren 2007, p. 103) Az elfogott török különleges erőket Bagdadba vitték, és az al-Kaida tagjaihoz hasonló bánásmódban részesültek (csuklyát húztak a fejükre). Néhány nap elteltével engedték el őket. Az amerikai reakció súlyosságát az magyarázhatja, hogy turkomán támogatókkal összhangban ezek a török egységek valamilyen, iraki kurdok elleni fellépést tervezhettek (néhány, vezető kurd személyiség kiiktatása), amelyek jelentős instabilitáshoz vezethettek volna az iraki kurdok által ellenőrzött, illetve a vitatott területeken. (Barkey 2005, p. 10) Ez az eset rávilágított a török befolyás korlátjaira az amerikai érdekekkel szemben, és a két ország közti kapcsolatokban talán a valaha volt legjelentősebb bizalmatlansági válsághoz vezetett. Washington egyértelművé tette, hogy nem kíván teret adni olyan török beavatkozásoknak, amelyek az iraki kurd partnerük ellen irányulnak. (Gunter 2005, p. 225)

Az amerikai és török vezetés közti bizalmatlanság legfőbb bizonyítéka az volt, hogy Ankarában az iraki kurdok amerikai támogatására úgy tekintettek, hogy azzal Törökországot kívánják büntetni az Irak elleni északi front ellehetetlenítése miatt. (Barkey 2005, p. 17) A török percepció (az amerikai lépések és szándékok olvasata) az volt, hogy az Egyesült Államok a kurdokat részesíti előnyben a törökökkel szemben. (Ez a percepció 2015-től, a PYD Iszlám Állam elleni amerikai támogatásának ügyével újjáéled.) Hiába volt a Washington és Ankara közti együttműködés egyike a legrégebbi közel-keleti szövetségeknek, a 2003-at követő néhány évben a török eliten bizonyos szinten úrrá lett a kétségbeesés, hiszen az Egyesült Államok mellett képtelennek bizonyultak az iraki események befolyásolására. (Barkey 2005, p. 3)

A 2003 utáni időszakban Ankara számára több érdek is sérült Irakban: nem sikerült megakadályozni, hogy Kirkukba és Moszulba a kurdok bevonuljanak, így az iraki kurdok politikai szerepe pedig jelentősen megnövekedett Irakon belül, míg a török katonai jelenlét Észak-Irakban szignifikánsan csökkent, miközben a PKK kiterjeszthette befolyását, mert az Egyesült Államok nem gátolta a szervezet térnyerését. (Lundgren 2007, p. 118) Azt, hogy a török kormány képtelen volt amerikai szövetségesét rábírní arra, hogy foglalkozzon a PKK-val, az ellenzéki oldalon a gyengeség jelének tekintették. (Barkey 2005, p. 11)

Ez az új politikai konstelláció tehát teljesen ellehetetlenítette Törökországnak a PKK iraki tevékenységének korlátozására irányuló terveit. Az Egyesült Államok nemcsak

nem kívánt, nem is tudott hathatósan foglalkozni a PKK jelentette kihívással (mely valószínűleg Irak területén közvetlenül számára nem jelentett kihívást). Az amerikai hadsereg erőit ugyanis jelentősen lekötötték az Irak arab területein szükséges békefenntartói műveletek. Washington a PKK-kérdésre úgy tekintett, mint amely Törökország belső ügye, és amely alapvetően nem katonai megoldást igényel. (Ertem 2011, p. 56)

Irakkal kapcsolatban közös amerikai és török érdekként azonosíthatjuk, hogy a tárgyalt időszakban (és azon túl is) mindkét szereplő támogatta Irak egységét, illetve az iraki instabilitás megszüntetését, amelyet egy relatíve erős központi kormányzat megteremtésében látnak biztosítottnak. Ennek a központi kormánynak ráadásul még azt a feladatot is szánták, hogy ellensúlyozza Irán regionális befolyását. (Barkey 2005, p. 2) Ugyanakkor Törökország regionális megközelítése eltért az Egyesült Államokétól, és ez a különbség a két szereplőnek az iraki helyzetre vonatkozó eltérő felismeréseiben gyökerezett. Míg Washington Iránnal és Szíriával kapcsolatosan konfrontatív álláspont-ra helyezkedett és Irak miatt Törökországgal is megromlott a viszonya, addig Ankara, amely közvetlenül érintett volt az iraki háború által, regionális együttműködések kialakításában találta meg saját biztonságának és lehetőségi köreinek bővítését.

Az iraki szomszédokat tömörítő török kezdeményezés, amely 2003 januárjában indult, a Szaddám-rezim bukását követően is folytatódott; az érintett felek több alkalommal is találkoztak, és a biztonsági kérdéseket illetően egyeztettek. (Park 2005, p. 40) Ahogy az észak-iraki kurd befolyás növekedett, úgy a török vezetés egyre szorosabbra fonta viszonyát Damaszkusszal és Teheránnal. Irak szomszédjai közül Ankara számára – a kurdok miatt is – Szíria és Irán volt a legfontosabb, mellesleg az Egyesült Államokkal leginkább ezek az országok voltak feszült viszonyban. Az észak-iraki események hatására a kurdok mind Iránban, mind pedig Szíriában aktivizálódni kezdtek.⁶⁰ (Park 2005, p. 41) 2004 júliusában Erdoğan miniszterelnök teheráni látogatását követően az iráni vezetés részéről is hajlandóság mutatkozott a PKK elleni együttműködésre (Park 2005, p. 42), és Teherán egyre inkább elzárkózott a törökországi kurd nacionalisták támogatásától. (Elik 2012, p. 33) Ezek a lépések jól illeszkedtek abba a török igénybe, hogy az iraki kurdokat minél inkább „elvágják” a külső támogatóktól.⁶¹

⁶⁰ Az iraki kurd fejleményekkel párhuzamosan kurd szimpátiatüntetések zajlottak Törökországban, Iránban és Szíriában is. Szíriában a tetőfokára hágtak az indulatok, amikor Kámisli városában 2004 márciusában egy futballmeccset követően szíriai rendőrök csaptak össze kurd tüntetőkkel.

⁶¹ Az Egyesült Államok fő regionális szövetségese, Izrael vonatkozásában 2004 májusában Erdoğan miniszterelnök éles kritikákat fogalmazott meg, és egyenesen „állami terrorizmusnak” nevezte Izrael gázai beavatkozását. A török vezetés számára problémás volt Izraelnek az iraki kurdokat támogató politikája, amely abban is megnyilvánult, hogy az izraeli titkosszolgálat részt vett a pesmergák kiképzésében. (Park 2005, p. 43) Izrael az iraki kurdok területén vélte felfedezni azt a hídfőállást, amelyet ellenlábasa, Irán

A 2003-as háborútól való távolmaradás leginkább pozitív hozadéka Ankara számára az volt, hogy az amerikai kérésnek való ellenmondás megnövelte Törökország presztízsét a Közel-Keleten, így ezután a térség felé tapasztalható külpolitikai nyitás és aktivizmus a helyiek (arabok) szemében hitelessé vált,⁶² valamint a háborúból való kimaradás az Európai Unióval bővülő kapcsolatok irányában is pozitív tényezőként hatott. (Özcan 2011, p. 75) Ez utóbbi annak tükrében érthető, hogy a 2003-at követő időszak az Európai Unió csatlakozási tárgyalások legintenzívebb időszaka volt Törökország számára. Egy potenciális iraki beavatkozás Ankara részéről nagy valószínűséggel a törökországi kurd kérdés eszkalációjához vezethetett volna, amely pedig egyenes utat jelentett volna a csatlakozási tárgyalások megrekedéséhez. Ez az eshetőség a későbbiekben is eltántorította Ankarát attól, hogy nagyszabású katonai manővereket kezdeményezzen Irakban.

Bizonyos tekintetben a török kormánypárt belpolitikai céljait segítette az, hogy Észak-Irakban nem nyílt lehetőség katonai beavatkozásra: ekképpen ugyanis a török belpolitikában a kormány legfőbb hatalmi vetélytársának, a török hadseregnek a befolyását sikerült visszaszorítani. Egy esetleges háborús részvétel esetén a török hadsereg minden bizonnyal meghatározta volna Ankara külpolitikai (és belpolitikai) irányvonalát a kurdokkal szemben, illetve más területeken is valószínűsíthető lett volna a civil kormányzás háttérbe szorítása és a katonai megfontolások előtérbe kerülése. A valóságban azonban az Egyesült Államokkal megromlott kapcsolat szintén a katonaság imázsát csökkentette. (Özcan 2009, p. 95)

Ankara számára összességében az iraki rendszerváltás jelentős politikai veszteség volt,⁶³ hiszen a 2003 előtti időszakban nem épített ki kapcsolatokat a Szaddám-rezsim ellenzékével (ellenben Iránnal és Szíriával), így az új regionális helyzetben Ankarának eleinte nem volt kire támaszkodnia iraki érdekeinek képviselete céljából. (Barkey 2005, p. 13) Ráadásul a korábban az iraki kurdok felett megszerzett kontroll elveszett Ankara számára. 2003 után az iraki kurdok Irakon belül először számarányukon túlmutató politikai és katonai befolyást szereztek, majd 2005-től jogilag rögzített autonómiára tettek szert.

ellen hasznosíthatott. Ezen túlmenően Izraelt és az iraki kurdokat az „elvi hasonlóság” is összekötötte: mindkét nép az „arab tengerben” próbálta meg fenntartani magát.

⁶² Az arab utca embere számára imponáló volt a török vezetés ellenállása az amerikai nagyhatalom akaratának.

⁶³ A Szaddám-rezsim „lecserélésében” persze török szempontból is volt ráció: Washington érve az volt, hogy egy „mérésékelt” és kevésbé „kalandor” délkeleti szomszédal jobban együtt lehet működni. (Aras 2004, p. 105)

4.2.5. Az iraki kurdok nyereségei

Az iraki kurdok számára Ankara iraki háborútól való távolmaradása kedvező fejlemény volt: emiatt az iraki kurdok nem kerültek török befolyás (vagy megszállás) alá, ráadásul saját maguk alakíthatták környezetüket. A 2003-as iraki rezsimváltás legfőbb kedvezményezettjei Irakon belül a kurdok, illetve azok a síita politikai csoportok voltak, amelyek a korábbi szunnita többségű Szaddám-rendszer ellenzékét képviselték. Az erőviszonyok Szaddám bukását követően az iraki kurdok számára – az iraki ellenzék többi csoportjával összevetve – több tekintetben is előnyösen alakultak. Az iraki kurdok állandó területi bázissal (háttérországgal) rendelkeztek Irakon belül, amelyhez jelentős számú fegyveres erő is tartozott. Mindemellett a nyugati szereplőkkel meglévő, folyamatos jó viszonyra is támaszkodhattak.⁶⁴ (Stansfield 2017, p. 359) Az iraki kurdok számára tehát 1991-et követően újabb „történelmi lehetőség” érkezett, amelynek során az iraki kurdoknak politikai, gazdasági, katonai és diplomáciai téren sikerült kiterjeszteni befolyásukat. Ezt a fejleményt akár úgy is aposztrofálhatjuk, mint az iraki kurd önkormányzatiság „második születését”. (Černý 2018, p. 198)

4.2.5.2. Iraki kurdok Moszulban, Tel Afarban és Szindzsárban

Az iraki kurdok 2003 április elején kisszámú amerikai szárazföldi és légi támogatással vonultak be Kirkukba és Moszulba. (Lundgren 2007, p. 102) A pesmergák ekkor a Szaddám-féle iraki hadseregtől nagy számban jutottak fegyverekhez. (Lundgren 2007, p. 118) Ez Ankara szempontjából kedvezőtlen fejlemény volt, mert megerősítette az iraki kurdok különállását. A török vezetés attól is tartott, hogy ezek a fegyverek a turkománok ellen is bevethetők.

Az iraki kurdok mint Washington szövetségesei kulcsszerepet játszottak Moszulnak és környékének a 2003 utáni igazgatásában. Az iraki kurdok Moszulban a városba vezető főbb utak irányítását (köztük a szíriai határhoz vezető útvonalat is), illetve a keletmoszuli kurd kerületeket vették át. (Rayburn 2014, p. 152) Az erős iraki kurd befolyás (javarészt a KDP révén) Moszul polgári és katonai igazgatásában ellentétes volt a helyi szunnita arabok, illetve Ankara érdekeivel. A szunnita arabok térvesztése a 2005 januári tartományi választásokon is megmutatkozott, amikor képviselőik a ninivei tartományi tanács 37 mandátumából csupán kettőt szereztek meg. Ez a kudarc a választások bojkot-

⁶⁴ Az iraki alkotmány ratifikációjával (2005. október 10.) az Egyesült Államok és a KR között intézményesített kapcsolatok jöttek létre. (Shareef 2017, p. 463) Az Egyesült Államok kongresszusa 2007 szeptemberében hagyta jóvá a KR-t mint föderatív régiót Irakon belül. (Charountaki 2011, p. 222) 2005. október 25-én Maszúd Barzáni mint az újdonsült KR elnöke Washingtonba látogatott, ahol Bush elnökkel is találkozott. (Shareef 2017, p. 464) Barzáni szerint az Egyesült Államok és az iraki kurdok Irakban azonos célokért küzdenek: a terrorizmus felszámolása, a demokratikus Irak megteremtése, az iraki alkotmány tiszteletben tartása. (Charountaki 2011, p. 51)

tálásának volt köszönhető. Mindenesetre a kurdok „felülreprezentáltsága” és az általános társadalmi elégedetlenség (több százezer volt iraki hivatalnok nem kapott fizetést és nem vállalhatott közfeladatot az új rendszerben) súlyos feszültségekhez vezettek Észak-Irak arabok lakta részén.

A szunnita arabok mellőzöttsége hamar fegyveres ellenállássá alakult. Ehhez nyújtott segítséget az a szunnita arab területeken kialakult hatalmi vákuum, amelyet részben a szunnita radikális szervezetek (így például az al-Kaida) töltöttek ki. A szunnita lázadók 2004 során Tel Afar és Moszul ellen is kiterjedt támadásokat intéztek. A szunnita szövetségi hálózatok kiépítésében és a turkománok támogatásában Ankara is segítő szerepet játszott. (Rayburn 2014, p. 157) Ankara ezzel próbálta az iraki kurdok befolyását csökkenteni, sajátját pedig növelni.

Oszáma al-Nudzsajfi és Abdullah al-Dzsavar révén mérsékelt szunnita koalíció alakult Moszulban, amely elutasította az al-Kaida eszközeit és az iraki kurdok túlzott befolyása ellen lépett fel. (Rayburn 2014, p. 164) Nudzsajfi az Irakijja-szövetség részeként a szektarianizmussal szemben foglalt állást, és testvérével, Aszíl an-Nudzsajfival együtt a központosítás és a Moszul feletti arab befolyás kiterjesztését támogatta. (Stein 2014, pp. 24–25) A 2009-es tartományi választásokon a szunnita arabok képviselőinek sikerült megszerezni a többséget, így az iraki kurdok befolyása Ninive tartományban jelentősen visszaesett.

A KDP és a PUK – felismerve a kedvező lehetőséget – a 2003-as invázió idején a maximális terjeszkedés stratégiáját követte, hogy a később várható „rendezés” során a lehető legjobb tárgyalási alappal rendelkezzen. A taktika lényege az volt, ahogy amennyire csak lehet, olyan, kevésbé kurd területekre is rá kell tenniük a kezüket, amelyek később „elcserélhetők” stratégiai és „nemzeti szempontból” fontosabb területekért (pl. a „vitatott területekért”). A KDP 2003-ban adminisztratív befolyását Szindzsárra is kiterjesztette. Az itt többségében élő sabakok és jezidik is etnikailag kurd csoportoknak minősíthetők, de több évszázados elszigeteltségük miatt etnikai identitásukat elvesztették. (Rayburn 2014, p. 154)

Összességében az arabok, kurdok és turkománok, síiták és szunniták között, Kirkuk és Moszul (Ninive) ellenőrzéséért vívott többéves küzdelmeknek tényleges eredménye, középtávon stabilizáló hatása nem volt, az erőszak, a feszültségek kiváltó okai a 2010-es években továbbra is jelen voltak (Rayburn 2014, p. 166), amelyet jól mutatott az, hogy az Iszlám Állam a már meglévő szunnita hálózatokra támaszkodva villámgyors hódítást hajtott végre 2014-ben Moszulban, Tel Afarban és Szindzsárban.

4.2.5.3. *Kirkuk*

Kirkuk városa és környéke (Kirkuk vagy Tamím tartomány) az Irak területén élő három legfőbb etnikum, az arabok, a kurdok és a törökök (turkománok) „metszéspontjában” helyezkedik el.⁶⁵ A város mindhárom közösség számára kiemelt fontosságú, az iraki központi kormány és az iraki kurd kormányzat közti vitatott területek központja és legfontosabb városa. Stratégiai jelentősége egyrészt fekvéséből, másrészt pedig gazdag szénhidrogén forrásaiból adódik.

Kirkuk felszabadítását 2003 elején a PUK-hoz kötődő pesmerga csapatok végezték, majd az ország teljes megszállását követően – megegyezés szerint – átadták a város katonai irányítását az amerikai hadseregnek. Az Egyesült Államok Kirkukban egy, a közösségeket képviselő rendszer kiépítésére törekedett, de a gyakorlatban eleinte mind a városi tanácsban, mind a rendőrségi erőkhöz, mind pedig az oktatási rendszerben az iraki kurd befolyás érvényesülni tudott. (Park 2005, p. 31; Lundgren 2007, p. 113) Az iraki kurdok a Kirkukba való bevonulást követően megkezdték a szimbolikus és tényleges térfoglalást is: intézményeket és utcákat neveztek át, középületeket vontak ellenőrzésük alá, és a kurd zászlót is számtalan helyen felvonták. Az iraki kurdok vezetésével a városban és környékén nagyszabású áttelepítésekbe kezdtek, amelyek jogalapja az volt, hogy visszaállítsák a Szaddám Husszein-féle arabizációs program előtti etnikai helyzetet. A beszámolók szerint 2004 novemberére 50 000 arab hagyta el Kirkukot, és a helyére 100 000 iraki kurd menekültet telepítettek. A becslések szerint Kirkukba az arabizáció keretében betelepített arabok száma 200 000-re tehető.⁶⁶ A hazatelepítések célja az volt, hogy a Kirkuk státuszáról való döntés (népszavazás a helyiek részvételével) esetén az iraki kurdok már kész helyzet elé állítsák az iraki és a nemzetközi szereplőket. Kirkukban 2004 októberére terveztek népszámlálást, ám végül amerikai és nemzetközi nyomásra azt mindig elhalasztották. (Park 2005, p. 29)

A 2005-ben életbe lépő iraki alkotmány szerint 2007 decemberéig kellett volna Kirkuk hovatarozásáról a városban és környékén rendezett népszavazással dönten. A kérdés részleteit illetően azonban nem történt megegyezés, illetve az érintett felek (beleért-

⁶⁵ Az utolsó hivatalos, 1957-es népszámlálás alapján Kirkuk városában a lakosság 39,8%-a turkomán, 35,1%-a kurd és 23,8%-a arab volt. A városban akkor nagyjából 120 000 ember élt. Kirkuk tartományban a lakosság 55%-a volt kurd, 30,8%-a arab és csak 14,2%-a turkomán. (Gunter 2008, p. 46) 1977-ben a tartományra vonatkozó népszámlálás alapján az arabok a lakosság 44,41%-át, a kurdok 37,53%-át, a turkománok pedig 16,31%-át alkották. (Gunter 2008, p. 47) Az iraki kormányzat a tartománynak (Kirkuk) 1976-ban a Tamím („nemzetiesítés”) nevet adta. (Gunter 2008, p. 47) A becslések szerint 250 000 arabot (javarészt síitákat) telepítettek Kirkukba az arabizációs program keretében. (Rayburn 2014, p. 137) Az említett két népszámlálás óta eltelt időből frissebb hivatalos demográfiai adatokkal nem rendelkezünk.

⁶⁶ A visszatelepítések jogilag nem számítottak egyszerű folyamatnak, hiszen a már évtizedek óta Kirkukban élő arabok kitelepítése is akadályokba ütközött, sőt a visszatelepítendő kurd családok gyakran hosszú idő távlatából nem tudták igazolni egykori tulajdoni (vagy bérleti) viszonyukat a városban. Sok visszatérni szándékozó családot így átmenetileg nem használt épületekben szállásoltak el. (Park 2005, pp. 32–33)

ve Törökországot is) a népszavazás következményeként várható káoszt szerették volna elkerülni. A népszavazás megvalósulásának veszélye miatt 2007 decemberéig Ankara állandó fenyegetésként tekintett az iraki kurdok kirkuki jelenlétére. 2008-ra azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Kirkuk és más, vitatott területek hovatartozása nem lesz egyhamar rendezve. Ez török és amerikai szempontból is üdvözlendő fejlemény volt, mert rengeteg feszültséget „takarított meg” az érintett feleknek.

4.2.6. Iraki választások: alkotmány és autonómia, 2005

2005 a választások éve volt az új Irakban. Három választás is történt ekkor országban (amellett, hogy 2005. június 12-én a KR-ban is parlamenti és tartományi választásokat tartottak):

- 2005. január 30-án: átmeneti parlamenti választások (az átmeneti, alkotmányozó kormány megválasztására)
- 2005. október 15-én: népszavazás az új alkotmány jóváhagyásáról
- 2005. december 15-én: új parlament megválasztása, amely később kormányt alakít és az új alkotmány szellemében kormányoz

A 2005. január 31-ére kiírt parlamenti választás célja egy átmeneti kormány megválasztása volt, amelynek legfőbb feladata az új iraki alkotmány megszövegezése és elfogadtatása volt. A választás előtt, 2004 decemberében a KDP és a PUK közös országos és regionális lista felállításáról döntött, így a két „hagyományos” iraki kurd párt erőiket egyesítve mérette meg magát mind az országos, mind pedig az iraki kurd regionális választásokon. (Park 2005, p. 31) Az iraki kurdok közös listája (KDP és PUK) az iraki parlamenti helyek 29,8%-át szerezte meg (275 mandátumból 82-t) úgy, hogy a kurdok lakosságaránya Irakon belül maximum 20%-ot tett ki. (Csiki 2011, p. 19) A tartományi választásokon szintén felülreprezentáltak lettek az iraki kurdok: Ninivében 76%-ot, Kirkukban 63%-ot szereztek. (Csiki 2011, p. 19)

Az iraki kurdok erősödő befolyására reagálva a török külügyminisztérium közleményben ítélte el a választások során tapasztalható szabálysértéseket. (Park 2015, p. 8) Érvelésük szerint ezek jórészt a turkománokkal szemben történtek. Ankarának magával a választás tényével kapcsolatban egyébként nem volt kivetnivalója: Törökország ugyanis abban volt érdekelt, hogy délkeleti szomszédjában stabil, demokratikus intézményrendszer alakuljon ki. Ankara például a kurd származású Dzsálál Talabáni Irak elnökének választását is üdvözlötte (2005. április 7). Ankara szerint azáltal, hogy az iraki kurdok képviselői részt vesznek az iraki központi politikában (minden hatalmi ágba),

úgy iraki kötődésük elmélyül, amely csökkentti az esélyét annak, hogy az iraki kurd elit egy esetleges elszakadási kísérletben érdekeltté váljon. (Lundgren 2007, pp. 105–106)

A gyors alkotmányozási folyamat eredménye, hogy az új iraki alkotmány tervezete 2005 augusztusának végére készen állt, ugyanakkor sok vitás kérdést nyitva hagyott, mivel a tárgyalásokat Washington is sürgette, így nem volt megfelelő idő arra, hogy égető kérdésekben kompromisszum születhessen.⁶⁷ (Gunter 2008, p. 20) Főképpen a szunnita arabok ellenezték az iraki kurdok követeléseit, sőt, korábban majdnem sikerült megbuktatniuk az alkotmányozási folyamatot.

Az új alkotmányt 2005 októberében népszavazással erősítették meg. Az iraki alkotmányt a szavazók 78,59%-a fogadta el, ám az alkotmány legitimitásán komoly csorba esett, mivel a szunnita arabok döntően távolmaradásukkal, illetve elutasításukkal tiltakoztak az új alaptörvény ellen. A részvételi arány összességében 63%-os volt.

Az iraki kurdok az alkotmány tárgyalási folyamatában – amerikai patrónusuknak köszönhetően is – kedvező tárgyalási pozícióban voltak, így több fontos politikai sikert is elkönnyelhettek:

- Dzsálál Talabáni révén Iraknak kurd származású elnöke lett.
- Az iraki kurdok gyakorlatilag vétőjogot kaptak arra az esetre, ha az iraki parlament nekik nem tetsző alkotmánykiegészítést tervezne.
- Az alkotmányban a vallás (iszlám) csak korlátozott szerephez jutott.
- Az iraki kurdoknak sikerült elérni, hogy a KR területén nem állomásozhatnak arab katonák (csak esetleg a KKK meghívására). (Gunter 2011, p. 18)
- A pesmerga Irakon belül hivatalos fegyveres erővé vált, bár korlátozott területi hatállyal. (Csicsmann 2018, p. 36)

Az alkotmány elfogadását követően 2005. december 15-én került sor az első demokratikusan megválasztott állandó iraki kormány létrehozására.

2005 végére az iraki szunnita arab szereplők belátták, hogy a hatásos politikai érdekérvényesítés egyetlen útja, ha az új, demokratikus rendszer keretei között részt vesznek a választásokon. Mivel az új alkotmány október 15-i elfogadását követően új parlamentet is választottak, ezért 2005. december 15-én új választások zajlottak. Ezen a korábbi januári (58%-os) részvételi arány helyett már 75%-ban vettek részt a szavazók (a jelentős növekmény a szunnita szavazók részvételének volt köszönhető). Az új körülmények között a kurdok a parlamenti helyek 21,1%-át szerezték meg. (Csiki 2011, p. 20)

⁶⁷ A török vezetésben úgy nyilatkoztak, hogy az új iraki alkotmány akár hatvan helyen is vitatható elemeket tartalmaz. (Lundgren 2007, pp. 110–111)

Az „új állam” hatékony működését mind Bagdadban, mind pedig Erbilben jelentősen beárnyékolják a felek ellentétjei: ezek területi, költségvetési, energiapolitikai természetűek, illetve a kurd autonómia mértékét illető témákban a felek közti hosszú távú meg egyezés több éve várat magára, az eddigi rendezési kísérletek pedig mindig kudarcba fulladtak. E kérdések mindegyikében az új iraki alkotmány szövegezése vitákra ad okot a központi kormány és az iraki kurdok között.

A vitatott területek kevert etnikai és vallási (szektáriánus) összetétellel rendelkeznek; mind közül a legfontosabb szerepet kétségkívül a már említett Kirkuk („a kurd Jeruzsálem”) tölti be, amely nem csupán a legnagyobb kurd város, hanem körülötte terül el a második legnagyobb iraki kőolajmező is. Kirkuk és a vitatott területek ügye egyszerre (az iraki) nemzeten belüli (*intra-national*) és nemzetek közötti (*inter-national*) ügy, mert két különálló nemzet, a kurd és az arab érdekek ütközése határozza meg.

Irak újonnan megválasztott miniszterelnökére, Málíkira eredetileg gyengekező és befolyás nélküli politikusként tekintettek, akit a feltételezések szerint a koalíciós partnerei irányítani tudnak. Az iraki kurdok is azzal számoltak, hogy az iraki központi kormányzat lépéseit befolyásolni tudják. Málíki azonban felismerte gyenge pozícióját, ezért próbált a személyétől függő támogatási hálózatokat (klientúra) kiépíteni, ezzel párhuzamosan pedig leszámolni riválisaival. Ennek a pozícióharcnak a keretében értelmezhető az is, amikor Muklada asz-Szadr ellen 2008-ban Bászrában bevetette az iraki hadsereget.⁶⁸ (Stansfield 2017, p. 366) A síita vezető ugyanis milíciája révén az iraki kőolajtermelésben kiemelt szerepet játszó dél-iraki városban olyan befolyáshoz jutott, amely a központi kormányzat érdekeit sértette. Miután a síiták körében már megszilárdította a hatalmát, Málíki észak felé fordult és a kurdokat vette keresztűzbe. Az iraki kurdok tényerése elleni fellépésre 2008-tól az Egyesült Államok is egyre nyitottabbnak mutatkozott.⁶⁹ Az erőviszonyok Irakon belüli módosítása kapcsán a legfőbb problémát az jelentette, hogy a pesmergák a KR adminisztratív határain kívüli területeken is jelen voltak. 2008. augusztus 10-én Khanákin városánál az iraki hadsereg felszólította a helyi pesmergákat, hogy hagyják el a várost. Amennyiben a pesmergák visszakoztak volna, úgy ez az ügy akár precedensként is szolgálhatott volna az iraki kurdok vitatott területekről való elűzésére.⁷⁰

⁶⁸ Valójában Bászra ellen több mint 30 000 iraki katona bevetésével sem sikerült eredményt elérni, ezért Málíki az amerikai és brit hadseregtől kért támogatást. (Wagner 2013, p. 7)

⁶⁹ Az Egyesült Államokat a mellőzött szunnita arabok részleges megnyerése motiválta annak érdekében, hogy elkerülhető legyen a 2000-es évek közepén történt iraki felkelés újabb fellángolása.

⁷⁰ Az arabok és turkománok a vitatott területeken állomásozó pesmergákat milíciának nevezték, mivel az alkotmány szerint ezeken a területeken jogtalanul vannak jelen (illetve lejárt mandátummal). (Ahmed 2012, p. 147) (Az iraki alkotmány szerint a pesmergák csak a KR területén állomásozhatnak.) Az iraki kurdok értelmezése szerint a pesmergák a vitatott területeken „meghívásra” (a biztonsági rés betöltésére)

4.2.7. Politikai és gazdasági fejlemények a KR-ban

4.2.7.1. Választások

2005. június 12-én a KR-n belüli regionális választások alkalmával 111 mandátumból 104 helyet a KDP és a PUK szerzett meg. (Csiki 2011, p. 19) Barzáni a KR első elnöke lett, és ebben a pozícióban a legfőbb végrehajtó hatalmat gyakorolhatta. A választásokat követően a két kurd párt abban állapodott meg, hogy Barzáni iraki kurd elnöki pozíciója mellett Talabáni Irak elnöke lesz (ez az iraki miniszterelnök utáni második pozíció az országban). A KR miniszterelnöke Barzáni unokaöccse, Necsirván Barzáni lett, aki megegyezés szerint 2005 és 2009 között töltötte be a pozíciót. Őt a PUK-s Barham Szálih követte 2009 és 2011 között. (Ahmed 2013, pp. 99–100) Megjegyzendő, hogy a KR területén a 2005 júniusi volt az első és utolsó regionális választás. Az eredetileg négyévente tervezett választások megrendezését KDP és a PUK vezetése a későbbiekben blokkolta.⁷¹ (Wagner 2013, p. 15)

Már az eddigiekből is látható, hogy az iraki kurdok lényeges szabályozó mechanizmust vezettek be a hatalommegosztásban. 2006. május 7-én arról is döntés született, hogy a KR-n belül 13 minisztérium élére a KDP-ből, 14 minisztérium élére pedig a PUK-ból kerül ember. Ezek mellett az iszlamista iraki kurd párt három minisztérium, a turkománok egy, az asszírok szintén egy minisztérium vezetését kapták meg. Ugyanakkor négy fő minisztérium (a belügy, a pénzügy, az igazságügy és a védelmi) irányítását egy-egy miniszter látta el a két fő pártból. (Gunter 2008, p. 18)

Az iraki kurdok 2004 decemberére majdnem kétmillió aláírást összegyűjtve petíciót nyújtottak be az ENSZ képviselői részére, hogy 2005 januárjában az iraki kurdok függetlenségi szándékairól is szavazhassanak. A kezdeményezés a Kurdisztáni Népszavazás Mozgalom érdeme volt, és a nem hivatalos szavazáson végül majdnem kétmillió ember 98,3%-ban a függetlenségre szavazott.⁷² (Park 2005, p. 35) Az egyértelmű elszakadáspárti eredmény ellenére a KDP és a PUK vezetői óvatosságra intettek, mellyel reális helyzetértékelésüket bizonyították. (Gunter 2008, p. 16) A választás napján egyébként Barzáni kijelentette, hogy „Kurdisztán népének megvan a joga a saját maga

és a kurdok védelme érdekében vannak jelen, addig, amíg az alkotmány 140-es cikkelyének értelmében a helyiek nem döntenek a területek hovatartozásáról.

⁷¹ A későbbiekben a KKK elnökét is közvetlen választással jelölték ki. 2009 júliusában tartották az első elnökválasztást, ahol a szavazatok 69,6%-át Barzáni szerezte meg. (Csicsmann 2018, p. 37)

⁷² Az iraki kurd társadalomban amúgy is megindult egyfajta elidegenedés az iraki araboktól. Az új generációnál sok esetben megfigyelhető, hogy Irak arab része már külföldnek számít a szemükben, arabul pedig alig tudnak. Az idősebb generáció számára pedig Irak egyenlő a Szaddám-féle elnyomással és népi kísérlettel. (Lundgren 2007, p. 107)

államára”, és kifejezte reményét, hogy erre még az ő életében sor kerül. (Park 2005, p. 49) A cél tehát világos volt, a megvalósítás azonban az időzítés – nemzetközi elutasítás – miatt akadályokba ütközött.

4.2.7.2. Stabilitás és gazdasági felemelkedés

Az amerikai inváziót követően iraki Kurdisztán területére gyakran úgy is utaltak, mint a „másik Irak”, mellyel az Erbil és a Bagdad irányítása alatt lévő területeket kívánták megkülönböztetni. Ennek alapja az volt, hogy az iraki kurdok által ellenőrzött területen 2003-at követően mind a biztonsági helyzet, mind pedig a kormányzás minősége sokkal magasabb volt, és ugrásszerű gazdasági növekedés ment végbe. 2006. július 7-én a KR új parlamentje egyhangúlag fogadta el az új befektetési törvényt, amely szorgalmazta a külföldi befektetések iraki kurd területeken való megjelenését.⁷³ Korábban az iraki kurdoknak nem volt lehetőségük a területükön lévő erőforrásokhoz (kőolajkincs-hez) hozzáférni, a 2007-es szénhidrogéntörvény kihirdetését követően azonban nemzetközi befektetők előtt nyílt meg az út, akiknek a segítségével megkezdődhetett a KR-ban lévő szénhidrogén kitermelése. A korábbi szankciós rezsim alatt a piaci működés és a régiós kereskedelemben való részvétel is meglehetősen korlátozott volt, az új körülmények között azonban a gazdasági „lehetőségstruktúrák” is kitágultak. (Csiki 2011, p. 21) Ennek következtében 2004 és 2011 között a KRA területén az egy főre jutó GDP tízszeresére növekedett. (Nader et al. 2016, p. 84).⁷⁴

A KR másik „komparatív előnye” Irak többi részével szemben a relatíve biztonságos helyzetében rejlik, amelyet az iraki kurdok számára garantál. Ezt jól jellemzi az az adat, hogy a KR területén Irak amerikai megszállása (2003–2011) idején nem voltak amerikai áldozatok. (Kelly 2015) 2005-től 2014-ig, az Iszlám Állam felbukkanásáig csupán két bombatámadás volt a Régióban (2007-ben és 2013-ban), mindkettő politikai és katonai célpontokra irányult.⁷⁵ (Paashe 2014, p. 2114) Ez a körülmény jelentősen segítette a külföldi befektetők bizalmának elnyerését.

Iraki kurd szempontból előnyös volt az, hogy Bagdad gyenge maradt: míg az iraki központi kormány által közvetlenül ellenőrzött területeken háborús viszonyok uralkod-

⁷³ A korábban érvényben lévő törvény kedvezőtlen feltételeket biztosított, mert nem tette igazán érdekeltté a külföldi vállalatokat a helyi tulajdonszerzésben és termelésben. Az új szabályozás viszont jelentős ösztönzőket tartalmazott (100%-os tulajdonlás lehetősége, ötéves adómentesség, vámmentesség, profit adómentessége). (Gunter 2008, p. 43)

⁷⁴ Az is mutatja a „két Irak” közti különbséget, hogy például 2014-ben az Irak teljes területére érkező befektetések 55%-a a KR területén valósult meg. (WANA 2016, p. 30)

⁷⁵ Korábban, 2004 februárjában bomba robbant Erbilben, s mintegy száz ember vesztette életét. A támadást az al-Kaidához kötik. A helyzet „érdekesége”, hogy a sebesültek egy részét török kórházakban ápolták, ahol még Abdullah Gül török külügyminiszter is meglátogatta őket. (Park 2005, pp. 59–60)

tak,⁷⁶ addig Bagdad nem tudott hathatósan foglalkozni a vitatott területek kérdésével, illetve más, az alkotmány alapján vitatott kérdések is háttérbe szorultak. A KR ezt a helyzetet saját fejlődésére használhatta ki (például az energiaszektorban). (Stansfield 2017, p. 361) Az iraki kurdok javuló helyzete az Egyesült Államok számára mint stabilizáló erő volt felmutatható, annak példaként, hogy a Közel-Keleten is működőképes lehet a demokratikus berendezkedés. (Charountaki 2011, p. 234) Mivel a KR „kimaradt” az Irakon belüli erőszakhullámból, így a nyugati közvélemény szemében a demokrácia „utolsó mentsvárává” vált, annak bizonyítéka volt, hogy az iraki beavatkozás amerikai részről nem volt teljesen értelmetlen. (Stansfield 2017, p. 363) Egyáltalán, önmagában az iraki kurdok gazdasági fejlődése, a Régió stabilitása kétségtelenül sikertörténet volt az iraki háború általános sikertelensége mellett. (Černý 2014, p. 343)

A KR sikerének titka a nyugati nemzetközi szereplők szemében az alábbiaknak volt köszönhető (Mustafa–Aziz 2017, p. 136):

- stratégiai pozíció Irán előterében
- kitermelhető energiaforrások bősége
- Nyugat-barát attitűd
- stabilitás és befektetésbarát környezet
- gazdasági nyitottság

Barzáni számára fontos volt, hogy magát ne csupán az iraki kurdok, hanem az összes kurd politikai vezetőjeként láttassa, és maga körül „brandet” építsen ki. (Tüysüzoğlu 201, p. 99) Az iraki kurdok megnövekedett befolyása lehetővé tette, hogy az erbíli vezetés pán-kurd igényekkel lépjen fel (legalábbis retorikailag). Az iraki kurdok „brandje” a nemzetközi szereplők számára a kiszámíthatóságon és bizonyos „nyugati” értékek és érdekek képviselőjén alapult. A KRK szekuláris elkötelezettségét mutatja, hogy 2012-ben az iskolákban megtiltották, hogy bármelyik vallást előnyben részesítsék. (Tugdar 2018, p. 12) A KRK igyekezett magát a keresztény kisebbségek támogatójaként beállítani. (Rayburn 2014, p. 163) A Régió a szunnita arabok számára is mentsvárként szolgált: 2007 és 2009 között jelentős belső népességmozgásoknak lehetünk tanúi Irak szunnita arab részéről a KR irányába. (Ezek az amerikai és iraki hadsereg szunnita felkelők elleni harcaihoz köthető népességmozgások voltak.) Barzáni a békés, diplomáciai megoldások híve volt a nemzetközi porondon, és alternatívát mutatott fel a PKK erő-

⁷⁶ Az iraki kurdoktól 2006 júliusában a szunnita felkelők ellen Málíki elnök csapatkiegészítést kért. (Gunter 2008, p. 44) 2007 februárjában az amerikai csapatok kiegészítéseként egy 1800 fős kurd katonai kontingens segített Bagdadban egy túlnyomórészt síiták által lakott terület ellenőrzésében. Az ilyen jellegű „beavatkozásokat” a KR-ban nem különösebben támogatták, mivel általában távol kívántak maradni az Irak többi részére ekkoriban jellemző szektáriánus összetűzésektől. (Gunter 2008, pp. 44–45)

szakos eszközeivel szemben. Sajátos ellentmondás volt ez: Barzáni úgy folytatott pán-kurd politikát, hogy a kurdok tényleges függetlenségét nyíltan nem hirdette, mert a regionális béke és az iraki kurd „brand” fenntartása érdekében önmérsékletet kellett tanúsítania. Egyesetleges regionális szintű, pán-kurd célzatú „felforgató tevékenység” ugyanis ahhoz vezetett volna, hogy Barzáníék kivívják maguk ellen a szomszédos államok haragját.

4.2.8. Törökország érdekérvényesítési kísérletei az új Irakban (2005 után)

Tomás Kaválek (2015, p. 18) a 2003 és 2009 közötti időszakot a török Irak-politikában „realista-kizáró” politikaként jelölte meg. Ennek fő jellemzője, hogy Ankara a bagdadi kormányzat mellett tette le a voksát az iraki kurdokkal szemben. A török vezetés ekkor úgy látta, hogy a Málíki elnök irányításával az újra megerősödő Bagdad (akárcsak Szaddám Husszein idején) képes lesz Irak egységét szavatolni, és a török biztonsági igényeket kielégíteni (PKK elleni harc, iraki kurdok „féken tartása”). Törökország elméletben a szektariánus politika helyett a stabilitás fenntartása mellett tette le a voksát.

Az iraki központi kormányzat relatív gyengesége miatt azonban Ankara részben saját kezébe kívánta venni az őt közvetlenül érintő észak-iraki ügyeket. Ankara befolyása és lehetőségei Bagdadban amúgy is korlátozottak maradtak, és több tekintetben is érdeklentét húzódott a két főváros között. Ankara tehát Észak-Irak demográfiai sokszínűségét kihasználva saját érdekei védelmében bizonyos helyi csoportokat mozgósított. Így mind egyes szunnita arab csoportok, mind pedig a turkománok Ankara kezében az iraki kurdok ellen felhasználható „ütőkártyának” tekinthetők, (Gözkaman 2013, p. 161) valamint segítségükkel Irán megnövekedett iraki befolyása is ellensúlyozható volt. (Stein 2014, p. 23) Irakban elméleti szinten a többdimenziós és több szereplőre támaszkodó politizálás Törökország részéről hatékony stratégiának bizonyult, hiszen az országban 2003 óta hiányzott az erős, az egész országra kiterjedő szuverenitással bíró központi kormány, mellyel elegendő lenne kapcsolatot kiépíteni az események hatékony befolyásolása érdekében. (Barkey 2011, p. 672)

4.2.8.1. Iraki szunnita arabok török támogatása

A Szaddám-rezsim bukását követően a szunnita arab elit „lefejezése” (az egykori Baasz párt tagjainak menesztése és politikai hivatalviseléstől való eltiltása) hatalmi vákuumhoz vezetett a szunnita arabok által többségében lakott északnyugat-iraki területe-

ken. Mivel a szunnita arabságnak Irakban nem volt hiteles és egységes képviselője, ez megkönnyítette a külső szereplők beavatkozásának lehetőségét.

Ankara az iraki kurdok térnyerésének egyik gátját a szunnita arab csoportosulások támogatásában vélte felfedezni,⁷⁷ amelyek egyébként alternatívát jelenthettek volna az Irakban 2003 után politikai többséget szerző síita vezetéssel szemben is. Azonban a 2005-ös iraki parlamenti választásokat a szunnita arabok bojkottálták, amely számukra éppen a kívánt eredménnyel ellentétesen zárult: a szunnita arabok intézményi képviselete az új Irakon belül korlátozott maradt, míg a kurdok iraki belpolitikában betöltött jelentősége megnőtt. Látva a bojkott sikertelenségét, 2005 közepétől kezdve Ankara meggyőzte az iraki szunnita arab politikai szereplőket, hogy mozgósítsák a szunnita szavazókat az új iraki alkotmány elfogadása, az év végén pedig az új parlamenti választások befolyásolása érdekében. (Stein 2014, p. 23)

Ankara a 2005 végi iraki parlamenti választásokon támogatásáról biztosította a Tárik al-Hásimi által vezetett Iraki Iszlám Pártot (IIP), amely a Muszlim Testvériség⁷⁸ szervezetének iraki alszervezetéhez kapcsolódott. A párt több szempontból is megfelelt Ankara érdekeinek: az IIP az iraki szunnita arabok legbefolyásosabb képviselőjeként egy erősen központosított, muszlim identitású Irak mellett kampányolt.

4.2.8.2. A turkomán-török kapcsolat

A Szaddám-rezsim idején az iraki turkománok érdekképviselete nem tartozott Ankara prioritásai közé. A török vezetés számára az iraki turkománok érdekeinek védelme az iraki kurdok pozíciójának megerősödésével vált kiemelt fontosságúvá. Tulajdonképpen az 1990-es években történt meg a turkománok „felfedezése” Ankara számára. (Park 2005, p. 36) Ennek egyik legfontosabb lépése, hogy Ankara bábáskodásával jött létre az Iraki Turkomán Front (ITF) 1995-ben.⁷⁹ 1997-től az iraki kurdok két pártja közti békét fenntartandó, a turkománok és az asszírok részvételével úgynevezett Békefigyelő Erőt (*Peace Monitoring Force*) hoztak létre, amelynek keretében a török hadsereg turkománokat képzett ki fegyveres szolgálatra. Az iraki kurdok és a turkománok közti etnikai

⁷⁷ Ankarának az iraki szunnita arabokkal kialakított kapcsolata nem volt „makulátlan”. Kapcsolatukat beárnyékolta az a tény, hogy Ankara 1991-ben gyakorlatilag a (szunnita) Szaddám-rezsimmel szemben foglalt állást, és végül 2003-ban is együttműködött az Egyesült Államokkal Irak megszállásában. (Tocci–Walker 2012, p. 39)

⁷⁸ A Muszlim Testvériség 1928-ban Egyiptomban jött létre. A szervezet célja a muszlim kalifátus (eltörölve 1924-ben Musztafa Kemál által) visszaállítása, az iszlám elveinek politikai életben történő alkalmazása, illetve az iszlám világ társadalmainak „reiszlamisztációja”. Bár nemzetállamokon felüli keretekben gondolkodott, a Muszlim Testvériség számos országban helyi szervezetet hozott létre, mely kapcsolatban volt a hálózat többi tagjával.

⁷⁹ Nem tudjuk, hogy Ankarának azóta pontosan milyen mértékű befolyása van az ITF-re. (Barkey 2005, p. 9)

feszültségekhez Ankara az iraki turkománok részére nyújtott fegyveres támogatással is hozzájárult.⁸⁰ (Lundgren 2007, p. 92)

A török nacionalisták számára az iraki turkománok megsegítése a török „anyaország” által ugyanúgy nemzeti kötelességnek számít, mint az Észak-ciprusi Török Köztársaság részére nyújtott segítség.⁸¹ (Barkey 2005, p. 9) Ez az etnikai és kulturális kötelék, amely a törökök és a turkománok között fennáll, kötőerőt is jelent Ankara „szabad” iraki politizálása számára, hiszen a mindenkori török kormány a turkomán érdekeket nem hagyhatja figyelmen kívül. A turkománok melletti kiállás retorikai és gyakorlati elköteleződést is jelent Ankara részéről a turkománok életében bekövetkező esetleges negatív fejlemények esetén. Mindez a török külpolitika iraki mozgásterét folyamatosan korlátozza.

Nem csupán a turkománok jelentenek korlátozott lobbierőt Ankara iraki céljai számára, hanem ez a viszony fordítva is igaz: Ankara kezét a 2000-es években jelentős mértékben megkötötte az Egyesült Államok iraki szerepvállalásával kapcsolatos feszültség, amelynek következtében a turkománok nem számíthattak patrónusukra, ellenben az iraki kurdokkal, akik képesek voltak előnyt kovácsolni a maguk számára a támogató nemzetközi környezetből. Ami a külső támogatást illeti, a turkománok kiszolgáltatottak Ankarának, mivel tulajdonképpen csak Törökország számukra az egyetlen külső protektor. (Tugdar 2018, p. 16)

Az Egyesült Államok igyekezett a turkomán és az őket támogató török törekvések számára gátat szabni. Ankara és Washington fagyos viszonya miatt az ITF-et az politikailag félreállították, működését akadályozták. Valószínűleg ez a kedvezőtlen körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az ITF gyengén szerepelt a 2005 januári választásokon mind országos, mind pedig regionális szinten.⁸²

Az ITF gyenge érdekérvényesítő képessége oda vezetett, hogy Törökország egyre inkább kihátrált a szervezet hathatós támogatása mögül, minthogy sem a párt, sem pedig a turkománok – megosztottságukból fakadóan – nem voltak képesek érdemben befolyásolni az iraki belpolitikát, illetve hatékonyan képviselni Ankara érdekeit. (Phillips 2009,

⁸⁰ A két etnikum közti szembenállásnak történelmi gyökerei vannak; ennek egyik legemlékezetesebb momentuma a kirkuki turkománok ellen elkövetett 1959-es atrocitások.

⁸¹ Miután a hivatalos török álláspont szerint a török állam területén nincsenek etnikai kisebbségek, Ankara etnikai alapon (is) szerveződő Irak-politikája meglehetősen ellentmondásosnak bizonyult. (Lundgren 2007, p. 89) Míg odahaza elutasították a törökökön kívüli etnikumokat, addig külföldön a turkománok támogatása éppen az etnikai alapú török politika bizonyítéka.

⁸² Az ITF Kirkukban a szavazatoknak csak a 16%-át nyerte meg, míg a kurd lista ugyanitt 58,4%-ot szerzett. (Park 2005, p. 7) A turkománok az országszerte leadott 8,5 millió szavazatnak csupán a 0,87%-át kapták, amely három mandátumra volt elég a 275 fős nemzetgyűlésben. Ez az eredmény joggal váltotta ki a török vezetés kritikáját, hiszen mindez azt jelenti, hogy a turkománok egy része nem az ITF-re szavazott. (Barkey 2005, p. 10)

p. 18) A török vezetés számára a 2005-ös választások után egyértelművé vált, hogy ha Irakban befolyást kíván szerezni, más politikai csoportokra (is) támaszkodnia kell. (Barkey 2011, p. 668)

4.2.8.3. *Törökország iraki kurdokkal kapcsolatos politikája*

A török vezetés az iraki rezsimváltást követően nyilvánvalóvá tette, hogy ellenez bármilyen föderatív átalakítást Irakban. 2004 elején İlker Başbuğ török vezérkari főnök úgy nyilatkozott, hogy „amennyiben az iraki föderatív struktúra etnikai alapon alakul ki, az nehéz és véres jövőt hozhat”. Maga Erdoğan is fenyegető megfogalmazásokat használt, és azzal vádolta a kurdokat, hogy egy autonóm régió kialakítása esetén a „tűzzel játszanak”. (Gunter 2008, p. 16)

Az Irakon belüli, Törökország hatókörén kívül eső fejlemények hatására később ez a „vörös vonal” módosult, enyhült. Hilmi Özkök vezérkari főnök 2005 márciusában az iraki választásokra reagálva úgy fogalmazott, hogy a török Irak-politikának „a változásokhoz alkalmazkodnia kell”. (Radikal 2005) Mivel a kurd felkelők vezetőiből 2005 elejére demokratikusan megválasztott vezetők lettek, a kurdok növekvő hazai és nemzetközi legitimációját a török hadvezetés is kénytelen volt elismerni.

Ezek után Ankara számára a következő „vörös vonal” Erbil teljes függetlenedésének megakadályozása lett. Az iraki kurdokkal kapcsolatos török érdekek a függetlenedés felé vezető út akadályozásából fakadtak. Mivel tehát Ankara Irak föderatív átalakításába nem szólhatott bele, amit tehetett, az az iraki kurdok politikai (intézményi) és területi (földrajzi és gazdasági) hatalmának korlátozása volt. (Barkey 2005, p. 17) Területi szempontból a „vitatott területek” (és az ottani nyersanyagforrások) KR-hoz való csatolása sértette volna Ankara érdekeit. (Barkey 2005, p. 5) Intézményi szinten Ankara számára fontos lett volna, ha a különálló pesmerga csapatokat megszüntetik, és egységes iraki parancsnokság alá rendelik. (Lundgren 2007, p. 112) Ez az igény azonban nem teljesülhetett, mivel az iraki alkotmány felhatalmazást adott az iraki kurdoknak a pesmerga egységek megtartására.⁸³

2006 tavaszán és nyarán Irán bombázásokat hajtott végre a KR területén a KDPI⁸⁴ és a PJAK meggyengítése érdekében. (Gunter 2008, p. 53) Ezt követően Ankara joggal érezhette, hogy a beavatkozás lehetősége számukra is lehetségessé válhat. 2006 júliusá-

⁸³ Bár 2006-ban az iraki kurd parlament célul tűzte ki a pesmergák és az iraki hadsereg egyesítését, de a gyakorlati megvalósítás tisztázatlan maradt. (Csiki 2011, p. 24) Az érintett felek amúgy is számos akadályt láttak arra, hogy a kérdésben a gyakorlatban együtt tudjanak működni.

⁸⁴ Iráni Kurd Demokratikus Párt (*Hizbi Dêmuokrati Kurdisztani Êran*). A pártra az alternatív angol nevéből származó PDKI rövidítést is használják. A párt az iráni kurd szeparatizmus egyik legelső, ma is aktív képviselője. (PDKI n.d.)

ban Törökország a PKK elleni észak-iraki támadással fenyegetett. Ankara arra hivatkozott, hogy Izrael az Egyesült Államok jóváhagyásával hajtott végre támadásokat a Hezbollah ellen Libanonban. (Gunter 2008, p. 54) Az iraki kurdok – összhangban az amerikai állásponttal – elutasítók voltak a török beavatkozással kapcsolatban, mivel a KR területének destabilizálódásától, illetve a kurdok közti belső harcok feléledésétől tartottak. A KR miniszterelnöke, Necsirván Barzáni nyilatkozatában „együttérzését” fejezte ki Ankara szándékai iránt, és azt ígérte, Bagdad és Erbil „nem fogja hagyni, hogy a területük kiindulási bázisként szolgáljon a szomszédos államok ellen támadó erők számára.” (Gunter 2008, p. 54)

A Kirkukról és környékéről történő népszavazást eredetileg 2007. november 15-ére tervezték. A török vezetés a népszavazás elhalasztása mellett foglalt állást, és ebben az időszakban többször fenyegetőzött katonai beavatkozással amennyiben Kirkukot területileg is a KR-hoz csatolják. Valójában a katonai beavatkozással együtt járó politikai ár – egyrészt az iraki kurdok ellenállása, másrészt a nemzetközi szereplők elutasítása miatt – mindig is túl magas volt. (Park 2005, p. 54) Barzáni Törökországnak egy esetleges kirkuki beavatkozása esetén azzal fenyegetett, hogy ők válaszul Diyarbakır ügyeibe avatkoznak be, utalván arra, hogy a törökországi kurdok fellázítása révén instabilitást okoznának török földön. (CNNtürk 2007) Végül is Kirkukban az iraki alkotmányban előírt határidőig (2007. december 31.) nem történt népszavazás, amely hozzájárult a város körüli feszültségek részleges csökkenéséhez. A 2007-es év meglehetősen feszült légkörben zajlott Ankara és Erbil között, és ez a török kormány retorikájának szintjén is megmutatkozott: Erdoğan 2007 augusztusában kijelentette, hogy nem kíván találkozni „törzsi vezetőkkel”, köztük Barzánival. (Charountaki 2012, p. 191) A török miniszterelnök a KKK elnökét ekkoriban még a PKK-val való együttműködéssel is megvádolta.⁸⁵ (Demir–Welat 2010)

A politikai kapcsolatokon túl ebben az időszakban Törökország és az iraki kurdok közti gazdasági kapcsolatok jelentős bővülésének lehetünk tanúi. A Szaddám-rezim bukásával az iraki kurdokat sújtó kettős embargó megszűnt, ezzel párhuzamosan pedig a gazdaságilag felemelkedő Törökország új üzleti lehetőségeket kínált a vállalkozóbb szellemű irakiak számára. Az átjárhatóbb határok miatt ezek a vállalkozások hamar kifizetődővé váltak, így egyre intenzívebb tőkeáramlás és kereskedelem kezdődött Észak-Irak és Törökország között. Az új helyzet mind a nagyvállalatok, mind pedig a kiske-

⁸⁵ Persze érdemes azt is számításba venni, hogy Erdoğan nyilatkozataira általában jellemző, hogy különböző nyelvhasználat jellemzi attól függően, hogy hazai vagy külföldi közönség számára beszél. (Mustafa–Aziz 2016, p. 138)

reskedők számára előnyökkel kecsegtetett.⁸⁶ A megnövekedett személy- és áruforgalom miatt haburi határátkelő megfelelő ellenőrzését a hatóságok nem tudták megfelelően ellátni, ugyanis a meglévő kapacitások szerint csupán minden 200 kamionból egyet tudtak átvilágítani. (Williams 2009, p. 32) Óriási üzletet jelentett a fuvarozók részére, hogy Irak és Törökország között a gázolaj árának különbsége akár ötvenszeres is lehetett a 2000-es években.⁸⁷ (Williams 2009, p. 67) Ezek a körülmények jelentősen kedveztek az Irak és Törökország közötti csempészetnek.⁸⁸

A török vállalatok aktívan részt vettek a kiskereskedelemben, a szállítmányozásban, a bankszektorban, az építőiparban, az energiaiparban és más szolgáltató szektorokban. A török áruk nem csupán a KR-ba jutnak el, hanem onnan több milliárd dollár értékben Iránba is csempészték őket. (Nader et al. 2016, p. 119) Az üzleti lehetőségek bővülésére reagálva 2006 januárjában két nagy török bank, a Vakıfbank és az Akbank bejelentette, hogy fióközletet nyit Erbilben, Dohukban, Szulejmánijában és Kirkukban. (Gunter 2008, p. 42) Hivatalos adatok a két fél közti kereskedelemről csupán Irak és Törökország vonatkozásában állnak rendelkezésre,⁸⁹ mint ahogyan azt az 5. táblázat is mutatja.

év	Törökország exportja Irakba (USD)	Törökország importja Irakból (USD)
2003	829 057 535	41 656 316
2004	1 820 801 885	145 575 276
2005	2 750 080 410	66 434 079
2006	2 589 352 496	121 744 804
2007	2 844 767 091	118 702 423
2008	3 916 685 263	133 056 004
2009	5 123 406 267	120 558 160

5. táblázat. A Törökország és Irak közti kereskedelem (2003–2009).

Forrás: TÜİK n.d.

Az észak-iraki területek és Törökország közti kapcsolatokban azonban fontos különbség mutatkozott az iraki központi kormány ellenőrzése alá tartozó területek és a KR

⁸⁶ Ez a két fél közötti folyamatosan bővülő teherforgalomban is megnyilvánult: míg 2001-ben 93 404 kamion lépte át a határt Törökországból Irak felé, addig ez a szám 2004-re elérte a 253 764-et, 2010-ben pedig az 482 563-at. (Aksel–Danış 2014, pp. 285–287) A KR gyors gazdasági növekedése vonzó volt a törökországi kurdok számára is, akik Délkelet-Törökországban gyakran rosszabb körülmények között éltek, mint nemzettársaik az iraki határ túloldalán. (Nader et al. 2016, p. 62)

⁸⁷ A jelentések szerint egy 9000 gallonos, üzemanyagot szállító tartálykocsiban az áru értéke Irakban 250 dollárt tett ki, viszont ezt a 9000 gallon üzemanyagot a törökországi feketepiacon gallononként egy dollárért lehetett eladni. Ez a rendkívül jelentős árkülönbözet még a határőrök és a kamionsofört megillető rész (kb. 500, illetve 800 dollár) levonását követően is busás hasznot ígért. (Williams 2009, pp. 84–85)

⁸⁸ A csempészáruk között drogok is nagy számban fordultak elő. (Williams 2009, p. 171) Az embercsempészet a „fizetőképes” kereslet Nyugat-Európába jutását szolgálta. Egy-egy ilyen útért (és a megfelelő papírokért) 10 000 és 20 000 dollár közötti összeget fizettek a 2000-es években. (Williams 2009, p. 186)

⁸⁹ Törökország és a KR közti közvetlen kereskedelem mértékére és összetételére vonatkozóan leginkább becslésekkel rendelkezünk, a rendelkezésre álló adatok esetlegesek, nincsenek hosszú adatsorok.

területei között: az előbbieket 2003-at követően egyre kockázatosabbnak bizonyultak a kereskedelem számára; rendszeressé váltak ugyanis a török kamionsofőrök ellen elkövetett gyilkosságok Ninive tartományban.⁹⁰ A KR ellenőrzése alá tartozó területeken azonban ilyen atrocitások nem érték a török kereskedőket, így azok figyelme Irakban egyre inkább a biztonságos terület felé fordult.

4.3. Következtetések

Az amerikai beavatkozás kapcsán tehát a felszínre került az Ankara és Washington közötti, már korábban is kibontakozó érdekellentét: Ankara számára fontosabb az iraki kurdok térnyerésének megakadályozása, mint Szaddám Husszein megdöntése és Irak demokratikus átalakulása. Washington számára a célok tekintetében felállított preferencia-sorrend éppen fordított volt. (Lundgren 2007, p. 117; Coşkun 2011, p. 263)

A szívélyes viszony ellenére fontos azonban megjegyezni, hogy az iraki kurdok „partnerré emelésével” az Egyesült Államok összességében nem változtatott az általános kurd politikáján, vagyis továbbra sem vált az iraki kurd szeparatizmus támogatójává. Sokkal inkább arról volt szó, hogy 2003-at követően Washington kurd-politikájában „elválasztotta” az iraki kurdokat a többi kurdtól. (Törökország pedig ugyanezt 2008-at követően tette meg.)

Törökország távolmaradása az Egyesült Államok iraki szerepvállalásától az Európai Unió csatlakozási folyamatra kétféle módon fejtett ki pozitív hatást. Egyrészt Törökország tartózkodásával az Európai Unió magállamai (Franciaország és Németország) által képviselt álláspontra helyezkedett, másrészt a háborúban való részvétel elmaradásával a katonaságot is távol lehetett tartani szerepének megnövekedésétől. Ez utóbbi pedig segítette a civil kormányzat hatalmának megszilárdítását, amely a későbbiekben még nagy szerepet játszott az iraki kurdokkal kialakított kapcsolatok formálásában.

2008 előtt a török vezetés az iraki kurdokra olyan fenyegetésként tekintett, amelyet kordában kell tartani. Ugyanakkor a 2000-es évek közepére bebizonyosodott, hogy Törökország számára a jelenlegi keretek között lehetetlen az iraki kurdok autonómiájának visszaszorítása, megnövekedett politikai hatalmának és nemzetközi jelentőségének csorbítása. Az iraki alkotmány által teremtett új regionális realitást ugyanis az Egyesült Államok és általában a nemzetközi közösség védelmezte, így az ahhoz történő igazodás jelentette Ankara számára az egyetlen járható (kevésbé költséges) utat.

⁹⁰ 2004 szeptemberében – látva a török kamionsofőrök ellen elkövetett növekvő számú támadásokat Észak-Irakban – Talabáni a PUK védelmét ajánlotta fel a török szállítmányozóknak. (Park 2005, p. 60)

Ankara tehát kénytelen volt elfogadni Irak föderális átalakulását, és azzal érvelt, hogy amit az iraki nép elfogad, azt Törökország tiszteletben tartja. Az új iraki berendezkedés kapcsán Ankara számára a leglényegesebb szempont az volt, hogy az ne vezessen belső konfliktusokhoz, vagyis ne erősítse a már meglévő etnikai törésvonalat az arabok, turkománok és a kurdok között. (Lundgren 2007, p. 111) Az iraki kurd föderatív régió és a hozzá kapcsolódó szabályozó környezet kialakulása azt vetítette előre, hogy az arabok és a kurdok közti etnikai alapú feszültségek visszaszorulnak, illetve szabályozott keretek közé kerülnek. Ekképpen ez az elméleti „megbékélés” Ankara szempontjából támogatandó volt, mert azt a célt szolgálta, hogy a multikulturális Irak stabilitását megőrizze és így az ország egyben maradjon. Hogy a föderatív rendszer a gyakorlatban milyen hatalommal ruházza fel a KRK-ot, az még fontosabb kérdés volt Ankara szempontjából. A török vezetés célja az volt, hogy elejét vegye az iraki kurdok megerősödésének, vagyis minden olyan lépéstől, tényeréstől eltántorítsa őket, amely a feltételezés szerint elvezethet különválásukhoz, Irak széteséséhez, végső soron pedig a törökországi kurd szeparatizmus fellángolásához. Ez az igény, hogy Ankara kontroll alatt tartsa az iraki kurdok befolyásának növekedését, a későbbiekben sem tűnt el: 2009 után – bár Ankara és Erbil között számos kérdést illetően érdekegyezés volt megfigyelhető, és partneri viszony alakult ki – csupán az iraki kurdok megerősödési lehetőségeinek keretei bővültek ki. Ankara tehát onnantól kezdve kisebb mértékben tartotta féken az iraki kurdok megerősödését. Ez annak volt köszönhető, hogy a partneri viszony és a felek között fennálló érdekegyezések Ankara számára is kifizetődővé tették az iraki kurdok befolyásának (gazdasági, politikai, diplomáciai, katonai, ideológiai) növekedését.

Irak amerikai megszállása elméleti szempontból kinyitotta a lehetőségeket az iraki kurdok számára. Az erbili vezetés a valóságban azonban jelentősen korlátozta követeléseit az iraki kurd közvéleményhez képest. A politikai elit által kihasználható „realitás” (föderatív berendezkedés Irakon belül) és a közvélemény elvárása (független iraki Kurdistan) között az iraki kurdok esetében nagy különbség mutatkozott. Ez az állandó belső dilemma végig kíséri a KR történetét: míg a közvélemény a függetlenség gyakorlatilag egyöntetű támogatója, addig a politikai elit realista módon – a lehetőségek tükrében – óvatos. Az iraki kurd vezetés tehát kettős nyomás között őrlődik, és ez oda vezet, hogy a hazai közönség előtt a vezetők népszerűsége állandó veszélyben van, ha azok nem lépnek fel határozottan a kurd nemzeti érdekek védelmében, vagy ha a népesség számára nem biztosítanak elegendő gazdasági erőforrást. Kívülről viszont a regionális hatalmak és általában a nemzetközi szereplők „elvárásai” korlátozzák ezt a rendszert, megakadályozandó az iraki kurdok stratégiai túlterjeszkedését.

5. A KAPCSOLATOK ÁTALAKULÁSA (2008–2009)

Ebben a részben az Ankara és Erbil közti kapcsolatok átalakulásának folyamatára fókuszálok. A vizsgálat során a legfőbb kérdés, hogy hogyan és miért változtak a konfliktusos bilaterális kapcsolatok együttműködővé? Ennek során az alábbi elemeket vizsgálom:

- A változások elméleti háttere. Milyen elméleti megfontolások határozták meg a török külpolitika átalakulását, irányváltását, közel-keleti aktivizálódását?
- A változások mögötti gazdasági és társadalmi fejlődés. Hogyan jött létre az új politikai és gazdasági réteg Törökországban, amely érdekeltté vált az iraki kurdok felé történő nyitásban?
- A változások intézményi háttere. Milyen belpolitikai hatások (egyéni, pártérdek, katonaság hatása, kurd dinamika, közvélemény) érvényesültek a török döntéshozatalban? Hogyan szilárdult meg az új politikai és gazdasági vezetőrétegnek a külpolitikai döntéshozatal feletti hatalma?
- A változások nemzetközi háttere. Milyen külső hatások tették lehetővé a kapcsolatok átalakulását? Milyen „külső” tényezők „lökték” a feleket egymás irányába?

5.1. Az átalakulás háttere Törökországban

Az alábbiakban a 2000-es években Törökországban zajló átalakulásokat elemzem, és azt vizsgálom, hogy azok mennyire járultak hozzá a 2008 és 2009 tájékán megváltozott Ankara-Erbil kapcsolatokhoz?

5.1.1. Az átalakulás elméleti háttere – Davutoğlu

A 21. században megnövekedett török külpolitikai aktivitás egyik legjellemzőbb területe a Közel-Kelet, illetve a Törökországgal közvetlenül szomszédos közel-keleti országok. A 2002-től politikai hatalmat szerző új török vezetés (AKP) már korábban lefektette azokat az elméleti alapokat, amelyek megalapozták az ország nagyobb aktivitását az országot körülvevő geopolitikai térben. Ennek teoretikusa, Ahmet Davutoğlu egyetemi tanár, elnöki tanácsadó, külügyminiszter (2009–2014), illetve miniszterelnök (2014–2016) nyomán az új török külpolitika alapvetéseit 2001-es *Stratégiai mélység*

című könyve alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze. A Davutoğlu által kidolgozott elvek az új, konzervatív vallásos elit külpolitikai látásmódját tükrözték.

- multidimenzionalitás – egyszerre többirányú kapcsolatok, kapcsolatfelvétel a lehetséges szereplőkkel, külpolitikai nyitottság
- „ritmikus diplomácia” – diplomáciai aktivitás megvalósítása a hagyományos és az új diplomáciai eszköztár együttes bevetésével (leginkább *soft power* és közösségi diplomácia alkalmazása révén)
- „zéró probléma a szomszédokkal” (*komşularla sıfır sorun*)⁹¹ – pragmatikus kapcsolatok kialakítása, a kapcsolatok pozitív oldalának hangsúlyozása, problémák elkerülése
- kölcsönös gazdasági függőségek kialakítása (Balogh 2013, p. 2)
- értékközpontúság – a liberalizmus, az emberi jogok szerepe, a biztonság és a demokrácia összeegyeztetése, a kettő közti egyensúly megtalálása

A Davutoğlu-féle török külpolitika-felfogás kulcsszavai a béke, stabilitás, biztonság és gazdasági prosperitás a szomszédos államokban – mindezeket pedig Törökország a *soft power* és dialógus révén kívánja elérni úgy, hogy a kapcsolatok minden érintett fél számára kedvezők legyenek. A kapcsolatok alapjául szolgál, hogy Törökország az aktívítási terében található országokkal közös földrajzi térben és múltban osztozik. (Charountaki 2012, p. 195) Ezek az elvek a korábbi, külvilágtól elzárkózó, ún. kemalista külpolitikai elvekkel szemben a 2001 utáni, többpólusúvá alakuló globális térben Törökország számára az új lehetőségekhez való alkalmazkodást és ehhez egy alternatív külpolitikai programot biztosítottak. Davutoğlunak a korábbi külpolitikai gyakorlatot illető kritikájának fő eleme, hogy Törökország „hagyományosan” olyan külpolitikát követett, amely messze nem használta ki kapacitásait („passzivizmus”). Az AKP kormányzat – támaszkodva a tudós külügyminiszter által felvázolt gondolatokra – viszont amellet, hogy a másik irányba mozdult el, sőt az arab tavaszt követően túl is lőtt a meglévő kapacitások nyújtotta lehetőségeken. (Akyeşilmen–Lulacı 2017, p. 84)

Az említett „zéró probléma a szomszédokkal” elv maradéktalan megvalósítása természetesen akadályokba ütközik, sokkal inkább ideális állapotot jelöl, inkább egy célmegjelölő, „*branding*” kifejezésről van szó. Alkalmazása nem azt jelentette, hogy a török külkapcsolatok minden problémája egy csapásra megoldódik, hanem sokkal inkább egy megközelítés volt, amely azon alapult, hogy Törökország jobban jár a szomszédokkal kialakított jó kapcsolatokkal, mintsem azzal, hogy a felek közti problémákat helyezi

⁹¹ Egyébként a szakirodalom általában túl nagy jelentőséget tulajdonít ennek az elvnek, holott ez csupán egyik elve a Davutoğlu által „központi ország” gyűjtőnéven meghatározott külpolitikai doktrínának. (Kardaş 2012, p. 3)

előtérbe, és elhatárolódik a szomszédokban rejlő gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális lehetőségektől. (Sanberk 2012, p. 5) Ez a felfogás elméleti és gyakorlati síkon is éles szakítást jelentett a '90-es években domináns török külpolitikai helyzettel, amikor is majdnem minden szomszédal kialakított viszonyban, ha nem is konkrét politikai, de elméleti szinten a békétlenség volt jellemző.⁹²

A 2000-es években Ankara „realista kizárásos” politikája folyamatosan „liberális befogadó” politikává alakult. (Oğuzlu 2011, p. 657) Az AKP tudatosan „európaiasította” politikáját a Közel-Kelet vonatkozásában is, mivel ezzel nem csupán az Európai Unió csatlakozási folyamatokat segítette elő, hanem a Közel-Keleten (Irakban) tapasztalható növekvő bizonytalanságot is hatékonyabban tudta kezelni. (Oğuzlu 2011, p. 658) Az Európai Unióhoz való közeledés az AKP első és második kormányának idején (2002–2011) elsősorban nem ideológiai és normatív, hanem realista alapon magyarázható, és a Törökország körüli biztonsági környezet megváltozásának az eredménye. A Davutoğlu-féle regionális békére törekvő politika sikeres megvalósítása az Európai Unió csatlakozás szempontjából is kiemelt érdeke volt Törökországnak, hiszen egy instabil környezetben fekvő Törökországnak nem sok esélye lenne a csatlakozásra. A közel-keleti országok szemében Ankara nyugati integrációs törekvései pozitív elemként hatottak, növelték Törökország regionális súlyát. (Oğuzlu 2011, p. 673) Egyébként azzal, hogy Törökország 2005 után elfogadta Irak föderatív átalakulásának valóságát, tulajdonképpen egy platformra került az Európai Unióval, amely Irak vonatkozásában szintén a liberális-demokratikus reformok és az iraki kurd kisebbség helyzete rendezésének híve volt.⁹³ (Oğuzlu 2011, p. 668)

A Davutoğlu-féle külpolitika-felfogás tehát a korábbiakhoz képest teljesen más alapról közelített a szomszédos közel-keleti régióhoz. Ennek értelmében Davutoğlu elutasította, hogy a Közel-Keletre mint problémaforrásra tekintsenek, és emiatt ne vállaljanak aktív szerepet az ottani, problematikus helyzetek alakításában. Ehelyett az új doktrína értelmében a Közel-Keletre a török vezetés sokkal inkább mint erőforrásra, illetve Törökországgal kulturálisan azonos „háttérterületre” kívánt tekinteni. (Egeresi

⁹² Érdemes megjegyezni, hogy a „zéró probléma a szomszédokkal” elv és az Atatürk „béke otthon, béke a világban” narratíva között hasonlóság mutatható ki. Mindkét felfogás alapja, hogy Törökország nem revizionista hatalom, ellenérdekel a háborúk kiirtásában (geopolitikai helyzetéből adódóan is), és a békés megoldások felé törekszik.

⁹³ Az arab tavaszig azonban a Közel-Kelet demokratikus átalakítását a török kormány nem szorgalmazta. Aaron Stein (2014, p. 13) Ankarának a Közel-Kelettel kapcsolatos 2011 előtti megközelítését az egykori nyugat-németek által Kelet-Németországban alkalmazott *Ostpolitik* kifejezéssel írja le. Eszerint a török vezetés elősegíti a török gazdasági előrenyomulást a Közel-Keleten, miközben az ottani kormányzati szereplők jellegét nem tekinti fontosnak, vagyis kerüli a rendszerkritikus megnyilvánulásokat. Emögött a politika mögött pragmatikus megfontolások álltak, miközben a közel-keleti rendszerek demokratizálódásába (a fennálló rendszerek bukásába) vetett hit a háttérben jelen volt (lásd az értékközpontúság elvét Davutoğlunál).

2016) A Közel-Kelet Ankara önálló cselekvésének terepe is lett, ahol Törökország a nyugati érdekek kiszolgálása helyett saját igényeit érvényesíthette. Ez Irak amerikai megszállásának kezdeti éveiben fokozottan így volt.

5.1.2. *Belpolitikából külpolitika: soft power és közösségi diplomácia*⁹⁴

A hidegháború végével és a nemzetközi közösség bipoláris szerveződését követően a török külpolitika korábban egyértelmű nyugati orientációját egyre inkább egy több irányban nyitott (multidimenzionális) külpolitika kezdte felváltani. Ez az új irányvonal a különféle, nem atlanti kezdeményezésű szervezetekben való részvételben is megnyilvánult: Törökország több muszlim, arab vagy afrikai nemzetközi szervezetnek lett a tagja, vagy kapott azokban megfigyelői státuszt. Ezt a folyamatot a Szovjetunió összeomlása is elősegítette, így az ország környezetében több olyan geopolitikai térség is „megnyílt”, ahol korábban a Szovjetunió egyértelmű fölénye miatt az aktivitás a külső szereplők számára meglehetősen korlátozott volt. Ezen a kedvező külső körülményen túl azonban belső folyamatok is szerepet játszottak abban, hogy Törökország a nemzetközi politika porondján aktív szerepvállalásba kezdhetett és kezdett. Jelesül, a '90-es évekre a hagyományos és nyugati orientációjú török elit mellé felemelkedett egy vallásos és nacionalista elit is, amely muszlim, illetve török alapon határozta meg a külpolitikát, és a Nyugaton túli külpolitikai és külgazdasági lehetőségek nagyobb fokú kiaknázását támogatta. A folyamat érdekessége, hogy az Európai Unió csatlakozás előkészítése során – amely bizonyos fokú demokratizációval járt együtt – mind a '90-es, mind pedig a 2000-es években a törökországi politikai tér egyre befogadóbb lett az új gondolatokkal és szereplőkkel kapcsolatosan, a közvélemény és a civil társadalom befolyásoló szerepe egyre inkább előtérbe került. Az alternatívák politikai gondolkodásba való bekerülésével lehetőség nyílt a hagyományos, atatürki elveken nyugvó külpolitika ártértelezésére. (Özkan–Akgün 2010, p. 528) Maga az AKP is mint párt éppen ezt az új lendületet képviselte 2002-es hatalomra kerülése idején.

Törökország közel-keleti nyitása egy relatíve új, ám mindenképpen markáns jelenség a nemzetközi kapcsolatok történetében. A globalizáció és az átalakuló világrend keretében a középhatalmak és a harmadik világbeli országok közötti kapcsolat egyre intenzívebbé válik; a diplomáciai kapcsolatok kiterjedtsége és mélysége fontos szerephez jut a nemzetközi fórumokon és az országok imázsépítési versenyében. Törökország motivációinak a térségben egyrészt – mint láthattuk – történelmi előzményei vannak, másrészt az aktívabb külpolitika az ország geopolitikai helyzetéből is levezethető. (Davutoğlu

⁹⁴ Ez a fejezet részben egy korábbi tanulmányom (Dudlák 2018) módosított szövegén alapszik.

2016) A legutóbbi időkben aktívvá vált török diplomáciát jól jellemzi, hogy külföldön megnövekedett a török külképviseletek száma, és Ankara kiterjedt külpolitikai tevékenységét és gazdasági sikerét látva a nemzetközi közösség is megnövelte diplomáciai kapcsolatait Törökországgal.⁹⁵ A 2000-es években felívelő török gazdasági teljesítmény azonban csupán az érem egyik oldalát jelenti, emellett az ország geopolitikai helyzeténél fogva természetes hidat képez nem csupán Európa és Ázsia, hanem Eurázsia és Afrika között. Éppen e geopolitikai lehetőségek kiaknázásában látja a már említett Davutoğlu a török külpolitika fejlesztési lehetőségeit. (Davutoglu 2014, p. 17) A külpolitikai ideológiaváltás tehát annak a következménye, hogy a török belső piac fejlődése és az országban rejlő gazdasági potenciál kiterjesztésének érdeke – a korábbi elzárkózó politikával szemben – megkövetelte és megköveteli az új külgazdasági kapcsolatok kiépülését. Minthogy itt alapvetően kereskedelmi érdekekről van szó, úgy a külpolitikában az üzleti folyamatok zavartalansága érdekében a szomszédokkal és általában a világgal békés és feszültségmentes politikára kell törekedni. (Rada 2016b, p. 13) (Ezt fogalmazta meg Davutoğlu a már említett könyvében „zéró probléma a szomszédokkal” elvként.)

Törökországban az AKP-időszak elején, és egészen a legutóbbi időkig a hagyományos kemalista és az új konzervatív vallásos elit együttes jelenléte volt tapasztalható. Az előbbi rendelkezett az ún. *hard power* legfőbb eszköze, a hadsereg fölött, ám annak alkalmazásától a külpolitikai érdekérvényesítés során többnyire óvakodott. A kemalista elit a nyugati katonai kapcsolatokban (NATO) és a minimalista külpolitikában (passzivitás, be nem avatkozás elve) hitt, meggyőződésük szerint ezek azok az elvek, amelyek a leginkább szolgálhatják az ország érdekeit. Ezzel szemben az új elit újdonsült gazdasági és politikai erejére támaszkodva a külpolitikai aktivizmus ideáját tette magáévá, és multidimenzionális külpolitika megvalósítását tűzte ki célul. Céljainak elérésében azonban nem támaszkodhatott a *hard power* eszközökre – minthogy ilyenekkel nem is rendel-

⁹⁵ A törökországi kormányzópárt, az AKP regnálásának (2002-től) első évtizede Törökország számára példaszerű gazdasági és politikai fejlődést hozott. A „török modell” egyfajta hivatkozási alap, a siker forráskönyve volt az iszlám világ számára a modernizmus, a demokrácia, a fejlődés és a helyi sajátosságok összeegyeztetése kapcsán. A török modellt mint fogalmat valójában sosem írták körül, így meglehetősen tág értelmezéseknek nyújt teret. (Török modelltől először amerikai támogatással, Törökország Közép-Ázsia-politikájával kapcsolatosan kezdtek el beszélni a hidegháborút követően. A Közép-Ázsiában ekkor függetlenné váló országok azonban kevésbé mutatkoztak nyitottak a török irányában.) A modell legfőbb elemének azt tarthatjuk, hogy Törökország 2002 után a modernizmust (amit gyakran nyugatissággal is azonosítanak) képes volt összeegyeztetni a helyi hagyományokkal (melynek domináns eleme az iszlám), és ezen az új alapon politikai és gazdasági sikereket elérni mind az országon belül, mind pedig azon kívül. Az utóbbi időkben a Törökországon belüli változások (gazdasági növekedés lelassulása, demokratikus intézmények leépítése) és az arab tavasz Törökországra gyakorolt hatásai (regionális destabilizáció) jelentősen csorbitották a modell erejét. (Cagaptay 2014) Az utóbbi egy évtizedben tehát a modell feltételezett talapzata egyre erősebben kérdőjeleződött meg a Törökországban tapasztalható belső és a Törökország környezetében zajló külső fejlemények következtében.

kezett, és a piacok bővítése érdekében nem is lett volna célszerű –, így csupán a rendelkezésre álló *soft power* elemekkel kezdhette meg nemzetközi „terjeszkedését”.

A Közel-Kelettel való kereskedelmi kapcsolatok kiépülése valójában természetes következménye volt a török gazdaság prosperitásának, valamint a törökországi üzletemberek több évtizede tapasztalható nemzetközi nyitottságának. A szakirodalomban olykor csak „kereskedőállamként” (Kirişçi 2009, p. 43) aposztrofált Törökország számára a ’90-es évektől egyre inkább lehetőség mutatkozott a „kulturálisan rokon” területekkel való gazdasági együttműködésre. Ebben az aktivitási térben vallásilag, kulturálisan, történelmileg „hasznos” nemzeteket találunk, és ennek a térnek a nagysága megfeleltethető az Oszmán Birodalom egykori kiterjedésével.⁹⁶ Ehhez a kulturális befolyási övezetbe kapcsolhatók még a rokon török népeket tartalmazó közép-ázsiai területek is. A megélénkülő gazdaságdiplomácia révén tanúi lehetünk egy új, vallásos (konzervatív) kapitalista üzleti réteg, az ún. „anatoliai tigrisek” (*Anadolu kaplanları*) felemelkedésének, akik többlettermelési kapacitásaikat a ’80-as években alakították ki, így exportorientált politikájukkal az említett térségbe irányába nyithattak. E vállalkozói réteg közelkeleti aktivitását az a tényező is segíti, hogy vallásilag és kulturálisan, sőt egyes esetekben etnikailag is közel állnak az egyes közel-keleti országokban élőkhez.

Az „anatoliai tigrisek” térnyerése révén látható, hogy a török külpolitikában egyre inkább helyet kaptak a kereskedelmi és üzleti érdekek, egyre nagyobb térhez jutott a közösségi diplomácia a külkapcsolatok alakításában. Az új anatoliai középosztály az AKP-rendszer legfőbb gazdasági bázisává vált, és többek között a közel-keleti nyitás mögötti legfőbb társadalmi-gazdasági mozgatóerőt képviseli. (Şahin 2010, p. 95) Az ő tevékenységük eredményeképp a török diplomácia nem csupán olyan eszköz, amely az ország védelme és biztonsága érdekében munkálkodik, hanem a kereskedelmi érdekek elősegítését is biztosítja. Valójában itt közös motivációról, a szereplők és szintek harmonikus cselekvéséről van szó: a civil szervezetek, a kormányzat és az üzleti körök érdekei a közel-keleti „nyitásban” megegyeznek. Ezek az érdekek és törekvések valójában épphogy egymás kiegészítéseiként szolgálnak, és ideális esetben egymást erősítik. (Uchihara 2008, p. 56)

⁹⁶ Ezért is illetik egyesek a török külpolitikai aktivitást „neo-oszmán külpolitika” címszóval. Ezzel a fogalommal a legnagyobb probléma az, hogy nem bizonyítható, hogy Törökország egy adott külpolitikai lépése a neo-oszmanizmus egyik megnyilvánulása-e vagy sem. Bármit is csinál Törökország a Közel-Keleten, az ezen hivatkozási rendszer részeként és elutasításaként is értelmezhető, mivel egyrészt Törökország külpolitikáját óhatatlanul a „poszt-oszmán” térben valósítja meg, másrészt viszont a mai kontextus teljesen eltér a több mint száz évvel ezelőtől. (Dudlák 2020a, p. 228)

A *soft power* elemek előtérbe kerülése a török külpolitika AKP-kormány alatti időszakában és az iraki kurdok felé való nyitás során különösen hangsúlyosan jelent meg.⁹⁷ Az iraki kurdokkal való egyre aktívabb kapcsolatok létrejöttében azonban nem feltétlenül a török állam *soft power* ereje volt a kulcs tényező, hanem a gyakorlatban az állam diplomáciai szerepvállalása helyett a társadalom kezdeményező elemei kerültek kulcspozícióba a külkapcsolatok alakításában. Ennek eredményeképpen a hagyományos állami diplomácia kiegészült⁹⁸ a közösségi diplomácia elemeivel, amely témánk szempontjából különös jelentőséggel bír. A kurd kérdés érzékenysége miatt ugyanis Törökország számára diplomáciailag kevésbé járható út volt, hogy az állam egy számára előkészítetlen, ismeretlen és „ideológiailag terhes” terepen (Erbílen) a kapcsolatok kezdeményezőjeként tűnjön fel egy nem állami szereplővel (KRK) szemben. Ezért voltak elengedhetetlenek a török-iraki kurd kapcsolatok kialakításában és fejlesztésében azok a vállalkozó szellemű üzletemberek, akik a felek közti gazdasági kapcsolatok megalapozásával közvetítői és részben kikényszerítői lehettek a későbbi politikai nyitásnak. (Özdemirkıran 2015, p. 2) Az iraki kurdok és Törökország között zajló gazdasági interakciók kiválóan megmutatják, hogy két ország viszonya miként szervezhető pragmatikus érdekek mentén, és hogyan vált a török üzleti tevékenység és az erre mutató iraki kurd fogadókészség a KR-val szemben folytatott török külpolitika átalakítójává és integráns részévé.

A gazdasági kapcsolatok fejlesztésében élenjáró üzletemberek között kimondottan fontos szerep jutott a törökországi kurdoknak, akik a kulturális és nyelvi háttérén túl a nemzeti összetartozás érzése által is motiválva foghattak bele a KR-t érintő üzleti céljaik megvalósításába.⁹⁹ Az Erbíl felé irányuló gazdasági nyitásban ők javarészt a kis és közepes méretű vállalkozásokat képviselték, míg a nagyobb méretű, etnikailag török vezetésű vállalatok Törökország nyugati végéből, a kurd vállalkozások nyomán jelentek meg Északkelet-Irakban. A kurd kapcsolatokban a legnagyobb szerep a 2000-es évek végén a gaziantepi és diyarbakırı kereskedelmi kamarák szervező tevékenységének jutott. Az ezekben részt vevő üzletemberek egyszerre voltak diplomata, közvetítők és információforrások; és az ő előzetes tapasztalataikra és terepismeretükre a török kormány később a politikai kapcsolatok kiépítésekor is támaszkodhatott. (Özdemirkıran 2015, p. 9)

⁹⁷ Ez a rész elemeiben egy korábbi tanulmányom (Dudlák 2020b) módosított szövegén alapszik.

⁹⁸ Míg általánosságban a hagyományos állami diplomácia közösségi diplomáciával való kiegészüléséről beszélhetünk, addig török-iraki kurd viszonylatban a 2000-es évek közepén (a KR hivatalos elismerése híján) az előbbi hiánya és az utóbbi kulcsszerepe írja le a valóságot.

⁹⁹ Földrajzi és etnokulturális értelemben Észak-Irak Délkelet-Törökország kurd vidékének „természetes” folytatásaként írható le. (Park 2005, p. 12)

Ebben a „transznacionális-regionális kurd kereskedelemben” (Al-Tugdar 2018, p. 170) a fiatal törökországi kurdok különösen előnyös helyzetben voltak. Számukra a KR-ban munkalehetőségek is adódtak, mivel kulturálisan azonos környezetben, a helyi nyelv birtokában dolgozhattak a határ túloldalán is. A török cégek (melyek egy része tulajdonosi szempontból kurd) is helyi feladatokra nagy számban alkalmazta a kurd munkaerőt. (Al-Tugdar 2018, p. 173–175) Törökország és a KR közötti egyezmény értelmében a 15 napos vízummentes tartózkodás már ekkor is lehetővé tette, hogy a két fél között az emberek áramlása (kiskereskedelem, turizmus szempontjából) biztosított legyen. (Al-Tugdar 2018, p. 176)

Ezeket a befektetőket ráadásul a 2008-as világgazdasági válság negatív hatásai még inkább érdekeltté tették az új, közel-keleti üzleti lehetőségek keresésében. (Özdemir-kiran 2015, pp. 7–8) A 2000-es évek végére Törökország tanúja lehetett az elhúzódozó Európai Unió tárgyalási folyamatnak; így az európai piacokkal való szabadkereskedelem lehetősége a távoli jövőbe tolódott, így a török kereskedők és befektetők külgazdasági aktivitásukat új, „nem hagyományos” irányokba terelték. Ennek egyik legjellemzőbb terepe a Közel-Kelet lett, ahol a török kereskedők profitálhattak a növekvő potenciállal (növekvő népességszám és vásárlóerő, bővülő szolgáltatások) bíró, felemelkedő piacok kínálta lehetőségekből. Az egész folyamatnak a török gazdaság dinamikus növekedése adott hajtóerőt, amelynek legfőbb és e tekintetben legaktívabb szereplői a már említett anatóliai tigrisek voltak. Ezek a kis- és középvállalkozók exportorientált politikát valósítottak meg, és a keleti piacokon képesek voltak tevékenységüket hosszú távon megalapozni – annak is köszönhetően, hogy ezeken a területeken a nyugati cégek versenyével kevésbé kellett szembenézniük. Az AKP idejére már kialakult egy olyan gazdasági szereplőkből álló kör, amely komolyabb állami szerepvállalás és állami előkészítés híján is képes volt új földrajzi irányokban érdemi exportorientált politikát folytatni. (Barkey 2011, p. 667)

5.1.3. A katonaság háttérbe szorulása

A külpolitikai döntéshozatal és háttér átalakulásával párhuzamosan elitváltás is zajlott Törökországban. (Mustafa–Aziz 2017, p. 152) Az AKP kormányra kerülésével egy új, ideológiai háttérét vallási alapokon meghatározó „ellenelit” (Mustafa–Aziz 2016, p. 138) pozícióinak kiépítése kezdődött meg. Bár 2002-ben korszakváltás történt a török politikában, mindez nem jelentette azt, hogy a korábbi politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok megszakadtak volna. (Rada 2016a) A „hagyományos” és az új elit közti pozícióharc azonban nyilvánvalóan nem korlátozódott csupán a gazdasági szférára; az

új, „iszlamista” vezetés a teljes politikai, döntéshozatali szféra bekebelezését tűzte ki célul.

A '90-es években a gyenge civil kormányzás és a PKK állandó törökországi támadásai a katonai döntéshozatal és a hadsereg befolyásának előtérbe kerüléséhez vezettek. (Özcan 2009, p. 86) A török „mélyállam” (*derin devlet*) kifejezés arra utal, hogy az AKP-korszak kezdetén az állami döntéshozatalban közvetlen vagy közvetett módon nem demokratikus elemek (például a hadsereg vagy a bürokrácia) is szóhoz jutottak. (Romano 2015, p. 89) Ez a nem intézményesített, láthatatlan hatalmi befolyás 2007 előtt arra sarkallta a politikusokat, hogy jobb elkerülni a politikában olyan irányokat, amelyek a döntéshozatalban a legnagyobb, kvázi vétőhatalommal bíró hadsereg érdekeit, ideológiai irányvonalát, illetve a Török Köztársaság kemalista felépítményét (például az 1982-es alkotmányt) sértenék. Mindezen korlátok között a „kurd probléma” kezelése lehetetlen volt, és ugyanezen gondolat mentén a szomszédos országok kurdjaival kialakított pozitív kapcsolat is sokáig a kemalista katonai vezetés vétőjét vonta maga után.

A katonaság intézményes hatalmának korlátozása és a politika civil jellegének előtérbe helyezése Törökország Európai Unió csatlakozási tárgyalásainak hatására kezdődött meg. A katonaság politika feletti befolyásának letéteményese a Nemzetbiztonsági Tanács (*Milli Güvenlik Kurulu*, MGK) volt. Egy 2001-es alkotmánykiegészítés eredményeképpen az MGK csökkentett számú katonai háttérű taggal és szűkebb szerepkörrel (tanácsadói szerep) működött tovább. (Özcan 2009, p. 86) Mivel azonban a török katonaság számára 2003-at követően sokáig nem volt lehetséges a beavatkozás Észak-Irakban, így lehetővé vált, hogy az Észak-Irakkal kapcsolatos külpolitikai és gazdasági kérdésekben új szereplők új eszközökkel jelenjenek meg. (Özcan 2009, p. 84)

A 2000-es években a török bel- és külpolitika meghatározásában tisztán látható a gazdasági és üzleti érdekcsoportok befolyásának előretörése. Mivel pedig az üzletemberek a szabad piacok, vám- és vízummentes övezetek felállításában, a kereskedelmi korlátok leépítésében váltak érdekeltté, az üzleti körök támogatták az Európai Unió csatlakozás keretében megjelenő belső demokratizálódást, illetve a piaci akadályok lebontásának folyamatát. Ezzel a célkitűzéssel összhangban az egyik ilyen szervezet, a Török Iparosok és Üzletemberek Egyesülete (TÜSİAD) szlogenje a „kevesebb geopolitika, több gazdaság” volt. (Özcan 2009, p. 88) Mivel az említett üzleti köröknek a média feletti befolyást is sikerült megszereznie, ezért a katonaságnak az üzleti szempontokkal ellentétes álláspontja fokozatosan a háttérbe szorult. (Özcan 2009, p. 89) Ezzel párhuzamosan a külpolitikáról szóló civil társadalmi viták megsokasodtak. Ennek követke-

tében a közvélemény egyre szélesebb körben nyilvánult meg, a külpolitikai döntések meghozatalánál pedig egyre fontosabb szerep jutott neki.

A kezdeti politikai konfliktusokat és pozícióépítést követően 2007 és 2008 folyamán az islamista politikai vezetés és a kemalista „mélyállam” között kenyértörésre került sor, amelyben az AKP demokratikus úton biztosította népszerűségét (ún. e-memorandum, a pártbezárási ügy túlélése¹⁰⁰) és sikeresen fogta perbe a katonai vezetés prominens tagjait (Ergenekon és Balyoz-ügyek). A katonaság ebben a két évben többször is sikertelenül próbálkozott beavatkozni a török belpolitikába; a civil kormány viszont a nemzet többségének támogatását maga mögött tudva hiteltelenítette a hadsereg lépéseit.¹⁰¹ A katonaság csökkenő befolyása kétségkívül megújuláshoz vezetett az állami döntéshozatalban, az Európai Unió elveivel összhangban nagyobb civil kontrollt eredményezett az állami ügyek és legfőbbképpen a külpolitika fölött. Ez a fontos belső változás lehetővé tette a külpolitikai orientációváltást Törökország számára, vagyis azt, hogy a török kormány új szemléletet alakítson ki és alkalmazzon az iraki kurdokkal összefüggésben. A kurdokkal kapcsolatos, korábbiaktól eltérő politika mindenekelőtt azonban először a hazai környezetben éreztette hatását.

A 2000-es évek végén a katonaság kormányzásban betöltött korábbi jelentőségének a csökkentése tovább folytatódott. 2009-ben a katonaságot civil bíróságok joghatósága alá helyezték, a civileket pedig kivonták a katonai bíróságok hatálya alól. 2010-től kezdve a kormány számára lehetővé vált, hogy a katonaság magas rangú vezetőit maga nevezze ki. (Nader et al. 2016, p. 65) 2008-at követően tehát az AKP belpolitikai pozíciója konszolidálódott, a török hadsereg háttérbe szorítása az AKP számára egyre nagyobb külpolitikai és belpolitikai önállóságot eredményezett. Ezzel összefüggésben Aaron Stein (2014, p. 2) szerint 2009-től részben új török külpolitika kezdődik.

Összességében a katonaságnak a török belpolitikai színtéren történt háttérbe szorulását a közvélemény elfordulása, a média feletti katonai kontroll gyengülése, a katonaságon belüli belső feszültségek (koordinálatlan diskurzus), az észak-iraki „gyakorlótér” elvesztése, a gazdasági érdekek előtérbe kerülése és a külpolitikában a békés eszközökre

¹⁰⁰ 2008 júliusában a török alkotmánybíróság arról szavazott, hogy az AKP mint párt az 1983-as török alkotmány által megkívánt szekuláris államrend ellenében felosztható-e. A szavazáson a török kormánypárt sorsa csupán egy szavazaton múlt.

¹⁰¹ A belpolitikai pozícióharc egyik lépéseként 2008. március 18-án a török alkotmánybíróság befogadta azt a felterjesztést, mely az AKP mint párt betiltását célozta. A felterjesztés arra hivatkozott, hogy az AKP veszélyt jelent a Török Köztársaság szekuláris berendezkedésére. Ha a katonaság és a hagyományos „kemalista” elit érvényesítette volna a döntést, az szembe ment volna a török közvélemény számára legnépszerűbb párttal, illetve az Európa Tanáccsal is, amely 2008. április 21-én elítélte a török kormánypárt felszámolására vonatkozó török alkotmánybíróági döntést. Ez a belső és külső nyomás mentette meg Erdoğan pártját és politikai karrierjét, bár így is csupán egyetlen szavazaton múlt, hogy az alkotmánybíróság nem fogadta el a felterjesztést. (Egeresi-Pénzváltó, p. 78)

való törekvés okozta. (Özcan 2009, p. 99) Mindezek a tényezők abba a folyamatba illeszkedtek, amelyet Törökországnak az Európai Unió csatlakozása dinamizált.

5.1.4. Az Ankara és Erbil kapcsolatát elősegítő tényezők

A 2003-at követő években a török döntéshozók abból indultak ki, hogy az iraki kurdok intézményileg és szervezetiileg instabilak (lásd belharcok a '90-es években), illetve hogy az iraki kurdok együttműködnek a PKK-val. Ezekből az következik, hogy az iraki kurdok Ankara szemében képtelenek az iraki-török határ iraki oldalának ellenőrzésére, tehát az Irakon belüli biztonsági kihívások „átszivárgását” nem képesek megakadályozni. Hogy az iraki kurd területek potenciális instabilitásának az esélye csökkenjen, már 2005-től kezdve – amikor is a KR létre „megmásíthatatlan” tényré vált – Törökország érdekeltté vált abban, hogy gazdasági eszközök révén a Régió gyarapodását elősegítse, ekképpen növelve Irak stabilitását, illetve a török-iraki (kurd) határvidék biztonságát. A KR innentől kezdve egyre inkább mint pufferzóna működött az Irak „szunnita részén” dúló polgárháborúval szemben. 2007–2008 tájáig világossá vált Ankara számára, hogy ez az újonnan alakult politikai formáció mint a legstabilabb iraki politikai és katonai entitás – képes Törökországnak az Irakkal kapcsolatos biztonsági aggályait eloszlatni. A Régió a Szaddám-rezsim után tehát a korábbi destabilizáló erőből épphogy az iraki stabilitás új letéteményese lett, ekképpen pedig „megérett” arra, hogy Törökország politikai nyitást hajtson végre irányában.

Robert Olson szerint a KR-n belül az egyik legfőbb nézeteltérés a nacionalista és a kapitalista felfogású társadalmi osztályok között van. Az utóbbi haszonélvezője és tevékeny résztvevője volt annak a gazdasági fellendülésnek, amely a KR területén bontakozott ki 2003-at követően. (Ertem 2015, p. 310) Ez a csoport – bár nem egységes – abban érdekelt, hogy a Törökországgal folytatott pragmatikus kereskedelmi kapcsolatok zavartalanul működjenek, vagyis az ő szemükben a KR függetlenségének követelése bizalmi válsághoz vezetne a kereskedelmi partnerekkel (a környező országokkal, különösen Törökországgal). Az iraki kurd „kapitalisták” megjelenése egy olyan fejlemény, amely Ankarát segíthetett meggyőzni arról, hogy a kurdok gazdasági kooptálásának stratégiája működik, vagyis amennyiben az Ankara és Erbil közti kereskedelem jövedelmező marad, addig Ankarának nem kell tartania attól, hogy az erbili vezetés a függetlenség útjait keresi.

Az iraki kurdok a török piaccal való szoros kapcsolatukból jelentősen profitáltak, hiszen a már meglévő piaci keretek (Irak) nem feltétlenül voltak vonzóak a Régió részé-

re.¹⁰² Az új regionális valóság és a növekvő gazdasági kapcsolatok egyre inkább pozitívan hatottak a török közvéleményre. (Ertem 2015, p. 307) A török befektetések a KR gazdasági stabilitásához járultak hozzá. Török szempontból Észak-Irak stabilitása kedvező fejlemény a PKK elleni harcban (a PKK helyi pozíciójának visszaszorításában).¹⁰³ A PKK-nak a 2000-es évek közepétől erősödő törökországi támadásai Ankarát és Erbilét egymás felé taszították. Ankara ugyanis kénytelen volt felismerni az együttműködés kényszerét, azt, hogy Erbilrel közvetlen kapcsolatot keressen, és az iraki kurd szereplőket ne a probléma, hanem a megoldás részeként azonosítsa. (Aras 2011, p. 611; Tol 2014, p. 2) Az ankarai vezetés felismerte: a PKK elleni észak-iraki beavatkozásokhoz – csakúgy, mint az 1990-es években az iraki kurd szereplők – együttműködése is szükséges.

Pszichológiai áttörést jelentett, amikor az új ankarai külpolitikai vezetés elfogadta az új iraki realitást, amelynek az iraki kurd önkormányzatiság szerves részét képezte. A pusztán elfogadáson túl azonban az új helyzet kiaknázására is lehetőség mutatkozott. A KR felemelkedésével ugyanis lényeges változás történt a pán-kurd térben: a kurd nemzeti önrendelkezési diskurzust immáron ugyanis nem csupán a PKK dominálta, hanem megjelent egy olyan alternatív erő is, amely eltérő ideológiai alapon (demokrácia mellett elkötelezett, szabadpiaci kapitalizmusra nyitott konzervativizmus) valós alternatívát kínálhatott az autonómiára vágyó kurdoknak. Az ankarai vezetés jogosan gondolhatta úgy, hogy ennek az alternatívának a támogatása még az állandó belső ellenség, a PKK ellen is hasznosítható lehet. A törökországi kurd kérdéssel összefüggésben az iraki kurd vezetés, kimondottan pedig a KDP is láthatott potenciált az Ankarával való kapcsolat elmélyítésében. Erdoğan barátjaként ugyanis Barzáni a törökországi kurdok körében is építhette saját imázsát mint a pán-kurd egységet megtestesítő vezető. (Černý 2018, p. 222)

Az iraki kurd vezetés „mérsékelt” politikája jelzésértékű lehetett Ankara számára. A török vezetés bizalmának megnyerésében bizonyára fontos szerep jutott annak, hogy Barzáni bebizonyította, Szaddám megbuktatásával a kurdok nem függetlenednek, vagyis Ankara félelme nem igazolódott az iraki kurdok jelentette veszéllyel kapcsolatban.

¹⁰² Ez abból a szempontból is igazolható, hogy a KR gyakorlatilag ugyanazokkal a potenciális exporttermékekkel (szénhidrogének) rendelkezik, amelyekkel Irak többi része is, így a két azonos gazdasági szerkezetű országrész közti kereskedelmi kapcsolat relatíve gyenge. Törökország viszont mint a szénhidrogének felvevőpiaca gazdasági szempontból az ideális piac képét testesíti meg a KR számára.

¹⁰³ Ugyanezt a fejlesztéspolitikai szemléletet tükrözi az AKP délkelet-törökországi kurd politikája is, amely a jogi megoldások (autonómia) helyett az emberek életkörülményeinek javításával a kurd kérdést jóléti intézkedésekkel kívánja megoldani.

Törökország a KR számára az Európa és a nyugati világ felé vezető utat jelenti mind kulturálisan, mind pedig gazdaságilag. A KRK számára az említett „török modell” értékei irányadók lehettek az iraki kurd régió kormányzásában. A modernitás és a hagyományok, valamint az iszlám, kapitalizmus és szekularizmus „egészséges” keveréke, amelyet a török kormánypárt testesített meg, vonzó lehetett Barzáníék számára is.

Láthattuk, hogy a 2000-es években a török vezetésnek az iraki központi kormánnyal nem sikerült széleskörű együttműködést és bizalmi kapcsolatot kiépíteni. Annak érdekében tehát, hogy az iraki politikai viszonyokra hatással legyenek, a szunnita arabok és turkománok támogatása, valamint az iraki kurdok felé történő nyitás lehetett reális alternatíva.¹⁰⁴ Az előbbi két csoport 2005-öt követően bebizonyította, hogy érdemben nem képes érvényt szerezni a török érdekeknek, így Ankara számára – amennyiben az iraki eseményekre bármilyen hatást kívánt gyakorolni – logikus irány volt, hogy nyit az iraki kurdok felé. (Stansfield 2017, p. 363)

2008 után az amerikai kivonulás (2011 vége) előtti előkészítő időszakban az Egyesült Államok és Törökország iraki érdekei közeledni kezdtek egymás felé.¹⁰⁵ Washington számára ekképpen fontossá vált Törökország regionális stabilizációs szerepe. Mindemellett az Egyesült Államok 2008-tól kezdve Irakban egyre inkább támaszkodni próbált az iraki szunnita arab csoportokra (például a szunnita milíciák felépítése az al-Szahva-mozgalom révén a radikális szunnita csoportosulások elleni harc céljára), míg az iraki kurdok igényei (a vitatott területeken) Washington szemében a háttérbe szorultak. Ezek a lépések a korábbi amerikai politikának a kiigazításai voltak, azzal a céllal, hogy a szunnita arabok, a síita arabok és az iraki kurdok közti egyensúlyt helyreállítsák. Ennek többek között az lett az eredménye, hogy a szunnita arabok a 2009-es iraki tartományi választásokon lényegesen jobban szerepeltek, mint korábban, 2005-ben. (Ahmed 2012, pp. 144–145) Az amerikai „korrekciós politika” része volt az is, hogy a 2011 végi teljes kivonulást megelőzően két régiós szövetségesét, Ankarát és Erbílt igyekeztek kibékíteni és együttműködésre bírni. Ankara szemében az Egyesült Államok „hátrébb húzódása” az iraki kurdok támogatásában biztató jel lehetett. Olyannyira, hogy a török diplomáciai nyitás éppen azt követően történt, ahogy az iraki kurdoknak a „területükön

¹⁰⁴ A török külpolitika cselekvőképességét mind diszkurzív szinten, mind pedig a gyakorlatban korlátozta az, hogy a török vezetés a turkománokat tekintette iraki szövetségesének, az iraki kurdokkal szemben pedig elutasítóan lépett fel. Ez – látva az iraki helyzet dinamikáját – hamar patthelyezetbe vezetett. (Barkey 2005, p. 3)

¹⁰⁵ 2007 novemberében Egyesült Államok együttműködést írt alá Ankarával. (Park 2014, p. 31) Ettől kezdve, ahogy Washington is egyre inkább hajlandónak mutatkozott együttműködni az iraki PKK elleni küzdelemben a török kormánnyal, úgy a KR vezetése számára is egyre reálisabb lehetőségként jelent meg a török féllel való kapcsolatfelvétel. (Ertem 2011, p. 63) Az amerikai partnerek közeledése Törökország felé Erbil szemében a bizalmat erősítette Ankara iránt.

kívüli” hatása csökkent (2009-es iraki tartományi választások), így Ankara számára már kevésbé volt fenyegető az iraki kurdok jelenléte az arab többségű területeken.

A szunnita vezetésű Irak 2003-ig geostratégiai egyensúlyt képezett Iránnal szemben Törökország számára. Ez az amerikai megszállás idején is lényegében fennmaradt, azt követően azonban Törökország számára új, Irán befolyását kiegyensúlyozó partnert kellett keresnie.¹⁰⁶ (Ertem 2011, p. 64) A török kezdeményezésekkel párhuzamosan, sőt annál korábban Teherán is megkezdte kapcsolatait (és befolyását) kiépíteni KR-ban (2007 novemberétől van konzulátusa Erbilben). Ilyen körülmények között Törökország nem engedhette meg, hogy délkeleti szomszédjában az új viszonyokat figyelmen kívül hagyja. (Kaválek 2015, p. 27) Ez ugyanis számos lehetőségtől fosztotta volna meg Ankarát, illetve átengedte volna a kezdeményezést regionális vetélytársának, Iránnak. Az iraki kurd vezetés természetesen tisztában volt azzal, hogy az Egyesült Államok hathatós támogatása ideiglenes, míg közép- és hosszútávon szükségük van egy támogató regionális partnerre.¹⁰⁷ (Park 2005, p. 60)

5.2. 2008–2009, a kapcsolatfelvétel

5.2.1. *Belső hatalmi harc Törökországban*

A 2000-es évekre egyértelművé vált, hogy a törökországi kurd kérdés rendezésére tett állami kísérletek – amelyek a kérdést szinte kizárólagosan katonai szempontból közelítik meg – nem hozhatják el a kívánt eredményt, a béke helyreállítását. (Ertem 2015, p. 299) Ezt maga Erdoğan is belátta, amikor 2005. augusztus 12-én Diyarbakırban elismerte a „kurd probléma” létezését, illetve, hogy Törökország a múltban „súlyos hibákat” követett el ezen a téren, amit szerinte „több demokráciával lehetséges orvosolni”. (Gunter 2011, p. 11; Phillips 2009, p. 8) 2005. november 15-ei beszédében Abdullah Gül török külügyminiszter (2003–2007) az iraki kurdokat a török nép „kurd eredetű iraki testvéreiként” aposztrofálta. (Ertem 2015, p. 303)

Az AKP-kormány olykor pozitív hangvételű nyilatkozatai ellenére Ahmed Necdet Sezer köztársasági elnök és Yaşar Büyükanıt vezérkari főnök (2006–2008) részéről az iraki kurdokkal való kapcsolatfelvétel a 2000-es évek közepén jelentős akadályokba ütközött. (Barkey 2011, p. 666) Amikor Erdoğan 2007 februárjában bejelentette, hogy

¹⁰⁶ A KR kapcsolatfelvétele ekkoriban más nemzetközi szereplőkkel is megsokszorozódott: 2007 és 2009 között 12 ország nyitott konzulátust Erbilben. (Ertem 2011, p. 64)

¹⁰⁷ Talabáni már 2004 közepén felvetette, hogy egy török-kurd közös tengely kiváló lehetőséget teremtené a szunnita irakiak arab országokkal, a síita irakiak Iránnal kialakított szorosabb kapcsolatának ellensúlyozására. A szakirodalomban legelőször Graham Fuller és Henri J. Barkey veti fel a Törökország és az iraki kurdok közti együttműködés lehetőségét (Fuller 1993, pp. 14–15, illetve Barkey 1994, p. 67), illetve Michael Gunter és Mahrhad Izady is foglalkoznak a kérdéssel. (Gunter 1993 és Izady 1992, p. 202)

közvetlen kapcsolatokat kezdeményez a KR vezetésével, a bejelentés Büyükanıt ellenkezését váltotta ki. A vezérkari főnök arra hivatkozott, hogy nem tárgyal olyanokkal, akik menedéket nyújtanak a PKK-nak. Büyükanıt alapvetően Barzánıt és Talabánıt tette felelőssé azért, hogy a PKK szabadon tevékenykedhetett a KR területén. Az állítások alátámasztására a PKK-hoz tartozó vezetők és harcosok KR-beli tevékenységéről a török titkosszolgálatok fényképes bizonyítékokat is gyűjtöttek. (Aras 2011, p. 603)

Erdoğan azzal söpörte félre Büyükanıt nyilatkozatát, hogy az általa mondottakat nem hivatalos, hanem magánvéleménynek titulálta. (Milliyet 2007) Ekkor Erdoğan nem támogatta a török hadsereg bevetését Észak-Irakban a PKK ellen, azonban 2007 októberére ebben a tekintetben is megváltozott a véleménye. (Pusane 2020, p. 403) Ez annak volt köszönhető, hogy 2007. október 21-én a török-iraki határnál fekvő Dağlıcánál a PKK támadása 12 katonát ölt meg, és további 16 katona megsebesült. Ez a fejlemény erőteljes válaszlépést követelt a török kormánytól. Az események nyomása alatt 2007 novemberében sikerült elmélyíteni az Egyesült Államok és Törökország közti katonai hírszerzési együttműködést, amelynek keretében az előbbi információkat szolgáltatott a PKK iraki tevékenységéről. Hosszas előkészítés után Washington hallgatólagosan jóváhagyta a 2008 februári török beavatkozást Észak-Irakban a PKK ellen. (Ertem 2011, p. 59) A kapcsolatok fluktuáló jellegét jól szemlélteti azonban, hogy amikor 2008. március 7-én Dzsálál Talabáni mint iraki elnök Ankarába látogatott, nem rendeztek hivatalos fogadást számára. (Ertem 2011, p. 61) Talabáni látogatását óvatosan kellett kezelni, minthogy a török közvélemény tudott Talabani pártjának, a PUK-nak a PKK-val való összefonódásáról. 2008. április 24-én végül az MGK katonai vezetése jóváhagyta a török kormány kérelmét arra vonatkozóan, hogy kapcsolatot létesítsenek minden iraki szereplővel (beleértve az iraki kurdokat is). (Ertem 2011, p. 60)

Az Ankara és Erbil közti tárgyalások előrehaladása természetesen hús-vér emberek munkájának eredménye. A „korai időkben” a kapcsolatfelvételt az AKP a titkosszolgálat vezetőjének, Emre Tanernek a segítségével, a színpalak mögött készítette elő. (Barkey 2011, p. 668) 2005. október 20-án a török vezető Erbilbe látogatott, és Barzánival folytatott megbeszéléseket. Áttörés azonban ekkor még nem következett be. Emre Taner a későbbiekben is a kapcsolatok javítása mellett tette le a voksát. Bizonyos személyiségek mindkét oldalon személyes elkötelezettségük révén elősegítették a kapcsolatok javulását. Ahmet Davutoğlu mint az AKP külpolitikájának teoretikusa, illetve török külügyminiszter elméleti és gyakorlati munkássága alapján is támogatója volt az iraki kurdokkal való „kiegyezésnek”. Murat Özçelik, aki Bagdadban szolgált Ankara különleges megbízottjaként, majd 2009-től kezdve nagykövetségként, szintén aktívan tett a kapcsola-

tok javulása érdekében. Katonai részről Yaşar Büyükanıt vezérkari főnök nem támogatta a nyitást, azonban utódja, İlker Başbuğ (2008–2010) már sokkal inkább hajlott az új kezdeményezés felé. Iraki kurd részről a török kormánnyal való hivatalos kapcsolatfelvétel legfőbb támogatói Necsirván Barzáni és Barham Szálih voltak (Park 2014, p. 9). Talabáni mint kurd származású iraki elnök személye a török külpolitika számára egyébként kiváló „átmenetet” biztosított a KR-val való hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételében, (Černý 2018, p. 218) hiszen vele a KR egyik befolyásos politikusként is lehetett egyeztetni úgy, hogy Ankarában „hivatalosan” Irak elnökét fogadták. Erdoğan és Barzáni között pedig kiváló személyes kapcsolatok alakultak ki, ám ők mindketten az itt felsorolt „előkészítők” nyomdokain jártak.

5.2.2. *Beavatkozás a PKK ellen 2007 végén*

2007 júniusában Ankara 30 000 főt vonultatott fel az iraki határon, és ezzel sikerült meggyőznie Washington és Bagdadot, hogy ismerjék el a PKK-probléma fontosságát.¹⁰⁸ (Aras 2011, p. 605) Ennek eredményeképpen 2007. augusztus 7-én, illetve szeptember 28-án Ankara és Bagdad a PKK elleni közös koordinációt elősegítendő, egyetértési nyilatkozatot írt alá. (Csiki 2011, p. 25) A török fél úgy próbálta együttműködésre bírni az iraki központi kormányzatot, hogy Abdullah Gül azt ígérte, amennyiben a PKK-t sikerült megsemmisíteni, úgy az Iraknak szánt török segítség mértéke a tízszeresére nő. (Aras 2011, p. 607)

Ankara új megközelítésének – amelyhez az elméleti háttér Davutoğlu munkássága révén már régóta rendelkezésre állt – a főpróbájához a PKK 2007 végi támadásai szolgáltattak lehetőséget. 2007. október 7-én a PKK ugyanis rajtaütést hajtott végre a délkelet-törökországi Şırnakban 13 török katona halálát okozva. Két héttel ezt követően a PKK Hakkari-ban ölt meg 12 török katonát, valamint 8-at elfogtak. A PKK-nak ezek az iraki határ menti támadásai nyomás alá helyezték a török kormányt; ugyanakkor a PKK elleni hatékony fellépésre Törökország területe nem volt elegendő, nyilvánvaló volt, hogy a PKK iraki bázisait és utánpótlási vonalait is gyengíteni kellett ahhoz, hogy a jövőben a hasonló merényleteket ellehetetlenítsék. Az események súlyosságát látva, egy esetleges észak-iraki határmenti beavatkozásra a török nemzetgyűlés már 2007. október 17-én felhatalmazást adott a hadseregnek. (Phillips 2009, p. 19)

2007 októberében Ali Babacan török külügyminiszter bagdadi látogatásakor követelte, hogy a KRK zárja be a PKK-hoz kötődő iraki táborokat, a PKK-harcosokat szolgáltatssa ki Ankara számára, illetve szüntessen meg minden logisztikai támogatást a kurd

¹⁰⁸ 2007 júniusában Erdoğan úgy nyilatkozott, hogy nem kíván „törzsi vezetőkkel” (Barzáni) tárgyalni. (Milliyet 2007)

terrorszervezet számára. Bár a követelés egyértelműen a KRK-ot érintette, Ankara ekkor még Bagdadon keresztül képzelte el a kérdés megvalósítását. (Aras 2011, p. 605)

Az igazi áttöréshez Erdoğan miniszterelnök 2007. november 5-ei washingtoni látogatása vezetett. Ekkor a török vezetés Bush elnöktől zöld utat kapott egy korlátozott észak-iraki beavatkozás végrehajtására. Az amerikai vezetés csupán a korlátozott légitámadásokhoz járult hozzá, ugyanakkor a török szárazföldi hadművelet tervét nem támogatta. A 2007. végi PKK elleni támadást a török kormány részéről tehát jelentős diplomáciai előkészületek előzték meg, mivel fontosnak tartották, hogy a török támadás széles körű nemzetközi legitimációt nyerjen, a nemzetközi politika szereplői pedig tudjanak azonosulni a török biztonságpolitikai érdekekkel. (Oğuzlu 2011, p. 666) Ankara tehát a PKK támadásaira megfontoltan, több szinten, a regionális szereplőkkel egyeztetve reagált. Ez az egyoldalú cselekvés helyett megvalósított többirányú nyitottság ahhoz vezetett, hogy Törökország Irak viszonylatában 2008-at követően az iraki kurd vezetéssel, az Egyesült Államokkal, mind pedig az iraki központi kormánnyal konstruktív viszonyt alakított ki. Törökország ekkor tulajdonképpen nem csinált mást, mint eddigi legfőbb politikai céljának – a PKK iraki tevékenységének korlátozása – mélyebb „beágyazottságot” keresett, és ekképpen támogatókat (passzív támogatást) szerzett. Ankara ennek következtében egyszerre támadhatta katonailag a PKK állásait, illetve vethetett be diplomáciai eszközöket a militáns kurd szervezet elszigetelésére. (Özcan 2011, pp. 76–78)

2007. december 16-án török F-16-osok bombázásával megkezdődött a beavatkozás, amelyet az intenzívebb (szárazföldi) szakasz követett: ez 2008. február 21-től kezdődött és nyolc napig tartott (a Záb-folyó felső szakaszánál). (Aras 2011, pp. 606–607) Török szárazföldi csapatok észak-iraki bevetésére így hat év hiátust követően került sor. (Özcan 2009, p. 98) A határmenti török beavatkozást követően 2008. március 7-én az iraki elnök, a PUK vezetője, Dzsálál Talabáni járt Ankarában.

Az Egyesült Államok hírszerzési információmegosztással „pontosította” a török támadásokat. Az új helyzetben pedig az iraki kurdok kénytelenek voltak szerepet vállalni a PKK elleni fellépésben (elméletileg látványosan, ténylegesen csak kevésbé). Amerikai kezdeményezésre tehát elindult a közeledés az iraki kurdok és Törökország érdekei között azzal, hogy a KR vezetése megértést kezdett tanúsítani a PKK ellen fellépő Ankara iránt. Az együttműködés részeként a KR látványos lépéseket tett a PKK iraki tevékenységének korlátozására: a PKK-tól a pesmergák átvették az ellenőrző pontok működtetését, valamint Erbilben és Szulejmánijában bezáratták a PKK-hoz köthető pártszervezeteket. (Phillips 2009, p. 20)

5.2.3. A diplomáciai kapcsolatok felvétele (2008–2009)

Amennyire feszült év volt a török-iraki kurd bilaterális kapcsolatokban a 2007-es év, 2008 annál inkább az átalakulások éve lett. 2008-ban és 2009-ben a kapcsolatok jelentős felívelésének lehetünk tanúi török-iraki viszonylatban is; a török és az iraki kormány több biztonsági, gazdasági és energiapolitikai tárgyú együttműködési nyilatkozatot írt alá.¹⁰⁹ (Charountaki 2012, p. 192) 2008. július 10-én Erdoğan miniszterelnök Bagdadba látogatott. Núri al-Málíki iraki miniszterelnök ekkor a PKK-t az al-Kaidához hasonlította, és támogatásáról biztosította Ankarát a PKK elleni harcban; ahhoz viszont nem járult hozzá, hogy a török csapatok észak-iraki beavatkozása rendszeres legyen, mint Szaddám Husszein idején. (Phillips 2009, p. 11) 2008 júliusában döntés született a Magasszintű Stratégiai Együttműködési Tanács (*High Level Strategic Cooperation Council*) megalapításáról Irak és Törökország között. Davutoğlu feladatként négy alapterületet határozott meg a tanács számára: biztonság, politikai dialógus, gazdaság, kultúra. (Coşgun 2011, p. 268) 2009 októberében Isztambulban tartották az első ülést, amelyen a felek között széleskörű együttműködési egyezményekről születtek döntések. (Kaválek 2015, p. 15)

Miután 2008. április 24-én az Ankara és Erbil közti hivatalos kapcsolatfelvétel az MGK részéről is zöld utat kapott (Ertem 2015, p. 305), áttörés következett be: 2008. május 1-jén Bagdadban Törökország részéről Ahmet Davutoğlu külügyminiszter és Necsirván Barzani vezetésével a KRK magasrangú képviselői először folytattak egyeztetéseket. Ezt tekinthetjük a Törökország és a KR közti első hivatalos találkozásnak. A tárgyalások fő témája nyilvánvalóan a PKK elleni fellépés volt. A KRK-tal való „hivatalos” együttműködés tehát az Ankara számára prioritásként kezelt kérdésben, a biztonsági szektorban kezdődött.

2008 novemberében az Egyesült Államok, Irak és Törökország között megállapodás született egy trilaterális bizottság létrehozásáról, amelynek legfőbb tevékenysége a PKK elleni fellépés összehangolása volt. Az ehhez szükséges koordinációt egy erbili parancsnoki központból végezték. (Černý 2018, p. 218) Az együttműködés aktualitását a korábban, 2008. október 3-án történt támadás szolgáltatta. Ekkor a PKK Törökország-

¹⁰⁹ Így például 2008-ban nyitották meg Moszulban a török konzulátust. Ugyancsak 2008-ban a Turkish Airlines újraindította az 1991 óta szünetelő közvetlen bagdadi járatát. Párhuzamosan egyre aktívabb török szerepvállalás indult meg Szíria vonatkozásában is; így lett 2009 a „török proaktivitás éve”. (Ulutaş 2010) Az új fejlemények tükrében a török vezetők már egy társadalmilag és gazdaságilag integrált közel-keleti övezet létrehozásáról vizionáltak, ahol a határok is eltűnnek az egyes országok között. Ennek a tervnek az egyik legfőbb motivációt a „nyugati világ” 2008-as gazdasági válsága adta, amely mind Törökországot, mind pedig a Közel-Kelet többi területét sokkal enyhébben érintette, mint a „hagyományos” török piacokat, az európai országokat.

ban, az iraki határhoz közeli Aktütünnél csapott le, 17 török katona halálát okozva. (Ertem 2011, p. 60)

A következő években mind a török-iraki államközi, mind pedig a török-iraki kurd bilaterális kapcsolatok további dinamizálódásának lehetünk tanúi. 2009. március 18-án Erbilben az *Abant Platform* szervezett egy eseményt iraki Kurdisztán jövőjéről. Ezen török és kurd értelmiségiek vettek részt. Az ezt követő napokban Abdullah Gül köztársasági elnök (2007–2014) látogatása során Erbilben állítólag „Kurdisztánnak” nevezte a régiót (utólag pedig tagadta, hogy ezt a szót használta volna). (Demir 2012) Gül előzetesen Bagdadba látogatott; ezzel 30 év után először látogatott török államfő Irakba.

Törökországnak iraki „nyitásának” célja az volt, hogy a síitákkal (és legfőbbképpen az iraki központi kormánnyal) is jó viszonyt építsen ki. Erre azért volt szükség, mert az amerikai kivonulás utáni regionális rendben Bagdadban egy síita „hatalomátvétel” az egyik lehetséges forgatókönyv volt (és be is következett). Ankara tisztában volt vele, hogy Irak „síita jellegének” dominánssá válása Irán regionális pozícióit erősíti. Ennek ellensúlyozására Ankara részéről a síiták felé tett gesztusok 2009–2010-ben megsokszorozódtak. 2009-ben Mukkada asz-Szadr iraki síita arab vezetőt Ankarában fogadták. 2009 szeptemberében Irak, Szíria és Törökország között a vízmegosztási kérdésekben egyezséget írtak alá a résztvevők, amelynek egyik pontjaként Ankara a szomszédjai számára a Tigris és az Eufráteszből elérhető vízmennyiség növelésére tett ígéretet. Cserébe Bagdad a PKK elleni fellépésre vállalkozott. Törökország Irak-politikája igyekezett a szektariánus és etnikai ellentéteken túlmutató megközelítést a gyakorlatba átültetni.¹¹⁰ (Özcan 2011, p. 88) Ankarának az iraki központi kormánnyal kialakított kapcsolatok megerősítését szolgáló lépései végül nem vezettek tényleges eredményre. (Stein 2014, p. 23) Bagdad és Ankara között ugyanis a 2010-es iraki parlamenti választásokhoz kapcsolódóan komoly nézeteltérések buktak a felszínre. A 2010-et követően a bagdadi kormánnyal kialakuló feszültségek további ösztönzőként szolgáltak Ankara számára ahhoz, hogy még inkább az iraki kurdokra támaszkodjanak Irak-politikájukban.

Az Ankara és Erbil közötti bilaterális kapcsolatokban új időszámítás kezdetét jelentette 2009 októberében az akkor már külügyminiszter, Ahmet Davutoğlu erbíli látogatása, ahol Barzáni elnök fogadta. A török külügyminiszter kifejtette, hogy Törökország hídként szolgál a KR számára Európa felé, miközben a KR Törökország számára az Öböl-államok felé jelent összeköttetést. (Bengio 2014, p. 275) 2010. március 11-én az

¹¹⁰ Törökország az iraki szunnita arabok és az iraki síita arabok közti konfliktusban való közvetítés során az Iszlám Konferencia Országai (OIC) szervezetére is támaszkodott, amelynek a vezetője ekkor a török Ekmeleddin İhsanoğlu volt – kevés sikerrel. (Fuller 2014, p. 298)

erbíli török konzulátus megnyitása már a kapcsolatok egy új szintjét jelezte előre.¹¹¹ Ezzel a török kormány tulajdonképpen szimbolikusan is elismerte a KR autonóm státuszát. Barzáni 2010. június 2. és 7. között történelmi látogatást tett Ankarában. Ez volt a török és az iraki kurd vezetők közti első személyes találkozó Ankarában. Mind Erdoğan, mind pedig Abdullah Gül államfőknek kijáró tisztelettel fogadta Barzánit. (Ahmed 2012, p. 99)

5.3. Összefoglalás

A török belpolitikai csatározások fényében azt mondhatjuk, hogy 2005 és 2008 között kétféle irányvonal csapott össze abban a kérdésben, hogy Törökország milyen politikai kapcsolatban álljon a KR-val. Ez a belső versengés jelentősen meghatározta, hogy ebben a korszakban Ankara Erbil viszonylatában meglehetősen ellentmondásos (inkoherens) politikát folytatott. (Pusane 2020, p. 401) A kérdés 2008-ban jutott nyugvópontra, amikor egyrészt az AKP-nek sikerült érvényre juttatnia politikai dominanciáját. Másrészt a török külpolitikai diskurzus befolyásolásában kulcsszerephez jutottak az ún. közösségi diplomácia résztvevői (közvélemény, média, *think tanks*, NGO-k, üzletemberek), és megszüntették a külpolitikai döntéshozatalban a hagyományos politikai diplomácia résztvevőinek monopolhelyzetét, és ezáltal az államok közti kapcsolatoknak új dimenziót adtak.

A '90-es évek ad hoc jellegű török-iraki kurd kapcsolatait 2008-tól az iraki kurdokkal kapcsolatos strukturált megközelítés váltotta fel Ankarában. Míg a '90-es években a két fél közti kapcsolatok alacsony szintjét az is meghatározta, hogy az elhúzódó iraki kurd polgárháború nem tette egyértelművé, melyik iraki kurd szereplő kerül domináns pozícióba Észak-Irakban, addig 2003-at követően a kurdok dominanciája az iraki politikai szintéren egyértelmű volt; a török külpolitika – belső és külső gátaknak köszönhetően – mégis csak késéssel vette tudomásul ezt a tényt.

2008-at követően a török külpolitika Irak vonatkozásában eljutott a „megkülönböztetés politikájáig”: Bagdad és Erbil, illetve a PKK és Erbil „különválasztása” kétségtelenül jelentős „pszichológiai gát” áttörését jelentette. (Ertem 2011, p. 64) Innentől kezdve a török külpolitikai gondolkodás Irak kapcsán három politikáról beszél, elkülönítve Ira-

¹¹¹ Az Egyesült Államok meglehetősen későn, csak 2010. május 21-én, Törökországot követően nyitották meg konzulátusukat Erbilben. Korábban nem kívántak a török és arab szövetségeseik körében bonyodalmakat kelteni, ezért halogatták a lépést. (Ahmed 2012, pp. 97–98)

kon belül a síitákkal (központi kormány), a szunnita arabokkal (Északnyugat-Irak) és a kurdokkal (Északkelet-Irak) kapcsolatos politikákat.¹¹²

Ami a KR és Törökország között a 2000-es évek végén történt, az a „biztonságiatlanság” tankönyvi példájának minősül. (Černý 2018, p. 222) Özcan (2010, p. 129) szerint „Ankara véget vetett a biztonsági kérdések kiemelt szerepének a [z iraki–török] bilaterális kapcsolatokban.” Meglátásom szerint azonban a biztonsági kérdések (stabilitás, PKK elleni fellépés) továbbra is elsőrangúak Ankara Bagdadhhoz, illetve Erbilhez fűződő viszonyában. A változás a biztonság tárgyát illetően történt: innentől kezdve a KR kikerült a valós biztonsági kockázatokkal bíró tényezők közül. A kapcsolatok biztonságatlansága tehát nem jelenti azt, hogy a kapcsolatokból teljesen kikerült a biztonság mint az együttműködés egyik területe. (Pusane 2020, p. 408)

Ofra Bengio (2014, p. 273) szerint a török vezetés a régi bölcsességet követte: „ha nem győzheted le az ellenfeledet, csatlakozz hozzá”. Törökország 2008-ban és 2009-ben megmutatta, hogy van olyan kurd entitás, mellyel diplomáciai kapcsolatot alakít ki, ezt pedig a komoly gazdasági és politikai elkötelezettség tovább erősíti. Azzal, hogy az iraki kurdokat előtérbe helyezte, Ankara egyúttal a PKK-t a kurdokkal folytatott diskurzuson kívülre száműzte. A kurdokkal kapcsolatos eddig évtizedek óta a török külpolitikára jellemző „egydimenziós látásmód” tehát megváltozott. (Ertem 2015, p. 319)

A török külpolitika iraki kurdokkal kapcsolatos paradigmaváltása kapcsán neorealista és neoliberális elemzési keretben elhelyezhető okokat is figyelembe kell venni. Az előbbiek közé tartoznak azok a török belpolitikai változások, amelyek lehetővé tették a vezetés számára, hogy eltávolodjon a korábbi katonai befolyású paradigmától, így biztosítva a békés együttműködés lehetőségét, illetve a nagyobb – gazdasági szempontokat is figyelembe vevő – külpolitikai mozgásteret. A törökországi nem állami szereplők viszont ugyancsak hozzájárultak a 2007 után bekövetkező változásokhoz: kereskedők és üzletemberek (a közösségi diplomácia aktív alakítói) voltak azok a résztvevők, amelyek a Törökország és iraki Kurdistan közötti mindennapos kapcsolatokat elmélyítették,¹¹³ így az állam alatti szint államra gyakorolt konszolidációs hatása (az ún. „kereskedőállam” jelenségének kialakulása) is fontos szempont az átalakulás során; ezt a jelenséget pedig leginkább a nemzetközi kapcsolatok neoliberális megközelítésével lehetséges leírni. Neorealista szemszögből pedig a PKK jelentette veszély elleni együttműködés folyamatos kényszerét, az energiapolitikai és kereskedelmi érdekeket, illetve a regioná-

¹¹² Az Iszlám Állam 2014-es iraki előretörése kapcsán ez az iraki „játszma” pedig négy szereplőssé vált a török vezetés számára. (Balci–Gürler–Baykal 2016, p. 64)

¹¹³ Az „etnikai tőke” tehát különösen fontos volt ebben a szektáriánus és etnikai konfliktusokkal tarkított térségben; ez a határokon átívelő a nyelvi és kulturális közösség az emberek közti gazdasági kapcsolatok kialakulásához szükséges bizalom megszerzésének egyik természetes módját képviseli.

lis pozíciószerezés céljait (Irán ellen Irakban, illetve a későbbi években Bagdad ellenséges magatartásával szemben, valamint a kurd kérdésben Törökországban és Szíriában a KKK segítségével) említhetjük. Valójában tehát „idealista és realista indokok tökéletes kombinációja játszott közre” úgy, hogy a külpolitikai váltás ára és haszna is egyensúlyban maradt. (Ertem 2015, p. 295) És bár Törökország kétségtelenül késve kezdte meg formális kapcsolatait kialakítani a szomszédos Erbíllel, 2008-tól a lemaradást hatalmas lépetekkel sikerült behoznia.

Alaptézisem szerint az Ankara és Erbil közti kapcsolatok elemzésében elméleti pluralizmusra van szükség. Ha például csak a hatalmi kapacitásokat vennénk figyelembe, úgy 2005-öt követően az iraki kurdok méretüknél és nemzetközi helyzetüknél (kiterjedt diplomácia és legitimáció, autonóm helyzet) fogva az összes kurd szereplő közül a legnagyobb veszélyforrást jelentenék Ankara számára. (Wuthrich 2018, p. 87) 2008-tól kezdve azonban a török vezetés ennek a neorealista feltevésnek ellentmondva aktív és együttműködő politikai kapcsolatokat kezdett az iraki kurd vezetéssel. Mark Haas (2005, p. 1) szerint a vezetők ideológiai percepciója magukról és másokról fontos tényező abban, hogy meghatározzák, ki számít barátnak és ki ellenségnek. Ekképpen az egyazon elvek szerint („episztemikus közösségben”) „működő” vezetők és kormányzatok könnyebben „rátalálnak egymásra” a nemzetközi térben. (Milner 1992, p. 478) A kultúra (nyelv, vallás, szokások), a gazdasági és politikai rendszer meghatározza az egyes szereplők identitását, amely kihat arra, hogy az adott szereplő miként köt partneri kapcsolatokat a nemzetközi térben. (Bozdaglioglu 2003, p. 29) E megfontolás tehát fontos magyarázó szerepet tulajdonít az adott kurd szereplő ideológiai álláspontjának és az abból következő viselkedésnek annak magyarázata során, hogy miért különbözik a Közel-Kelet különféle kurd identitású szereplőivel kapcsolatos török külpolitika?

A fentiek alapján a disszertáció első hipotézisét, miszerint Ankara és Erbil kapcsolata a konfliktusosból együttműködővé vált és az együttműködés tartósan fennmaradt (elméletlyült), igazoltnak tekintem. Ugyancsak igazoltnak tekintem, hogy ennek az állításnak a megvalósulását három tényező segítette. Egyrészt a nemzetközi rendszer, illetve a szereplők által (is) alkotott regionális struktúra. Másrészt az ankarai és erbíli vezetés közötti ideológiai és értékrendi közösség alakult ki, valamint az országok közötti gazdasági és társadalmi kapcsolatok megélénkültek. Harmadrészt a felek egymás tekintetében az elutasító diskurzust felcserélték egy pragmatikus, befogadó diskurzussal (elméleti szint), illetve a szereplők új magatartásukat a megváltozott percepciók alapján alakították ki (gyakorlati szint).

6. A KAPCSOLATOK ELMÉLYÜLÉSE (2010–2014)

Ebben a fejezetben Ankara és Erbil kapcsolatának „aranykorszakának” tekintett időszak vizsgálata kerül előtérbe.

6.1. Szereplők

6.1.1. Ankara

Ankara új Közel-Kelet politikája az évtizedek óta meghatározó törökországi kurd kérdéssel összefüggésben új irányvonal lefektetését tűzte ki célul. A katonaság politikai szerepének visszaszorítása révén lehetőség nyílt a kurd kérdés biztonsági dimenziójának háttérbe szorítására. 2009. január 1-jén maga Erdoğan nyitotta meg kurd nyelven a kurd nyelvű TRT-6 televíziós csatorna műsorát. (Phillips 2009, p. 9) A kurd békefolyamat (vagy ahogy a török kormányzati körökben a későbbiekben emlegették: „demokratikus nyitás”) hivatalosan 2009. augusztusi megindulása ennek az új megközelítésnek a győzelmét hirdette Törökországban. İlker Başbuğ vezérkari főnök is elismerte, hogy a török állampolgároknak lehet másodlagos identitása is a török mellett. (Barkey 2015, p. 5) A törökországi kurdok számára lehetővé tették a kurd nyelv használatát a magániskolákban, a választási kampány során és a médiában.

A kurd nyitást egy „sajnálatos” esemény állította meg. 2009. október 19-én 34 PKK-harcost, akik amnesztiát kaptak a török kormánytól és önként vállalták a hazatérést Irakból, a török határnál a kurdok hősként fogadtak, országszerte pedig ünnepeket szerveztek. (Bengio 2011, p. 623) Az eseményeket a török közvélemény felháborodása kísérte. Így a törökországi kurd békefolyamat 2009 végére szétesett, a DTP (*Demokratik Toplum Partisi*, Demokratikus Közösség Pártja) nevű törökországi kurd pártot 2009. december 11-én betiltották, és ehhez kapcsolódóan több mint száz politikust tartóztattak le. A kérdés „beragadt”, mert a török vezetés úgy vélte, a kormány a többségi társadalom támogatásának elvesztését kockáztatta a törökországi kurdoknak tett előnyökkel.

Nem hoztak sikert a török kormány képviselői és a PKK vezetése között Oslóban zajló titkos tárgyalások (2009–2011) sem. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 90) 2011-ben a parlamenti választások előtt Erdoğan kemény szavakat használt a kurdokkal szemben a nacionalista szavazók meggyőzésére. A nacionalista választók körében tett kijelentése

szerint: „Nincsen olyan, hogy kurd probléma, hanem a kurd embereknek vannak problémái.” (Bengio 2011, p. 623) Mindezzel együtt viszont Erdoğan a kurd területeken lényegesen konstruktívabb hangon nyilatkozott. 2012 legvégén Erdoğan bejelentette, hogy a török Nemzeti Hírszerzési Hivatal (MİT) megkezdte a tárgyalásokat az 1999 óta börtönben fogva tartott Abdullah Öcalannal. Az egyeztetések, amelyek általános politikai és társadalmi támogatást élveztek Törökországban, 2013 márciusában oda vezettek, hogy a kormány új hozzáállására reagálva Öcalan fegyverszünetet jelentett be, amelyet 2015 közepéig a felek jelentősebb konfliktus nélkül be is tartottak. Bár Öcalan nyomására a PKK fegyverei elhallgattak Törökországban, a PKK-milíciák csupán az észak-szíriai és észak-iraki bázisaikra vonultak vissza, így azok teljes leszerelése továbbra sem történhetett meg. (Tol 2014, p. 3)

2011 júniusában az AKP a parlamenti választásokon 49,8%-ot szerzett, ezzel történetének legjobb választási eredményét könyvelhette el. (Stein 2014, p. 35) Ez sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy az AKP elérje a kétharmados törvényhozói többséget és ennek birtokában önmagában képes legyen új alkotmányt írni, vagy alkotmányt módosítani (a jelenleg is érvényben lévő török alkotmány a katonai diktatúra időszakából, 1982-ből származik). Mindezt az indokolta, hogy Erdoğan harmadik miniszterelnöki ciklusát követően nem indulhatott a negyedik ciklus betöltéséért. Ehelyett Erdoğan 2014 augusztusában a köztársasági elnöki pozícióért indult, melyet választói felhatalmazással meg is szerzett (a miniszterelnöki székben pedig Ahmet Davutoğlu [2014–2016] váltotta), a cél pedig az lett, hogy a köztársasági elnöki tisztség jogkörét Erdoğan érdekében minél inkább kiterjesszék.

A hatalom egy kézben való összpontosításának igénye – a török hadseregnek a politikai életből való eltávolításával – más területen is megfigyelhető volt. A török iszlamistákon belül hatalmi harc kezdődött, s ez az AKP Erdoğanhoz hű része (politikai szárny) és a Fethullah Gülen-féle Hizmet-mozgalom (civil szárny) összeütközésében nyilvánult meg. A két irányvonal közti első jelentős nézeteltérés 2012. február 7-én történt, amikor Hakan Fidant, a török titkosszolgálat vezetőjét, Erdoğan bizalmasát bírói úton megpróbálták félreállítani. Erre válaszul a török kormány a Hizmetet az állammal „párhuzamos struktúra” kiépítésével vádolta meg. (Kumral 2016, p. 234) A két szervezet közti, politikai hatalomért vívott harc 2012-től kezdve több téren is megnyilvánult: korrupciós botrányok, perek, sajtóorgánumok bezáratása, letartóztatások. (Egeresi 2014)

Az AKP politikai dominanciája, a korrupció növekedése és a török politikai vezetésben jelentkező autoriter tendenciák elégedetlenséghez vezettek a török társadalmon belül. Ennek legjellemzőbb eseménye a 2013 májusától kezdődő isztambuli Gezi parki

tüntetések voltak. Az elégedetlenség más nagyvárosokra is kiterjedt; mindezek pedig már a törökországi demokratizációs törekvések lezárulását jelzik. (Egeresi 2013)

6.1.2. Bagdad

Az amerikai hadsereg Irakból történő kivonását 2008. november 16-án a Bagdad és Washington között született egyezményben szabályozták: eszerint 2009 júniusáig az iraki városokból vonták ki az amerikai csapatokat, 2010 augusztusáig pedig a harci cselekményben résztvevő katonák hagyták el az országot, így ezen túl már csak 50 000, őrző-védő feladatot ellátó amerikai katona maradt Irakban. (Coşgun 2011, p. 267) Hivatalosan 2011. december 31-ig, a gyakorlatban azonban már december 18-ig mindenhol kivonták az amerikai csapatokat. (Wagner 2013, p. 11) Az amerikai hadsereg távozása jelentősen hozzájárult az iraki biztonsági helyzet romlásához, illetve lehetővé tette, hogy az autoriter tendenciák megerősödjenek az iraki központi kormányzaton belül.

Miután a 2010-es iraki parlamenti választások eredményei csak hosszú alkufolyamat eredményeképpen tették lehetővé, hogy újra kormányt alakítson, Málíki igyekezett személyes befolyását megerősíteni a kormányzati szervek fölött, illetve leszámolni ellenlábasaival. 2013-ra sikerült felépítenie egy hozzá hű rendőrséget, katonaságot és titkosszolgálatot (ezeket szektariánus elv szerint síitákkal töltötték fel), amelyek segítségével megkezdte a politikai tisztogatást. (Ahmed 2013, p. 112). Málíki mint miniszterelnök egy személyben egyesítette a belügyminiszter és a védelmi miniszter pozícióját, és ő volt a Nemzetbiztonsági Tanács feje is (ezek mellett bizonyos pozíciókat szándékosan betöltetlenül hagyott). (Ahmed 2013, p. 130) A szektariánus alapon mellőzött szunnita arabok elégedetlensége 2013 áprilisában Havidzsa városában kulminálódott, mellyel szemben az iraki központi kormány erőszakot vetett be. (Stansfield 2017, p. 367)

Irak instabilitását tovább növelte, hogy az ország egyes részei külső „tájékoztató pontokat” kerestek. Az iraki szunnita arabok külső támogatókért az Öböl-országok, illetve Törökország felé, az iraki kurdok Törökország, illetve az Egyesült Államok felé, míg az iraki síita arabok Irán felé orientálódtak. (Ismael–Ismael 2015, p. 228) Mindez destruktív hatással bírt az iraki nemzet- és demokráciaépítési projektekre nézve. Törökország a KR irányába mutatott hathatós támogatásával a gyakorlatban aktívan hozzájárult Irak politikai fragmentálódásához. (Tüysüzoğlu 2015, p. 106)

A szomszédos szíriai területeken romló biztonsági helyzet az elemzett korszak végére szintén kihívást jelentő változásokat indukált. Az iraki szunnita arabok körében 2013 és 2014 folyamán egyre inkább teret nyertek azok a radikális csoportok, melyek 2014

közepétől kezdve az Iszlám Állam égisze alatt egyesültek, és katonailag jelentősen visszaszorították az iraki központi kormány hatalmát az ország északnyugati területeiről.

6.1.3. Erbil

6.1.3.1. Politikai fejlemények

A hagyományos iraki kurd pártok pozíciójában 2009-ben lényeges változás történt. Ekkor Gorrán („változás”) néven új, a „hagyományos” alapokat megtagadó párt alapult, amely a 2009-es és 2013-as parlamenti választásokon jelentős mértékben csökkentette a PUK politikai befolyását.¹¹⁴ A Gorrán alapítója és elnöke a PUK korábbi második embere, Nevsirván Musztafa volt. A Gorrán igyekezett a „hagyományos” kurd pártok korrupciós ügyeit tematizálni (Ahmed 2013, p. 108), és a KDP és a PUK túlhatalma ellen lépett fel.¹¹⁵ Kritizálta a KR területén kialakuló „szultanisztikus” rendszert is, mely a Barzáni-család és a családfő, Maszúd Barzáni elnöki hatalmának abszolutisztikus gyakorlatára utalt.¹¹⁶ (Hassan 2015) A Gorrán már 2009 júliusában 25 mandátumot szerzett a KR 111 fős parlamentjében.¹¹⁷ (Ahmed 2012, p. 20)

2009. október 30-án a Gorrán visszavonult az iraki parlamenti választáson közös (a KDP-t és a PUK-t tömörítő) kurdisztáni listáról, így a KR érdekérvényesítő ereje jelentősen csökkent a központi kormánnyal szemben. Ezzel a Gorrán azt jelezte, hogy külön úton kívánt tárgyalni Bagdaddal. Ennek következtében az iraki kurdok korábbi politikai egysége megbomlott, így 2010-re az iraki kurdok Irakon belüli politikai lehetőségeinek relatív szűkülését tapasztalhatjuk 2005-höz képest. (Csiki 2011, p. 21)

Talabáni (PUK) és Nevsirván Musztafa (Gorrán) 2012 szeptemberében pártjaik együttműködéséről állapodott meg. A közeledést az indokolta, hogy a két párt tartott Barzániék megnövekedett hatalmától, és alkotmánymódosítást kezdeményezett a KR-ban a parlament szerepének megerősítéséről. Ennek a Gorrán-PUK együttállásnak a

¹¹⁴ A PUK népszerűségének visszaeséséhez az is hozzájárulhatott, hogy az alapító és pártvezető Talabáni 2007-től kezdve már külföldi műtéteken, gyógykezeléseken vett részt. (Ahmed 2013, p. 106) 2012. december 18-án pedig Talabáni sztrókot kapott, amely tovább csökkentette politikai jelenlétét.

¹¹⁵ Egyes értelmezések szerint a Gorrán párt 2009-es létrejöttével az iraki kurdoknak is megvolt a maguk „tavasza” – az arab tavasz mintájára. Egyébként az arab tavasz eseményeivel egyidőben 2011. február 17-én Szulejmánija városában erőszakos tüntetések kezdődtek, amelyek egészen április 19-ig folytatódtak. (Gunter 2013, p. 20) Erbilben a hasonló eseményeket megelőzendő, a kormányzat megtiltotta a gyülekezést, az egyetemeket bezárta, a diákokat pedig hazaküldte. (Gunter 2013, p. 21)

¹¹⁶ Barzáni célja egy erős elnöki rendszer kiépítése lett volna a KR területén. Az ezzel szembeni ellenállás azonban már 2009-ben megakadályozta azt, hogy az iraki kurd vezetés az autonóm régió számára önálló alkotmányt fogadjon el. (Pénzváltó 2016, p. 2)

¹¹⁷ Szavazóbázisát főképpen a fennálló rendszerrel elégedetlen fiatalok teszik ki. Az ebben rejlő potenciál jelentős: a KR lakosságának 60%-a 25 év alatti. (Nader et al. 2016, p. 24) A Gorrán érdekérvényesítő képességét és a hagyományos struktúrákba való társadalmi beágyazottságát azonban jelentősen akadályozta az, hogy nincsen saját hadserege, stabil és kiterjedt jövedelmi bázisa és nemzetközi támogatottsága. (Nader et al. 2016, p. 26)

következtében a KR belpolitikai porondján a KDP „egyedül” maradt, a PUK és a KDP közti „hagyományos” szövetség bomlásnak indult. Mindez még inkább megerősíthette a KDP vezetésében azt az igényt, hogy Törökországra mint külső patrónusra támaszkodjanak. (Ahmed 2013, pp. 102–104)

6.1.3.2. Gazdasági helyzet – A KR mint járadékos állam

Bár a tárgyalt korszakban a KR gazdasági mutatói kiemelkedő teljesítményről adtak tanúbizonyságot, érdemes megvizsgálni azt az alapot is, amelyre ez a teljesítmény épült. A KDP emellett sikeresen profitált a tartomány 2003 utáni gazdasági felemelkedéséből, amelyhez a Törökországgal megélénkülő gazdasági kapcsolatok is hozzájárultak. (Hama–Connelly 2017, p. 10)

Az említett körülmények között a nemzetközi pénzáramlások bebetonozták az iraki kurd elit hatalmát. Politikai és gazdasági szerepvállalásuk összefonódott, érdekeltségeiket pedig a korrupt rendszer szolgálja ki. A szakirodalom az ilyen államokat foglyul ejtett államnak (*garrison state*) nevezi. Ebben a társadalmi rend hegemon jellegű, vagyis egy szűk elit az államhatalmi intézmények, a rendfenntartás és a gazdasági fejlődés birtokosa. (Freij 2007, p. 120) 2013-ban a KR éves GDP-je 20 milliárd dollárt tett ki, mellyel olyan független államok GDP-jét közelítette, mint Albánia, Kambodzsa vagy Észak-Korea. (Černý 2018, p. 239)

Önmagában, gazdasági szempontból nézve az iraki kurd autonóm tartomány egy tipikus közel-keleti járadékgazdaság (*rentier state* vagy *resource economy*), vagyis költségvetésének nagy részét az energiahordozók eladásából (és nem adókból) nyeri, és e bevételek birtoklása, illetve lefölözése az uralkodó osztály hatalmának egyik legfontosabb bázisa. (Irak egész területére nézve a kőolajiparból származó exportbevételek a külfölddel folytatott teljes kereskedelemnek a 98%-át teszi ki.) A KRK vezetése a kiterjedt állami (pontosabban a párthoz kötődő) struktúrák révén alkalmazott munkaerő támogatásával (állami szubvenciók révén) szerzi meg a lakosság támogatását (így alakítva ki egyfajta patrónus-kliens viszonyt). Ebben a rendszerben az államhoz (pontosabban a párthoz) való kapcsolódás mértéke és nem az egyéni képességek a kiválasztás és a társadalmi felemelkedés alapjai, így a nepotizmus és a korrupció a rendszer lényeges elemeivé válnak. A kiosztott jövedelmeket a rendszer jellegéből adódóan (pazarlóan) felélik, nem pedig hatékonyan visszaforgatják a gazdaságba. Minthogy az állam sikere és bevételeinek döntő hányada a gazdaság egyetlen szektorának teljesítményéből fakad, így a gazdaság más területein a fejlesztések elmaradtak, vagyis alternatív struktúrák, gazdasági diverzifikáció megvalósítására nem nyílt lehetőség. Ez ahhoz vezetett, hogy a

KR importkitettsége óriási: a jelentések szerint a Régió fogyasztásának 75%-a, az élelmiszerek 90%-át külföldről viszik be. (Badawi 2017)

2006 augusztusától 2014 márciusáig több mint 38 milliárd dollár nemzetközi befektetés érkezett a KR területére, kiemelten pedig az olaj- és az építőiparba. Fontos azonban megjegyezni, hogy a befektetések nem különösebben érintették a helyi mezőgazdaságot és a feldolgozóipart. (Hassan 2015, p. 5)

A járadékgazdasági lét már az 1991-es *de facto* autonómiától kezdve meghatározó eleme volt az iraki kurdok életének. A '90-es években még javarészt humanitárius segítség formájában, a kurd területeken kívülről érkező javak hozzájárultak ahhoz, hogy az iraki kurdok ne a produktív termelési folyamatokba fektessenek, hanem a jövedelmet valamilyen „adottság” lecsapolása (olaj) révén szerezzék. (Natali 2010; Černý 2018, p. 250) Ugyanez a folyamat a kőolajjövedelmek 2000-es évekbeli felfutásával is folytatódott. Ennek következménye, hogy a 2010-es évekre a szénhidrogénekből származó jövedelmek a Régió költségvetésének 94%-áért voltak felelősek. (Hassan 2015, p. 5) Ennek révén megszilárdultak azok a disztributív hálózatok, amelyek (párt)politikai és törzsi alapon osztják el a kinyert társadalmi javakat. Egy ilyen rendszerben az emberek politikai aktivitása ezekhez a hálózatokhoz kötődik, tőle függenek, ezért az abban elfoglalt helyük meglehetősen állandó és a lojalitáson alapszik. Mindezek a tényezők hátráltatják egy a demokratikus kultúra kialakulását, és korszakunkban vagyoni és ideológiai szempontból is a politikusok és hivatalnokok („a nép képviselői”) és az egyszerű emberek közti szakadék kiszélesedett, a kurd nemzeti „egység” belsőleg is megbomlott. (Ku-ruuzum 2018, p. 196)

6.2. Fejlemények és kihívások

6.2.1. A török külpolitika és az arab tavasz – reakciók

A török külpolitikai magatartás Közel-Kelettel kapcsolatos megváltozását az arab tavasz eseménysorozata következtében kialakuló új „rend” jelentősen meghatározta. Törökország – magabiztosnak érezvén magát – a 2010 végén, 2011 elején szerte az arab világban zajló politikai változások élére állt. Ankara valójában országonként eltérő politikát folytatott az arab tavasz eseményeire reagálva. A gyors változások közepette nehéz volt az egész eseménysorozattal kapcsolatban koherens külpolitikát megvalósítani, és ez Törökországnak sem sikerült. Az alapvető dilemmát ugyanis az jelentette, hogy a demokratikus átalakulás – bár normatív szempontból megegyezett a nyugati hatalmak és

Törökország érdekeivel – a folyamatával együtt járó instabilitás nem kedvezett a gazdasági érdekeknek és a politikai elvárásoknak.

2011 végére Törökország Irakban és Szíriában a fennálló politikai vezetéssel szemben és a belső ellenzék támogatása mellett köteleződött el.¹¹⁸ Davutoğlu úgy érvelt, hogy az Egyesült Államok visszavonulásával és az arab autoriter vezetők bukásával az amerikai–izraeli Camp David-i rend véget ért a Közel-Keleten. A török külügyminiszter 2012-ben új Közel-Kelet létrejöttéről írt. A politikus szerint a 20. századi tendenciák lezárultak, a Közel-Kelet száz év elteltével „visszatért” a muszlimok közötti integrációhoz, amelyben a gyarmatosítás és a hidegháború időszaka törést jelentett. Ankara az új helyzetben lehetőséget látott regionális befolyásának kiterjesztésére (Stein 2014, p. 90), amely egyesek szerint éppen részben a száz évvel ezelőtti közös „muszlim” struktúra, az Oszmán Birodalom felélesztését tűzte ki célul. A „zéró probléma a szomszédokkal” elvet így Törökország felcserélte a regionális protektor szerepére, amely elméletben előtérbe helyezte a *hard power* elemeket (Dudlák 2020a, p. 236), a fegyveres és logisztikai segítséget a partnerek részére, a határon átnyúló támogató műveleteket.

Történelmi távlatokat tekintve Törökország geopolitikai percepciójában fontos változásoknak lehetünk tanúi a defenzív felfogású kemalista koncepcióval kezdve (mely az országra, mint a Nyugat „szélére” tekintett) az özali külpolitika nyitottságán át (mely az ország hídszerepét, közvetítő jellegét hangsúlyozta) a davutoğlui külpolitikai aktivizmusig (melynek önbizalommal teli legfőbb üzenete az volt, hogy Törökországot nem csupán passzív hídként, hanem önálló szereppel bíró központi országgént határozta meg). Ez utóbbi nézet már magában foglalja azt az igényt, hogy Törökország önmagában is képes értéket adni a világnak (modell szerep), illetve érdekeit a környező területeken érvényesíteni (középhatalmi szerep, regionális hatalmi szerep). (Dudlák 2020a, p. 236)

Egy 2012-ben végzett felmérés szerint az iraki kurdok több mint fele (55,5%) negatívan viszonyult Ankara közel-keleti külpolitikájához. Ebben a válaszban persze közrejátszott az is, hogy az iraki kurdok elégedetlenek voltak azzal, ahogyan Ankara a törökországi kurdok helyzetét kezelte. (Özcan et al. 2015, p. 205) Ugyanennek a felmérésnek érdekes az a megállapítása, hogy a turkománok körében a török külpolitika elutasítottságának aránya meglehetősen magas, mintegy 41%-os. Ez valószínűleg a turkománok szektariánus megosztottságára vezethető vissza, miszerint a síita turkománok kevésbé kötődnek Ankara politikájához. Mindemellett a turkománok között Ankara Irakpolitikáját illetően általánosságban is lehetett egyfajta csalódottságérzet. Érdekesség, hogy az arabok körében – szektariánus hovatartozástól függetlenül – Törökország arab

¹¹⁸ Ez a fejezet részben egy korábbi tanulmányom (Dudlák 2020a) módosított szövegén alapszik.

tavasszal kapcsolatos külpolitikai lépéseit az iraki válaszadók 45,2%-a értékelte pozitívnak (míg közel egyharmaduk „nem tudta”, vagy „nem válaszol”). (Özcan et al. 2015, pp. 205–206) Ez a felmérés az elitek szintjén is végzett megfigyeléseket, így elmondható, hogy a síita arab vezetőrétegben Ankarának a túlzott szunnita-párti politikáját rótták fel. Az eredmények alapján az iraki kurdok vezetői – a közvéleménnyel összhangban – támogatták Törökország nyitását a KR felé, ugyanakkor nem nézték jó szemmel a PKK-elleni beavatkozásokat. (Özcan et al. 2015, p. 206) Az iraki síita arabok körében az a meggyőződés él Törökországról, hogy az északi szomszéd az arab tavasz kezdetéig konstruktív politikát folytatott, majd azt követően ez negatív irányt vett. (Özcan et al. 2015, p. 207)

6.2.2. A 2010-es iraki parlamenti választások

Ankarának az előző fejezetben ismertetett általános iraki nyitását hamar beárnyékolta az a politikája, hogy a 2010-es iraki parlamenti választásokat megelőzően egyértelmű támogatásáról biztosította az Irakijja-szövetséget (e tekintetben Katarral, az Egyesült Arab Emírségekkel és Szaúd-Arábiával működött együtt) a 2010 márciusi parlamenti választásokon. Dzsálál Talabáni is bírálta Ankarát azért, mert az az Allávi-féle csoportosulást támogatta. Ezzel Ankara politikai öngólt lőtt, belesüllyedt Irak megosztottságába, és egyre távolabb került az iraki síita arab szereplőktől. (Szíriában 2011 folyamán ugyanez a folyamat játszódott le.) (Dudlák 2020a) Ennek a dinamikának az eredményeképp Törökország korábban hirdetett „többoldalú” politikája hitelét veszítette. Ráadásul a török vezetés úgy kritizálta a szektáriánus és etnikai ellentétek kiéleződését Irakban, hogy a gyakorlatban Törökország a „pártos” részvételével maga is elősegítette ezeket a konfliktusokat.

A 2010 márciusi parlamenti választások – az arab világban gyakorlatilag egyedülként – demokratikus keretek között zajlottak. Az eredmény rendkívül szoros lett: a 351 mandátumból Ijád Allávi koalíciója 91-et, Málíki szövetsége pedig 89 mandátumot szerzett. (Wagner 2013, p. 6) A rendkívül szoros eredményt követően Allávi és Málíki koalícióépítési kísérletekbe kezdtek, amelyek majdnem egy évig elhúzták a kormányalakítást. A folyamatot előmozdítandó, az érintett felek között közös iráni-iraki kurd közvetítési kísérlet történt. Teheránt az motiválta, hogy Irakban nem kívánta a szunnita blokkot hatalomra juttatni, ehhez pedig érdekszövetségre talált az iraki kurdokban. Mindeközben Ankara a szunnita arabokat (Irakijja-lista) próbálta „helyzetbe hozni”. Iránnak – az amerikai jelenlét miatt – ekkor még relatíve kevés mozgástere volt. (Ahmed 2012, p. 63)

Végül 2010 novemberében az erbili egyezmény keretében a kormányalakításban a mérleg nyelveként működő iraki kurdok a síiták mellett tették le voksukat, míg az egyébként több mandátumot szerző Irakijja-koalíciót (Allávi) javarészt mellőzték.¹¹⁹ (Wagner 2013, p. 6) Az Egyesült Államok is támogatásáról biztosította Málikit, mivel a kivonulás előtti utolsó évben már nem kívánt új bagdadi kormányzat felépítésével további konfliktusokat.

Máliki kormányalapítása keresztülhúzta a török számításokat Irakban. Hogy bagdadi kapcsolatait felélessze, Ankara diplomáciai aktivitásba kezdett, maga Erdoğan elnök látogatott Irakba. Ez azt a célt szolgálta, hogy az új iraki kormánnyal jó kapcsolatokat alakítsanak ki. Ez a török vezetés számára kulcsfontosságú volt, tekintve, hogy korábban a választásokon a végül vesztes Irakijja koalíciót támogatták Máliki ellenében. (Kaválek 2015, p. 26) Törökország igyekezett magát a szektarianizmus elleni szereplőként beállítani, és pozícióját megerősíteni a 2011 végére esedékes amerikai csapatkivonás befejezését megelőzően. Erdoğan elnök 2011. március 28-ai látogatása szimbolikus jelentőséggel bírt a török-iraki és a török-iraki kurd kapcsolatok szempontjából. A török miniszterelnök a külföldi vezetők közül elsőként tarott beszédet az iraki parlamentben. Nedzsefben Erdoğan mint vezető pozícióban lévő szunnita muszlim, a világon elsőként imádkozott Ali imám sírjánál. (Fuller 2014, p. 297) Ugyanekkor Erdoğan Erbílbe is ellátogatott – ez volt az első alkalom, hogy török miniszterelnök iraki Kurdisztánban járt. (Barkey 2011, p. 663)

6.2.3. Az Ankara-Bagdad kapcsolatok

Ankara Bagdad felé irányuló bizalomépítő politikájának vége a 2010-es iraki választások következtében kialakuló politikai helyzethez köthető. Ezt követően ugyanis számos vonatkozásban érdekellentét alakult ki a korábbi partnerek között. Ezek nem csupán az iraki szektarianizmus újra fellángolásában öltöttek testet, hanem a szíriai válságban elfoglalt ellentétes török és iraki pozícióban is, minthogy Ankara az Aszad-kormány ellen felkelők egyik legfőbb támogatójává lépett elő.¹²⁰ A Máliki-kormány a 2011 tava-

¹¹⁹ Az iraki kurdok végül azért is a Máliki-féle síita vezetés mellé álltak, mert ők is az új iraki berendezkedés (*muházasza* elve: vallási, szektáriánus és etnikai kvóták szerint leosztott pozíciók az államigazgatásban) kedvezményezettjei voltak, vagyis lépésükkel csupán a fennálló rendet próbálták védelmezni. (Černý 2018, p. 251) Másrészt pedig az iraki kurdok negatív tapasztalata a szunnita arabokkal kapcsolatban Szaddám Husszein több évtizedes elnyomó rendszerének emlékeztében gyökerezett. Egy szunnita többségű bagdadi kormányra tehát Erbíl sokkal nagyobb gyanúval tekintett.

Az iraki kurdok és az arabok közti területi viták túlnyomó része valójában a (szunnita) iraki kurdok és az Észak-Irakban többséget alkotó szunnita arabok között áll fenn. A két csoport közti ellentét tehát sokkal szélesebb körű, mint a síita arabok és az iraki kurdok közti ellentét.

¹²⁰ Máliki 2011 nyarán támogatásáról biztosította a forradalmi hullámot átélő Szíriát. Irán számára az iraki kormány támogató álláspontja különösen fontos volt, mivel Irakon keresztül vezet az Irán és Szíria közti ellátási útvonal. (Larrabee–Nader 2013, p. 12)

szától kirobbant szíriai válságot szektáriánus szemüvegen keresztül szemlélte, és az ottani konfliktusba beavatkozó szunnita hatalmakat (Öböl-országok, illetve Törökország) azzal vádolta, hogy szektáriánus alapon politizálnak,¹²¹ és így a régió biztonságát fenyegetik. Málíki a szíriai és az iraki helyzet között párhuzamot vont, ezért egyre bizalmatlanabbá vált Törökországgal szemben. A síitákat és Iránt erőteljesen előtérbe helyező politikáját részben erre való reakcióként, részben pedig az amerikai kivonulás teremtette lehetőségek – kisebb kontroll az iraki kormány és a hadsereg felett – következtében indította el. A biztonsági helyzet – akárcsak a szomszédos Szíriában – Irakban is jelentősen romlott a 2011-es amerikai csapatkivonást követően, főképpen a szunnita területeken, ahol – részben válaszul a síita központi kormány elnyomó intézkedéseire – a radikális (szunnita) terrorszervezetek töltötték be a 2000-es évek közepe óta újra létrejövő hatalmi űrt – ez pedig Bagdad számára további (szunnita arabok elleni) lépések megtételéhez kínált ürügyet.

Ankara szempontjából nézve a fejleményeket, kormányalakítását követően Málíki politikája rendkívül kedvezőtlen fordulatot vett. Ez a szektáriánus, erőszakos és kirekesztő politika mind normatív szempontból, mind pedig reálpolitikailag elítélendő volt Ankara számára. A helyzet egészen hasonló volt ahhoz, amelyet a török vezetés 2011-ben a szomszédos Szíriával kapcsolatosan tapasztalt. Ott Aszad elnök politikája a szíriai „arab tavasz” tüntetései hatására radikális, erőszakos fordulatot vett, és a török vezetés „barátjából” annak ellenségévé vált.¹²² Málíki ellenséges politikája kapcsán Ankara attól is tartott, hogy a konfliktusok kiéleződése Irakon belül az elégedetlen csoportok fegyveres felkeléshez vezethet. Egy ilyen, nem kívánatos fejleménynek pedig nem csupán közvetlen biztonsági kihatása van a szomszédokra, hanem végső soron elvezethet az iraki kurd függetlenség megszületéséhez is.

Ankara érdekeivel egyértelműen ellentétes fejleményként értelmezhető, hogy Málíki a síitákat juttatta előnyhöz Irakban, s ekképpen Irán malmára hajtotta a vizet. A szunnita arabok politikai képviselőjének drasztikus csökkentésével Málíki tehát éppen azokkal szemben volt kirekesztő, akik Törökországgal a legszorosabb gazdasági (iraki kurdok, illetve általánosságban Észak-Irak lakossága), politikai, ideológiai (vallási vagy etnikai alapon) közösséget tart fenn. Málíki intézkedései tehát e tekintetben három, Ankara által

¹²¹ A Muszlim Testvériség az ellenzéki csoportosulásokon belül Törökország nyomására már kezdetektől valós társadalmi súlyánál nagyobb befolyást szerzett (Dudlák 2020a, p. 227) Ebből kifolyólag nem különösebben meglepő, hogy a szíriai ellenzék összetételéből a szunnita iszlámisták „túlhatalma” már a kezdetektől fogva tisztán látható volt a síita vezetésű iraki kormány számára.

¹²² Szíriában az egyetlen, normatív és reálpolitikai megfontolások szempontjából is járható utat pedig a szíriai vezetés mögül való kihátrálás jelentette. Ez Szíriában 2011 nyarára gyakorlatilag megtörtént, 2011 őszére pedig hivatalossá vált. (Dudlák 2020a)

támogatott csoportot is elidegenítettek a bagdadi központi kormányzat politikájától. Egyrészt az iraki kurdokat, akikhez Törökország ekkor már gazdaságilag és politikailag is kötődött, de biztonságpolitikai szálak (PKK elleni együttműködés) is jelen voltak a két fél kapcsolatában. Másrészt a turkománokat, akikhez Törökországot etnikai és kulturális kötelékek (de vallási kötelékek a síita turkománok miatt csak kevésbé) fűzik, és politikai együttműködés is összeköti a két szereplőt. Harmadrészt pedig a szunnita arabokat, akik egy része Irak 2003-as megszállása óta az iraki török politikai törekvések fontos támogatói, mellesleg pedig vallási-kulturális értelemben (szunnita iszlám) is kötődnek a törökökhöz. A bennük rejlő gazdasági potenciál azonban a bizonytalan biztonsági viszonyok miatt javarészt kihasználatlan maradt.

Alighogy az utolsó amerikai katona is elhagyta Irakot, 2012 januárjában Málíki letartóztatási parancsot adott ki Tárik al-Hásimi elnökhelyettes ellen, aki a kormányában szolgáló legmagasabb rangú szunnita vezető volt. Hásimi ellen a vád az volt, hogy állítólag „halálosztagokat” (magánhadsereget) szervezett. (Gunter 2013, p. 22) Hásimi először Barzánihoz, majd Katarba, végül pedig Törökországba menekült, ahol államfőnek kijáró tiszteletadásban részesült. (Wagner 2013, p. 12) Málíki ekkor élesen kritizálta, hogy a török kormány iraki belügyekbe avatkozik bele, és arra figyelmeztette Ankarát, hogy tartsa magát távol attól, hogy szektáriánus feszültségeket szít Irakban. (Park 2014, p. 16) 2012 áprilisában Málíki „ellenséges államnak” nevezte Törökországot. (Kaválek 2015, p. 24) 2012 júliusában azzal fenyegette meg Ankarát, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé utalja Törökországnak az iraki légtér megsértésére vonatkozó beavatkozásait. A török „bepöklések” a PKK elleni támadások során került sor; korábban azonban Bagdad ezek fölött szemet hunyt. (Park 2014, p. 17)

Az Ankara és Bagdad közti fagyos politikai kapcsolatok ellenére a gazdasági kapcsolatok folytatódtak. A török befektetőkre a központi kormánynak ugyanis szüksége volt, és nem érdekük az ő körükben bizonytalanságot kelteni egy esetleges törökellenes kampánnyal. (Kaválek 2015, p. 29) A politikai feszültségek miatt azonban az Ankara és Bagdad közötti gazdasági együttműködés alapvetően pozitív képe is veszített az erejéből.

6.2.4. A Bagdad–Erbíl kapcsolatok

A Bagdad és Erbíl közti kapcsolatok dinamikáját alapvetően négy vitatott ügy határozta meg: a területi viták, a költségvetési viták, a természeti erőforrások elosztásának (kitermelésének) vitája és a menekültek elosztása. Ezek mindegyike alkotmányos vita, a szuverenitás, az államhatalom kérdéskörei illeti (amellett, hogy kiterjedt jogi vonatko-

zásaik vannak), végső soron a hatalmi javak elosztásával függenek össze. Az ezekre a kérdésekre adott válaszok tehát jelentősen befolyásolják az iraki kurd függetlenségi törekvéseket Erbil részéről, illetve Irak integritásának megőrzését Bagdad részéről. Az iraki kurd politikusok egyébként már többször is hangot adtak annak a véleményüknek, hogy a KR addig marad Irak része, amíg Bagdad demokratikus elvek szerint politizál, és tiszteletben tartja az alkotmányt – benne a KR-t megillető jogokkal. (Ahmed 2013, p. 112)

Az Egyesült Államok anélkül nélkül hagyta el Irakot, hogy biztosította volna iraki kurd szövetségeseiket egy esetleges támadás elleni védelemről. (Ahmed 2012, p. 104) Bár Málíki megválasztása az iraki kurdok támogatásán múlt, Málíki az amerikai csapatok teljes kivonulása után az iraki kurdok ellen fordult. (Ahmed 2013, p. 113) Az iraki kurdok félelme tehát beigazolódott: Irakon belüli patrónus nélkül maradtak. (Ahmed 2012, p. 133) Málíki kormánya – további provokációk jegyében – a KR részére megállapított 17%-os költségvetési hányad helyett csak 11%-ot fizetett, és nem volt hajlandó a pesmergák finanszírozására (melyre vonatkozóan az iraki alkotmány 9. cikkelye az irányadó). (Ahmed 2013, p. 123)

Málíki, amint megerősítette ellenőrzését a központi kormány felett, offenzívába kezdett. 2012. szeptember 1-jén Kirkuk városában különleges katonai parancsnokságot alapított (*Dijla Operation Command*), amelynek célja az iraki kurdoknak a vitatott területekről való teljes kizorítása volt.¹²³ Ez a lépés részben a 2013-as tartományi választások előkészületeit is szolgálta Málíki számára, hiszen siker esetén a vitatott területeken a szunnita arabokat juttatta volna előnyhöz a kurdokkal szemben. Tuz Hurmátuban kisebb összecsapás is történt a kormányerők és a pesmergák között. (Ahmed 2013, pp. 116–117) Ez a 2008-as khanákini eset után egy újabb példája volt annak, hogy a központi kormány erőszakkal próbálja meg a vitatott területek sorsát rendezni. 2012 novemberében újabb korlátozott fegyveres összetűzésre is sor került Kirkukban a kurdok és a központi kormány biztonsági erői között. 2014-re az iraki kurdok és az iraki központi kormányzat viszonya pattanásig feszült helyzetet eredményezett, amelynek „megoldására” 2017-ig, az Iszlám Állam legyőzése utánig kellett várni.

Az iraki kurd területek védelmében az iraki kurd pártok egységbe tömörültek: Málíki harcias fellépése egyesítette őket a „külső” fenyegetéssel szemben. Az iraki kurdoknak nem volt érdeke a konfliktushelyzet eszkalálódása, mivel az egyrészt a KR virágzó gazdaságát veszélyeztette volna, másrészt pedig a központi kormánnyal szemben katonailag

¹²³ Málíki nem kívánta a 140-es cikkely értelmében (népszavazással) rendezni a vitatott területek sorsát, mert az az iraki kurdok nyereségéhez, Bagdad vereségéhez és a területileg leginkább érintett szunnita arabok potenciális lázadásához vezetett volna.

bizonyosan alulmaradtak volna. Az iraki kurd pesmerga ugyanis a teljes iraki összhaderő csupán 7%-át tette ki. (Ahmed 2012, p. 105) Ezen a realitáson alapvetően Törökország KR részére nyújtott segítsége sem változtatott volna. (Ahmed 2013, p. 123)

Az iraki krízishelyzettel párhuzamosan Barzáni 2012–2013 körül kihívásokkal nézett szembe a KR-n belül (elnöki mandátum lejáratának meghosszabbítása), így korlátozott keretek között érdekében állt a Bagdaddal való feszült viszony fenntartása, mivel így egységre szólíthatott fel az iraki kurd politikai szereplők között, és „a nép” egységes álláspontjának és érdekeinek védelmezőjeként léphetett fel a Bagdaddal folytatott vitákban. Emiatt a KR-ban az ellenzék követeléseit képes volt marginalizálni, tehát a belső politikai viszonyok fölött domináns pozíciót szerezni. Barzáni pozícióját erősítette még a török támogatás is, amely politikai és gazdasági (energiapolitika) téren is éreztette hatását.

6.2.5. Politikai kapcsolatok Ankara és Erbil között

Az állandósult iraki válsághelyzet és a központi kormány működésképtelensége (korrupció) miatt Ankara kénytelen volt iraki ambícióit átértékelni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy míg a Bagdaddal való politikai és gazdasági együttműködés számos akadályba ütközött, addig a KR-val Ankara megfelelően együtt tudott működni a politikai és gazdasági kapcsolatok kiszélesítése céljából. Míg a Törökország iránti fogadókészség Bagdad részéről alacsony volt, addig az erbíli vezetés kimondottan nyitott volt az északi szomszéd irányában.

Törökország a 2010-es iraki parlamenti választások után felismerte, hogy az iraki belpolitika meghatározó törésvonala a kurdok és a síita irakiak között húzódik, és ebben a relációban az iraki szunnita arabok csak mellékes szereplőkként mutatkoznak. Az Irakijja sikertelenségével párhuzamosan Ankara új szektorban nyitotta meg a KR-val való kapcsolatok elmélyítését: az energiaszektorban. (Stein 2014, p. 27) Ezzel a 2008-ban megindult nyitási folyamat kiteljesedett (éppen a szíriai válság kezdetével párhuzamosan).

Míg 2011-ben Erdoğan a bagdadi látogatását követően utazott Erbilbe, addig 2012-től Ankara és újdonsült iraki partnere között közvetlen diplomáciai látogatások valósultak meg. Ankara szemében Erbil immár „saját jogán” lett kiemelt partner,¹²⁴ és a török vezetés ebben a folyamatban mellőzte a bagdadi döntéshozók véleményét. 2012 májusában Barzáni „stratégiai partnerként” tett említést Törökországról. (Kaválek 2015, p.

¹²⁴ 2014 végére Törökországnak az erbíli konzulátuson 150 diplomatája volt (több mint Bagdadban), ezen túlmenően Kirkukban diplomáciai irodát is nyitottak. (Nader et al. 2016, p. 79)

28) Barzání pedig „Ankara kedvenc kurdja” lett (Park 2012, p. 116) 2012. szeptember 30-án Barzání Ankarában részt vett az AKP kongresszusán. (Ahmed 2013, p. 106) 2012 augusztusában Davutoğlu török külügyminiszter már Bagdaddal való egyeztetés nélkül látogatta meg Kirkukot. (Kaválek 2015, p. 27) A Málíki-kormányral való feszültségek mértékét jól jelzi, hogy 2012. december 4-én az iraki kormány megtagadta a török energiaügyi miniszter, Taner Yıldız gépének leszállását Erbilben. (Ertem 2015, p. 317)

Ankara és Erbil kapcsolata csúcspontjának Barzání 2013 novemberi diyarbakırı találkozója tarthatjuk. Barzání hagyományos kurd öltözetében jelent meg az eseményen. Erdoğan Barzánit a következő szavakkal fogadta: „Isten hozott a Török Köztársaságban, testvéreid földjén!” Erdoğan hozzátette: „Erbilben úgy éreztük, mintha a mi városunkban lettünk volna. Most pedig érezd magad itt, Diyarbakırban úgy, mintha a te városod lenne.” (Göktaş 2013; Pusane 2020, p. 395) Barzání pedig az alábbi kiáltással fejezte be kurd nyelven tartott beszédét: „Éljen a török-kurd testvériség, éljen a szabadság, éljen a béke!” (Göktaş 2013; Černý 2018, p. 222) Ugyanekkor Erdoğan először használta nyilvánosan a „Kurdisztán” szót.¹²⁵ (YouTube, n.d.) Ugyanezek a szívélyes szavak ismétlődtek meg Davutoğlu 2014. március 4-i látogatásán Szulejmánijában. A török külügyminiszter kurd nyelven kezdett beszédében azt mondta, hogy „a kurdok számunkra nem jelentenek veszélyt, hanem ők a mi barátaink, többé senkire nem tekintünk veszélyként”. (Ertem 2015, p. 308)

A török-iraki kurd kapcsolatok látványos politikai fejlődése közepette érdekes módon éppen a PKK témájában nem volt kimutatható érdemi előrelépés. (Černý 2018, p. 219) Bár 2012 áprilisában Barzání keményen elítélte a PKK-t, és az erőszakos eszközök alkalmazása ellen szólított fel (Kaválek 2015, p. 20), a gyakorlatban azonban kevés tényleges lépés történt, amely korlátozta volna a PKK aktivitását a KR területén.¹²⁶ A kurd terrorszervezet elleni fellépés hatékonysága abból a szempontból is kérdéses volt, hogy a KKK hivatalosan nem tekinti a PKK-t terrorszervezetnek. (Gözkaman 2013, p. 168)

Ugyancsak korlátozott szereppel bírtak Barzáníék az Ankara és a PKK közti békefolyamatban. (Černý 2014, p. 347) 2012 áprilisában Barzáninak a törökországi kurd kérdésben mutatott közvetítői szerepére a PKK és az ahhoz köthető politikai párt, a BDP (*Barış ve Demokrasi Partisi*, Béke és Demokrácia Pártja) egyaránt elutasítással reagált. (Park 2012, p. 112) Barzání 2012 júniusára tervezett egy, a kurd kérdésről szóló konfe-

¹²⁵ 2012. május 19-én egy Şırnak tartományban kibocsátott kormányzati iratban használták először hivatalosan a „Kurdisztán” elnevezést. (Demir 2012)

¹²⁶ A dolgok a „megszokott” módon folytatódtak: 2011. október 19-én a PKK rakétákat lőtt ki egy török katonai bázisra Çukurcában, amely 24 török katona halálát okozta. A török hadsereg válaszul korlátozott beavatkozást hajtott végre Észak-Irakban.

renciát Erbilben. Ennek célja a híresztelések szerint a PKK felszólítása volt, hogy tegyék le a fegyvert. (Demir 2012) A konferenciát végül is nem tartották meg, a PKK-val való török békefolyamat kulcsfigurája pedig nem Barzani, hanem Öcalan lett, akivel a török kormány megállapodott a fegyvernyugvásról. Ellenben 2011 szeptemberében a KKK közvetítésével Teherán és a PJAK között fegyverszünet jött létre, amely az első ilyen egyezség az iráni hatóságok és az iráni kurd szervezet között. (Park 2014, p. 54)

A KKK dilemmája, hogy egyszerre próbálja fenntartani a kurd remény és menedék képét (a PKK „elszállásolása”), illetve a Nyugattal együttműködő, megbízható partner imázsát.¹²⁷ Ez utóbbiba elméletileg nem illik az, hogy a PKK (mint erőszakos eszközök-re támaszkodó szervezet) a KR határain belül „megtűrt” entitás, a két szerep tehát egymással ellentmondásban áll. Az ellentmondás más tekintetben is érzékelhető: míg az első szerep a KR függetlenségi törekvéseit helyezi előtérbe, addig ez a Nyugatnak való megfelelés képével nincs összhangban (minden nyugati vezető elutasítja a KR Iraktól való függetlenedését).

A KKK-tal, pontosabban Barzani pártjával, a KDP-vel való szorosabb kapcsolatokból Törökország szíriai tervei kapcsán sem tudott profitálni. Szíriában a török vezetés számára 2011-et követően kedvezőtlenül alakultak a fejlemények: a szíriai kurdok közötti frakcióharcokból egyre inkább a PKK-val szoros kapcsolatot ápoló Demokratikus Egységpárt (PYD) tűnt ki mint domináns szereplő.¹²⁸ A PYD-vel szemben Ankara már 2011-től egy alternatív (Törökországgal szövetséges és Aszad-ellenes) kurd politikai projekt beindításán fáradozott, és ehhez Erbilben partnerre talált. Ennek a folyamatnak a részeként a Kurd Nemzeti Tanácsot (KNC) 2011 októberében Erbilben hozták létre azal a céllal, hogy a szíriai kurdok számára ernyőszervezetként szolgáljon, valamint, hogy a PYD befolyását ellensúlyozza. 2012 januárjában Barzani egy erbili konferencián Szíria föderatív átalakítása mellett tette le a voksát, amelyben az egyik föderatív tartományt a szíriai kurdok észak-szíriai kantonjaiból tervezték kialakítani. (Park 2012, p. 116) A török vezetés 2012-ben egy egységes, a KDP által dominált kurd övezet létrejöttét vizionálta a déli határainál. (Park 2014, p. 42) Barzani terve Szíriában egy, a KR-hoz hasonló kurd autonóm régió megalkotása volt. (Nader et al. 2016, p. 71) Ankara ezt – azon az áron, hogy a szíriai kurdok körében a PKK befolyása megszűnik – hajlandó volt támogatni. A PKK háttérbe szorítása közös érdek volt Ankara és Erbil számára; bár kétségtelen, hogy Erbil ezen túlmenően a kurd függetlenségi projekt előmozdításában ját-

¹²⁷ A KKK mint a kurd remény és menedék letéteményesének képe egyébként a PYD 2012-től kezdődő felemelkedésével egyre inkább elhalványult.

¹²⁸ A PYD a PKK szíriai szervezeteként 2003-ban jött létre, és az Öcalan által kidolgozott új PKK-ideológiát, a „demokratikus konföderalizmus” elveit vallotta magáénak. (Csicsmann 2020, p. 10)

szott szerepét kívánta előtérbe helyezni, vagyis élére állni a szíriai kurd autonómia ügyének.

2012 júliusában kötötték meg az erbíli egyezményt, amely a PYD-t tömörítő ernyő-szervezet, a TEV-DEM és a KNC között jött létre, illetve ennek keretében létrehozták a Kurd Legfelsőbb Bizottságot (*Desteya Bilind a Kurd*, DBK). (Csicsmann 2020, p. 12). Az egyezmény alapvetően a KNC és a PYD közötti adminisztratív tevékenység megosztásáról szólt. Megvalósulásának azonban gátat vetett, hogy Szíriában a PYD nagyobb befolyást szerzett, mint a KNC. Ebben nagy szerepet játszott a PYD katonai ereje, a YPG (*Jekíneyén Parasztina Gel*, Népvédelmi Erők). 2012 novemberétől 2013 júliusáig a YPG sikeresen védte meg a Nuszra Front támadásaival szemben Rász al-Ajn városát. (Csicsmann 2020, p. 14) A PYD 2013 novemberében egyoldalúan kinyilvánította az általa ellenőrzött észak-szíriai kurd területek autonóm státuszát. (Černý 2018, p. 259)

Ankarának – a szíriai fejleményeket látva – csalódnia kellett, minthogy a KDP nem rendelkezett a megfelelő mértékű és erősségű szíriai befolyással annak érdekében, hogy a rivális PYD-re rákényszerítse akaratát. (Tol 2014, p. 4) Ezt a sikertelen kísérletet követően tehát Ankara – a szíriai kormány megbuktatása és a szíriai kurdok (a PYD) gyengítése érdekében – egyre inkább a szíriai szunnita arab csoportok támogatása felé mozdult el. Mindez az iraki síita arab vezetés számára egy újabb jele volt annak, hogy Ankara szektariánus alapon szervezi közel-keleti politikáját. (Fuller 2014, p. 300)

6.2.6. Gazdasági és társadalmi kapcsolatok Ankara és Erbil között

A Törökország és a KR közti jelentős gazdasági kapcsolatok megléte a politikai döntéshozók számára jelentős ösztönző volt a kapcsolatfelvételre; a politikai kapcsolatfelvétel pedig kiugró kereskedelmi növekményhez vezetett. A Törökország és Irak közti kereskedelem volumene a 2007-es 3 milliárd dollárról 2013-ra több mint 12 milliárd dollárra nőtt (Kaválek 2015, p. 28; TÜİK n.d.) (lásd 6. táblázat). Az Irak és Törökország közti kereskedelem volumene ekkor érte el a csúcst. A 2013-as érték döntő többsége (mintegy 8 milliárd dollár) a KR-val folytatott kereskedelemről származott. Az Ankara és Erbil közti gazdasági kapcsolatok megerősödésében tehát óriási szerepe volt annak, hogy a 2008-tól kezdve a politikai kapcsolatok elmélyedtek.

év	Törökország exportja Irakba (dollár)	Törökország importja Irakból (dollár)
2010	6 036 362 316	153 475 601
2011	8 310 129 576	86 753 336
2012	10 822 143 970	149 327 537
2013	11 948 905 271	145 684 219
2014	10 887 825 788	268 544 114
2015	8 549 966 625	296 505 275
2016	7 636 669 605	836 297 676
2017	9 054 612 317	1 527 572 935

6. táblázat. A Törökország és Irak közti kereskedelem (2010–2017).

Forrás: TÜİK n.d.

A gazdasági és politikai kapcsolatok javulásának kölcsönös, egymást erősítő folyamatában fontos kiemelni a két fél között folyamatosan kiépülő infrastrukturális összeköttetést: 2010-ben közel száz év után újra indult a törökországi Gaziantepből az észak-iraki Moszulba tartó közvetlen vonat, majd 2011 áprilisától a Turkish Airlines közvetlen járatot indított Isztambul és Erbil, valamint Isztambul és Szulejmánija között.¹²⁹ (Özcan 2011, p. 89) Törökország és a KR közti utazási korlátozásokat enyhítették, az erbili konzulátus pedig ekkoriban akár napi háromszáz vízumot is kibocsátott.¹³⁰ (Bengio 2011, p. 627) A török kapcsolatok fontosságát jól jelzi, hogy 2006 és 2010 között a KR területére belépő török állampolgárok száma megtriplázódott (481 000-ről 1,3 millióra emelkedett). Ezeknek az embereknek a többsége üzleti céllal látogatott a délkeleti szomszédba. (Nader et al. 2016, p. 85)

Mindezen pozitív fejlemények ellenére olykor a kereskedelmi érdekek érvényesülésének még mindig komoly akadályát jelentette a két fél közti szárazföldi összeköttetés elégtelensége. A Haburnál található határátkelőnél például a török hatóságok szigorú ellenőrzési szabályai (például katonaság bevonása a folyamatba az állandó biztonsági kihívások miatt) olykor számottevő idővesztést jelentettek a kereskedők számára. (Özdemirkiran 2015, p. 8) Az aktív kereskedelmi tevékenység nagy mennyiségű ember, áru és szolgáltatás határon át történő mozgásával járt együtt. Nem csupán törökök érkeztek a KR területére, hanem rengeteg iraki kiskereskedő próbálta ki a szerencsáját Törökországban. Mindez a török határőrség számára fokozott készenlétet igényelt, hi-

¹²⁹ A Turkish Airlines 1991 óta 2008 októberétől repült újra Bagdadba, Erbilbe pedig 2011 áprilisában indult meg a menetrendszerinti járat Isztambulból. (Aksel–Danış 2014, p. 289) Ennek következtében az iraki kurdok fővárosa hamarosan nagyobb légiforgalmat bonyolított Isztambul, mint Bagdad felől. (Nader et al. 2016, p. 84) (Természetesen Bagdad – közelsége miatt – más módon is megközelíthető az iraki kurdok számára, azonban ez az adat mégis jól jellemzi a Törökország és a KR között egyre intenzívebb társadalmi kapcsolatokat.)

¹³⁰ Ellenben a szíriaiakkal, az irakiak ugyanis csak előzetes vízumkérelem révén nyerhetnek bebocsátást Törökországba. (Sassoon 2009, p. 99)

szen a mindennapos „ingázók” között a PKK harcosai is rejtőzhettek. (Aksel–Danış 2014, p. 286) Az igényekre reagálva, 2014 márciusában Ankara és Erbil megegyezett arról, hogy a haburi határátkelő tehermentesítése érdekében öt új határátkelőt nyitnak a két ország között. (Nader et al. 2016, p. 85) Ezek megvalósulása azonban a későbbiekben akadályokba ütközött.

A KR-val történő gazdasági kapcsolatok még szorosabbra fűzésére is történtek politikai utalások. Erről nyilatkozott Aydın Selcen, az erbíli török konzul is 2010-ben: „Miniszterelnökünk [Erdoğan] a teljes gazdasági integrációt látja maga előtt. Egy napon majd még a határ is eltűnik Törökország és Irak között.” (Morelli–Pischedda 2014, p. 110) 2012 nyarán Erdoğan felvetette Törökország és a KR közti gazdasági, kulturális és társadalmi határok lebontását, a két politikai entitás teljes integrációját. Ennek az integrációs formának a megvalósítása egy önálló, szuverén KR-t kívánna. Ezzel a nyilatkozáttal a török vezetés részéről tulajdonképpen implicit jelzés érkezett arról, hogy támogatnák a KR függetlenségét. (Ertem 2015, p. 309)

2011-ben az erbíli török konzul így nyilatkozott a KR-ban tapasztalható török jelenlétéről: „Erbilben nagyjából öt török bankkal, 17 török iskolával, 600 török építőipari vállalattal és 17 000 török állampolgár folyamatos jelenlétével számolhatunk, valamint napi szinten közvetlen légiforgalom is zajlik Törökország és az iraki kurd régió között. Erre a két ország közti turizmus révén még inkább szükség mutatkozik. 2011-ben a KR importjának nagyjából 85%-a Törökországból érkezett” (Khidhir 2017), ez pedig mintegy 5,5 milliárd dollárt tett ki. Ezzel a KR Törökország nyolcadik legnagyobb exportpiaca lett. (Riad 2012) Mindezen adatok tükrében kijelenthető, hogy az iraki kurdok által használt élelmiszerektől a bútorokig, a legfontosabb fogyasztási cikkek (vagyis egyszer használatos, további gazdasági értéket nem képviselő áruk) döntő többsége a török ipar termékének tekinthető. (Zaman 2016, p. 19; Hassan 2015, p. 6)

2010-ben Törökország számára Irak volt a második legfontosabb exportpartner (az első helyen a teljes Európai Unió szerepelt), a teljes török export 5,25%-ával. (Barkey 2011, p. 670) 2011-ben és 2012-ben Irak ismét a második helyen végzett. (Černý 2018, p. 221) A két ország közti kereskedelem áruszerkezete meglehetősen egyoldalú: az Irakból érkező török import döntő hányadát kőolajtermékek teszik ki.

2010-ben a KR területén működő török cégek számát 730-ra tették. 2012 áprilisában a KKK kereskedelmi minisztere, Sinan Celebi már 1023 török céget említett. (Kavélek 2015, p. 29) 2013 közepén a 2656 KR-ban regisztrált, 80 külföldi országból érkezett cég közül 1226 cég volt török. (Hassan 2015, p. 6) 2014-ben 110 000 török állampolgár élt és dolgozott hivatalosan a KR területén, és mintegy 1500 török cég működött a Régió-

ban (az összes külföldi cég több mint fele). (Park 2018, p. 49) A KR építőipara 2,8 milliárd dolláros piacot jelent, amelynek a 95%-át török cégek ellenőrizték. (Demir 2017, p. 99) Az iraki szerződések 80%-a a KR területén lévő projektekből valósult meg. (Çavuşoğlu 2014, p. 83)

Valójában a két fél közötti kiváló kapcsolat nagymértékben függ a két kormánypárt, a török AKP és az iraki kurd KDP társadalmi beágyazottságától és politikai sikerétől: egymás politikai támogatása tehát a virágzó gazdasági együttműködés záloga. Az Ankara és Erbil közti kapcsolatok javulásában az is fontos szerephez jutott, hogy mindkét állam hasonló politikai-gazdasági rendszerrel rendelkezik, ahol az üzleti tevékenység és a politika szorosan összefonódik (oligarchikus kapitalizmus), minthogy a politikusok maguk is jelentős gazdasági háttérrel rendelkeznek. (Mustafa–Aziz 2016, pp. 136–137)

Politikai gazdaságtani szempontból a KR és Törökország lényegében azonos rendszerekkel bír. Mindkettőben az oligarchikus-kapitalizmus egy-egy változatát figyelhetjük meg. Ez lényegében az üzleti világ és a politika összeolvadásából adódó rendszer, ahol az oligarchákból politikusok lesznek és fordítva. Mivel a pártok rátelepednek a jövedelmező üzletágakra, a gazdasági javakat egyenlőtlenül kezelik, az átlag állampolgár a létrejövő gazdasági és politikai monopóliumoknak kiszolgáltatott lesz. Az új szereplők belépése a politikai, gazdasági szférába erősen korlátozott, ez pedig a versenyhelyzet kialakulását csökkenti. Ezt segítik a kőolajjévedelmek, amelyek „bebetonozzák” a hagyományos elit befolyását, akik a többletjövedelemből hűséget vásárolnak. Ilyen környezetben a civil társadalom lehetőségei korlátozottak, és a demokratikus talapzat mind politikailag, mind pedig gazdaságilag gyenge marad. (Mustafa–Aziz 2017, pp. 137–138) Mind az AKP, mind pedig iraki kurd partnere, a KDP a 2010-es évekre a demokráciának a többségi, populista és erős vezetői hatalomra támaszkodó változatát építette ki. (Wuthrich 2018, p. 104) Bár úgy tűnik, hogy az AKP és a KDP között ideológiai és „történelmi” különbség van, a gyakorlatban sok hasonlóságot lehet felfedezni a két párthoz köthető elit gazdasági és politikai mentalitásában. (Mustafa–Aziz 2017, p. 148; Wuthrich 2018, p. 101)

Ekképpen a Törökország és a KR közti kereskedelmi kapcsolatokban nem csupán az államtól „független” magánszektor vett részt, hanem jelentős üzleti kapcsolat alakult ki a török és az iraki kurd vezetés között is. Ennek az összefonódásnak a következtében mind a török, mind pedig az iraki kurd vezető réteg közvetlenül érdekeltté vált a kapcsolatok fenntartásában és bővítésében. (Černý 2018, p. 221; Mustafa–Aziz 2017, p. 147) Az iraki kurd politikai szereplők a Törökországgal kapcsolatban kialakított politi-

kát gazdasági érdekeik szolgálatában is felhasználták, így a kőolajkereskedelem átláthatatlanságából származó jövedelmekre rátéve a kezüket maguk is üzletemberekké váltak. (Park 2018, p. 50) Egyes becslések szerint 2011 körül a KDP-hez közeli üzletemberek négymilliárd dollár értékben fektettek törökországi érdekeltségekbe. (Danilovich 2014, p. 128) Az iraki Kurdisztánba irányuló üzleti tevékenység egyébként a török társadalom teljes ideológiai palettáját megmozgatta. Így például az 1990-es évek közepétől a Hizmet mozgalomhoz kötődő török üzletemberek több mint 20 általános és középiskolát hoztak létre a KR területén, amelyekben angol nyelven oktattak, de a kurd, a török és az arab nyelv is a választható tantárgyak között voltak. 2008-ban a mozgalom támogatásával létrejött az Észak-Iraki Egyetem is. Az ankarai Bilkent Egyetem Erbilben nyitott saját campust. (Fuller 2014, p. 325; Bengio 2011, p. 627)

6.2.7. Energiapolitikai kapcsolatok Ankara és Erbil között

A kereskedelmi tevékenység és a bilaterális gazdasági kapcsolatok egyik legjövődelmesebb, legdinamikusabb és legtöbb potenciált rejtő részét Törökország és a KR között a 2010-es évektől kezdve kialakult energiapolitikai együttműködés teszi ki. Az energiaszektoron belül a KR adottságainak és potenciáljának megfelelően a legnagyobb szerepet a kőolaj és a földgáz kereskedelme, illetve az ezekkel az energiahordozókkal kapcsolatos megállapodások kapják.

6.2.7.1. Adottságok

A KR nem csupán politikai, hanem gazdasági, illetve energiapolitikai szempontból is sajátos – bár a Közel-Keleten nem egyedi – jelenségnek számít. Az autonóm tartomány nem rendelkezik tengeri kijárással, szomszédjai pedig – beleértve Törökországot is – többször is kifejezésre juttatták, hogy nem támogatják, hogy a KR *de jure* függetlenné váljon. A tartomány kedvezőtlen geopolitikai pozíciója hozzájárul ahhoz, hogy gazdasági értelemben függő helyzetben legyen nem csupán a hagyományos kereskedelmi utakat, hanem az energiahordozók világpiacra juttatását illetően is.

A KR exportlehetőségei geoökonómiai szempontból is korlátozottak (Frappi 2016, p. 119): négy „szomszédjából” kettő (Irak, Irán) maga is kőolajexportáló (vagyis e tekintetben versenytárs), két „szomszédja” (Szíria, Irak) pedig jelentős biztonságpolitikai kihívásokkal szembesül. Ez a kedvezőtlen földrajzi pozíció kevés lehetőséget nyújt egy diverzifikált energiapolitikai portfólió kialakítására. A KR korlátozott kőolajfinomítókapacitása mellett ugyancsak korlátozott mértékben rendelkezik tárolókapacitással, illetve a kőolaj szállítására alkalmas kiterjedt szállító-infrastruktúrával. (Park 2014, p. 27)

Mivel a KR gyenge infrastrukturális összeköttetésekkel rendelkezik, ezért rendkívül kockázatos exportorientált gazdasági struktúrára túlzottan támaszkodnia.

Az erbilí vezetés politikai és gazdasági hatalma a Törökországgal kialakított jó viszony megőrzésén áll vagy bukik: Törökország kínálja ugyanis az egyetlen racionális irányt az iraki Kurdisztánban kitermelt energiahordozók (kőolaj és földgáz) exportjához. Törökország maga felvevőpiac, illetve a nyugati fogyasztók felé a lehető legkedvezőbb (legrövidebb, legbiztonságosabb) útvonalat biztosítja az energiahordozók számára.

A KR-ben található erőforrások mennyiségét illetően eltérő adatok láttak napvilágot, ugyanakkor a Régió kiterjedt potenciáljához nem fér kétség. A KRK Természeti Erőforrások Minisztériuma szerint a tartományban 45 milliárd hordónyi kőolajtartalék van, amely a vitatott területek hozzáadásával állítólag 70 milliárd hordónyira nő. Ezzel szemben az Nemzetközi Energiaügynökség (IEA) jelentése 2012-ben 4 milliárd hordónyi mennyiség meglétéről adott számot. (Zaman 2016, p. 13), máshol pedig 6,7 milliárd hordónyi mennyiségről olvashatunk. (Gürbey–Yildirim 2019, p. 58) A helyi adatok meglehetősen felfelé torzítanak a tényleges mennyiséget illetően. A KR területén az energiahordozókat illetően a legnagyobb felfedezések 2007 utánra tehetők. (Dogan-Demir 2015 48.)

Ami a földgázt illeti, Irak teljes területe a becslések szerint mintegy 3,4 trillió köbméternyi (tcm) földgázkészlettel rendelkezik, amelynek legnagyobb része a hagyományosan is a kőolajtermeléséről ismert déli területeken helyezkedik el. Az iraki háború eredményeképpen azonban mind a termelésben, mind az infrastruktúrában jelentős károk keletkeztek: míg 2000-ben az éves földgáztermelés világviszonylatban is alacsony, mintegy 3,2 milliárd köbméter (bcm) volt, addig ez 2012-re a rendkívül elenyésző mértékű 0,9 bcm-re esett vissza. (Tagliapietra 2014, pp. 13–15) Az infrastruktúra hiánya miatt Irak földgáztermelésének 58%-át egyszerűen elégeti. (Cohen 2015, p. 11) Ezek a gyenge termelési eredmények részben magyarázzák azt, hogy a mai napig miért nem épült ki földgáz szállító infrastruktúra Irakból Törökországba. A földgázösszeköttetés hiányának másik oka a biztonsági környezet kiszámíthatatlanságából adódik: ahogy a hidegháború végétől kezdve a földgázfogyasztás iránti kereslet jelentősen megemelkedett, és ahogy világszerte egyre több földgázvezeték épült, úgy Irak biztonsági helyzete (főként Észak-Irakban) lényegesen romlott.

A háborút követően Törökország egyre növekvő földgázigényére reagálva 2008-ban a török és az iraki kormány között létrejött egy egyetértési nyilatkozat az ún. ITGEP (*Iraq–Turkey Gas Exportation Project*) megvalósításáról. A cél 10–12 bcm gáz szállítása lett volna, azonban a projekt sosem valósult meg.

A KR területén a földgázkészleteket 708 bcm-re becsülik (a földgáztartalék akár a 2 800–5 600 bcm-t is elérheti).¹³¹ (Auzer 2017, p. 119) Az iraki Kurdisztánban befektető energiavállalatok sokáig nagyobb potenciált láttak a kőolajtermelésben, mint a helyi földgázkészletek kiaknázásában, ezért ez utóbbi szektor háttérbe szorult. (Cohen 2015, p. 11)

6.2.7.2. Bagdad és Erbil energiapolitikai vitája

2007. június 19-én, miután a bagdadi központi kormányzat képtelen volt megfelelő törvényi háttérrel biztosítani a kőolaj és földgáz kitermeléséhez, a KRK a kérdés szabályozását saját kezébe vette, és önálló kőolaj és földgáztörvényt alkotott. (Morelli–Pischedda 2014, p. 108) 2007. augusztus 6-án az iraki kurd parlament ratifikálta az új Tartományi Szénhidrogén Törvényt, amelyet viszont Bagdad azóta sem hagyott jóvá. A szénhidrogén törvény az iraki központi területeken érvényben levő szabályozás helyett sokkal kedvezőbb feltételeket biztosít a befektetők számára, minthogy ennek keretében lehetőség van a nemzetközi befektetőkkel a profit és befektetett eszközök megosztására (ún. termelésmegosztási szerződés, PSC). Bagdad szabályozása szerint ugyanis a nemzetközi befektetők nem részesülhetnek a befektetett eszközök, illetve a kitermelt kőolaj és földgáz felett, hanem csupán a nyereségből kapnak meghatározott részesedést. (Phillips 2009, p. 15) Az előbbi értelmében a befektető vállalat ugyanis nyereségének akár 20%-át is megtarthatta, szemben az utóbbi esettel, amikor is a bagdadi kormány csupán a megtermelt kőolaj árának csupán 1–2%-át fizette ki a nemzetközi vállalatoknak.¹³² (Park 2014, p. 23)

Asti Havrámi, a KR természeti erőforrásokért felelős minisztere kiváló nyugati kapcsolatokkal rendelkezett a kőolajszektorban. Döntő szerepe volt abban, hogy 2007-től kezdve a KR-ban a kőolajkitermelésbe történő befektetések zöld utat kaptak. Eleinte közepes nagyságú olajvállalatokat tudtak az iraki kurd területekre csábítani (Hunt Oil, Heritage Oil, Gulf Keystone). A Hunt Oil-lal a KR már saját olaj- és gáztörvényének elfogadása után közvetlenül kitermelési szerződést kötött. (Csiki 2011, p. 22) Ezek a vállalatok fontos felfedezéseket is tettek (pl. Mírán-gázmező felfedezése 2009 májusában, Sajkhan kőolajmező felfedezése 2010-ben). (Stansfield 2017, p. 365) Összesített adatok szerint 2007 és 2015 között 19 országból 39 nemzetközi olajvállalat mintegy 60 szerződést írt alá az erbili kormánnyal. (Hassan 2015, p. 5)

¹³¹ A KR földgázkészleteit magas kéntartalom jellemzi, ezért a kitermelt gáz feldolgozása költséges folyamat.

¹³² A PSC mint konstrukció azonban a KRK részéről nagyobb pénzügyi kötöttséget is jelentett. Ennek korlátjai meg is mutatkoztak a 2014 utáni válságos periódusban, amikor a KRK fizetéseképtelenné vált a nemzetközi olajvállalatok felé.

Az iraki kurd vezetés egy decentralizált iraki olajipar működtetésében érdekelt, és a természeti erőforrásokkal történő gazdálkodásban minél szélesebb jogköröket kívánt magának. (Park 2014, p. 121) Az iraki kurdok Bagdad vonatkozásában kettős játékot játszottak: míg saját szénhidrogén törvényük alkalmazása miatt vitában állnak Bagdaddal, addig a kurd képviselők az iraki parlamentben blokkolták a központi kormány azon törekvését, hogy Irak számára elfogadjanak egy átfogó, szénhidrogénekre vonatkozó törvénycsomagot.

A Bagdad és Erbil közti energiapolitikai kérdések az alábbi területekre terjednek ki: a kőolaj- és földgázkészletek elosztása (területi vita), feltárása, a kitermeléshez való jog, az erőforrások szállítása és exportja (értékesítése), illetve a profit megosztása (a másik fél területén megvalósuló kitermelésből). Ennek kapcsán nem létezik mindkét fél számára megnyugtató szabályozás arról, hogy milyen feltételekkel lehetséges a befektetés az energiapiacra, ki dönti el, hogy kié a kitermelési jog, illetve, hogy az energiahordozók exportja milyen hatósági szervek közreműködésével és milyen irányokban történhet. Ebben a körben említhetjük még az egyéb nyersanyagok kitermelésére és elosztására vonatkozó problémákat is (beleértve a vízmegosztási kérdéseket) – ezek azonban korántsem olyan hangsúlyosak, mint a szénhidrogénekhez kötődő vitás kérdések.

Az iraki alkotmány Erbil értelmezése szerint a KR területén (sőt Kirkukban) található kőolaj- és földgázkincs feltárási, kitermelési, szállítási és eladási joga a KR-t illeti meg, amelyből Irak többi része osztalékot kap. Az osztalékos rendszer azon alapszik, hogy az alkotmány szerint a kőolaj és a földgáz „Irak összes népének tulajdonát képezi”. A 112-es cikkely alapján a jelenlegi szénhidrogénmezők a központi kormányzat igazgatási körébe tartoznak. Ez azt implikálja, hogy az újonnan felfedezett mezők esetén már az adott tartomány illetékes eljárni a kitermelés ügyeit illetően. (Lundgren 2007, p. 115; Stansfield 2017, p. 365) Ankara eleinte – összhangban Bagdaddal – úgy érvelt, hogy az iraki kőolajmezők „az iraki nép egészéhez” tartoznak (Lundgren 2007, p. 115), vagyis a KR érdekeivel szemben foglalt állást.

Bagdad és Erbil között már 2008-ban vita alakult ki. Ekkor a központi kormány illegálisnak minősítette az Erbil által kötött nemzetközi kőolajszerződéseket, és azzal fenyegetett, hogy „szankcionálja” azokat a vállalatokat, amelyek ilyen szerződésekben részt vesznek. (Nader et al. 2016, p. 38) Bagdad ezzel a lépésével próbálta rontani Erbil üzletét, hiszen bizonytalanságot keltett a befektetőkben. A 2011. január 24-én életbe lépő, Bagdaddal kötött egyezmény értelmében a KR az exporttevékenysége során köteles volt a nemzeti vezetékrendszer használni, de a termelésbe bevonhatta azokat a külföldi partnereket, akikkel élő szerződése volt. (Csiki 2011, p. 22)

2011 novemberében nagy áttörést hozott, hogy a nemzetközi olajipari óriás, az ExxonMobil kőolaj és földgázfeltárásról kötött egyezséget Erbíllel. A szerződés 20 éves időtartamra szólt. (Park 2014, p. 25) Az Exxon olyan feltárásokra is kötelezettséget vállalt, amelyek a vitatott területeken helyezkednek el (Park 2014, p. 25), valamint az iraki központi kormánytól függetlenül kötött szerződést a KRK-tal, amely annak implicit elismerését is jelentette. (Kuruuzum 2018, p. 186) Az Exxon 2012 őszén az iraki központi kormány ellenőrzése alatt található Nyugat-Kurnában, a világ második legnagyobb kőolajmezőjében való részesedését eladta, és tevékenységének fókuszát a KR területére helyezte. (Wagner 2013, p. 9) Azzal, hogy az ExxonMobil bizalmat szavazott Erbílnek, az ottani kormány számára jelentős legitimációt biztosított. Az Exxon lépését 2012 nyarán a másik amerikai óriás, a Chevron, a francia Total és az orosz Rosznyeft megjelenése követte. (Park 2014, p. 25) Az amerikai óriásvállalatok érkezése aktívabb szerepvállalásra ösztönözte Törökországot és Iránt, akik 2012-től kezdve kamionokkal szállított kőolajat fogadtak közvetlenül a KR-ból.¹³³ (Park 2018, p. 49) Ezekre a szállításokra az alacsony kőolajfinomító kapacitás miatt volt szüksége a KR-nak. (Park 2014, p. 26)

Bagdad és Erbíl tehát egymás versenytársává vált a nemzetközi befektetők kegyeiért vívott harcban. Ennek keretében a központi kormányzat – nem minden esetben konzisztens módon – a külföldi kőolaj- és földgázipari befektetőket választás elé állította: vagy a KR területén fektetnek be, vagy pedig Irak többi területén. Míg az ExxonMobil és a Chevron esetében Bagdad alkalmazta ezt a fenyegetést, a Totalt és a Gazpromot csupán figyelmeztette arra, hogy az Erbíllel kötött szerződéseiket jogszerűtlennek tekintik. (Morelli–Pischedda 2014, p. 121) A bagdadi kormánynak a KR teremtette kihívással szemben sikerült a BP-t mozgósítania, amely a befektetését a kirkuki kőolajmező Bagdad által ellenőrzött részére helyezte. (Park 2014, p. 26) Az egész problémahalmaz megoldását nehezíti, hogy mint láthattuk, az iraki alkotmány egymásnak ellentmondó passzusai mindkét fél érvelését alátámaszthatják.

2012 áprilisában az Erbíl és a Bagdad közötti viszony új színezetet kapott: Erbíl leállította a központi kormány számára (a központi export-vezetékrendszerbe) történő kőolajszállításokat, mivel 2011 májusa óta Bagdad nem fizette ki a KR területén működő kőolajvállalatok részesedését.¹³⁴ Hiába kötöttek újra megállapodást 2012 szeptemberé-

¹³³ A kamionokkal történő ún. *light crude* exportálását ugyan Bagdad illegálisnak tartja, annak büntetését korlátozta az a tény, hogy a szállításban érdekelt volt a világ két nagy vezető kereskedőháza, a Trafigura és a Vitol is. (Danilovich 2014, p. 129) Tartálykocsikkal egyébként Irán felé is szállítottak kőolajat, rendkívül nyomott áron. (Osgood–Al-Najar 2012)

¹³⁴ Erbíl nem csupán azzal vádolta Bagdadot, hogy a megállapodásnál kisebb összeget fizetett ki, hanem azzal is, hogy mindezt többszöri utalással, kisebb részletekben teljesítette, így az meglehetősen nehézé

ben, kevesebb mint három hónap múlva a kifizetetlen számlák miatt a KR újra beszüntette a Bagdad felé való kőolajszállítást. (Morelli–Pischedda 2014, p. 109) Úgy tűnik, hogy Bagdad és Erbil erőforrásjátszmáinak fenntartásában mindkét fél elitje érdekelt lehetett, hiszen a Bagdadból ki nem fizetett részesedés vagy a kifizetett részesedés és a valós részesedés különbözete, illetve a KR-ból esetlegesen „visszatartott” kőolajmenyiségek mind az elvonásokból közvetlenül részesülő kormányzati és gazdasági köröket gazdagították. (Danilovich 2014, p. 130)

6.2.7.3. *Ankara energiapolitikai érdekeltségei Irakban*

Az Irak és Törökország közötti kőolaj-infrastruktúra legjelentősebb eleme az iraki Kirkuk és a törökországi mediterrán kikötő, Ceyhan között kiépült, 1977-ben átadott Kirkuk–Ceyhan kőolajvezeték. Ez ebben a viszonylatban egyedüli vezetékként az iraki kőolajexport északi, illetve nyugati áramlását biztosítja. Az 1991-es háború után a vezetéken történő szállítás többször is leállt, majd 1995-től az „olajat élelmiszerért” programban jutott újra kiemelt szerephez. A vezetékekkel kapcsolatos állandó problémák (bizonytalanság, karbantartás hiánya) hozzájárultak ahhoz, hogy már ekkor elindult az észak-irakiak segítségével a kőolaj teherautókon történő szállítása Törökországba. A 2003-as megszállás ráerősített erre a folyamatra; az észak-iraki területeken kibontakozó erőszak elsősorban a Törökország felé irányuló kőolaj-infrastruktúrában tett kárt, illetve okozott az ellátásban nehézségeket, míg a dél-iraki vezetékek és finomítók sértetlenül működhettek. (MacDonald–O’Leary 2007, p. 80) A problémák később sem enyhültek: 2013-ban például legalább tíz támadás történt a Kirkuk–Ceyhan vezeték ellen az iraki szakaszon, háromszor pedig technikai problémák miatt kellett a vezeték működését leállítani. (Paasche–Mansurbeg 2014, p. 8) Ez a vezeték a Törökország és a KR közti közvetlen energiakapcsolatok kialakítását nem teszi lehetővé, mivel az a központi kormány ellenőrzése alatt álló területeken, valamint a vitatott területeken is áthalad. Amennyiben tehát Törökország a KR területéről nagyobb mennyiségben kőolajat kívánt beszerezni, úgy új, közvetlen szállítási útvonalakat kellett kiépítenie.

2010-ben az iraki és a török kormány megállapodott a korábbi, 1973-as kőolajszállítási egyezmény kiegészítéséről. (Ennek értelmében került bele a szerződésbe a döntőbíráskodási lehetőség felállítása a felek közti vitás ügyek rendezése esetén. Az iraki köz-

teszi a gazdasági ügyek tervezését a KR-ban. Bagdad szerint azonban az is közrejátszott a kifizetések akadályozásában, hogy a KR-ból érkező, exportra szánt kőolaj kevesebb a vártnál, mivel abból, helyi szinten elvonás történik. Bagdad tehát attól tartott, hogy a KR kezelésében lévő kőolajjal nem számolnak el teljes mértékben, hanem egy részét kicsempézik az országból. (Wagner 2013, p. 8) A vitában a KR vezetésének is meg volt kötve a keze, ugyanis a központi kormányzat által átutalt pénz hiányában nem képes kifizetni az olajcégeknek járó részt.

ponti kormány 2014-ben élt is ezzel a lehetőséggel Törökország ellen.) Ugyanakkor a nagyobb lehetőségek elől a bagdadi kormány elzárkózott, így Törökország tervei az iraki kőolaj- és földgázkészletek törökországi vagy európai „becsatornázására” nem találkozott hasonlóan komoly érdeklődéssel az iraki kormány részéről. Ez utóbbinak a relatív érdektelenségét több okra is visszavezethetjük. Egyrészt, Irak legfőbb kőolaj- és földgázlelőhelyei az ország déli részén találhatók, amelyekhez kapcsolódva az infrastruktúrát már kiépítették. Másrészt, a Törökországhoz közel fekvő területeken a potenciális északi irányú szállítások infrastrukturális akadályokba is ütköznek. Ezek az akadályok a már meglévő infrastruktúra kapacitáshiányából (pénzügyi források hiánya), illetve a biztonsági környezet elégtelenségéből fakadnak. Érthető módon, Bagdad az Ankarával való energiakapcsolatokat elmélyítendő sem az ország északi részén élő iraki kurd, sem pedig a szunnita arab népeiséget nem kívánta előnyökhöz juttatni. A „geopolitikailag rögzített” vezetékek kiépítésével ugyanis a síita többségű központi kormánnyal szemben ezek a csoportok komoly tárgyalási alaphoz juthattak volna a török-iraki kapcsolatok alakításában, illetve általánosságban az iraki kőolaj- és földgázexport befolyásolásában. Energiapolitikai területen Bagdad kockázatosabb játékot játszhat, mint a KAR, mert nem függ úgy Törökországtól (vannak alternatívái), mint a gazdaság többi területén. (Kaválek 2015, pp. 29–30) Mindenesetre az iraki kormánynak a Törökországgal közös energiaprojektekkel kapcsolatos érdektelensége ahhoz vezetett, hogy Ankara a központi kormánnyal szemben, az iraki kurdok törekvéseiben talált érdekegyezést és partnerségi lehetőséget az energiaprojektek megvalósításában.

Az ankarai vezetés tehát a 2000-es évek végére belátta, hogy ha az észak-iraki szénhidrogénforrásokból részesülni kívánnak, úgy az elhúzódó tárgyalások és vitatott kérdések miatt nem a központi kormánnyal, hanem a KRK-tal érdemes közeli kapcsolatot kiépíteni. A KR előnyösebb partnerségi kereteket kínált Törökország számára, mivel kisebb mérete és geopolitikai pozíciója miatt kiszolgáltatottabb és befolyásolhatóbb, mint Bagdad. A török cégeknek a KR kiváló befektetési lehetőséget kínált még olyan más, Törökországot ellátó országokhoz képest is, mint Azerbajdzsán, Irán és Oroszország. (Demir 2017, p. 100) 2009 júniusában indult meg a kőolajexport Törökországba napi 100 000 hordó mennyiségben. Az értékesítés ekkor még Bagdad jóváhagyásával a KR területéről indult, és a központi kormányzat kezelésében lévő Kirkuk–Ceyhan kőolajvezetéken keresztül történt, a bevételek pedig az Iraki Nemzeti Olajvállalat (SOMO) keresztül a központi költségvetést gazdagították (ahonnan aztán a bevétel egy részét Erbil számára tovább osztották). (Nader et al. 2016, p. 86)

A 2010-es évekre tehát Törökország kereskedelmi és politikai érdeke megváltozott Irak vonatkozásában. Míg Ankara korábban az iraki központi kormányt támogatta a KRK-tal közösen kialakítandó iraki szénhidrogén törvény tárgyalásai során, 2010 után érdekei már egyre inkább az iraki kurdisztáni feltárások kiaknázásában tették érdekeltté a bagdadi kormány érdekeivel szemben. (Barkey 2011, p. 670) A török érdeklődés növekedéséhez hozzájárulhatott az is, hogy 2011-ben a Heritage Oil nevű brit olajvállalat nagy kiterjedésű földgázmezőt fedezett fel a KR területén. (Barkey 2011, p. 670) Emiatt Ankara nyitását az iraki kurdok felé a tervezett Nabucco-földgázvezeték „feltöltése” is motiválta.¹³⁵

6.2.7.4. Energiapolitikai szerződések Ankara és Erbil között

Ankara és Erbil között 2012. május 14-én egyezség született arról, hogy a KR és Törökország között egy földgázvezeték és két új kőolajvezeték építenek (ez utóbbiak egyikét a Tak Tak mezőtől vezetik Törökország felé, a másikat pedig Kirkuk környékéről, a vitatott területekről).¹³⁶ Az egyezség valójában nem közvetlenül a két kormány között született, hanem a Genel Enerji mint török-brit tulajdonú magáncég és a KRK képviselői között. A Genel Enerji azonban a török kormány támogatását élvez, tevékenységével pedig egyértelműen Ankara érdekeit szolgálja a KR területén.¹³⁷ A 2012 májusi megegyezés egy olyan kőolajvezeték üzembe helyezését vizionálta (2014-re), amely napi egymillió hordós kapacitásával az iraki központi kormánytól független iraki kurd kőolajexport-kapacitás kiépítését tenné lehetővé. Necsirván Barzani miniszterelnök kijelentette, hogy a KRK ebben az új konstrukcióban a beérkező kőolajjövödelmekből már eleve levonja a rá eső 17%-os részesedést, és csak a maradékot osztja meg a központi kormánnyal. (Ahmed 2012, p. 142) A vezetékek terve gyakorlatilag intézményesítette azt az évtizedek óta működő gyakorlatot, miszerint a kőolajat tartálykocsikkal szállították a határon keresztül. Mind az új kőolaj-, mind pedig az új földgázvezetékek a KR felemelkedő szénhidrogén szektorának bővítéséhez gazdaságilag és technikailag is

¹³⁵ 2008-ban Ankara és Teherán között földgázmegállapodás jött létre, amelynek keretében török cégek vettek volna részt az iráni földgáz kitermelésében. Washington ekkor tiltakozott a lépés ellen. 2010 júliusában azonban a török fél visszavonta ajánlatát, mivel nem sikerült megegyezni a részletekről. (Larrabee–Nader 2013, p. 31) Ez, kiegészülve az Irán elleni szankciókkal, Törökországot elzárta az iráni energiapiac nyújtotta hatalmas lehetőségektől, és egyre inkább érdekeltté tette az alternatívák felkutatásában. Ez is közrejátszott abban, hogy Törökország számára a KR földgázforrásai egyre vonzóbbak lettek.

¹³⁶ Bár Törökország irányában a létező vagy potenciális szállítási infrastruktúra a KDP által ellenőrzött területeken halad át, a legtöbb földgázmező a PUK területein található. Annak érdekében tehát, hogy a KR jelentős földgázipari szereplővé váljon, nem csupán Törökországgal kell az együttműködést mélyíteni, hanem a két iraki kurd párt közti együttműködésnek is új dimenziót kell adni. (Zaman 2016, p. 14)

¹³⁷ A Genel Enerji tartálykocsik segítségével már korábban megkezdte a KR kőolajának exportját (napi 30 000–40 000 hordónyi mennyiségben). Bár a mennyiség jelképes, mégis fontos lépést jelent a KR független kőolajexportjában. (Okumuş 2013)

szükségesek, ugyanakkor politikai szempontból is lényegesek. Ezek a stratégiaiilag fontos vezetékek gazdasági hasznuk révén a KR bagdadi kormánytól való politikai függetlenedési törekvését is szolgálhatják. Erbil számára pedig a vezeték jelenti az egyetlen lehetőséget a nemzetközi piacokra való kijutáshoz, illetve önálló bevételi források megszerzéséhez. Ráadásul Törökország pozíciója Erbil számára a Nabucco-gázvezetékhez (vagy annak valamelyik „riválisához”; Déli Áramlat, Török Áramlat, TANAP) történő csatlakozás, vagyis az európai piacra juttatott földgáz lehetőségét is kínálta (egészen a Nabucco-projekt 2013. júniusi hivatalos lezárásáig).

2013. május 14-én Erdoğan miniszterelnök bejelentette, hogy a török-brit közös vállalat, a Genel Enerji az Exxon Mobillal karöltve végzi a KR területén a kőolajlelőhelyek fejlesztését. Az egyezmény értelmében a földgázszállítások megkezdését 2016 decemberére becsülték. (Ertem 2015, p. 314) Egy újabb, 2013 novemberében Ankara és Erbil között létrejött megállapodás értelmében a KR földgázának közvetlen eladásáról született megegyezés. Eszerint 2017-re 4 bcm, 2020-ra 10 bcm, majd a későbbiekben összesen 20 bcm földgázt szállítanak az autonóm régió területéről Törökországba. (Tunçalp 2015, p. 73) Továbbá, a szerződés értelmében a török állami olajcég jogot szerzett 13 iraki kurd kőolajmező feltárására. (Nader et al. 2016, pp. 87–88) Ezt követően az események felgyorsultak. 2013 decemberében az iraki kurd kőolaj már az új iraki kurd öszzekötő kőolajvezetéken keresztül áramlott Törökországba. A kapcsolatok mindkét félnek előnyösek voltak: Erbil nemzetközi elismerése Törökország támogatásával megnőtt, míg Ankara elméletileg számíthatott az iraki kurd vezetés közbenjárására abban, hogy a törökországi kurdok (PKK) ne zavarják a létfontosságú kelet-törökországi energiainfrastruktúrát. A KR-ból potenciálisan érkező kőolaj- és földgáz Törökország növekvő energiaigénye számára kiemelt fontosságú, ráadásul nemcsak az ország növekvő energiaigényének fedezését szolgálta, hanem a diverzifikációs igényeknek is eleget tett. A KR geopolitikai kiszolgáltatottsága révén állítólag a földgázt Törökország számára sokkal olcsóbban (az Oroszország által Törökországnak szállított földgáz árának harmadáért) szállítja majd. (Okumuş 2013)

Bár az Ankara és Erbil közti kapcsolatokban a kőolajkereskedelem abszolút dominanciát élvez, fontos azt is megjegyezni, hogy Törökországból Észak-Irak területére elektromos áramot exportálnak (a KR áramszükségletének 40%-a Törökországból érkezik). (Demiryol–Pekşen 2018, p. 146) Ez 2014-ben egész Irak területére vetítve 778 millió kWh elektromos áramot tett ki. (Egeresi 2018, p. 89)

6.3. Következtetések

Az iraki kurdok bámulatos gazdasági és politikai teljesítménye, melyet a *de facto* önállóság óta elértek, minden bizonnyal felülmúlta Ankara várakozásait. A török vezetés felismerte, hogy Észak-Irak a kurd föderatív régió kialakítása óta a korábbinál még biztonságosabb lett. Ezáltal a KR kitűnően szolgálta a török vezetés által megfogalmazott egyik legfontosabb iraki célt, Észak-Irak stabilitását.

A KR befektetésbarát politikája és az Irak többi részéhez képest tapasztalható kisebb biztonsági és politikai kockázat ugyancsak komoly súllyal esett a latba, amikor Ankara energiapolitikai szempontból is Erbil mellett köteleződött el Irakban. Míg az Ankara és Erbil közti 2012-es megegyezés Bagdad és Erbil között nyilvánvalóan tovább erősítette a feszültséget, azt is fontos látni, hogy a közös energiapolitikai projektek a megvalósítás után a politikai manőverezés (a kapcsolatok ingaszerű kilengésének) lehetőségét egyre inkább visszavetik, így Ankara és Erbil viszonylatában a stabil és kiegyensúlyozott kapcsolatokhoz járulnak hozzá.

Ankara és Erbil közeledésének folyamata végeredményben négy lépésben foglalható össze:

1. török gazdasági nyomulás az iraki kurd területeken (hosszú folyamat, amely leginkább a török gazdasági érdekeket szolgálja)
2. a török politika paradigmaváltása (2008–2009) (belső, törökországi fejlemény)
3. az Egyesült Államok kivonulása Irakból, Máliki kirekesztő politikája, amely megerősíti az Ankara és Erbil közötti korábbi elköteleződést (2010–2011) (külső fejlemények)
4. energiapolitikai együttműködés (hosszú távú közös gazdasági érdek)

A gazdasági (és energiapolitikai) szempontok mellett azonban a másik, Irakkal kapcsolatos kiemelt török érdek, a PKK felszámolásának kérdése háttérbe szorult. Gyakorlatilag az történt, amelyre Turgut Özal idején, 1991-ben is láthattuk a példát: Törökország két érdeke közül csak az egyik tűnt teljesíthetőnek, míg a másik érdek maradéktalan teljesülése akadályozta volna a stabilitás megvalósulását, illetve az Ankara és Erbil között kialakított szoros politikai kapcsolatokat általában.

A PKK-val kapcsolatosan érdekes egyensúlyozásnak lehetünk tanúi Barzáni részéről. Erbilnek az az érdeke, hogy a PKK minél kisebb mértékben legyen jelen Észak-Irakban. Ekképpen az erbili vezetés nem érdekelt abban, hogy Törökország sokáig békében éljen saját területén a PKK-val, mivel így a PKK nagyobb számban lehet jelen a KR területén, a háttérországukban. A nagyobb PKK-jelenlét a Kandil-hegységben viszont azt eredményezi, hogy nagyobb a kockázata annak, hogy Ankara katonai beavatkozást kez-

deményez a PKK iraki állásai ellen. Ez – a lehetséges negatív következmények (pl. iraki kurdok mint járulékos veszteségek) miatt – egy szintén elkerülendő forgatókönyv a KRK számára. (Park 2014, p. 53)

A KRK-nak nem érdeke a PKK teljes felszámolása Irak területén. A teljeskörű fellépés egy szintén kurd szervezet ellen az iraki kurdok körében bizonyosan nem népszerű (identitáspolitikai tényező),¹³⁸ hiszen a KR mint a „kurd figyelem” középpontja, nem válhat a kurdok közti együttélés kerékkötőjévé. A KRK-nak tehát a saját imázsának fenntartása érdekében szüksége van a PKK-ra. Ráadásul egy átfogó, PKK elleni beavatkozás bizonyosan nagy anyagi és emberi áldozattal is járna a felek részéről. Emellett – mint azt már korábban említettem – a PKK továbbra is hasznosnak bizonyulhat abban, hogy Törökországgal szemben az iraki kurdoknak „legyen mivel tárgyalni” (ütőkártya), vagyis a PKK révén erősítsék az alkupozíciójukat. A KRK számára a PKK-t kordában kell tartani: a törökországi kurd militáns szervezet ugyanis potenciálisan instabilitást idézhet elő, és az iraki kurd „béke szigetén” foltot ejthet. Ez adott esetben elrettentheti a külföldi befektetőket, illetve a Törökországgal kialakított pozitív kapcsolatok kerékkötőjévé is válhat. (Černý 2018, pp. 230–231)

6.3.1. A kapcsolatok elmélyülése Ankara szempontjából

Ankara befolyásának növekedése Észak-Irakban Törökország regionális hatalmi pozíciójának erősödésével jár együtt. (Paasche–Mansurbeg 2014, p. 2) Ankara egy stabil, erős és megbízható KR létezésében érdekelt, amely annyira autonóm, hogy lehetővé teszi a török befektetők térnyerését a tartományban. Az autonóm jogkörök kiterjesztése egy bizonyos ponton túl azonban már Ankara érdekeivel ellentétes. Ebből a szempontból a határ egyértelmű meghúzása a gyakorlatban igencsak nehézkes: mert az ugyan egyértelmű, hogy Ankara nem támogatja a KR Iraktól való függetlenedését, mégis a szoros gazdasági kapcsolatokkal anyagi alapot teremt a függetlenséghez, míg a szoros stratégiai (energiapolitikai) kapcsolatok révén szintén az önállóság irányába tolja Erbil, mert így hozzájárul Erbil és Bagdad elhidegüléséhez.

A KR-val szemben Irak többi területén Törökország számára kevésbé nyílt lehetőség a gyümölcsöző együttműködésre – ez az állítás különösen igaznak bizonyult mind a turkómánok, mind a szunnita politikai csoportosulások lehetőségeinek csökkenése után (2010 után). Az iraki kormánnyal való politikai feszültségek (síita befolyás, iráni támogatás) annak megnyilvánulásaiként is értelmezhetők, hogy Bagdad az amerikai kivonulást köve-

¹³⁸ Damla Aras szerint, ha a támogató (jelen esetben a KAR) és a támogatott (PKK) között etnikai, vallási vagy ideológiai kapcsolat áll fenn, úgy azt a kapcsolatot külső szereplő (Törökország) részéről rendkívül nehéz szétválasztani. (Aras 2011, p. 589)

tően a Közel-Keleten zajló geopolitikai játszma Ankarával ellentétes oldalára került. Az utóbbi évek regionális fejleményei az egymással szembenálló érdekek mentén politizáló tömböket a már eddig is létező törésvonalak kiélezésével még inkább eltávolította egymástól. Az Ankara és Erbil közti politikai kapcsolatok szorosabbá válása a 2010-es évek elején tehát természetes következménye volt annak, hogy Ankara viszonya mind Bagdaddal, mind pedig Damaszkusszal (Aszad-kormány) erőteljesen megromlott. A központi Irakot az iraki kurdokhoz képest más geopolitikai realitások mozgatták: politikai elköteleződése és világpiaci nyitottsága miatt Bagdad kevésbé kiszolgáltatott Törökország irányában, mint a csak szárazföldi határokkal rendelkező iraki kurd régió, amely az itt tárgyalt korszak végére gazdaságilag és energiapolitikailag is döntően Törökországhoz kötődött.

A török Irak-politika átalakulásából regionális szinten egy további kényszerű elemet is kiolvashatunk: míg az amerikai csapatkivonást követően Irán egyszerűen csak a korábban megszerzett előnyös helyzetére reagált azzal, hogy a bagdadi kormányra gyakorolt befolyását tovább építette, addig a Bagdadból kiszoruló török politikának – a szunnita arabok és a turkománok támogatásán túl – új utat kellett magának keresnie ahhoz, hogy az iraki ügyekre valamiféle befolyása megmaradhasson. Ez a regionális realitás tehát újabb ösztönzöt kínált Ankara számára ahhoz, hogy Erbilrel eddig kialakított kapcsolatait még inkább elmélyítse. (Gourlay 2016, p. 118) A török külpolitika célja Irakban az volt, hogy az országot (és főképpen a KR-t) gazdaságilag és politikailag egyre közelebb vonzza magához, ezzel is csökkentve a regionális vagy globális versenytársak (Irán, Oroszország, Száúd-Arábia) befolyását. Ahogyan Irán a bagdadi elköteleződésének foglya maradt, és ez korlátozta az Erbilrel kialakított kapcsolatait, Ankarának a 2010-es években „felfutó” erbili kapcsolata korlátozta bagdadi lehetőségeit. Ankara befolyása Irak teljes területét nézve az Egyesült Államok 2011 végi kivonulását követően sem nőtt jelentősen, kivéve az északi részeket (együttműködés az iraki kurdokkal, PKK elleni közvetlen beavatkozások, török gazdasági befolyás). Vagyis az a váratkozás, hogy Törökország részben kitölti az Egyesült Államok által maga után hagyott űrt, alaptalannak bizonyult.

Washington és Ankara érdekei az Egyesült Államok kivonulásával egyre nagyobb átfedésbe kerültek. Az Egyesült Államok ugyanis Irakban számított regionális szövetségének egyre növekvő szerepére. Törökország támogatása sokkal inkább megfelelt az amerikai érdekeknek, hiszen az részben ellensúlyozni tudta Iránnak az amerikai kivonulás következtében egyre növekvő iraki térnyerését. (Ertem 2011, p. 54) Ugyanakkor „az Egyesült Államok azt akarta, hogy Törökország és az iraki kurdok barátok legyenek, ne házasársak.” (Morelli–Pischedda 2013) Az ebben a fejezetben tárgyalt korszakban

ugyanis Washington számára számos probléma adódott abból, hogy Ankara és Erbil együttműködése olyan szorossá vált, hogy az az iraki központi kormány érdekeivel ki-mondottan szembe ment. Az e mögött húzódó alapvető megfontolás az volt, hogy Wa-shington a két partnere közti jó viszony révén minél kevesebb erőforrást kössön le a Közel-Keleten.

Bár Ankara és Erbil kapcsolatának elmélyülésében talán kevésbé számított döntőnek, mégis fontos megemlíteni, hogy Erbil „kegyeiért” volt egyfajta verseny Irán és Törökország között. Irán sikere esetén félt, hogy Törökország befolyása Irak területén miní-málisra csökken, ráadásul úgy, hogy az iraki kurdok partnerségét veszíti el, amely Tehe-rán kezében újabb ütőkártyát jelentett volna Ankara ellen. Törökországot az az általános megfontolás hajtotta, hogy ha egy lehetséges partnert maga mellé állíthat, akkor kevésbé kell attól tartania, hogy az ellene foglal állást a nemzetközi rendszerben. (Milner 1992, p. 484) Vagyis az Erbilrel kialakított partnerség biztosíték volt Erbil féken tartására mind az iraki kurd függetlenség, mind pedig általában a kurd kérdés eszkalációjának kérdésében.

Törökországnak a KR-al való stratégiai kapcsolatai a Közel-Kelet szektariánus (szun-nita-síita ellentét) olvasatába is beleillik; eszerint Törökország és a KR egy északi, szunni-ta tengelyt alkot az Irán, Szíria és központi Irak vezette síita „félholddal” szemben. (Cha-rountaki 2012, p. 197) Ennek az értelmezésnek ugyanakkor nem kell túlzottan nagy ma-gyarázó erőt tulajdonítani a regionális szereplők egymás közti kapcsolatrendszerében. A KR esetében a szektariánus magyarázat még kevésbé alkalmazható, az ugyanis identitását elsősorban nem polgárainak szunnita kötődése határozza meg, hanem azok kurd mivolta. Tény azonban, hogy a Szaddám-rendszer bukása óta újra egyre erősebben jelentkező szektariánus ellentétek Irakban Törökország számára veszélyforrást jelentenek, és a szek-tarianizmusnak a politikai vezetés szintjére emelkedése (mind Törökországban, mind Irakban a szunnita arabokkal szemben fellépő síita kormány révén) Ankara iraki pozíció-vesztéséhez járult hozzá. Törökország számára a KR a stabilitás bástyájaként is szolgált a szomszédos Irakban, hatékony pufferzóna szerepét töltötte be az iraki szektariánus ellen-tétek Törökországra veszélyes hatásának csillapításában. (Phillips 2009, p. 2)

Törökország számára egy belpolitikai kötőerő is befolyásolta az iraki kurd vezetéssel kialakított kapcsolatok elmélyítését. Eszerint mind a törökországi, mind pedig az iraki kurdok felé való „nyitásnak” egy meglehetősen szűk keretrendszerben kellett működnie. Az AKP számára jelentős korlátozó körülményként jelent meg, hogy a török társadalom-ban állandóan jelen levő nacionalista felhangok számára különösen problematikus volt az iraki kurdokkal való együttműködés, illetve az, hogy az AKP esetleg nem eléggé „ke-ménykezű” a PKK-val szemben. A kormányzat részéről a dilemma abban rejlik, hogy

mennyire kielégítő a kurdok számára a kulturális autonómia (jogok) biztosítása, illetve a másik oldalon pedig meddig lehet elmenni úgy, hogy az állam kohéziója megmaradjon? (Marr 1996, p. 55)

6.3.2. A kapcsolatok elmélyülése Erbil szempontjából

A Törökországgal való kapcsolatok eleinte gazdasági, majd politikai (illetve az energiapolitikai megállapodásokkal stratégiai) szinten történő elmélyülése Erbil számára – amely 2011-ig mindvégig az amerikai támogatásra támaszkodott – az amerikai kivonulás utáni időszakra gondolva racionális lépésnek tekinthető. Abból a szempontból is érthető ez a változás, hogy az iraki kurdoknak a legfontosabb vitás kérdéseik az iraki arabokkal (központi kormányzat) voltak, míg ehhez a viszonyhoz képest Törökország a kisebbik rossznak számított ebben az kihívókkal és vetélytársakkal teli környezetben. (Waldman–Caliskan 2016, p. 216) Az iraki kurdok számára a regionális patrónus szerepre Törökország azért is volt megfelelő, mert közel áll Európához és a Nyugathoz mind földrajzi, mind pedig ideológiai értelemben. Az iraki kurd politikusok számos alkalommal bizonyosságot adták a nyugati típusú fejlődés, a nyugati értékek iránti elkötelezettségüknek, és ezt az orientációt a kormányzat a nyugati befektetőknek tett előnyös ajánlatokkal is megerősítette. (Mustafa–Aziz 2016, p. 136) Erbil részéről a teheráni–bagdadi–damaszkuszi tengelybe való betagozódás a nyugati hatalmak szemében elszigetelődéshez vezetett volna, amely ráadásul nemcsak a nyugati hatalmak, hanem akár a közvetlen szomszéd, Törökország haragját is magára vonhatta volna.

Fontos azt is megjegyezni, hogy Irán 2011 nyarán kiterjedt offenzívát hajtott végre az iráni kurdok egyik legfőbb képviselőjének számító PJAK ellen, amely az iraki kurdok számára is intő jel volt arra nézve, hogy az amerikai hadsereg év végi iraki kivonulása után szükségük van Irán befolyásával szemben – amely Bagdadban még inkább éreztette magát – egy új védnökre – ez pedig kizárásos alapon a régióban Törökország lehetett. Bár a nemzetközi térben a kurd függetlenségnek és a kurdok gazdasági és politikai felemelkedésének ugyan akadnak elvi támogatói, a gyakorlatban a nemzetközi rendszer szereplői a *status quo* fenntartásában érdekeltek, amely pedig a legfőbb (iraki) kurd politikai cél, az önrendelkezés megszerzése elleni állásfoglalást jelent. Ha viszont az Ankara és Erbil között megélénkülő kapcsolatok hozadékát nézzük, az iraki kurdok számára a török kapcsolat és támogatás jó választásnak tűnt, mert növelte autonóm tartományuk nemzetközi elfogadottságát és gazdasági erejét – kritikus elemei az önrendelkezés sikeres kivívásának.

7. EGYÜTT A VÁLSÁGBAN (2014–2017)

Ez a fejezet Törökország és a KR közti politikai és gazdasági együttműködéseket, érdekazonosságokat és érdekellentéteket tárja fel a 2014 és 2017 közötti időszakból. Ezt az időbeli keretet két, regionális kihatással rendelkező esemény jelöli ki. A kezdőpontot az Iszlám Állam 2014-re tehető felemelkedése jelenti, zárásként pedig a 2017-es iraki kurd függetlenségi népszavazás hatásait vizsgálom. E két fejlemény között tanúi lehetünk az Ankara és Erbil közötti kapcsolatok valaha tapasztalt legintenzívebb periódusának. Ez az időszak egybeesik a KR függetlenségi törekvéseinek politikai színtéren jelentkező igényével (2014 június) és annak bukásával (2017 október). A feleket érintő külső és belső kihívásoknak köszönhetően az említett időszakban a kapcsolatok erőssége és jellege meglehetősen hullámnzó volt, és az Ankara és Erbil közti érdekellentétek az iraki kurd függetlenségi népszavazásban csúcsosodtak ki. (Duman 2019)

Összességében Ankara számára négy fő kihívás köré lehetséges csoportosítani a 2014 és 2017 közötti iraki fejleményeket:

1. Az Iszlám Állam kihívása (2014-től)
2. A PKK megerősödése Irakban (2014-től), Szíriában (a PYD révén már 2013-tól) és Törökországban (2015-től)
3. Az Iszlám Állam elleni visszafoglaló háború – Moszul ostroma; illetve törökországi puccskísérlet (2016 és 2017)
4. Az iraki kurd függetlenségi népszavazás (2017)

7.1. Szereplők

7.1.1. Ankara

7.1.1.1. Török belpolitika: állandó krízishelyzet

Az itt elemzett korszakban a török belpolitikai helyzetet állandó krízis (puccskísérlet, terrortámadások, politikai szabadság korlátozásai, folyamatos választások és kampány-időszak, menekültválság) jellemezte. A belpolitikai válságok sorozata folyamatosan fennmaradt, nem követte konszolidáció. Az AKP politikai dominanciája azonban – a kihívások ellenére is – ebben a korszakban is érvényes maradt.

A kurd mozgalommal való ellentéteket 2015 nyarától a HDP nevű, törökországi kurdokat képviselő pártnak (*Halkların Demokratik Partisi*, Népek Demokratikus Pártja) a 2015. június 7-ei választásokon történő kiemelkedő szereplése is elmélyítette.¹³⁹ A HDP megerősödése az AKP számára azzal fenyegetett, hogy a kurdok állandó politikai szereplővé válnak, és ezzel az AKP hegemon törekvéseit veszélyeztetik. (Ezek között az egyik legfontosabb volt, hogy a HDP nem támogatta az elnöki rendszer bevezetését, mely az AKP belpolitikai céljainak homlokterében állt.) Hiába kötött a török kormány-párt és a HDP 2015. február 28-án az ún. dolmabahçei megállapodás keretében egyezséget a kurd békefolyamat továbbvitelének módjáról. Ez 2015 nyarára az említett belpolitikai dinamika (a HDP választási sikere, az AKP alkotmánymódosítási igénye) miatt összeomlott. Mindebben a kurd mozgalom általános közel-keleti megerősödése is szerepet játszott (a PKK befolyásának kiterjesztése Szíriában és Irakban, valamint a kurdokkal kapcsolatos pozitív médiavisszhang Nyugaton), a török kormány percepciójában ugyanis a kurd szereplők „túlnyerték” magukat. A következő években a HDP a török kormány részéről állandó támadások és vizsgálatok alatt állt, és minden eszközzel próbálták ellehetetleníteni mind a párt, mind pedig a képviselőinek a politikai tevékenységét. (Nader et al. 2016, p. 74)

A 2015 nyarán előállt kényelmetlen helyzetből a kiutat a török kormány a biztonságiasítás politikájának alkalmazásával találta meg. Ennek a kurd kapcsolatok estek áldozatul, de a lépés politikailag hasznosnak bizonyult: a 2015. november 1-jei megismételt parlamenti választásokon az AKP már képes volt egyedül megszerezni a kormányalakításhoz szükséges többséget. A török belpolitikát 2015 nyarától kezdve a HDP-n túlmenően is a belharcok, tisztogatások (a Gülen-mozgalomhoz kapcsolódóan), illetve vészhelyzeti kormányzás jellemezte.

2015 közepén a törökországi kurd helyzet konfliktusossá válása azonban az iraki kurdokkal összefüggésben is előrevetítette az Ankara és Erbil közti kapcsolatok korlátjait. 2014 folyamán történtek kijelentések az AKP (török kormánypárt, *Adalet ve Kalkınma Partisi*, Igazság és Fejlődés Pártja) tagjai részéről arra vonatkozóan, hogy fontolóra veszik a KR függetlenségét. Ám 2015 nyarát, a törökországi kurd konfliktus kiújulását követően Erbilnek ilyen típusú politikai támogatást nyújtani politikai öngyilkosság lett volna a török kormány részéről: a török vezetésben elvi szinten a kurdoktól való távolság így tovább növekedett 2016 és 2017 folyamán. A 2017. áprilisi alkot-

¹³⁹ A párt a szavazatok 13%-át kapta meg, amellyel a török történelemben kurd pártként először bejutott a török nemzetgyűlésbe. A HDP részben felelőssé tehető azért, hogy az AKP a szavazatok 41%-ával nem tudott önállóan kormányt alakítani. A „kurd párt” felemelkedése ugyanis elvette a lehetőséget az AKP-től arra vonatkozóan, hogy önállóan alakítsanak kormánytöbbséget.

mánymódosítás¹⁴⁰ (elnöki rendszer bevezetése) érdekében Erdoğan a 2016-os puccskísérlet után a nacionalista párttal, a MHP-vel (*Milliyetçi Hareket Partisi*, Nemzeti Cselekvés Pártja) kötött szövetséget. (Kardaş 2018, p. 29) Az AKP új belpolitikai partnere komoly kritikusa volt az iraki kurdokkal való kapcsolatok elmélyítésének és természetesen magának az iraki kurd függetlenségi népszavazásnak (2017. szeptember 25.) is. Az AKP és a MHP politikai közeledéséből adódott, hogy Törökországnak ebben az etnikai és vallási feszültségekkel teli időszakban nem csupán az egyes turkomán csoportok között, hanem a potenciális szövetségesnek tekintett turkománok és iraki kurdok között is egyensúlyoznia kellett.

Már az eddigiekből is látható, hogy az AKP számára a török-iraki kurd kapcsolatok fenntartása belső feszültségekkel együtt járó folyamat eredményeképpen lehetséges. Ennek további bizonyítéka, hogy a törökországi legnagyobb ellenzéki párt, a CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi*, Köztársasági Néppárt) az AKP Irak-politikájának fenntarthatóságával kapcsolatban fogalmazott meg kritikát, míg a nemzeti radikális MHP a Barzánival való pozitív kapcsolatokat az Öcalannal való együttműködés szintjére helyezve utasította el. (Al-Jazeera 2015b; Hürriyet 2015) A törökországi ellenzéki pártok gyakran szóvá tették, hogy az iraki kurd vezetéssel kiépített bizalmi kapcsolatok ellenére Erbil mégsem tesz meg mindent a legfőbb török kül- és belpolitikai prioritásnak számító PKK elleni harcban, és nem segít hathatósan a PKK-nak a KR területéről történő kiűzésében. (Charountaki 2012, p. 196) Az AKP és a KDP közti szoros, személyes ismertségen is alapuló kapcsolat 2017 szeptemberéig továbbra is erős maradt, a kritikák pedig rávilágítottak arra, hogy bármilyen törökországi hatalmi változás (pl. az AKP meggyengülése) vagy bizonytalanság Erbil számára a török kapcsolatokban lehetséges legrosszabb forgatókönyv megvalósulásához vezethet.

A 2016. július 15-ei puccskísérletet követő időszak kiváló alkalomként szolgált arra, hogy Törökországban statáriális kormányzást vezessenek be, mely nem csupán a puccskísérletben közvetlenül részt vevőket (a hadsereg Hizmet-mozgalommal¹⁴¹ szimpatizáló részét) büntette, hanem az AKP minden belső ellenzékét. Ezt követően másfél év alatt mintegy 65 000 embert tartóztattak le és nagyjából 150 000 embert bocsátottak el pozíciójából. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 80)

¹⁴⁰ A köztársasági elnök jogkörének kibővítéséről 2017. április 16-án tartottak népszavazást. A szavazás eredménye Erdoğan további hatalmi pozíciója szempontjából kiemelt fontosságú volt. Végül csupán kevesebb mint másfél százaléknyi többsézzel sikerült az alkotmánymódosítást jóváhagyni. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 81)

¹⁴¹ Még a puccskísérlet megelőzően, 2016. május 31-én a Hizmet-mozgalmat terrrorszervezetté nyilvánították, melyet innentől kezdve FETÖ (*Fethullahçı Terör Örgütü*, Fethullahista Terrrorszervezet) névvel illették. (Egeresi–Pénzváltó 2020, p. 79)

7.1.1.2. A török külpolitika átalakulása

A Kurdisztáni Autonóm Régióval a 2000-es évek második felében kialakított kapcsolatok a Davutoğlu-féle elvek gyakorlati megvalósulásaként is értelmezhetők. Ugyanakkor ezen idealista elvek a Közel-Kelet mély társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusainak kihívásaival szemben folyamatos kihívás elé néztek. A török külpolitika – és benne a KR-val kialakított kapcsolatok – ekképpen tehát folyamatosan két strukturális (makroszintű) kihívással szembesült. Ezek fokozottan hatással voltak az Ankara és Erbil közötti kapcsolatok dinamikájára.

Egyrészt a térségben az utóbbi két évtizedben számos olyan esemény (amerikai intervenció, az al-Kaida és az Iszlám Állam felemelkedése, arab tavasz, szíriai konfliktus és az abból adódó menekültválság) történt, amelyek Törökország befolyásától függetlenül, mégis alapvetően alakították át Törökország határon túli lehetőségeit. Ezen „külső” hatások felborították a török külpolitikai vezetés évek, évtizedek alatt kiépített közel-keleti kapcsolatrendszerét, és teljesen új válaszok, új prioritások megfogalmazására késztették Ankarát.

Másrészt Törökország minél mélyebb kapcsolatot alakít ki valamilyen nemzetközi szereplővel, egyre inkább részévé válik az azt körülvevő problémahalmaznak. Egy meglehetősen konfliktusos és instabil környezetben ugyanis nem lehetséges minden szereplővel azonos mértékű kapcsolatok kialakítása. Vagyis Törökország aktív közel-keleti szerepvállalása akarva-akaratlanul kiszolgáltatottá tette Ankarát, mivel elkerülhetetlen volt, hogy Ankarára ne legyenek hatással a régió etnikai és szektáriánus alapon kirajzoló problémái. Ez a helyzet pedig a török vezetést egyértelmű állásfoglalások megfogalmazására késztette, amely a „zéró probléma a szomszédokkal” elv és a multidimenzionális külpolitika érvényességének csorbulását jelentette.

A regionális felfordulás közepette a török külpolitika közel-keleti teljesítményéhez hozzátartozik, hogy 2009-től kezdve számos országgal súlyos politikai krízishelyzet alakult ki. Izraellel 2009-ben, Iránnal 2010-ben, Irakkal 2011-ben, Szíriával 2011-ben, Egyiptommal 2013-ban. Iránt leszámítva mindenhol a központi kormányzattal romlott meg Törökország viszonya, mert Ankara a központi államhatalmat aláaknázó, megdönteni kívánó nem állami szereplőket támogatót. 2014-re tehát – amikor az Iszlám Állam kihívásával szembesül – Törökországnak csupán három „állami” partnere van a régióban, amelyekkel hatékony együttműködést alakított ki: Katar, Gáza és a KAR. (Stein 2014, p. 87) İbrahim Kalın, török elnöki főtanácsadó szavaival élve Ankara a „kellemes egyedüllét” külpolitikai jelszavát tette magáévá. (HürriyetDailyNews 2013) Ez az idő-

szak tehát Törökország regionális érdekérvényesítő képességében, befolyásában, nemzetközi elismertségében is visszaeséshez vezetett.

A puccskísérletet követően általánosságban megfigyelhető, hogy Törökország a korábbinál asszertívebben kezdett viszonyulni a körülötte zajló hatalmi átrendeződéshez. (Kardaş 2018, pp. 32–33) Ankara katonai megoldásokat előtérbe helyező regionális politikája több tényező együttes eredménye. Ezek között belső okokat is találunk (a hadsereg fölötti kormányzati kontroll teljes megvalósulása), illetve regionális okokat is számításba kell venni (a szomszédos közel-keleti térségben tapasztalható folyamatos háborús helyzet). Az arab tavasz eseménysorozatait követő zavaros időszakban, közel-keleti viszonylatban a török tőke beáramlása és a *soft power* érdekérvényesítő képessége csorbult, így természetes módon a *hard power* eszközök kerültek előtérbe ebben a jelentős biztonsági kihívásokkal teli környezetben. Ez a helyzet a hosszabb távú elköteleződéseknek nem kedvezett, hanem ehelyett sokkal inkább a gyors, helyzetalapú (ad hoc) együttműködések és érdekegyezések szerepe értékelődött fel.

7.1.2. Bagdad

2014 áprilisában az iraki parlamenti választásokat követően Núri al-Málíki miniszterelnökként folytathatta a kormányzást, de az Iszlám Állam előretörésével pozíciója meggyengült. Sokan Málíki megosztó politikáját hibáztatták a kialakult helyzetért, az Iszlám Állam sikereit látva pedig a nemzetközi szereplők (főképpen pedig az Egyesült Államok, Szaúd-Arábia és Irán ritka egyetértésben) változást kényszerítettek ki az iraki kormány élén. Málíki háttérbe szorulása Ankara szempontjából kedvező fejlemény volt, a miniszterelnöki poszton őt 2014. szeptember 8-tól Hajder al-Abádi (2014–2018) követte.¹⁴²

Bagdad és Erbil viszonyrendszerében az Iszlám Állam megjelenése súlyosbította a már eddig is meglévő, gazdasági és politikai jellegű problémákat. Az Iszlám Állam elleni harcok során az is problémát okozott, hogy a legtöbb nemzetközi szereplő – tekintettel Bagdad szuverén jogaira – kerülte az Erbil részére történő közvetlen anyagi segítségnyújtást, ehelyett a szükséges felszereléseket a központi kormányon keresztül juttatták el a KR területére. Bagdad pedig gyakran visszatartotta az eredetileg Erbilnek nyújtott külföldi katonai szállítmányokat.

Az Iszlám Állam közös kihívása átalakította a Bagdad és Erbil közti kapcsolatok dinamikáját, és a folyamatból – egészen a 2017-es függetlenségi népszavazásig – Erbil

¹⁴² A kormány élén történt váltást szélesebb körben is támogatták: felmérések szerint míg 2011-ben csupán a szunnita arabok 5%-a támogatta Málíkit, addig 2017-ben az Abádi-kormány támogatottsága körükben elérte a 71%-ot is. (al-Dagher–Kaltenthaler 2017)

került ki megerősödve. Az iraki kurdok 2014-ben – 2010 után – ismét „királycsinálók” lettek, hiszen Fuad Maszúm kurd származású elnök volt az, akinek a támogatásával Málíki helyére Hajder al-Abádit állították. Amikor az Abádi-kormány megalakult, az iraki kurdok öt miniszteri posztot biztosítottak benne maguk számára. (Isakhan 2017, p. 441) Az új iraki kormány – jelentős külföldi támogatással – hatékonyan vette fel a harcot az Iszlám Állam ellen. A Bush-féle sikertelen intervenciós politika tanulságait levonva Obama amerikai elnök a „*leading from behind*” politikáját követte. Eszerint az Iszlám Állam visszaszorításának oroszlánrésze a helyi (közel-keleti) szereplőkre hárult, míg az Egyesült Államok ehhez háttértámogatást (logisztika, tanácsadás, kiképzés, légi támogatás) nyújtott. Washington tehát nem kívánta az Iszlám Állam legyőzéséhez szükséges anyagi és emberi árat egyedül fizetni, így a terrorszervezet által elfoglalt területek visszaszerzése jóval hosszabb és súlyosabb konfliktus eredményeképpen valósult meg. A harcokban az iraki reguláris hadsereg és az azt támogató Iráni Forradalmi Gárda egységei mellett kiemelt szerephez jutottak az iraki Népi Mobilizációs Egységek (rövidített arab nevén: *Hasd*), melyek 2014 közepén alakultak meg, és többségükben síita irreguláris erők voltak. (al-Kadhimi 2015)

Miután 2014 őszére sikerült az Iszlám Állam előrenyomulását megállítani, 2015 tavaszán megkezdődött az elveszett területek visszafoglalása is. Irak középső, többségében szunnita részét 2016 nyarára a központi kormány ellenőrzése alá vonta, 2017 júliusában pedig Moszul felszabadítása is befejeződött. Korszakunk végére az Iszlám Állam területileg gyakorlatilag megszűnt létezni Irakban.

Az elhúzódó háborús konfliktus és az abból adódó veszteségek ellenére 2003-tól kezdve az iraki gazdaság termelékenységéje folyamatosan bővült (lásd 7. táblázat) (még ha ez el is maradt a török gazdaság azonos időszakban megfigyelhető bővüléséhez képest).¹⁴³ Ez javarészt az egyre kiterjedtebb iraki olajtermelésből származó bevételeknek volt köszönhető (lásd 8. táblázat). Az adatokból az látszik, hogy Irak kőolajtermelése 2011-ben tért vissza arra a szintre, amely 1989-ben jellemezte. Potenciáljához képest a földgáztermelés sosem jutott olyan szerephez, mint a kőolaj: a kitermelés mértéke csak 2007 után indult emelkedésnek, de a kitermelt földgázt gyakorlatilag teljesen a hazai fogyasztás hasznosította. (BP 2020)

¹⁴³ A török gazdaság bruttó nemzeti össztermékben folyamatosan az iraki érték 5–6-szorosát produkálja minden évben. (WorldBank Iraq n.d.; WorldBank Turkey n.d.)

év	GDP (millió dollár)
2003	69 316
2004	106 318
2005	108 096
2006	114 199
2007	116 353
2008	125 926
2009	130 182
2010	138 517
2011	148 970
2012	169 731
2013	182 679
2014	183 039
2015	191 684
2016	218 112
2017	214 287

7. táblázat. Irak bruttó nemzeti összterméke (2003–2017).

Forrás: WorldBank Iraq n. d.

év	ezer hordó naponta
2003	1344
2004	2030
2005	1833
2006	1999
2007	2143
2008	2428
2009	2446
2010	2469
2011	2773
2012	3079
2013	3099
2014	3239
2015	3986
2016	4423
2017	4538

8. táblázat. Irak kőolajtermelése (2003–2017). Forrás: BP 2020

7.1.3. Erbil

7.1.3.1. Gazdasági válság

2014-ben a KR gazdasági fenntarthatóságának korlátjai nyilvánvalóvá váltak. Az iraki alkotmány szerint a KR az iraki központi költségvetés 17%-ára jogosult. Amikor 2014 elején a Máliki-kormány megszüntette az iraki központi költségvetésből járó havi kifizetéseket, a KR pénzügyi válságba került, a korábbi kölcsönöket nem tudták vissza-

fizetni, illetve a nemzetközi olajvállalatok számára a szerződéses kifizetéseket sem tudták teljesíteni. (Nader et al. 2016, p. 42) A problémákat súlyosbította, hogy a KR – önálló államiság híján – nem részesülhetett a nemzetközi pénzügyi intézményektől (Világbank, IMF) kapott kölcsönökben. (Noori, 2016:13) Bagdad a kifizetések megvonásával az erbilí vezetést éppen a függetlenségtől akarta eltántorítani úgy, hogy gazdaságilag lehetetlenné tette a KR önfenntartását.¹⁴⁴

A 2014-es politikai és gazdasági válság eredményeképpen a KR-ban megszorító intézkedéseket vezettek be.¹⁴⁵ A becslések szerint a korábbi 8%-os GDP-növekedés 2014-ben már csak 3%-os volt, míg a szegények aránya a korábbi 3,1%-ról 8,1%-ra nőtt. (WorldBank 2015, p. 60) A KR strukturális szinten is gazdasági és társadalmi válságban van. (Noori 2016) A KR gazdasági válságát társadalmi válság is súlyosbította, minthogy az elit és a lakosság közti különbség – mind anyagilag, mind pedig ideológiailag – egyre inkább kiszélesedett az utóbbi években. (Kuruuzum 2018, p. 196) Mindezek a problémák társadalmi feszültségekhez, egyre gyakoribb tüntetésekhez vezettek. A problémákat tetézte, hogy nemcsak a kedvezőtlen gazdasági helyzet (eladósodottság, fizetési képzetlenség), hanem az Iszlám Állam által teremtett bizonytalan biztonsági helyzet is a befektetések visszaeséséhez vezetett. Ahogy a kőolaj ára 2014 közepén drasztikusan visszaesett, úgy a nemzetközi olajvállalatok sorban hagytak fel a KR területén folytatott feltárásokkal: 2017-ig 19 kőolajkitermelő blokkban fejezték be tevékenységüket. (Natali 2017) A magyarázat anyagi természetű: az új piaci helyzetben vagy az olajvállalatok számára nem lett kifizetődő a kitermelés fenntartása, vagy pedig a KR fizetési képzetlensége miatt nem volt többé érdekük a Régióban maradniuk.

A súlyos gazdasági, politikai, társadalmi és biztonsági (katonai) válsághelyzet közepette a Törökországgal kialakított kereskedelmi kapcsolat is visszaesett. A biztonsági helyzet romlása nemcsak a hagyományos árukereskedelmet tette bizonytalanná, hanem az energiahordozók tervezett kivitelét is. 2014-et követően a gazdasági és politikai helyzet iraki Kurdisztánban továbbra is bizonytalan maradt, így hamarosan egyértelművé vált, hogy a 2013 végi szerződés értelmében vizionált kőolaj- és földgázmennyiségre Törökország délkeleti irányból egyhamar nem számíthat.

¹⁴⁴ 2015 előtt a Bagdadból érkező költségvetési támogatás a KR költségvetésének 95%-át tette ki.

¹⁴⁵ Korábban a költségvetésből havi szinten 670 millió dollár az állami tisztviselők fizetéseire ment el. A KR területén minden harmadik lakos valamilyen formában állami fizetést kapott. (Nader et al. 2016, pp. 41–42) 2014-ben például az iraki kurd munkaerő 53%-át az iraki kurd kormányzat foglalkoztatta. A közfoglalkoztatottság általában 30%-kal magasabb bérezést jelent, mint a magánszektorban való elhelyezkedés. (Zaman 2016, p. 11) Most viszonyt a kormány anyagi gondjai miatt közalkalmazottak egy része hónapokig fizetés nélkül maradt, mintegy 720 000-en pedig csak korábbi fizetésük felét kapták 2015 végétől kezdve. (Khidhir, 2017)

7.1.3.2. Politikai válság

Barzáni 2013-ban (8 év után) lejáró elnökségi periódusához a parlament felhatalmazása révén további két év hosszabbítást kapott. Ezt 2015 augusztusában Barzáni újabb két évvel egészítették ki, miután „vézhelyzetet” hirdettek. (Zaman 2016, p. 11) Ankara szempontjából ezek kedvező fejlemények voltak, mivel az Ankarával fenntartott jó kapcsolatoknak részben a stabil iraki kurd vezetés (konkrétan a Barzáni család) a záloga. Az iraki kurd vezetés legitimációját csorbította azonban, hogy 2015. október 12-én KDP-hez hű pesmergák megakadályozták a parlament ülését, amely 2017 szeptemberéig gyakorlatilag felfüggesztette tevékenységét. (Stansfield 2017, p. 371)

A Gorrán sokak számára 2014-ben vesztette el hitelét, amikor először a KDP-vel, majd 2016 májusában a PUK-val¹⁴⁶ kezdett együttműködésbe. (Zaman 2016, p. 11) A Gorrán és a PUK egyébként rendszeresen a török kapcsolatok bővítése ellenében foglalt állást. (Tugdar 2019, p. 132) Az iraki kurd pártok közti ellentétek az iraki belpolitikai palettán is éreztették hatásukat. 2016 szeptemberében az iraki parlamentben a PUK és a Gorrán támogatásával bizalmatlansági indítvánnyal megbuktatták Hosjar Zebári pénzügyminisztert, aki a KDP színeiben politizált. (Pénzváltó 2017, p. 7) A 2016 novemberi választásokat a pártok megosztottsága miatt elhalasztották. Az iraki kurd egység 2016-ra tehát válságba jutott. (Etl–Pénzváltó 2016, p. 9)

7.2. Fejlemények és kihívások¹⁴⁷

Az előző években a gazdasági és azon belül is az energiapolitikai kooperáció új dimenzióval bővítette a felek viszonyát. Ezen új, stratégiai elemek már kijelölik mind Erbil, mind pedig Ankara pozícióját a regionális hatalmi és gazdasági versengésben; a szoros együttműködést és a kapcsolatok pozitív irányba mozdulását azonban a 2014-ben történt iraki politikai és gazdasági összeomlás jelentős kihívás elé állította. Míg 2013 és 2014 eleje az Ankara és Erbil közti kapcsolatok csúcspontjának tekinthető (az együttműködést elmélyítő mindkét kormány gazdasági és politikai helyzete erős és stabil volt), addig 2014 közepétől kezdve Irakon belül a KR gyökeres változásokon ment keresztül. Ekképpen a 2014-es évet „*annus horribilisként*” (Zaman 2016) is elkönnyvelhetjük, amikor is a KR-t olyan sorozatos és tartós válságok rázták meg, amelyek hatásai még ma is érezhetők. A kihívások nagy szerepet játszottak abban, hogy a felek közti

¹⁴⁶ 2017-ben Barham Szálih a KRK korábbi miniszterelnöke (2009–2012) kilépett a PUK-ból, és létrehozta a Koalíció a Demokráciáért és Igazságosságért formációt. (Pénzváltó 2017, p. 7)

¹⁴⁷ Ez a rész elemeiben egy korábbi tanulmányom (Dudlák 2020b) módosított és lényegesen kibővített szövegén alapszik.

kapcsolatok újabb pszichológiai gátat törtek át; az Ankara és Erbil közötti együttműködés – a PKK elleni közös fellépésen túli – katonai elemmel is bővült.

7.2.1. Az Iszlám Állam előrenyomulása, 2014

2014-ben a legfontosabb regionális fejleményt a szíriai konfliktus Irakba való begyűrűzése jelentette, amely 2014 tavaszán az Iszlám Állam megjelenésével vált egyértelművé. Az Iszlám Állam terjeszkedése elméletben a régió szereplőit közös ellenállásra készítette, a gyakorlatban azonban mindenki számára eltérő szintű és jellegű fenyegetést hozott, így az Iszlám Állammal szembeni fellépés jellege és erőssége is különböző volt. (N. Rózsa 2019, p. 118) Az Iszlám Állam egyszerre jelentett a különféle kurd szereplők számára együttműködési kényszert, illetve megnyitotta a versengés terepét is (főképpen a KDP és a PKK között Irakban). (Dalar 2016, p. 152)

A szunnita radikális szervezeteknek már korábban is erős helyi „beágyazottsága” volt Észak-Irakban. (Stansfield 2017, p. 369) 2012-re az Iszlám Állam számottevő befolyást szerzett az iraki Anbár tartományban, 2013 elején pedig már Fallúdza városát is ellenőrzés alá vonták. (Stansfield 2017, p. 369) 2014. június 11-én Tikrit elfoglalásával a Baidzsi városánál található kőolajfinomító leállt, amely Észak-Irak kőolajellátásában zavarokhoz vezetett. A terrorszervezet 2014. június 15-én Tel Afart, a hónap végére pedig már egész Anbár tartományt ellenőrzésük alá vonta. 2014. június 29-én kikiáltották a kalifátust. (Stansfield 2017, p. 370) Az Iszlám Állam közvetlen támadásai a KR ellen 2014 augusztus elején kezdődtek. A kritikus helyzetben az iraki hadszíntér szinte összes szereplője azonnal összefogott a közös veszély elhárítására; Irán és az Egyesült Államok légitámadásokat intézett a terroristák megállítására. (Stansfield 2017, p. 370)

A szervezet rohamléptékű előretörése (2014. június 10.: Moszul elfoglalása)¹⁴⁸ az iraki *status quo* megváltozását eredményezte. Az Iszlám Állam előrenyomulása – bár eleinte rendkívül komoly nyomás alá helyezte az erbili kormányzatot – paradox módon végső soron a KR területi gyarapodásához, illetve nemzetközi reputációjának növekedéséhez járult hozzá. 2014 júniusában a KRK ellenőrzése alatt álló terület közel megduplázódott, és a pesmergák – többek között – a vitatott státuszú Kirkuk felett is átvették az ellenőrzést.¹⁴⁹ A katonai terjeszkedést azette lehetővé, hogy a térségből a központi

¹⁴⁸ Moszult mintegy három nap alatt, 1500 harcos bevetésével vették kézbe a terroristák. Az iraki (síita) hadsereg elmenekült, feladta a várost. Az iraki hadsereg moszuli pozícióját gyengítette a velük szemben fennálló általános elutasítottság, miszerint a helyiek szemében ők Málíki szektáriánus politikájának eszközei voltak. (Stansfield 2017, p. 370) Moszul és környékének elfoglalását félmillió, javarészt szunnita arab lakos menekülése követte, akiknek döntő többsége a KR területén keresett menedéket.

¹⁴⁹ Bár a pesmergák benyomultak az ún. „vitatott területekre”, legalább két ok miatt nem kívántak tovább nyomulni a számottevő kurd lakossággal nem bíró területekre. Egyrészt ellenséges környezetben az ellenőrzés fenntartását a korlátozott adminisztratív és katonai erőforrásokkal rendelkező autonóm tartomány

iraki kormányzat fegyveres erői visszahúzódott, és a bagdadi adminisztráció szinte teljesen visszavonult, mivel azok erőiket a központi részek (Bagdad körül) védelmére összpontosították az Iszlám Állam elleni harcban.

7.2.2. Kirkuk és a függetlenség kérdése, 2014

Kirkuk és más vitatott területek iraki kurd elfoglalását követően Barzáni úgy nyilatkozott, hogy részükről az iraki alkotmány 140-es cikkelye megvalósultnak tekinthető, tehát nem szükséges többé beszélni róla.¹⁵⁰ Ez az „erőből politizálás” kész helyzet elé állította a központi kormányzatot úgy, hogy annak mindeközben jelentős belső válsággal kellett megküzdenie.¹⁵¹ (Park 2018, p. 47)

Kirkuk városát (és a többi, iraki kurdok által a KR közigazgatási határán túl elfoglalt területet) azonban ténylegesen nem csatolták a KR-hoz, és ennek több oka is van:

- A központi kormány számára (de még Törökország számára is) ez akár háborús indok is lehetett volna.
- Bár 2003 óta intenzív „kurdosítási” folyamat indult meg a városban, Kirkuk lakosságának többsége etnikailag nem kurd, hanem arab és turkomán. A nem kurdok többsége egy új adminisztratív helyzetben eltolta volna a kurdok számára kedvező etnikai arányokat a Régió belüli.
- A KDP vezetése (Kirkuk esetében) nem feltétlenül volt érdekelt egy olyan terület KR-hoz történő csatolásában, amelyet a rivális iraki kurd párt, a PUK irányít, így annak politikai és gazdasági pozícióját erősíti meg az autonóm régió belüli.

Ankara Kirkuk kapcsán dilemmával szembesült, amely részben meghatározhatta azt, hogy Erbil egyoldalú lépését nem kritizálta. A dilemma a politikai és gazdasági érdekek között húzódott: a vitatott város kurd elfoglalása az egyik oldalon az Ankara által támogatott turkománok háttérbe szorításával járt együtt (s ekképpen török érdekeket sértett), míg a másik oldalon elősegítette azt, hogy a KR a gazdag kirkuki kőolajmezők felhasználása révén Törökországba több kőolajat exportáljon. 2014 elején ugyanis Ankara és Erbil között létrejött a közvetlen kőolajvezetékes összeköttetés, így a Kirkuk körül ki-termelendő kőolaj immáron Ankarát gazdagíthatta. Korábban ez a lehetőség nem állt fenn, 2014 közepén viszont Ankara szemet hunyt az iraki kurd szuverenitást erősítő

nem tudta volna biztosítani, másrészt pedig az eredetileg a központi kormányhoz tartozó területek elfoglalása és megtartása esetén Erbil a bagdadi kormányzat, sőt akár Törökország részéről is széleskörű ellenlépésekre számíthatott volna.

¹⁵⁰ Egyes tudósítások szerint Málíki maga javasolta Barzániéknak, hogy vonuljanak be a vitatott területekre, hogy még mielőtt az Iszlám Állam odaérne, biztosítsák a terepet. (Isakhan 2017, p. 438)

¹⁵¹ Természetesen csak idő kérdése volt, hogy Barzáni fölényes viselkedésére reagálva az iraki kormány mikor tud majd bosszút állni a kurdok „túlterjeszkedéséért”. Erre a 2017-es függetlenségi népszavazást követően jött el a megfelelő pillanat.

lépés fölött, és a város megszállását (de nem az elfoglalását) nem az iraki kurd függetlenség felé vezető út egyik állomásaként, hanem gazdasági lehetőségként fogta fel.

Fontos ugyanakkor azt is kiemelni, hogy a pesmergák a vitatott területekre való benyomulása az iraki turkománok számára (kivéve Tel Afar-t) megelőzte az Iszlám Állam benyomulását az általuk (is) lakott területekre. Törökország tehát pragmatikus alapon elfogadta, hogy Kirkuk ellenőrzése a pesmergák kezébe került, mivel máskülönben ebben a városban is az Iszlám Állam vehette volna át az ellenőrzést, amely a turkománok számára is bizonytalanságot okozott volna. Végül is, az iraki kurdok két legyet ütöttek egy csapásra: bővítették a saját ellenőrzésük alatt álló területeket, illetve az Iszlám Államtól mint nagyobb fenyegetéstől védték Ankara iraki partnereit, a turkománokat. Az iraki kurdok által elkövetett „etnikai átalakítások” miatt természetesen a turkománok elégedetlenek voltak amiatt, hogy Kirkuk iraki kurd ellenőrzés alá került. (Kumral 2016, p. 238) Ankara továbbra is azt kommunikálta, hogy Kirkukban az ott élő etnikai közösségekre tekintettel megosztott kormányzási formulát kell kialakítani. (Nader et al. 2016, p. 81)

Erbíl 2014-ben fontos lépéseket tett a függetlenség felé; a gazdasági hanyatlás a KR Irakon belüli helyzetét tekintve politikai nyereséggel egészült ki. Az iraki kurdok különállásának érzését fokozta az is, hogy a központi kormánnyal az Iszlám Állam kiterjedése miatt olykor még a földrajzi kapcsolat is megszűnt. (Rafaat 2018, pp. 200–202)

Az Iszlám Állam teremtette új helyzetre reagálva Barzáni 2014. július 2-án jelezte az iraki kurd parlamentnek a függetlenségi népszavazásra vonatkozó szándékát. A pontos célokról azonban a „külső közönségnek” óvatosabban fogalmaztak: a népszavazásnak eszerint nem lett volna kötőereje, csupán javaslatot fogalmazott volna meg. (Černý 2018, p. 245) A függetlenségi népszavazás megtartását az Iszlám Állam jelentette bizonytalanság megszűnése utáni időszakra napolták. Az iraki kurdok azzal indokolták a különválási igényüket, hogy

- az iraki központi kormányzat eljátszotta a nemzetközi közösség bizalmát azt illetően, hogy képes Irakot egyben tartani
- nem az iraki kurdok tehetnek az iraki állam összeomlásáról, ők csupán menekülnek egy fenntarthatatlan államformából
- az iraki kurdok „vér nélkül” terjesztették ki befolyásukat az általuk „jogosan” követelt kurd lakosságú területekre (vitatott területek)
- a kurdok pesmergái jelentik az egyetlen szervezett, az Iszlám Állam ellen hatékonyan harcoló szárazföldi erőt

7.2.3. Az Iszlám Állam megállítása, 2014

A KR nemzetközi imázsát növelte, hogy az Iszlám Állam iraki előrenyomulásának megállításából oroszánrészt vállalt. (A KR a terrrorszervezet maximális kiterjedésének idején a teljes iraki belső határ mentén, egy közel 1000 km-es szakaszon volt határos az Iszlám Állammal.)

Az iraki kurdok 2014. augusztus 3-án a jezidik által lakott Szindzsárt veszítették el, augusztus 6-án az Iszlám Állam már csak néhány tíz kilométerre volt Erbilől, rá egy napra pedig elfoglalta a stratégiai fontosságú moszuli gátat. Az Iszlám Állam gyors előrenyomulása az iraki kurdokat is meglepte, és bebizonyította, hogy a pesmergák katonai felszereltsége és képzettsége terén komoly hiányosságok vannak.¹⁵² (Isakhan 2017, p. 443)

Az Egyesült Államok a KR szövetségeseként 2014. augusztus 8-án támogató légítámadásokat indított Erbil előterében.¹⁵³ Washington egyébként ebben az új helyzetben is igyekezett kevesebb és gyengébb minőségű fegyvert juttatni az iraki kurdoknak, és azokat is javarészt Bagdadon keresztül, annak jóváhagyásával tették.¹⁵⁴ Ezekkel a megkötésekkel együtt is az Iszlám Állam elleni amerikai segítség révén Washington és Erbil kapcsolata katonai-stratégiai szintre emelkedett.¹⁵⁵ (Shareef 2017, p. 465)

2014. augusztus 8. és 14. között az amerikai légierőnek stratégiai csapásmérések révén sikerült a Szindzsár-hegységben ragadt jezidik menekülési útvonalát biztosítani. 2014. augusztus 16-án a moszuli gátat amerikai légicsapások támogatása közepette az iraki különleges erők a pesmergákkal karöltve foglalták vissza. (Isakhan 2017, p. 445) 2014. augusztus 15-ére az Iszlám Államot sikerült megállítani, és megindult a frissen alakult Iszlám Állam elleni nemzetközi koalíció segítségével az elfoglalt területek lassú visszahódítása.¹⁵⁶ 2014. szeptember 11-én a szaúd-arábiai Dzsiddában az Egyesült Ál-

¹⁵² Ez nem különösen meglepő, hiszen a pesmergák csak relatíve kis számban vettek részt a korábban az Egyesült Államok által az iraki hadsereg részére biztosított kiképzési programban.

¹⁵³ Obama elnök a beavatkozást az utolsó utáni pillanatra hagyta. A jezidik elleni atrocitások és az Iszlám Állam elől menekülők világsajtót megjárt képei, illetve a moszuli gát Iszlám Állam általi elfoglalásának veszélye meggyőzte az amerikai elnököt arról, hogy légítámadások, valamint könnyűfegyverzet biztosítása révén szükséges az Iszlám Állam ellen önvédelmet folytató iraki kurdok támogatása. (Phillips 2015, pp. 202–206)

¹⁵⁴ Bagdad ekkor az iraki kurdok és a nemzetközi szereplők részéről érkező nyomás hatására beleegyezett abba, hogy biztosítja a KR számára a független fegyvervásárlás lehetőségét. (Isakhan 2017, p. 445) Az Iszlám Állam elleni harc megsegítésére amerikai és a nemzetközi kiképzők százai és különleges erők érkeztek a pesmergák megsegítésére, arra azonban ügyeltek, hogy nehézfegyverzetet ne adjanak a kurd partnereknek. (Isakhan 2017, p. 444)

¹⁵⁵ A PUK javarészt az iráni támogatás révén tudott fegyverhez jutni, mivel a KDP a külföldi (nyugati) fegyveres szállítmányokat leginkább saját pesmergái között osztotta szét. (Nader et al. 2016, p. 117)

¹⁵⁶ Ez a folyamat a jogilag a központi kormány alá tartozó területeken jóval lassabban haladt, míg az iraki kurdok relatíve gyorsan – ám sokkal kisebb területről – visszaszorították az Iszlám Államot, ellenőrzés alá vonták Iraknak a kurdok által lakott területeit, majd állóháborúra rendezkedtek be.

lamok és tíz arab ország „koordinált katonai hadműveletet” kezdeményezett a szervezet ellen. (Zalewski 2014)

7.2.4. Az Iszlám Állam és Törökország, 2014

Az Iszlám Állam elleni koalíció sikere jelentős mértékben Törökország részvételén múltott. 2014 szeptemberében azonban az amerikai ügyvivőknek nem sikerült a török kormányt meggyőzniük. A török vezetés alapvetően az amerikai katonai stratégia (légitámadásokkal segíteni a helyi ellenállók harcát) elhibázottságára hivatkoztak, valamint nem kívántak egy szomszédos terrorista szervezettel konfrontálódni, minthogy annak hálózata potenciális veszélyt jelenthet Törökország területén is. (Knights 2015) Ennél lényegesebb indok lehetett, hogy Törökországnak nem állt érdekében egy olyan koalíciót támogatni, amely a saját belső ellenségeként felfogott PKK-t (is) fegyverhez juttatja. Ugyanakkor az sem felejtendő el, hogy Törökországot az Iszlám Állam komoly nyomás alatt tartotta, hiszen 2014. június 11. óta 46 török állampolgárt tartottak fogva Moszul török konzulátusán.¹⁵⁷ (Phillips 2015, pp. 228–229) Vélhetően a moszuli túszejtés akadályozta meg Törökországot abban is, hogy a Szindzsár városából érkező turkomán menekülteket befogadják (Tanchum 2014), holott ezzel párhuzamosan más szíriai és iraki területekről tízezzrel özönlöttek a menekültek Törökországba.

Amikor 2014. szeptember 20-án a túszoikat az Iszlám Állam szabadon engedte, a megállapodás részletei nem derültek ki.¹⁵⁸ Annyi bizonyos, hogy a török külpolitika nagyjából 2015 nyaráig elhatárolódott az Iszlám Állam elleni beavatkozástól, és a terror szervezet terjeszkedésének korlátozásával kapcsolatos tevékenységét a térségben csupán humanitárius célokra korlátozta. Feltételezhető azonban, hogy Törökország már ekkor is hírszerzési információkkal szolgál az Iszlám Állam ellenes koalíciónak. (Barkey 2014)

Annak, hogy Törökország mint legfőbb partner a kezdeti időkben nem vállalt szerepet a KR katonai támogatásában, az iraki kurd közvélemény szimpátiája látta a kárát. Megjelentek olyan híresztelések is, miszerint Törökország titokban segíti az Iszlám Ál-

¹⁵⁷ A moszuli túsdrámáért a török vezetés az iraki központi kormányt (Málikit) tette felelőssé, mivel értelmezésük szerint az iraki hadsereg visszavonulásának nekik kellett volna elejét venniük. (Kumral 2016, p. 237)

¹⁵⁸ A feltételezések szerint a török kormánynak a be nem avatkozás politikája mellett kellett elköteleződnie, és erre biztosítékként a Szulejmán sah sírját a szíriai terület mélyén őrző török katonák szolgálhattak biztosítékkul. (Barkey 2014) Ez egy 1921-es szerződés értelmében egy a Törökország javára átengedett talpalatnyi terület Szíriában, ahol Szulejmán sah, az Oszmán Birodalom alapítója nagyapjának sírja volt található. A sír 37 km mélyen Szíriában, az akkor éppen a szíriai kurdok (PYD) által ellenőrzött területen volt, s az a veszély fenyegette, hogy a sír és az azt őrző török katonai különítmény az Iszlám Állam csapásának áldozatul esik. A török hadsereg 2015. február 21–22-én egy speciális hadművelet keretében visszavonult, a sírt Törökországba áthelyezték.

lamot. (The Guardian 2015) Kétségtelen, hogy Törökország és az Iszlám Állam között érdekegyezésnek lehettünk tanúi, minthogy mindkét szereplő Irakban a szunnita arabok pozíciójának védelmezőjeként lépett fel. Ugyanakkor az eszközök, módszerek és rövid távú célok tekintetében a két szereplő között természetesen jelentős különbségek mutatkoztak. Mindezek mellett az Iszlám Állam nyomában járó instabilitás sértette a török érdekeket Irakban. Először is az újra fellángoló konfliktus menekültválságot idézett elő a szomszédos országban, és ez Törökországot közvetlenül is érintette. Másrészről a török kereskedelmi lehetőségek (beleértve a kőolajszállításokat) az Iszlám Állam támadásai miatt Észak-Irak vonatkozásában (és elsősorban a KR-val kapcsolatosan) jelentősen csökkentek. Harmadrészt a Törökország támogatását élvező iraki kurdok és turkománok egyaránt az Iszlám Állam elleni harc kárvallottjai voltak. (Dal-Belder 2015, pp. 147–148) Nem mellesleg az Iszlám Állam felemelkedése számos olyan, Ankara számára negatív folyamatot indított be a Közel-Keleten, amely hozzájárult ahhoz, hogy Törökország presztízse csökkenjen és mozgástere jelentősen beszűküljön a szíriai-iraki válságzónát illetően.

Törökországnak azért sem volt érdeke hathatós eszközökkel támogatni az Iszlám Állam legyőzését, mert a terrorszervezet területének visszaszorulásával ellenlábасait, az Aszad-rendszert, a PYD által dominált szíriai kurdokat, a PKK-t és az iraki központi kormányzatot juttatta volna területhez. Ezen túlmenően az Iszlám Állam kezdeti előrenyomulás idején a KR Ankara általi fegyveres támogatása az iraki turkománok ellenállásába ütközött volna, mivel ez utóbbiak attól tartottak, hogy az iraki kurdok a Törökországtól kapott támogatást nem csupán az Iszlám Állam ellen, hanem ellenük is felhasználják majd. Végül a turkománok nem kaptak katonai segítséget Ankarától, csupán humanitárius támogatásban részesültek. (Nader et al. 2016, pp. 82–83) Ezzel szemben Erbil, megkésve és csekély mértékben ugyan, de kapott katonai (kiképzési) támogatást Ankarától.

Napvilágot láttak olyan nyilatkozatok is, miszerint Törökország már a kezdetektől fogva titokban segítette az iraki kurdokat az Iszlám Állam elleni harcban, amelyet 2014 októberéig (a moszuli török túsók szabadulásáig) az iraki kurdoknak titokban kellett tartaniuk. Ezt egyébként maga Barzáni elnök erősítette meg. (Jayamaha 2014, p. 4; Balcı 2015b, p. 178) Annyi bizonyos, hogy 2014 végén az Iszlám Állam elleni nemzetközi összefogás keretében a török hadsereg különleges erői megkezdték néhány száz pesmerga kiképzését Észak-Irakban. (Nader et al. 2016, p. 89) Ez a fejlemény Ankara és Erbil viszonylatában tehát a már eddig is jelen levő gazdasági, energiapolitikai és politikai közeledésen túl a katonai szintű együttműködés valóságát is megteremtette. Az Er-

bílnak nyújtott közvetlen katonai segítség rendkívüli jelentőségű, hiszen megvalósulása egy olyan, a török vezetésben jelen levő pszichológiai gát áttörésével járt együtt, amely egy évtizeddel azelőtt elképzelhetetlen lett volna Ankara részéről. Az Iszlám Állam ellen harcoló pesmergák támogatása¹⁵⁹ Ankara szempontjából azért is volt logikus lépés, mert iraki kurd partnerük révén volt szavatolható, hogy az iraki-török határ közelében ne legyenek harci események. (Nader et al. 2016, p. 90) Ugyanebbe a logikába illeszkedik Törökországnak az a lépése is, hogy 2015-ben egymilliárd dollár értékű kölcsönt nyújtott a KR-nak.¹⁶⁰ (Manis–Kaválek 2016, p. 6)

7.2.5. A PKK faktor: a kurd dinamika Szíriában, Törökországban és Irakban, 2015

Az arab tavasz eseménysorozata, illetve az Iszlám Állam felemelkedése új lehetőségeket teremtett a kurdok számára a közel-keleti régióban, valamint összekapcsolta az iraki és szíriai eseményeket, sajátos konfliktuszónát hozva létre Törökország délkeleti határainál. Az arab tavasz 2011-es eseményeit követően Ankarának olyan kormányra lett volna szüksége Szíriában, amely kellően erős ahhoz, hogy ellenálljon a kurd szeparatizmusnak, felülkerekedjen a radikális iszlamistákon és Irán regionális befolyását is ellensúlyozni képes. Ezek közül az érdekek közül egyik sem teljesült, sőt, Törökország számára a legkedvezőtlenebb helyzet alakult ki Iraktól nyugatra. Törökországnak a nagyobb szíriai szereplők közül három is az ellenfele: az Aszad-kormány, az Iszlám Állam és a PYD által vezetett szíriai kurdok. 2014 és 2017 között ezek a szereplők dominálták a szíriai csatateret, tehát Ankara szíriai pozíciója meglehetősen gyenge. Mindez – az Iszlám Állam elleni harcra hivatkozva – 2015. októberétől kiegészült Oroszország szerepvállalásával, amely az Aszad-kormányt egyértelműen, a PYD-t hallgatólagosan segítette, míg egyértelműen az Iszlám Állam ellen foglalt állást.

A török vezetés akár úgy is kalkulálhatott, hogy a „nagyobbik rossz”, a szíriai kurdok fölötti ellenőrzést gyakorló PYD ellen bevethetők akár radikális iszlamisták is, mivel egyrészt a kurdok befolyását mindenképpen csökkenteni kell, másrészt pedig a radikálisok „kordában tarthatók”, mivel a nemzetközi közösség az ő túlzott térnyerésüket úgysem fogja támogatni. (CaspianReport 2013) Ezt a számítást azonban keresztülhúzta az a fejlemény, hogy a radikálisok (legfőbbképpen az Iszlám Állam) túlterjeszkedése megelőzte a szíriai kurdok erőinek letörését, így a nemzetközi közösség a kurdok oldalán

¹⁵⁹ A pesmergákkal való együttműködés egyébként mind Törökország, mind az Egyesült Államok számára „szalonképes” megoldásnak tűnt, mivel a PKK-val ellentétben ők nem alkalmaztak a saját érdekeik védelme céljából terrorista módszereket. (Charountaki 2018, p. 540)

¹⁶⁰ 2012-ben és 2013-ban a KR teljes évi költségvetése nagyjából 13 milliárd dollárt tett ki. Kiszivárogtatott levelezések szerint a KDP kőolajmezőkért cserébe további 5 milliárd dollár kölcsönt kívánt elfogadni Törökországtól. (Natali 2017)

beavatkozott, amely lehetővé tette, hogy a PYD befolyása megszilárduljon, Törökország pedig saját érdekeinek védelmében a nemzetközi közvélemény ellenében találta magát.

A török vezetés a szíriai Kobáne (Ajn al-Arab) városának Iszlám Állam általi ostroma idején újabb dilemmával szembesült. A javarészt kurdok által lakott, a török határ közvetlen közelében fekvő várost a PKK testvérszervezetének, a PYD-nek a fegyveres alakulatai (YPG) védték, akik Ankara biztonsági percepciójában éppúgy ellenségnek számítanak, mint az Iszlám Állam harcosai. A török vezetés Kobánéval összefüggésben több tekintetben is patthelyzetbe került. Először is Erdoğan már a harcok kezdetén elismerte a város katonai helyzetének menthetetlenségét. Ráadásul a török hadsereg a határ török oldalán is felvonult, beavatkozni azonban nem kívánt, hanem a „biztonságos oldalról” (a török határt biztosítva) szemlélte a szíriai kurdok elkeseredett harcát az Iszlám Állam ellen. Erdoğan kijelentése és a török kormány magatartása kormányellenes tüntetéseket eredményezett a törökországi kurdok körében: ennek eredményeképpen legalább 23 ember meghalt, százak pedig az utcai összecsapásokban sebesültek meg. (Jenkins 2014) A török közösségi médiában erős kampányt folytattak azok, akik a harcok közepette az Iszlám Állam mellett, a kurdok ellen nyilvánultak meg. (Gourlay 2017, pp. 32–33) Ez az epizód a kurd közvéleményt ismét megerősítette abban, hogy Törökország és az Iszlám Állam között együttműködés van. A török kormány ugyanis nemhogy nem segítette a szíriai kurdok harcát az Iszlám Állam ellen, sokáig a kurdok közti együttműködést is akadályozta.

A nemzetközi közvélemény azonban Kobáne kapcsán egyértelműen a YPG mellé állt, és 2014. szeptember 27-étől kezdve az Egyesült Államok is légi segítséget nyújtott az ostrom alatt állóknak. Így Törökország végül – a hazai és nemzetközi nyomásnak engedve – köztes megoldáshoz folyamodott: partnerét, az iraki kurdokat (pesmergákat) 2014. október 31-én átengedte a török-szíriai határon, hogy azok kurd „testvéreiket” kíségsék a radikális iszlamisták elleni harcban.¹⁶¹ (Dal-Belder 2015, pp. 149–150) Bár az Iszlám Állam által teremtett közös kihívás kétségtelenül felerősítette a pán-kurd

¹⁶¹ Ekkor, történetük során először, az iraki kurd pesmergák átlépték az iraki határt, és külföldi katonai akcióban vettek részt. (Palani–Khidir–Dechesne–Bakker 2019a, p. 5) A török hatóságok a pesmergák szállításakor ügyeltek arra, hogy az iraki kurd katonák feltűnés nélkül jussanak el céljukhoz. Számukra nem katonai gépet biztosítottak, hanem charterjáratot vettek igénybe, illetve az egész műveletet a török rendőrség és a titkosszolgálat felügyelete alatt hajtották végre. (Nader et al. 2016, p. 90) Ezt megelőzően, 2014 októberében a szíriai kurdok PKK által támogatott frakciója (PYD) és a szíriai kurdok KDP (Erbíl) által támogatott frakciója (KNC) közti dohuki egyezségben kimondták, hogy közösen lépnek fel az Iszlám Állam ellen Szíriában. (Csicsmann 2020, p. 14) Az egyezményt a kurdok képviselői között Barzáni elnök hozta tető alá.

Törökország ahhoz is hozzájárult, hogy mintegy 130 000 szíriai menekültet a területén keresztül iraki Kurdisztán területére engedjenek át. (Thibos 2014, p. 9) A kurdok támogatásáért folytatott versenyt jól jelzi, hogy a KR a Törökországba menekült szíriai kurdok körében is próbál aktivitást kifejteni humanitárius segítség formájában. (Kaválek 2015, p. 21)

(*kurdájetí*) szellemiséget (Taşpınar–Tol 2014), fontos megjegyezni, hogy a terroristák elleni közös fellépés csak alkalmi, „retorikai” jellegű együttműködés keretei között maradt, az érintett szereplők (KDP, PUK, PKK, PYD) közti versengés a relációk dinamikáján érdemben nem változtatott.

Harunoğlu (2017, p. 266) szerint a PYD és a KR közti „együttállás” Kobánében rombolta az Ankara és Erbil között kialakult kapcsolatokat, maga az Iszlám Állam felemelkedése pedig felerősítette a pán-kurd szellemiséget. Míg ez utóbbi jelenség igazolható, addig az előbbi kijelentés könnyen cáfolható azáltal, hogy a pesmergák segítséget nyújtottak Kobánénál, beavatkozásuk a PYD oldalán inkább szimbolikus jelentőségű maradt. A PYD ugyanis semmiképpen sem kívánt nagyobb volumenű segítséget az iraki kurd vezetéstől, hiszen azzal a KDP befolyását növelhette volna a szíriai események menetében. (Kaválek 2015, p. 21) A KR (leginkább a KDP) és a PYD közti egyébként ellenséges viszonyokat illusztrálja, hogy a KR a PYD által ellenőrzött szíriai Kamisli felé 2015-ben lezárta a határt. A KR nem ismerte el a 2016 márciusában a PYD vezetésével megalakult Észak-szíriai Demokratikus Föderációt (*Rozsava*) sem. (Park 2018, p. 50)

Kobáne esete Ankara és Erbil kapcsolatában annyiban valóban törést jelentett, hogy ismét rámutatott arra, hogy a KR befolyása a szíriai kurdok körében meglehetősen korlátozott. Ez a tény a PKK- és a PYD-problémát illetően alapvető stratégiaváltásra készítette Ankarát (szunniták, arabok hathatósabb támogatása Szíriában). Az iraki kurd vezetés egyik politikai „hasznosságát” Ankara számára ugyanis az adta volna, ha Barzáníék segítségével a szíriai kurdokat törökbarát platformra képesek terelni. Hiába volt tehát egyfajta „stratégiai együttállás” Ankara és Erbil között a szíriai célokat tekintve, 2014 és 2015 folyamán éppen a „közös ellenség” pozíciója erősödött: a PYD (és az Aszad-kormány is) stratégiai előnyre tett szert (hathatós nemzetközi támogatást kapott az amerikai, illetve orosz beavatkozások révén), az Aszad eltávolítását követelők viszont háttérbe szorultak az Iszlám Állam elleni harc prioritása miatt.¹⁶²

A kurd kérdés az Iszlám Állam ellen nyújtott amerikai támogatás révén regionális szintről globális szintre emelkedett, a PKK pedig a kurdokhoz kapcsolódó regionális ügyek megkerülhetetlen tényezője lett. (Ertem 2015, p. 319) Törökország számára a PKK és a PYD vonatkozásában a legrosszabb forgatókönyv vált valóra. 2014-re ugyan-

¹⁶² Ankara féltette az volt, hogy az Egyesült Államok nemcsak légicsapásokkal támogatja a PYD szíriai tevékenységét, hanem politikailag is elköteleződik a kurd párt mellett, és így hozzájárul a szíriai kurd autonómia fenntartásához, mi több, kiszélesítéséhez. Ez a politika, amely egy „*made in America*” Kurdisztán létrehozásával fenyegetett Szíriában, növelte a bizalmatlanságot Washington és Ankara között. Az Egyesült Államokat azonban az is motiválta Szíriában, hogy Irán növekvő helyi befolyását ellensúlyozandó szövetségest találjanak.

is a PYD abszolút befolyása érvényesült a szíriai kurdok felett, amely a gyakorlatban a török vezetés számára azt jelentette, hogy a törökországi front mellett a PKK elleni harcban egy szíriai front is megnyílt. A PKK – partnerszervezeteinek sikere révén – a tárgyalt időszakban számottevően kiterjesztette tevékenységét Szíria, Irak és Törökország különböző területein, olyannyira, hogy nem túlzás azt állítani, hogy a Kurdisztáni Munkáspárt története folyamán ekkor volt a legerősebb.¹⁶³ (Kaválek–Mares 2018, p. 100) A szíriai sikereken túl Irakban például a PKK kurd harcosai – a pesmergákkal karöltve – benyomultak az iraki hadsereg által 2014-ben elhagyott területekre, és ott hibrid adminisztrációt alakítottak ki. A PKK 2014-ben nem csupán a Kandil-hegységben volt jelen, hanem Szindzsárban, Mahmúr környékén, illetve Kirkuktól keletre is részt vett az Iszlám Állam elleni harcban. (Kaválek 2015, p. 21)

Barzáninak a törökországi kurdokra gyakorolt korlátozott befolyására 2015 nyara világított rá. (Barkey 2015, p. 5) Ekkor az AKP a kurd szavazatok híján a 2015 júniusi választásokat követően nem tudott többségi kormányt alakítani. A törökországi kurdok többsége ugyanis a HDP-re szavazott, amely a törökországi kurd mozgalom politikai szárnyát képviselte (egyések szerint összeköttetésben a PKK-val). 2015 novemberében a parlamenti választásokat meg kellett ismételni. Az a fejlemény, hogy az iraki kurd vezetéssel ápoló kiváló kapcsolatok ellenére az AKP nem volt képes a konzervatív kurd szavazatokat elegendő számban begyűjteni, Erdoğan hatalmát – és ezzel együtt az Ankara és Erbil közti virágzó kapcsolatokat – veszélyeztette.

2015. július 20-án az Iszlám Állam 32 halálos áldozattal járó merényletet hajtott végre a délkelet-törökországi Suruçban. (Gunes 2016, p. 73) A történetek a török bel- és külpolitikában egyaránt jelentős változásokat indukáltak.¹⁶⁴ A támadás brutalitását az okozta, hogy olyan kurd fiatalokat célozt, akik humanitárius szerepvállalással kívántak a török-szíriai határ túloldalán levő Kobáne városának az ostrom utáni helyreállításban segíteni. (Kadercan 2015) A suruçi támadást követő felfokozott hangulatban a PKK-hoz köthető emberek bosszúból két török rendőrt öltek meg, akik állításuk szerint együttműködtek az Iszlám Állammal a suruçi robbantásban. (HürriyetDailyNews 2015a) A suruçi merényletre válaszul 2015. július 23-án Törökország légitámadásokat hajtott végre az Iszlám Állam és a PKK ellen is.¹⁶⁵ Ezt követően 2015. július 28-án Erdoğan nyi-

¹⁶³ A PKK-hoz tartozó katonai erők teljes létszámát a becslések ekkoriban 17 000 főre tették Észak-Irakban. (Kadioglu 2019, p. 49)

¹⁶⁴ A külpolitikai szemléletváltást többek között az a regionális változás indukálta, hogy a szíriai kurdok PKK-hoz köthető szervezete, a PYD Kobáne 2015 januári felszabadítását követően 2015 nyarára már Tel Abjad és Haszaka körzetét is ellenőrzés alá vonta az Iszlám Állam elleni harcban. (Gunes 2016, p. 81)

¹⁶⁵ Ankara a PKK-t kétségtelenül nagyobb intenzitással támadta. Törökország a nemzetközi közvélemény előtt szándékosan mosta össze a PKK és az Iszlám Állam elleni hadjáratot, így használva ki a helyzetet belpolitikai és külpolitikai célokra egyaránt.

latkozában kijelentette, hogy a 2013-ban megkezdett békefolyamat (Taşpınar–Tol 2014) véget ért, ennek következtében pedig a kormány és a PKK közti harcok kiújultak Délkelet-Törökországban. Törökországban ezek az összecsapások 2015 júliusa és 2018 márciusa között több mint 3300 áldozattal jártak. (Kaválek–Mares 2018, pp. 113–114)

Ankara a PKK elleni hadjáratát Irak területére is kiterjesztette: úgy próbálta meg a PKK hátszágát elvágni a törökországi kurd fegyveresektől, hogy a szervezet Kandil-hegységbeli állásait kezdte el bombázni Északkelet-Irakban. Míg a 2015. július 24-én induló támadássorozat a nemzetközi közvélemény előtt az Iszlám Állam elleni légitámadásokként aposztrofálta, addig Ankara az iraki beavatkozásokkal kapcsolatban arra hivatkozott, hogy Irak – ígérete ellenére – nem tett eleget a PKK iraki tevékenységének korlátozásáért. (HürriyetDailyNews 2015b) Ez az állítás implicite igaz volt a KKK-ra is, minthogy a PKK iraki főhadiszállása a KR területén fekvő Kandil-hegységben van, és a szervezet leginkább iraki Kurdisztán területén volt aktív, nem pedig a központi kormány által közvetlenül ellenőrzött térségekben.

Amikor 2015 nyarán a török légierő bombázni kezdte a PKK állásait Irakban, és ezek a támadások iraki kurd civilek halálához is vezettek, Barzáni követte a közhangulatot, és kritikusan nyilatkozott Törökország egyoldalú beavatkozásával kapcsolatban. Az iraki kurd közvélemény emellett Ankarát tette felelőssé abban, hogy Törökországon belül a PKK-val megszakadt a „békefolyamat”. (Park 2018, p. 51)

A PKK és a KR-ban vezető szerepet betöltő KDP között ideológiai és taktikai ellentét egyaránt húzódik. A PKK a KR területén is aktívan támogatja a KDP-vel szemben álló ellenzéki mozgalmakat, ugyanakkor a két fél között – a pán-kurd eszme jegyében, mint már Kobáne esetében láthattuk – taktikai együttműködés is fennáll. Barzáni, a KKK elnöke személyes látogatásával köszönte meg a PKK mahmúri tagjainak, hogy segítették a Régió védelmét az Iszlám Állam elleni harcban.¹⁶⁶ (Romano 2015, p. 56; Černý 2018, p. 260)

A PKK és a KDP közti látszólagos együttműködés egyik példája Szindzsár (kurd változatban: Sengal) régiójában volt tetten érhető – a kezdeti együttműködéssel jellemezhető viszony azonban későbbiekben egyre inkább versengéssé alakult át, és a stratégiai célok Ankara és Erbil között átfedésbe kerültek a PKK helyi törekvéseivel szemben.

2015 novemberében az amerikai támogatásban részesülő iraki kurd pesmergák és a PKK és a szíriai YPG erői közös erővel üzték ki az Iszlám Állam erőit Szindzsár terüle-

¹⁶⁶ A Mahmúrban kialakított menekülttábor a Törökország területéről a '90-es években elmenekült kurdok elszállásolására szolgál. A tábor köztudomásúlag a PKK ellenőrzése alatt áll; a szervezet a táborból közvetlen toborzást végez.

téről. Ezt követően a KDP és a PKK közti kapcsolatok a térség irányításában a taktikai együttműködés és a retorikai ellenségeskedés között mozgott. (Kaválek–Mares 2018, p. 116) Szindzsárban Ankara és Erbil közös nevezőt talált a PKK elleni fellépésben, bár a valóságban mindez meglehetősen korlátozott maradt. Ankara másik célja a térségben Irán befolyásának csökkentése volt. (Manis–Kaválek 2016, p. 4) Irán ugyanis – saját stratégiai megfontolásait követve – a YPG-t és a jezidik PKK-hoz közel álló csoportjait (YBS) kezdte támogatni, hogy a térségben Törökország és a KDP (Erbil) pozícióit gyengítse.¹⁶⁷ (Yilmaz–Sevdeen 2019, pp. 177–178)

Szindzsár stratégiai jelentősége „átmeneti” pozíciójából fakadóan kiemelkedő szereppel bír Irán számára, hiszen ezen keresztül tud a Földközi-tengerrel összeköttetésben maradni. E geopolitikai számítás ellenében Törökország is Szindzsár ellenőrzésére törekedett, hiszen annak ellenőrzése (Erbil mint szövetséges révén) révén nem csupán az iráni utánpótlás kelet–nyugati irányú mozgása, hanem az északi-szíriai és észak-iraki térség hatalmi dinamikáiban is élre kívánt törni. Ezzel Ankara éket verhetett a PKK és PYD közti összeköttetésbe, amelyek együttesen az északkelet-iraki Kandil-hegységtől az északnyugat-szíriai Afrínig a török-iraki, illetve a török-szíriai határ mentén alakította ki bázisait. (Bozarslan 2017a)

7.2.6. Katonai együttműködés Ankara vezetésével Észak-Irakban, 2015

A szektáriánus alapon politizáló Núri al-Málíki iraki miniszterelnök (2006–2014) távozásával és Hajder al-Abádi miniszterelnök kinevezésével a 2014 végén Bagdad és Ankara kapcsolatában pozitív változások álltak be. Az Iszlám Állam megjelenése, valamint a PKK észak-iraki tevékenysége következtében a török-iraki kapcsolatokban újra a biztonsági kérdések kezelése került előtérbe, és ennek keretében Törökország az Iszlám Állam elleni harcot felvállaló bagdadi kormány számára katonai (kiképzési), logisztikai és hírszerzési segítséget nyújtott. (Balcı–Gürler 2016, pp. 162–163) Ennél is jelentősebb lépés volt a Törökország részéről bizonyos észak-iraki szunnita arab csoportoknak, illetve az iraki kurdok pesmerga alakulatainak a kiképzése és felfegyverzése. A török hadsereg emellett – légi támogatás révén – közreműködött 2015 novemberében a Szindzsárt ellenőrző Iszlám Állam elleni sikeres hadjáratban is. Egyes értesülések szerint a harcokban részt vevő mintegy 7 000 pesmerga nagyjából egyharmadát a török hadsereg tisztjei képezték ki és látták el fegyverekkel. (Milliyet 2015)

¹⁶⁷ Teherán hazai fronton maga is ellenséges volt a PKK-val, illetve annak iráni testvérszervezetével, a PJAK-kal. Irakban azonban Irán a török-PKK ellentétek fenntartásában érdekelt, máskülönben fegyverszünet vagy béke esetén a török csapatok nem kötik le a PKK gerillacsapatait, így azokat a kurd terror-szervezet az iráni kurd terrorszervezettel, a PJAK-kal szövetségben iráni területen nagyobb intenzitással vetheti be.

A török katonai jelenlét erősödése Észak-Irakban azonban egyre inkább aggasztotta az iraki központi kormányt. Bagdad részéről súlyos kritikák érték Ankarát, amikor 2015. december 4-én mintegy 150 főt és 25 harckocsit küldött a Moszul városától 12 km-re északkeletre fekvő Basikában található katonai támaszpontra. Basika a Moszulba vezető egyik út egyik állomása, sokáig az Iszlám Állam iraki fővárosához legközelebb eső település, amely nem a terroristák kezén volt. A hivatalos magyarázat szerint a török csapatok a pesmergák, illetve bizonyos szunnita arab fegyveres csoportok kiképzésének céljából érkeztek.

A Törökország által támogatott szunnita erők közül a legjelentősebbet az Aszíl an-Nudzsajfi, volt ninivei kormányzó mintegy 2 000–6 000 fős könnyűfegyverzetű kontingense (*Hasd al-Vatani*) képviselte. Ankara a beavatkozások kapcsán arra hivatkozott, hogy a török katonák Nudzsajfi meghívására érkeztek a moszuli térségbe. (Sagnic–Zeidel 2015, p. 3) A *Hasd al-Vatani* azonban nem tekinthető az egyébként meglehetősen megosztott iraki szunnita arabok fő képviselőjének, hanem sokkal inkább Ankara proxyjaiként működött. Terveik között szerepelt, hogy a háború után Ninive tartományból a KR-hoz hasonló föderatív régiót alakítanak ki, amelyben külön körzeteket alakítottak volna ki etnikai és szektáriánus rendezőelvek szerint. Ez – megvalósulása esetén – Törökország számára az észak-iraki befolyás bázisa lehetett volna.

A török katonák basikai jelenléte Moszul város 2016-ban tervezett visszafoglalása érdekében tett előkészületek keretében értelmezhető. Az itt állomásozó készenléti erő az Iszlám Állam ellen harcoló iráni és iraki síita arab milíciák tevékenységét korlátozandó jelent meg az iraki város előterében, és kifejezte Ankara szándékát, hogy részt kíván venni a közelgő harcokban. (Zaman 2016, p. 19) Miután az Irán által támogatott milíciák az Iszlám Állam elleni katonai műveletek részeként fokozott számban jelen vannak Irakban, Törökország – Teherán befolyását ellensúlyozandó – rákényszerült arra, hogy az iraki szintén saját katonai proxyjait kialakítsa, vagy ha szükséges, akár közvetlen katonai beavatkozás révén is biztosítsa a helyi érdekeit. Ebben a törekvésében Ankara a KR-ra alapvetően számíthatott, mivel Erbil és a szunnita kurdok számára a síita milíciák (*Hasd*) és a központi kormányzat megerősödése hasonló veszélyeket hordozott magában, mint az Iszlám Állam előretörése 2014-ben.

Az Ankara és Erbil közti együttműködésnek más példája is említhető. A 2015. november 24-én Törökország szíriai határánál lelőtt orosz vadászpilóta átmenetileg az orosz-török kapcsolatok megromlását okozta. Ennek regionális szinten az egyik hatása Ankara és Erbil kapcsolatának szorosabbá válása volt. Amikor Moszkva azzal vádolta meg Törökországot, hogy az Iszlám Állam kőolaját felvásárolják, akkor a Barzáni-

kormány tisztázta a kérdést: a török-iraki határon lefényképezett kőolajat szállító tartálykocsikról azt nyilatkozták, hogy hozzájuk tartoznak. (Al-Jazeera 2015a) Ez a felek közti szívélyes viszony Barzáni 2015. december 10-i ankarai látogatása során is tapasztalható volt. A találkozó különlegességét az adta, hogy az iraki zászló mellett a KR zászlaját is felvonták Barzáni tiszteletére, valamint Ahmet Davutoğlu török miniszterelnök (2014–2016) beszédjében többször is használta a „Kurdisztán” kifejezést. (Riegl–Doboš–Landovský 2017, p. 163)

A felek közti partnerség mélységét mutatta, hogy Barzáni az elsők között nyilvánította ki támogatását Erdoğan elnök felé a 2016. július 15-i törökországi puccskísérletet követően. A puccskísérletet első körben az iraki kurdok, turkománok és a szunnita arabok vezetői ítélték el Irakban, míg a központi kormány Bagdadban csak később fejezte ki támogatását Ankara irányában. (Gürler–Baykal 2017, p. 188) A KRK arról is biztosította a török felet, hogy a Fethullah Gülenhez (az Erdoğan-féle török vezetés ellenlábas) köthető török alapítású iskolákat bezárják iraki Kurdisztánban. (Gürler–Baykal 2017, p. 198) Barzáni ezt követően a török vezetés érdekeinek megfelelően kijelentette, hogy a török beavatkozás Szíriában (Eufrátesz-pajzs hadművelet, 2016. augusztus 24-től) nem a kurdok ellen irányul, hanem a YPG és az Iszlám Állam ellen. (Zaman 2016, p. 19)

7.2.7. Törökország és Moszul visszafoglalása, 2016

Moszulnak mint Észak-Irak legjelentősebb szunnita városának a felszabadítása körüli politikai viták jelentős nézeteltérésekhez vezettek az Ankara-Bagdad viszonyban, míg az Ankara-Erbíl viszonylatban megerősítették a felek egymás iránti politikai elköteleződését. Moszul városának az Iszlám Állam alóli felszabadítása hivatalosan 2016. október 16-tól 2017. július 17-éig tartott.

Ninive tartomány és benne Moszul stratégiai jelentősége Törökország számára abban rejlik, hogy a török határ közvetlen közelében olyan szállítási útvonalak húzódnak rajta keresztül, amelyek a tartományt összeköti a PKK keleti (Kandil-hegység) és nyugati (Rozsava) területeivel, illetve Irán és Szíria között is kapcsolatot biztosít. (Manis–Kaválek 2016, p. 4) Ninive tartomány Törökország számára a proxyk kialakítására a legkedvezőbb terep Irakon belül, mivel Bagdad és Teherán számára a síiták csekély jelenléte miatt problematikus a helyi lakosság támogatásának megszerzése. Az utóbbiak

így csupán a Tel Afarban élő 20–30%-ot kitevő síita turkománokra, illetve a síita saba-kokra¹⁶⁸ tudtak valamelyest támaszkodni.¹⁶⁹ (Manis–Kaválek 2016, p. 8)

Moszul több szempontból is jelkép volt az iraki központi kormányzat számára. Egyrészt Irak második legnagyobb városa, másrészt pedig az Iszlám Állam iraki fővárosa, és emiatt az iraki instabilitás központja. Ebből következően – elfoglalása esetén – Irak egységének a záloga is; nélküle nem egyesülhet újra Irak síita déli és szunnita északi része.

Ankara számára a Moszul felszabadításával meginduló hadműveletek alapvetően három kihívást hordoztak: először is a török vezetés attól tartott, hogy az ostrom körüli események során a PKK iraki aktivitása megnő, és sikerül a Szindzsár-hegység körüli pozícióikat (a már meglévő Kandil-hegységbeli bázisok mellett) megszilárdítani. Másodszor, Törökország számára kedvezőtlen fejleménynek bizonyult a Moszul környéki demográfiai (szektáriánus) összetétel megváltoztatása (a síita központi kormány csapatai és egyéb síita milíciák révén) a helyi szunnita arabok kárára. (Gürler–Baykal 2017, pp. 192–193) Harmadik kihívásként Ankara a háborús pusztítások miatt menekülő emberek tömegére hivatkozott. A török retorikában – követve a kormánypárt egyre határozottabb nacionalista irányvonalát – a török nép Moszulra vonatkozó „történelmi joga” is előkerült mint hivatkozási alap. Nem meglepő tehát, hogy a Bagdad és Ankara közti viszony a kemény nyilatkozatok közepette mélypontra süllyedt.¹⁷⁰ Bagdad a török beavatkozás esetén azzal fenyegetett, hogy Törökországon belül instabilitást idéz elő. Ez burkolt utalás lehet arra, hogy Bagdad a PKK-val szövetkezve belülről intézne kihívást Törökország biztonsága ellen. (Sloom 2016, 2) Bagdad leginkább Szindzsár területén tudott együttműködni a PKK-hoz köthető, helyi, jezidi milíciákból szervezett YBŞ-sel, amelyet 2015 júniusától kezdve a *Hasd* részének ismert el. (Manis–Kaválek 2016, p. 8)

Moszul az iraki kurdok számára is stratégiai fontosságú, mivel a városon keresztül vezet az Erbil–Szindzsárral és azon túl a szíriai területekkel összekötő (kereskedelmi) útvonal. A város ugyanakkor kiterjedése és nem kurd lakosságának mérete miatt „túl nagy falatot” jelentett az iraki kurdok számára (ahogy azt 2003-tól kezdve is láthattuk), akik végül is nem tudták befolyásukat Moszulban megszilárdítani.

¹⁶⁸ A sabakok – perzsa, török, arab és kurd, illetve szunnita és síita hatások közepette – egy meglehetősen heterogén etnikai és vallási közösség Észak-Irakban a ninivei fennsíkon. Számukat 200 000 és 500 000 közé teszik, 60–70%-uk síitának tekinti magát. (Crossroads 2017, p. 9)

¹⁶⁹ Emellett Iránnak és a bagdadi központ hatalomnak 2015 közepétől sikerült megnyernie saját magának a PKK-hoz köthető szindzsári YBŞ-t, amely egyértelmű túske volt Ankara szemében. (Manis–Kaválek 2016, p. 8)

¹⁷⁰ Ennek egyik legérzékletesebb példája az volt, amikor Erdoğan megüzente Abádi miniszterelnöknek, hogy „tudd a határaidat”. A feszült helyzet odáig fajult, hogy az iraki közvéleményt még a török áruk bojkottjára is felszólították. (Gürler–Baykal 2017, pp. 191–192)

Bár Moszul környékén fontos hadműveleteket végeztek, az iraki kurdok távolmaradása az ostromtól több szempont miatt is érthető. Moszul többségében arab város, az iraki kurdok pedig nem kívántak óriási véráldozatot hozni egy olyan területért, amelyet később – nemzetközi nyomásra – fel kellene adniuk. Az Iszlám Állam harcmodorát ismerve pedig a súlyos veszteségek és a lassú sikerek az öldöklő városi harcban (és utóvédharcban) borítékolhatóak voltak. A KR-nek több mint elegendő tehertételt jelentett a harcok során elmenekülő többszázezer moszuli befogadása is.

A KDP számára Moszul vonatkozásában a Törökországgal való együttműködés a vitatott területek ellenőrzése szempontjából bizonyult fontosnak. (Manis–Kaválek 2016, p. 7) A KDP az iraki központi kormányzat elleni politikájával összhangban, Ankarával karöltve támogatta korábbi ellenlábását, Ninive tartomány korábbi szunnita kormányzóját, Aszíl an-Nudzsajfit is. (Stansfield 2017, p. 369) Mivel Moszul visszafoglalása kapcsán a síita milíciák és az iraki hadsereg mind a szunnita arabok (Nudzsajfi), mind pedig a (szunnita) kurdok részvételét megpróbálta ellehetetleníteni, a két kizárt fél között – mindkettő Ankara szövetségese – együttműködés alakult ki. Az iraki kurdok részéről a szunnita arabok felé való nyitás érthető volt, mivel a KR-nak a háborút követően inkább a moszuli szunnita arabokkal kell majd együttműködnie a térségben, mintsem a központi kormány síita alakulataival. (Frantzman 2016) Moszul városának visszafoglalása ideális körülmények között – összhangban a török vezetés által hangoztatott érvel – a szunnita iraki arabok feladata lett volna, ám ők ehhez túlzottan megosztottnak mutatkoztak. (Isakhan 2017, p. 446) A szunnita arabok Ankara támogatása révén próbáltak befolyást szerezni a háború utáni Moszulban. Mindemellett az is fontos volt számukra, hogy Irán mozgásterét korlátozzák a Ninive tartományban folyó harcok során. (Manis–Kaválek 2016, p. 7) Mindebben pedig alkalmi partnerre találtak az iraki kurdokban (főképpen pedig a KDP-ben).

Moszul ostromának előkészítésével az iraki kormányerők – különösen pedig a *Hasd* – 2016 októberének végén megkezdték a turkománok által lakott Tel Afar felszabadítását. Törökország – tartva a *Hasd* által a turkománok körében végzett etnikai tisztogatásoktól – elégedetlenségét fejezte ki, és csapatokat mozgósított az iraki határra. (Kaválek 2016, p. 1) Ankara felháborodása érthető volt, hiszen a *Hasd* előrenyomulása rivális iráni érdekeket is szolgált; az irániak számára Tel Afar stratégiailag fontos átjárót biztosít Irakból Szíriába (Szindzsár és Moszul között), a síita turkománok pedig támaszt nyújthatnak Teherán számára a régió ellenőrzésében. Az utánpótlási útvonal – amely a Szíriában harcoló iráni egységeket látta el anyagi javakkal és kiutat biztosított a Földközi-tengerhez – Iránból kiindulva a KR területének (Irán-párti) PUK által ellenőrzött déli

részén át Tel Afar és Szindzsár előterében húzódott végig az iraki-szíriai határig, ahol az Iszlám Állam kiterjedésének zsugorodásával 2017 elején már elérhette a szíriai központi kormány szövetségeseinek számító PYD által ellenőrzött észak-szíriai régiót.

Iráni proxyk nagy számban vettek részt a Moszul környéki harcokban. Teheránnak az volt a célja, hogy Ankara pozícióit gyengítse mind Észak-Irakban, mind pedig Irak központi és déli területein, ahová Törökország számára földrajzilag Moszulon keresztül vezet az út. Összességében Iránnak – jogszerű és Bagdad által jóváhagyott jelenléte révén – nagyobb befolyása volt az eseményekre, mint Törökországnak, amelynek részvételét a Moszul környéki csatákban az iraki központi kormány kifejezetten megtiltotta. A Basikában állomásozó török csapatok Moszul környékén az Iszlám Állam ellenes koalíciótól függetlenül működtek. Céljuk a szunnita arab szövetségesek támogatása, illetve a PKK ellenőrzése volt. (Park 2019, p. 51) Ténylegesen nem vettek részt az ostrom előkészítésében és a konkrét harcokban sem.

Végül Nudzsajfi és csapata is kimaradt a Moszulért vívott döntő küzdelemből, és a város ostromát a moszuli gátnál várta ki. (Manis–Kaválek 2016, p. 9) Törökország passzív szerepét magyarázza, hogy az éles retorikai felszólalások ellenére valójában Ankarának nem állt érdekében a Moszul környéki instabilitást növelni. Moszul elfoglalása így is számottevő anyagi (gazdasági) és emberi áldozattal járt (halálos áldozatok, menekültek). A mindezek nyomában járó biztonsági kihívások tetézése egy elhúzódó proxy háborúval Törökország közvetlen szomszédságában Ankarának bizonyosan nem volt érdeke. (Manis–Kaválek 2016, p. 12)

Törökország 2017 elejére felismerte, hogy Moszul visszafoglalásában passzív szerepet kénytelen játszani, proxyjait a határozott ellenkezéssel szemben nem volt képes hatékonyan mozgósítani. Ankara belátását regionális fejlemények is elősegítették: 2016 októberét követően a török vezetés egyre inkább az oroszok és az irániak képviselte együttműködés mellett tette le a voksát Szíriában, miközben eltávolodott hagyományos nyugati szövetségeseitől. A szíriai háborúban életbe léptetett fegyverszünet és az asztanai tárgyalások megindulása 2016 decemberében, 2017 januárjában a török vezetést az orosz-iráni tengely felé mozdította el. Mindezzel az irányváltással együtt is a Moszul ostrománál játszott kényszerű passzivitás rámutatott Ankara Irak-politikájának korlátjaira.

7.2.8. Energiapolitikai kapcsolatok elmélyülése Ankara és Erbil között

Az Iszlám Állam 2014-es támadásai a KR kőolajexportját nem befolyásolta negatívan, sőt, éppen kibővítette a KR számára rendelkezésre álló kőolajforrásokat (Kirkuk

elfoglalása révén). 2015 nyarától azonban a török kormány és a PKK közti harcok kiújulása és az egyre romló biztonsági helyzet nem kedvezett az iraki kurdok és Törökország között zajló kőolajkereskedelemnek.¹⁷¹

A KR területéről a kőolajat közvetlenül Törökországba szállító vezeték 2014 elején kezdett el működni, nagyjából napi 400 000 hordónyi kőolajat szállítva. (Kaválek 2015, p. 31) Erbil önálló exportja Bagdad ellenlépései miatt jelentős akadályokba ütközött; a nemzetközi szereplők ugyanis nem kívántak „bizonytalan” eredetű kőolajat vásárolni. 2014 végére Erbil számára csak kétmilliárd dollár bevétel származott az üzletből, amely még a működési költségeknél is kevesebb volt.¹⁷² (Nader et al. 2016, p. 87) A Törökországba történő közvetlen szállítások egyrészt a Kurmala-mezőből (napi 300 000 hordó), másrészt pedig a Tawke-mezőből (napi 199 000 hordó) indulnak és a haburi határátkelőnél csatlakoznak be a török hálózatba (a Kirkuk–Ceyhan vezeték törökországi szakaszába). (Demir 2017, pp. 101–102)

A 2014 és 2017 közötti időszakot Bagdad és Erbil viszonylatában törékeny energia-politikai együttműködés jellemzi. (Gürbey–Yildirim 2019, p. 64) A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az érintett felek viszonylatában továbbra sem történt meg az energiaforrások elosztásának végleges, alkotmányos rendezése,¹⁷³ hanem a felek *ad hoc*, közös érdekeken alapuló együttműködéseket kötöttek.

Például az Erbil és Bagdad közti 2014 végére körvonalazódó megegyezés értelmében Bagdad vállalta, hogy kifizeti a KR-t illető költségvetési hányadot (17%), amennyiben a KR napi 550 000 hordó kőolajat (beleértve a kirkuki mezők termelését is) szállít az központi kormány részére. (Ebből a mennyiségből az iraki kurdok a SOMO közreműködésével Törökországba szállíthattak, ahonnan a kőolaj Ceyhan kikötőjéből a világpiacra juthatott.) A megállapodás csupán néhány hónapig működött, és mivel Erbil szerint

¹⁷¹ Amikor 2015. július 29-én a PKK a Kirkuk–Ceyhan kőolajvezeték ellen intézett bombatámadást Şirnakban, a becslések szerint 501 millió dollár kár keletkezett. (Haberler 2015) 2016-ban februárjában ezt egy újabb támadás követte, 23 napos kimaradást okozva a KR kőolajexportjában. A két támadás miatt Erbil összesen 250, illetve 300 millió dollár bevételtől esett el. (Roberts 2016, p. 11) A PKK 1988 és 2016 között 44 támadást intézett energia infrastruktúra ellen, ebből 24 alkalommal 2012 és 2016 között csapott le. (Odintsov 2018, p. 103)

¹⁷² A KR által kitermelt kőolaj exportja ennek következtében nehézkesebbé vált. Hogy a nemzetközi jogi problémákat elkerüljék, a KR-ból származó kőolajat, miután a törökországi Ceyhan kikötőjében hajókra került, a tengeren másik hajóra szivattyúzták át (esetleg keverve máshonnan származó kőolajjal), hogy elfedjék annak eredetét. (Nader et al. 2016, p. 39) E tekintetben a legfőbb partner Izrael volt. Tel-Aviv számára az iraki kurdokkal való kőolajüzlet kevés kockázattal jár, mivel izraeli vállalatok nem vettek részt a központi kormány ellenőrzése alatt álló területeken sem a kőolaj kitermelésében, sem pedig a szállításában. (Pénzváltó 2017, p. 2) 2015 májusa és augusztusa között az izraeli kőolajfinomítóba mintegy 19 millió hordónyi iraki Kurdisztánból származó kőolaj került (az izraeli fogyasztás 77%-a). A kőolajat Törökország mediterrán kikötőjén, Ceyhanon keresztül szállították Izraelbe. (Liga 2016, p. 12) Ez a fejlemény kimondottan ellentétes volt Irán érdekeivel.

¹⁷³ A Bagdad és Erbil közti kőolajtermelést érintő jogi vitákról lásd: Scholl 2018, p. 7. Az energiaforrásokon túl más természeti erőforrások (pl. víz) elosztása is potenciális feszültségforrás lehet a felek között.

Bagdad nem teljesítette az alku rá vonatkozó részét, így Erbil – romló anyagi helyzetére hivatkozva – csökkenteni kezdte a Bagdadnak szállított kőolajmennyiséget, majd a szállítás 2015 szeptemberére teljesen meg is szűnt. (Frappi 2016, p. 113) A KR tehát ezzel párhuzamosan újra önállóan értékesítette a kőolajat Törökország felé. (Dilek 2018, p. 124)

2014 végére a kitermelési kapacitás a KR területén már meghaladta a belső fogyasztást és a napi szinten exportálható mennyiség összegét. (Nader et al. 2016, p. 37) A problémát az jelentette, hogy a KR nem rendelkezett megfelelő volumenű exportkapacitással, illetve finomítókapacitással. Ez a hiányosság a továbbiakban is hátráltatta a termelés felfutását, mivel a piacra való kijutás híján nem volt érdemes a kitermelésbe fektetni.

Úgy tűnik, hogy a KR az utóbbi években nem volt képes olyan mértékben növelni törökországi kőolajexportját, hogy az a költségvetés számára önmagában elegendő bevételt biztosított volna. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a kőolaj árának nemzetközi esése (2014 nyara) miatt Erbil nem jutott olyan mértékű jövedelemhez, mint amilyenre korábban számítottak. Az alacsonyabb nemzetközi árhoz a jogi bizonytalanság is hozzájárul: a vásárlóknak ugyanis bele kell kalkulálniuk az árba azt is, hogy a KR-ból érkező kőolaj világpiacon történő eladása esetleg akadályokba ütközik.¹⁷⁴ Összességében tehát kedvezőtlen biztonsági körülmények, a KRK gazdasági helyzete (fizetéseképtelensége), valamint az alacsony kőolajár 2015-re jelentősen visszavetette a nemzetközi kőolajvállalatok tevékenységét az autonóm régióban. A Genel Enerji török-brit vegyesvállalat például 2015 októberében a KRK fizetéseképtelenségére hivatkozva csökkentette aktivitását a térségben. (Mills 2016, p. 28)

A KR évente nagyjából 3–4 bcm földgázt termel, amely csupán a tartományon belüli fogyasztás kielégítésére elegendő. (Mills 2016, p. 25) A Törökországgal való földgáz-összeköttetést célzó projektet jelentősen gátolja a KR gyenge pénzügyi kapacitása, a kedvezőtlen biztonsági helyzet és a gyér földgáztermelő infrastruktúra. Több nemzetközi vállalat földgáztermelést célzó törekvése anyagi problémákba ütközött; a helyzeten lendíthet a Rosznyeft orosz olajipari vállalat részvétele a KR területén folyó földgáztermelésben. Mindezzel együtt azonban kijelenthető, hogy a 2013 végén kötött megállapodásban vízionált 10 bcm mértékű földgázexportra középtávon, a telített földgázpiac miatt, Törökországnak nem lesz szüksége. (Scholl 2018, p. 27)

¹⁷⁴ Ennek egyik kiemelkedő példája, hogy Bagdad eljárást kezdeményezett az egyik legnagyobb független kőolajszállító vállalat, a Vitol ellen. Ennek hatására – vagyis Bagdad nyomásának engedve – Kanada 2019. június 29-én lefoglalta a hatáskörébe tartozó szállítmányt. (Gürbey–Yildirim 2019, p. 72)

2017 februárja és októbere között a KRK és a Rosznyeft számos megegyezést kötött. A megegyezések és szerződések pontos tartalmáról nincsenek információink. Az orosz cég több milliárd dollárral „bevásárolta magát” a KR kőolaj- és földgázszektorába. A Rosznyeft előre fizetett Erbílnek 1,5 milliárd dollár értékben az elkövetkező évek kőolajexportjáért, így az a korábbi elmaradásait ki tudta fizetni. Az orosz vállalat továbbá 1,8 milliárd dollárért az iraki kurd kőolajexport-vezetékben 60%-os részesedést szerzett. A Rosznyeft a kőolajkitermelési és -szállítási kapacitás növelése, illetve a földgázkitermelés növelése mellett kötelezte el magát. (Gürbey–Yildirim 2019, p. 67) A Rosznyeft-beruházás kapcsán a tervek szerint egy évi, nagyjából 30 bcm kapacitású gázvezeték építéséről is döntés született. (Pénzváltó 2017, p. 9) A Rosznyeft révén tartós orosz érdekeltség született a KR-ben, illetve Irakban. Ennek a megnövekedett üzleti érdekeltségnek is köszönhető, hogy Oroszország elfogadóan nyilatkozott az iraki kurdok függetlenedési igényéről. (Mortimer 2017)

A Rosznyefttel kötött energiaalku bizonyítéka lehet annak, hogy a KRK tekintettel volt Törökország érdekeire. 2017 elején ugyanis az erősödő iráni–orosz–török tengely kialakulása (és egyáltalán Ankara kibékülése Moszkvával a 2015. november 24-i szíriai incidens után) minden bizonnyal jelzésértékű volt az erbíli vezetés számára, hogy legfőbb partnere, Ankara nem ellenzi az orosz érdekek megjelenését a KR energiaszektorában. (Idiz 2017) Az orosz befektetésnek a KR-ban a török-orosz kapcsolatok földgázpolitikai aspektusából is fontos szerepe van. Az orosz piacvédő stratégia szerint Oroszországnak vagy domináns ellátóvá kell válnia a célországban, vagy a lehetséges energiaszállítási alternatívákat (diverzifikációs lehetőségeket) kell ellenőrzés alá vonnia. Törökország az orosz földgázexport szempontjából a második legfontosabb piac, ez pedig indokolja, hogy a 2017-ben még épülő török-orosz összekötő földgázvezeték (Török Áramlat) alternatívái elől el kellett zárni az utat. (Dudlák 2017b).

Mindemellett Erbíl számára az is nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugati (főképpen európai) hatalmaktól nem várhatnak lényegi támogatást a KR energiaexportjának fejlesztésére, így az erbíli vezetés – felismerve az új stratégiai környezet adta lehetőségeket – az orosz befektetések mellett köteleződött el.¹⁷⁵

7.2.9. A függetlenségi népszavazás és következményei, 2017

Az iraki kurdok függetlenségéről való népszavazás kérdése számtalanszor felmerült már az utóbbi évtizedben; 2014 nyarán pedig Barzáni elnök – a KR és a központi kor-

¹⁷⁵ Az iraki kurd függetlenségi referendum utáni új politikai helyzetben a Rosznyeft Bagdad és Erbíl energiahordozókat érintő megegyezésében érdekelt. Az előbbi rendelkezik a kirkuki kőolajmezők fölött, a másik pedig a kitermelt kőolaj értékesítéséhez szükséges infrastruktúrával.

mány közti kapcsolatok mélypontra jutásával – bejelentette, hogy megkezdte a függetlenségi népszavazás előkészítését. Az Iszlám Állam előrenyomulása által teremtett kihívások közepette azonban – nemzetközi nyomásra – Barzáni a népszavazásnak a veszélyhelyzet utáni megtartásáról döntött.

7.2.9.1. Nemzetközi reakciók

Az AKP szóvivője, Hüseyin Çelik 2014 júniusában úgy nyilatkozott, hogy az iraki kurdoknak Irak összeomlása esetén „megvan a joguk a saját sorsukról dönteni”.¹⁷⁶ (Nader et al. 2016, p. 94) Emellett Erdoğan egy 2015-ös interjúban felvetette a független iraki kurd állam lehetőségét, amelyre Irak belső ügyeként utalt. (A Haber 2015) Ezek a nyilatkozatok azonban Ankara részéről ritka pillanatai voltak az iraki kurdok függetlenségi igénye iránti megértésnek. Az AKP és a MHP közti együttműködésnek köszönhetően a 2017-es függetlenségi népszavazás idejére már újra a kurd kérdést biztonságiasító diskurzus került előtérbe. A népszavazás ügyének iraki kurd képviselői azonban azzal biztosították magukat, hogy a sajtóban a török kormány képviselői részéről megjelent kritikus hangok valójában a török választóknak szóltak (a nacionalista érzelmek felkorbácsolására), míg a színfalak mögött a török diplomaták állítólag sokkal elfogadóbb hangvételben tárgyaltak iraki kurd partnereikkel. (Çandar 2017; Park 2019, p. 52)

Érdemes azt is megjegyezni, hogy Törökországban 2017-ben (is) intenzív harcok dúltak a PKK-val (valamint a PYD-vel Szíriában); ilyen körülmények között tehát a KR függetlenségének török támogatása veszélyeztethette volna a PKK-val szemben fogantatott „hazai” törekvéseket. A PKK-probléma (és ehhez kapcsolódóan a kurd kérdés) 2013 óta ugyanis Törökország számára nagyobb fenyegetést jelentett, mint korábban bármikor. A PKK szíriai térnyerése (a PYD révén), amelyet ráadásul az Egyesült Államok is támogatott (valamint a Rozsava-projekt, amely elnyerte a nemzetközi közösség szimpátiáját) új helyzetet eredményezett, amelyben a török vezetés a (szíriai kurdokon túl) az iraki kurd függetlenségi törekvéseket már vörös vonalként kezelte.

Az Ankara által a pesmergák Iszlám Állam harcához nyújtott fegyveres és kiképzési támogatás, illetve a támogató légicsapások az iraki kurd vezetés számára pozitív ösztönzőként voltak értelmezhetők a KR független államiság felé vezető útján. (Dilek 2018, p. 127) Ankara Irak-politikájából kiolvasható volt a turkománok relatív mellőzése, illetve az iraki kurdok támogatása Erbil számára jelzésértékű lehetett arra vonatkozóan,

¹⁷⁶ A szóvivő azonban hamarosan helyesbített az állásponton, és Irak területi integritásának megőrzése mellett kardoskodott. (Sinkaya 2018, p. 857)

hogy ahogy az iraki kurd térnyerést, úgy a függetlenségi kísérletet Ankara nem feltétlenül utasítja el.

A KR-ban szervezett függetlenségi népszavazás felé vezető úton Törökország kettős játszmát játszott: retorikailag Bagdad mellett foglalt állást (Irak egységének megőrzése, a kurd függetlenség elutasítása), míg a gyakorlatban a KR felé köteleződött el (a KR független energiapolitikai, gazdasági és katonai törekvéseinek támogatása). Ez egy meglehetősen törekeny egyensúlyi helyzethez vezetett, mely az iraki kurd vezetés olvasatában Ankara álláspontjának félreérthetőségét növelte.

2017 folyamán – a népszavazás június 7-i bejelentésétől számítva – Ankara részéről a kezdeményezéssel szemben egyértelműen kritikus hangvételű nyilatkozatok láttak napvilágot. Ankara „helytelennek” és „rosszul időzítettnek” aposztrofálta a népszavazási kezdeményezést. (Hürriyet 2017) Teherán és Ankara közös (elítélő) platformra helyezkedett a kirkuki ún. „zászlókrízissel” kapcsolatban.¹⁷⁷ (Aktaş 2018, p. 177) 2017 augusztus végén Cavuşoğlu külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy Törökország a népszavazás miatt nem tervezi a KR-val közös határát lezárni. (Park 2019, p. 52) Ugyanakkor jelzésértékű lépés volt, hogy a török hadsereg a referendum előtti napokban, 2017. szeptember 18-án hadgyakorlatot folytatott a török-iraki határ mentén Şırnakban. (Pénzváltó 2017, p. 3)

A kurdok iránti nemzetközi szimpátia létező jelenség: az iraki kurdokról alapvetően pozitív kép alakult ki a nyugati médiában és egyes döntéshozói körökben. A kurdok lobbiszervezetei és a kurdok ügye iránt érzékeny aktivisták a KR és a másik kurd kvázi-állami formáció, Rózsava vívmányait előtérbe helyezték, míg az ezekkel kapcsolatos negatív fejlemények (pl. korrupció, médiaszabadság korlátozása, ellenzéki mozgalmak elnyomása, kisebbségek elleni atrocitások) háttérbe szorultak. (Pénzváltó 2017, p. 6)

Állami szinten csupán Izrael támogatja a KR függetlenségi törekvéseit. Izrael ugyanis – a kurdokkal való elvi közösségen túl – reálpolitikai érdekek mentén kötődik az iraki kurdokhoz. A függetlenség megvalósulása esetén ugyanis Tel-Aviv regionális ellenlábas, Irán közvetlen közelében juthatna hídfőálláshoz.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Kirkukban a már meglévő problémákat az ún. „zászlókrízis” tetézte. 2017. március 21-én a kirkuki kurd tartományi kormányzó a *nórúz* (újév) ünnepének alkalmából a kormányzati épületekre kurd zászlót tűzött ki. Az iraki kurdok egyoldalú lépésére Ankara és Bagdad egyaránt elítélően nyilatkozott, minthogy az a kirkuki közösségek közti törekeny egyensúly fenntartását kockáztatta. (Rudaw 2017) Erdoğan kemény nyilatkozatát a 2017. áprilisi alkotmánymódosításról (elnöki rendszer bevezetése) szóló népszavazás közeledése is befolyásolhatta. Ankara a kirkuki turkománokat fegyverrel is támogatta (mintegy négyszáz főt fegyvereztek fel), ezek pedig Kirkukban összecsaptak az iraki kurdokkal a függetlenségi népszavazás előtti hetekben. (Park 2018, p. 52)

¹⁷⁸ Az iraki kurd-izraeli kapcsolatok további szempontjairól. (Phillips 2015, pp. 217–218; Liga 2016; Bishku 2018; Romano–Rojhilat 2019)

Bár az Egyesült Államokat a régió hatalmai gyakran azzal vádolják, hogy célja egy független kurd állam létrehozása, a valóságban éppen Washington az elsődleges akadály ennek létrehozásában. (Çakmak 2018, p. 117) Ha a jelenlegi nemzetközi rendben Washington ténylegesen támogatóként viszonyulna a kurd függetlenség kérdéséhez (például Irakban), akkor több mint valószínű, hogy a függetlenség ténylegesen (pontosabban jogilag) már meg is valósult volna. Az iraki kurdok függetlenségi törekvéseivel kapcsolatosan alkalmazott amerikai külpolitikai álláspont a „realitások talaján” állt, amikor a függetlenségi törekvésekkel szemben foglalt állást. Washington számára ugyanis gyakorlatilag nincs gazdasági, politikai vagy katonai haszna annak, ha Irak területén önálló kurd állam jön létre. Ráadásul a kérdésben mind Törökország, mind pedig Irak mint az Egyesült Államok regionális szövetségesei elutasító állásponton vannak. Mindent egybevetve, az amerikai külpolitikai érdekeknek az iraki kurdok gyakorlatilag sosem voltak céljai, hanem sokkal inkább alkalomadtán „véletlenszerű”, „mellékes” kedvezményezettjei. (Shareef 2017, p. 465)

Irán természetesen nem támogatta iraki Kurdisztán függetlenségi népszavazását. Teherán ugyanis azzal kalkulált, hogy egy független kurd állam Irakon belül egyrészt saját szövetségese, a bagdadi kormány számára okoz felmérhetetlen kárt, másrészt megerősítheti Törökország már eddig is számottevő befolyását Erbilben. Teherán számára az iraki kurdok függetlensége az iráni kurdok számára kedvező lehetőségeket, a kormányzat szempontjából pedig veszélyes precedenst hordozhat magában (Gourlay 2016, p. 123), nem is beszélve arról a potenciális veszélyről, amelyet az okozna, ha Izrael megjelenne Irán újdonsült független szomszédjában.

7.2.9.2. *A népszavazás és a közvetlen reakciók*

A népszavazást – minden külső figyelmeztetés ellenére – végül 2017. szeptember 25-én megtartották, ahol – a várakozásoknak megfelelően – a függetlenség párti szavazatok elsőprő győzelmet arattak (közel 93%). A hivatalos iraki kurd adatok szerint a népszavazáson 5 338 000 fő vehetett részt, ebből 3 280 462 fő a KR határain belüliként, a többiek pedig a „vitatott területek” lakosaiként szavazhattak. (Pénzváltó 2017, p. 2) A függetlenségi népszavazás kötelező érvényű volt, mert a leendő kormánynak figyelembe kellett vennie, ugyanakkor nem lépett automatikusan életbe a szavazás eredményeinek kihirdetésével (vagyis belső jogi aktus nélkül nem volt közvetlenül alkalmazható).¹⁷⁹

¹⁷⁹ Ez a megjegyzés Peter Galbraith véleménye, míg Michael Gunter nemrégiben úgy foglalt állást, hogy a függetlenségi népszavazás nem kötelező érvényű, hanem eredménye csupán javaslat volt a KRK számára. (YouTube 2020)

Az Iraki Legfelső Bíróság a népszavazási kezdeményezést alkotmányellenesnek minősítette. Az Abádi vezette bagdadi kormány az eredményt fenyegetésként érzékelte, és a nemzetközi közösség támogatásával, illetve hallgatólagos jóváhagyásával Erbil ellen büntető lépéseket kezdeményezett. Abádi ebben a helyzetben nem mutathatott gyengeséget, mert 2018 elején Irakban parlamenti választások voltak. Először is szankciók alá helyezték a KR területét, és megtiltották az erbíli és szulejmánijai nemzetközi repülőterek külföldi használatát (egészen 2018. március 19-ig), így a nemzetközi segélyszállítványok szállítása és egyáltalán a Régió ellátása során a '90-es évek után ismét a Törökországgal való szárazföldi összeköttetés jutott kulcsszerephez. (UNICEF 2017)

2017 októberében megindultak az iraki központi kormány csapatai, és a korábban 2014 nyarán a KRK által elfoglalt „vitatott területeket” sorra visszaszerezték. Bár a pesmergák az utóbbi évek harcaiban bizonyítottak az Iszlám Állam ellen, nehézfegyverzet híján az iraki kurdoknak hatékony katonai ellenállásra nem sok esélye mutatkozott volna a központi kormány túlerejével – és nemzetközi támogatottságával – szemben. (Wagner 2017b) A pesmergák az iraki csapatok bevonulásakor óriási túlerővel néztek szembe, sokukat bekerítették, illetve ellenállásuk csak addig tarthatott, amíg nem fogytak ki a lőszerből. (Pénzváltó 2017, p. 5) A pesmergák visszavonulása következtében a vitatott területeket 168 000 kurd menekült hagyta el. (Rafaat 2018, p. 210)

A KR elleni fellépés Bagdad részéről – illetve Ankara, Teherán és Washington hallgatólagos beleegyezésével – a szereplők gyors, érdekalapú együttműködését jelentette a „nemzetközi rend” helyreállítása érdekében. A fenyegetések ellenére végül a külső hatalmak közül senki sem avatkozott be. A kapcsolatok normalizálása gyorsan bekövetkezett – az iraki közvélemény nem támogatott még egy elhúzódó háborút –, így 2017. október 27-én Bagdad és Erbil mint harcoló felek tűzszünetet kötöttek, hogy a 2018. márciusi iraki parlamenti választásokra felkészülhessenek. (Wagner 2018, p. 5) A KR 2017 végére meggyengült, amely Törökország befolyásának további csökkenéséhez vezetett Irakon belül.

7.2.9.3. *Ankara és Erbil kapcsolata – következmények*

A függetlenségi népszavazás esete megmutatta, hogy Ankara befolyása a KRK-ra korlátozott maradt, mert nem tudta partnerét eltántorítani az egyoldalú cselekvéstől.¹⁸⁰ Nem csupán a függetlenségi népszavazás játszott közre abban, hogy a török vezetés elveszítette a bizalmát az iraki kurd vezetésben. A már említett kirkuki zászló-affér is hozzájárult az Ankara és Erbil közti feszültségekhez. Az pedig, hogy a KRK a népsza-

¹⁸⁰ Erre ugyanígy az iraki kurd vezetés európai partnerei, illetve az Egyesült Államok sem volt képes.

vazást – minden figyelmeztetés ellenére – az elfoglalt „vitatott területeken” is megtartotta, megadhatta a végső lökést ahhoz, hogy Ankara elfogadja a központi kormány csapatainak bevonulását a „vitatott területekre” és Bagdaddal egyetértésben korlátozott szankciókat foganatosítsanak Erbil „megregulázására”.

Erdoğan a referendumot követően „árulásnak” minősítette az iraki kurdok magatartását, és a kőolajvezetékek elzárásával, valamint a határ lezárásával fenyegetett, hogy „térdre kényszerítse iraki Kurdisztánt”. (Park 2019, p. 52) Bill Park (2019, p. 53) szerint Erdoğan inkább érzelmek által vezérelve, saját meggyőződése alapján beszélt, mintsem stratégiai kalkuláció alapján. A tényleges külpolitikai lépéseket azonban ez utóbbiak határozták meg. A kemény szavak végül be nem váltott fenyegetésekké váltak, mivel túl költséges lett volna az iraki kurd vezetéssel való teljes szakítás úgy, hogy Ankarának mind odahaza, mind pedig nemzetközileg számos kihívással kellett megküzdenie az iraki kurd helyzettel párhuzamosan.

A referendum vízválasztó jellege annak közvetlen (még 2017-ben lezajló) következményeiben érhető tetten. Középtávon azonban az esemény nem feltétlenül volt vízválasztó pillanat Erbil külkapcsolataiban (Erbil partnerségi köre nem rendeződött át), leszámítva azt, hogy a referendumot követően Erbil jelentős gazdasági és politikai pozíciókat (területeket) veszített Irakon belül. (Charountaki 2019, p. 393) A gazdasági veszteségek között török szempontból is kiemelkedik a Kirkuk fölötti iraki kurd irányítás megszűnése, amely révén a KR kőolajkitermelése a referendum előtti nagyjából napi 610 000 hordóról 330 000 hordóra esett vissza. (Scholl 2018, p. 9) Ez jelentősen csökkentette a Törökország irányába exportálható kőolaj mennyiségét.¹⁸¹ Ankara viszont – bár Erbil megbüntetéseként fenyegetett vele – nem szüntette meg a kőolajszállítást iraki Kurdisztánból. (Wagner 2017a, p. 10)

A török-iraki (kurd) határ lezárásával való fenyegetés Erdoğan részéről szintén alaptalannak bizonyult. A döntésben nyilvánvalóan szerepet játszott az is, hogy Irak Törökország szomszédjai között az első számú kereskedelmi partner, és ennek az élénk kapcsolatnak a megléte vagy hiánya közvetett vagy közvetlen módon mintegy húszmillió emberre van hatással. Ankarának tehát ugyancsak jelentős gondokat okozott volna az iraki kurdokkal (és általában Irakkal) megszűnő kereskedelem; továbbá az ötmilliárd

¹⁸¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kirkuk kőolaja Törökország számára végérvényesen elveszett. A helyzet 2017 októberében annyiban változott, hogy Ankarának Kirkuk kőolajával kapcsolatban a bagdadi kormánnyal kell egyezkednie.

dollár értékben futó projektek felfüggesztése is súlyos válságot eredményezne.¹⁸² (Bozarslan 2017c)

Ankara számítása a KR vonatkozásában a délkelet-törökországi kurd kérdés rendezésére tett kísérlethez hasonlóan működhetett. Ez abban is megmutatkozott, ahogy a török vezetés támogatta az iraki kurdokat, és előtérbe helyezte a KR stabilitását. A feltételezés az volt, hogy az élénk befektetési és kereskedelempolitika révén – amelyet Ankara mind a törökországi kurdok, mind pedig az iraki kurdok vonatkozásában követett – a feltételezések szerint elejét vehették volna a politikai követeléseknek (végső cél: függetlenség), mivel a jólét biztosítása és megosztása miatt a kurdoknak nem lenne érdekük elszakadni a fejlődés kereteit biztosító anyaországtól. Az iraki kurd függetlenség megvalósításának dilemmája egyébként jól összefoglalható az itt említett tényezők (gazdasági jólét és politikai célok közti összefüggés) tovább gondolásával. Az bizonyos, hogy a KR sem mint Irak autonóm régiója, sem mint esetleges független állam nem képes önmagában – szomszédjait mellőzve – fenntartható és prosperáló gazdaságot kialakítani. Ekképpen tehát gazdaságilag meggyengült állapotban, szomszédjai ellenében nem tudja függetlenségét megvalósítani (2017-ben éppen ilyen körülmények között történt egy „kétségbeesett” kísérlet). Ha viszont a KR gazdaságilag megerősödött, akkor az annak (is) bizonyítéka, hogy megfelelő módon integrálódott szomszédjainak a gazdasági szerkezetébe, amelyből jelentősen profitál. Ez vagy azt jelenti, hogy a KR Bagdaddal is kiváló kapcsolatokat ápol, vagy azt, hogy csak a környező független államokkal (Irán, Törökország) folytat intenzív gazdasági tevékenységet, míg Bagdaddal – annak gyengesége miatt – ez a kapcsolat kevésbé jelentős. Azonban egyik esetben sem tűnik kifizetődő választásnak a függetlenség kikiáltása: az első esetben a függetlenség révén ugyanis kárt szenvednének a Bagdaddal kialakított széleskörű gazdasági kapcsolatokat, a második esetben pedig az iraki kurdok a gyenge Bagdad feletti (politikai és gazdasági) befolyás lehetőségét veszítenék el. A gyenge központi kormányzat intézményeiben való részvétel ugyanis Erbil „kiterjesztett kezeként” szolgál, amely a függetlenség elérésével megszűnne létezni.

Abban gyakorlatilag egyetért a szakirodalom, hogy az iraki kurd vezetés elszámolta magát (Dilek 2018) Bár a függetlenségi népszavazás utáni „veszteségeként” elsősorban a kezdeményező, Barzani és pártja, a KDP tehető felelőssé, a rivális PUK a helyzetből

¹⁸² A török, majd később az iraki médiában is megjelentek olyan híresztelések, miszerint az iraki központi kormány csapatainak sikerült átvenniük az irányítást a haburi határátkelő fölött. (Bozarslan 2017b) Ezek azonban nem bizonyultak valósnak; a KR továbbra is a török-iraki határ teljes szakaszát ellenőrzi, vagyis Ankara és Bagdad között a közvetlen összeköttetés továbbra is hiányzik.

nem tudott előnyt kovácsolni, mivel Kirkuk elvesztése miatt leginkább őket okolták.¹⁸³ (Pénzváltó 2017, p. 10)

Az iraki kurdok „tragédiája” az, hogy míg elméletben – a függetlenség kérdésében – egység mutatkozott, a gyakorlatban – a „hogyan” kérdésében – súlyos megosztottságnak lehettünk tanúi. Úgy is mondhatjuk, hogy az iraki kurdok elméleti egysége – amelyet a népszavazás eredménye szimbolikusan kifejezett – éles kontrasztban állt az iraki kurd vezetés (kettős kontroll a PUK és a KDP révén) gyakorlatban tapasztalható megosztottságával. A függetlenségi népszavazás kikényszerítése pedig oda vezetett, hogy a függetlenség megvalósítása az eddiginél is messzebb került. (Park et al. 2017, p. 214)

7.2.10. Kitekintés: Ankara és Bagdad lehetőségei

Szakértők úgy vélik, hogy a függetlenségi népszavazást követően új szakasz kezdődött a török-iraki kapcsolatokban, amikor is Ankara számára Erbil háttérbe szorult, míg a központi kormánnyal kialakított pozitív kapcsolat előtérbe került. (Duman 2019) Ezt erősíti az is, hogy Ankara és Bagdad viszonyában 2017 végére részben megszűntek a korábban komoly feszültségekhez vezető ügyek, miután a török vezetés elfogadta, hogy az észak-iraki hatalmi dinamikákra korlátozott befolyással rendelkezik. 2017-et követően Törökország részéről megnövekedett aktivitást láthatunk a központi kormány irányába; Ankara a Bagdaddal kialakított partnerség révén keresi a lehetőségeket az Iszlám Állam utáni újjáépítésben.¹⁸⁴

A Törökország és Irak közötti kapcsolatok azonban korántsem problémamentesek: az iraki központi kormányzat és Törökország között számos kérdésben nem született megállapodás, hanem a vitatott kérdéseket inkább az asztal alá söpörték. Ebben a fejezetben három olyan példát láthattunk, amelyben világosan megmutatkozott Bagdad és Ankara eltérő véleménye a háborút követő területi és etnikai rendezés kérdéseit illetően. Szindzsár kérdése a PKK és az iraki kurdok pozícióinak szempontjából fontos Törökország számára, Tel Afar Törökország másik helyi szövetségese, a turkománok miatt kiemelt jelentőségű, míg Moszul Ankara számára a szunnita arabok érdekképviseléséhez jelenti a kulcsot. Mindhárom terület – természetesen – a maga módján a török identitáspolitikai kötődésen túl Törökország Irak-politikájában stratégiai (geopolitikai) jelentőségű is, mivel ellenőrzésük által Irán mozgástere korlátozható Észak-Irakban.

¹⁸³ Park (2019, p. 55) állítása azonban nem tűnik megalapozottnak, miszerint a függetlenségi népszavazást követő veszteségek és a nemzetközi elszigetelődés miatt a KR vezetése elveszítette hitelét mind a nemzetközi porondon, mind pedig a hazai közönsége előtt.

¹⁸⁴ Ebben Ankarát az is motiválta, hogy a török cégek számára az iraki kormánynak mintegy hárommilliárd dollár értékű adóssága van. (Tastekin 2017)

Ankara és Bagdad viszonylatában az egyik legégetőbb kérdést Törökország basikai bázisának ügye jelenti; a bázison még az Iszlám Állam legyőzését és Moszul felszabadítását követően is jelen voltak török katonák. Szintén gátat jelenthet a kapcsolatok fejlesztésében Törökország továbbra is aktív katonai szerepvállalása (bombázások révén) Szindzsárban, Mahmúrban, illetve a Kandil-hegységben (ez utóbbi esetében szárazföldi csapatokat is bevetettek 2018-ban). Ugyancsak feszültségforrásként jelentkezhethet, hogy Bagdad 2014-ben a Nemzetközi Büntetőbíróság elé vitte az Ankara és Erbil közti „ille-gális” kőolajkereskedelem ügyét.

Az Ankara és Bagdad közti kapcsolatok megerősödésének egyik legkomolyabb gátja az iraki központi kormány instabilitása. Az iraki belpolitika centrifugális erők játéktere, nem pedig demokratikus alapon megvalósuló kezdeményezések terepe. Úgy is mondhatjuk, hogy a két fél mérlegéből gyakran hiányzik az egyik oldal, és ez a volatilitás a stabil, legalább középtávú kapcsolatok kialakításának kárára válhat. A függetlenségi népszavazást követően az iraki kurd „követelések” letörésével a központi kormány egy epizód erejéig még egységbe tudta kovácsolni a szunnita és síita arabokat, ám mindezzel együtt Bagdad jelentős, évek óta megoldatlan belső problémák (korrupció, működésképtelen kormányzat, belső menekültek, az újjáépítés költségei, etnikai és szektáriá-nus ellentétek, óriási népszaporulat¹⁸⁵) elé néz. Ezzel szemben Ankara és Erbil közti rendkívül pozitív kapcsolatok egyik jelentős tényezője éppen a két partner stabil vezető-rétegében keresendő: az egyik oldalon Erdoğan és az AKP állandó jelenléte, a másik oldalon a Barzáni-család töretlen, török-párti politikájával egészül ki. Máliki iraki elnök 2014-es bukását követően azonban a mai napig hiányzik Bagdadból a politikailag stabil vezetés, amely ráadásul még a török kapcsolatok fejlesztése iránt folyamatosan elköte-lezett volna.

Törökország politikailag Bagdad és Erbil között egyensúlyoz aszerint, hogy melyik révén tudja iraki érdekeit hatékonyabban érvényesíteni. Ankara 2011 és 2017 között céljait Erbil révén látta inkább megvalósíthatónak, illetve Erbil ezeknek a céloknak egy részében maga is osztozott Ankarával. Ezt támogatta az a tény is, hogy Törökország gazdaságilag leginkább Észak-Irakban (különösen pedig a KR területén) van jelen, míg a központi kormány igazgatása alatt álló területeken Ankara gazdasági befolyása már jóval csekélyebb. Moszul visszafoglalásával és az iraki központi kormánnyal kialakított viszony rendeződésével azonban Törökország számára lehetőség adódhat arra, hogy

¹⁸⁵ A háborús viszonyok közepette is az iraki lakosság a 2010-es közel 30 millió főről 2017-re 37,5 milli-óra nőtt. (Worldometers Iraq n.d.) Hasonló mértékű növekedés (de immár egyre csökkenő mértékben) jellemzi Törökországot is, melynek lakossága a 201-es több mint 72 millióról 2017-re több mint 81 milli-óra emelkedett. (Worldometers Turkey n.d.)

Észak-Irakban újra gazdasági befolyásra tegyen szert – a KR-n túl. A politikai helyzet és a gazdaság közti összefüggés más szempontból is megragadható: ahogy növekszik a központi kormány ellenőrzése alatt álló Irak biztonsága, úgy válik lehetővé a török befektetések és kereskedelmi aktivitás Észak-Irak teljes területén. A „biztonságos zóna” kiterjedése tehát a török befektetésekért való versenyhelyzetet teremt a KR és a központi kormány ellenőrzése alatt álló területek között.

7.3. Következtetések

Az Ankara és Erbil közti biztonsági kapcsolatok további mélyülését a külső biztonsági környezet drámai megváltozása okozta 2014-ben. Ebben a tekintetben a legfőbb kihívást továbbra is a PKK ellen 2015 közepétől katonailag fellépő török hadsereg jelenti, illetve új kihívásként az Iszlám Állam felemelkedését határozhatjuk meg.

A 2014 és 2017 közötti időszakban gyakorlatilag minden évhez köthető egy-egy kihívás, amely „próbára tette” a már kialakult és elmélyült együttműködést Ankara és Erbil között. 2014-ben az Iszlám Állam előrenyomulása során és az iraki központi hadsereg visszavonulását követően a KR ellenőrzés alá vonta a vitatott területek döntő többségét (beleértve Kirkukot). Bár a 2010-es évek elején még úgy látszott, hogy a kialakuló pozitív Ankara-Erbil viszonyt leginkább Kirkuk kérdése, illetve a törökországi kurdok helyzete veszélyeztetheti (Barkey 2011, p. 672), valójában egyik ügy mentén sem alakult ki törés a török-iraki kurd kapcsolatokban, hiába történtek lényeges változások ezekben az ügyekben 2014–2015 során.

A Kirkuk jelentette dilemma úgy oldódott fel, hogy a török érdek módosult: míg Kirkuk kőolajkincseinek iraki kurdok általi ellenőrzése az iraki kurdokkal kötött kőolaj-szerződést követően Ankara számára elfogadhatóvá vált, addig Kirkuknak és környékének a KR-hez csatolása (a város jogállásának módosítása), illetve a lakosság etnikai összetételének megváltoztatása még mindig ütközött a török érdekekkel. Vagyis 2014-ben a török álláspont Kirkuk kurd megszállásra után még egyszer „enyhült” a „vörös vonalak” tekintetében. (Első alkalommal erre 2005-ben került sor, amikor Ankara számára kedvezőtlen külső fejleményként Irakon belül megvalósult a kurdok autonómiája.) Ez is mutatja, hogy Törökország az iraki történésekre gyenge befolyással bírt, a megfogalmazott célokhoz képest engedni, az új helyzethez pedig alkalmazkodni kényszerül.

2014-ben tehát nem a KR magatartása, hanem inkább Törökország viselkedése az, amely bizonyos szintű bizalomvesztéshez járult hozzá a KR részéről partnere irányában. Ankara ugyanis csak jelentős késéssel volt hajlandó az Iszlám Állam elleni iraki kurd „élethalálharcot” támogatni. Az Erbilnek nyújtott kiképzési támogatás mindenképpen

fordulatként értelmezhető, és a kapcsolatok új szintre emelését jelzi. Emiatt az Ankara és Erbil közötti kapcsolatra 2014-et követően egyre inkább (katonai) „stratégiai” kapcsolatként utalhatunk. (Park 2018, p. 47) Szintén fontos fejlemény 2014-ben és az azt követő években is, hogy az Iszlám Állam előrenyomulása, valamint a KR gazdasági válsága következtében az eddig folyamatosan bővülő gazdasági kapcsolatok mérséklődtek, amely mindkét fél számára negatív fordulatnak számít.

Az Iszlám Állam felemelkedése a török érdekek iraki érvényesülése elé számos akadályt gördített. A terrorszervezet expanziója először is menekültáradatot generált, amely Törökország számára is jelentős kihívást okozott (főképpen Szíria vonatkozásában). Másodszor, Moszul és környékének elfoglalása kereskedelmi, energiapolitikai és biztonsági szempontból is hátrányosan érintette Törökországot. A terrorszervezet fenyegetése a Bagdaddal és Erbilrel kialakított gazdasági kapcsolatokban okozott jelentős visszaesést. Harmadszor, az Iszlám Állam közvetlenül fenyegette Ankara iraki partnereit, a turkománokat. (Dal-Belder 2015, pp. 147–148)

2015-ben a két fél kiterjesztette közös harcát egyrészt az Iszlám Állam, másrészt pedig a PKK iraki térhódítása ellen. A stratégiai együttműködésnek köszönhetően Erbil Ankara támogatásával foglalta vissza Szindzsárt az Iszlám Államtól, majd vette fel a harcot a PKK ottani befolyásszerzési törekvései ellen. A felek közti összhang ellenére Erbil még mindig nem volt képes hatékonyan kezelni a PKK kérdését Ankara számára, sem Irakban, sem pedig Szíriában (Kobáne felszabadítása és a PYD előretörése).

A Basikában állomásoztatott török egységek léte jelzi a török külpolitikában bekövetkezett fordulatot, amely nincs tekintettel az állami szuverenitás megsértésére. Korábban ilyen beavatkozásokat Ankara „csupán” a PKK elleni támadások során követett el Irakban. (Harunoğlu 2017, p. 265) A szíriai konfliktus elhúzódása azonban oda vezetett, hogy Törökország közvetlen fegyveres támogatásban részesítette proxyjait, vagy maga is katonai jelenléttel kezdte kiépíteni saját pozícióját a szíriai-iraki konfliktuszónában. A közvetlen katonai jelenlét révén Törökország paradox módon a saját maga által is hirdetett elvének (a be nem avatkozás elve) megsértőjévé vált Irakban. Lépését mindazonáltal úgy is értelmezhetjük, hogy az az egyensúlyozást szolgálja, mert míg az egyik érdek sérül, addig a nagyobb mozgástér révén Ankara előtt további lehetőségek nyílnak más, „kisebb” (alacsonyabb prioritású) érdekeinek érvényesítésére.

A 2016-os év rámutatott a török érdekérvényesítési képességek korlátjaira Irakban. Az Iszlám Állam elleni harcban az iraki központi kormány által visszaszerzett területek Bagdadot és regionális támogatóját, Iránt megerősítették; ezek befolyásszerzése ellen Ankara hiába vette fel a harcot (részben Erbil által támogatva). Ugyancsak kevés ered-

ménnyel járt, hogy Ankara turkománokra és szunnita arab csoportosulásokra támaszkodott Észak-Irakban – egyrészt az iraki kurdok „túlhatalmát” ellensúlyozandó, másrészt a Bagdaddal való egyre mélyebb konfrontációval összefüggésben. Ankarának ez a magatartása részben ellentétes volt a KR érdekeivel, de Ankara és Erbil végül is összhangban cselekedtek. 2016 végén megkezdődött Moszul városának visszafoglalása, amelyben lényegében a török és az iraki kurd csapatok nem vettek részt, míg Teherán és Bagdad – véráldozatok árán, de – stratégiai előnyhöz jutott.

Ekkor Iránnak „jogszerűen”, az iraki központi kormány meghívására lehettek jelen Irakban csapatai, míg Törökország szerepe ebből a szempontból korlátozott volt (hivatalosan nem rendelkezett Bagdad felhatalmazásával a katonák iraki állomásoztatását illetően). Ankara dilemmája tehát hasonló volt az ezzel párhuzamosan Szíriában is tapasztalt dilemmához: Ankarának úgy kellett érdekeit érvényesítenie Irakban, hogy katonai lehetőségeit a nemzetközi jog (a szuverenitás elvének tiszteletben tartása, vagyis a be nem avatkozás elve) jelentősen korlátozza más, rivális szereplőkhöz képest. Ezért Ankarának a legfőbb iraki partnere a KR volt, míg a szunnita arabok körében csupán marginális tevékenységet tudott kifejteni. Azzal pedig, hogy Teherán Bagdadot kezdte támogatni, megerősítette Ankara és Erbil egymásra utaltságát az iraki politikai küzdőtéren.

Bár Törökország gazdaságilag és hadseregét tekintve is „nagyobb” szereplő, mint az Irakkal szomszédos többi állam, Irán „beágyazottsága” révén mégis hatékonyabban tudja érdekeit képviselni Irakban. Törökországnak – Iránhoz képest – mind a vallási legitimitációt, mind pedig a paramilitáris szervezeteket illetően korlátozott befolyása van Irakban. (Larrabee–Nader 2013, p. 12) Iránhoz képest Törökország még relatíve „új hatalom” volt Irakban (és Szíriában is), gazdasági befolyása az évtizedek óta sokféle formában jelen levő regionális vetélytársához képest kevésnek bizonyult akkor, amikor a térséget politikai földrengés rázta meg. (Dudlák 2020a, p. 240)

A török külpolitika korlátozott közel-keleti befolyásolási képességre reflektál Kardaş (2012, p. 7) is:

- Törökországnak kihívást jelent a „múlt terhe”: a Közel-Kelet hosszan tartó figyelmen kívül hagyása. Ebből következik, hogy a régió mind elméleti, mind pedig gyakorlati politizálás szempontjából „új terepnek” számít.
- Törökországnak gyenge politikai befolyása van a régió országaira, amelyeket sok esetben rendkívül megoszt a szektarianizmus, etnikai ellentétek és a törzsiség.
- Ankara anyagi (gazdasági) lehetőségei korlátozottak arra nézve, hogy elősegítse a régióban a nemzetépítést és a demokratizálódást.

- A regionális geopolitikai viszonyok komplexitása nem kedvez annak, hogy egy szereplő egyedül alakítson regionális rendet és dominálja is azt.

Moszul visszafoglalása a 2017-es év elejére vált teljessé; az Ankara és Erbil közti politikai kapcsolatokat ekkor már a háború utáni időszakra „elnapolt” iraki kurd függetlenségi népszavazás ügye határozta meg. Bár Törökország – és a környező államok – számtalan alkalommal figyelmeztették az iraki kurd vezetést a népszavazás megtartásának a veszélyeire, a bejelentéstől kezdve (2014 június) már nem volt visszaút. Egyesek azzal érveltek, hogy Ankarának az Erbilrel kialakított szoros kapcsolatai miatt a török vezetésnek érdekében állhat egy független iraki Kurdisztán megvalósítása. Akik ezt az álláspontot képviselték, azok Ankara minden, Erbilrel kapcsolatos, utóbbi években tett pozitív lépését támogatásként értékelték, minden, a felek közti érdekegyezésben az iraki kurd függetlenség török megerősítését látták. Ezzel szemben, mint láthattuk, a reakciókat más tényezők dinamizálták: Ankara a „túlcselkvéséért” megbüntette Erbilt, majd a kapcsolatok pragmatikus megközelítéssel folytatódtak tovább – igaz, a háború, a gazdasági és politikai válság miatt, amely mindkét felet sújtotta – alacsonyabb intenzitással.

Ankara és Erbil viszonyában 2017 után megszűntek azok a 2010-es évek elején és közepén jelentkező „közös kihívások” (ellenséges központi kormányzat, Iszlám Állam), amelyek annak idején a két fél közti együttműködés (bizonyos értelemben egymásrautaltság) platformját jelentették. Biztonsági kihívásként továbbra is a PKK „hagyományos” fenyegetése van jelen, amelyben egyébként a tényleges és hatékony együttműködés szinte mindig gyengének bizonyult. Természetesen a felek jó viszonyát továbbra is elősegítik a regionális tényezők (Irán ellensúlyozása), illetve részben a gazdasági és energiapolitikai kötődések – az ebben rejlő lehetőségeket és várakozásokat azonban a valóság alulmúlta.

Összességében megállapítható, hogy a regionális felfordulás közepette a török-iraki kurd kapcsolatoknak sikerült a korábban kialakított alapvető jegyeit megőrizni, sőt, az Iszlám Állam közös kihívása miatt a két fél közti kapcsolat katonai együttműködéssel is bővült. Bár a 2017-es függetlenségi népszavazás feszültségekkel terhelte Ankara és Erbil kapcsolatát, a felek közti érdekegyezések továbbra is erősebbnek mutatkoznak az esetleges szakításhoz vezető széttartó erőknél.

A 2008 és 2015 közti időszak azért tekinthető Ankara és Erbil kapcsolatának csúcsidezőszakaként, mert ezekben az években Törökországban a kapcsolatok elmélyítéséhez a legmegfelelőbb feltételek rendelkezésre álltak. Az AKP 2008-ra lényegében háttérbe szorította a katonaság hatalmát, 2009-ben „kurd nyitást” kezdeményezett, illetve 2013 elején megindult a PKK-val való békefolyamat. Ezek a körülmények összeegyeztethe-

tövé tették a török kormány belpolitikáját az iraki kurdokkal kapcsolatos külpolitikájával. 2015 közepétől kezdve azonban a török kormánypárt népszerűsége csorbát szenvedett, így az AKP – a fokozódó nemzetközi kihívások (PYD Szíriában, Iszlám Állam Szíriában és Irakban) közepette – a kurd kapcsolatokat „feláldozta” a választók szavazataiért folyó versenyben. 2015 nyarán a parlamenti választásokon nem sikerült megszerezniük az egyedüli kormányzáshoz szükséges szavazati számot (2002 óta először). A választásokat követően az AKP a kurd kérdés biztonságiasításához tért vissza, a török kormány, illetve a törökországi (PKK) és a szíriai kurdok (PYD) közti viszony kiéleződött, kiterjedt fegyveres összecsapások kezdődtek. Erdoğanék e döntését igazolta, hogy „új helyzetet” teremtettek a 2015. november 1-jén megismételt parlamenti választásokra, amelyen a korábbihoz képest az AKP eredményesebben szerepelt, és így képessé vált egyedüli pártként kormányt alakítani. A biztonságiasítás politikája által képviselt nacionalista diskurzus további megerősödéséhez hozzájárult az AKP törekvése az elnöki köztársasági rendszer bevezetésére, amely a 2015 utáni években dominálta a törökországi politikai közbeszédet. Az AKP, hogy az ügy érdekében a megfelelő támogatást megszerezze (2017. április 16., népszavazás az alkotmánymódosításról), szövetséget kötött a szélsőjobboldali MHP-vel. Az AKP és a MHP közti hivatalos szövetség csak 2018 júniusában jött csak létre, amikor is a két párt koalícióban indult a parlamenti (és elnök) választásokon.¹⁸⁶ (Park 2019, p. 52) Ez a politikai alku azonban változásokat indukált az AKP kurd-politikájában, amelyet így részben a kurdokban való „csalódás”, részben pedig a határozott nacionalista retorika és politikai gyakorlat határozott meg.

A változás tehát feszültséget okozott az AKP kurd politikája és az elnöki rendszer bevezetését célzó, MHP-vel kompatibilis nacionalista politika között. A feszültség eredményeképpen az AKP korábbi törökországi kurdokkal szembeni politikája tarthatatlanná vált, míg a külpolitikai fronton, a szíriai kurdok domináns szervezetével, a PYD-vel is össze nem egyeztethetőnek bizonyult a korábbi és az akkori nacionalista politika. Ugyanígy, az iraki kurdokkal való kapcsolatokban is feszültségek alakultak ki a PKK észak-iraki aktivitásának növekedése miatt, valamint a KR függetlenségi törekvése kapcsán. Mindkét kihívást Ankara a korábban, 2008-at megelőző módon, biztonsági keretben szemlélte; ez pedig kihatással volt az Ankara és Erbil közti kapcsolatok minőségére. Összességében tehát míg a 2000-es évek végére az AKP félreállította az iraki kurdokkal kialakított kapcsolatok ellenzőit a török belpolitikában, addig 2015-től egyre inkább

¹⁸⁶ Erdoğan korábban az elnöki rendszer bevezetése érdekében a törökországi kurdok támogatását kívánta felhasználni. (Rada 2016a, p. 185) Ez a kísérlete azonban sikertelen maradt, így tervét a pártpolitikai paletta másik szereplőjével, a nacionalista MHP-vel karöltve vitte sikerre (az AKP-val szembenálló ellenzéki párt, a CHP ebben a tekintetben mint támogató nem jöhetett szóba).

maga a párt új politikai szemlélete vált az iraki kurdokkal kialakított kapcsolatok kerékkötőjévé.

Mind a KAR, mind pedig Törökország eleinte modellként írható le, mint a demokratikus és gazdasági fejlődés mintaterületei. 2014-et követően azonban, ahogy mindkét kormányban előtérbe kerülnek az antidemokratikus gyakorlatok, egyre inkább dominálnak mindkét ország esetében azok a beszámolók, amelyek a belső feszültségekre, problémákra, a rendszerek ellentmondásosságára, adott esetben pedig hosszú távú fenntarthatatlanságára hívják fel a figyelmet. Kétségtelen, az Iszlám Állam 2014-es előretörését követően a nyugati média figyelme egy ideig még az iraki kurdok hősie ellenállására vetült, hogy aztán a figyelem fókusza átkerüljön az új, „progresszív” kurd projekt, Rózsava fejlődésére.

A tárgyalt korszakban felerősödő belpolitikai válságok (mind Törökországban, mind iraki Kurdisztánban belül) rámutattak arra, hogy az Ankara és Erbil közti kapcsolatok eddigi irányvonalának fenntartása a két kormánypárt (AKP, illetve KDP) meghatározó hazai dominanciáján áll vagy bukik. A függetlenségi népszavazást követően az iraki kurdisztáni politikai elit generációváltáshoz érkezett – véli Wagner Péter. (Wagner 2017a, p. 12) Az új fejlemény abból adódik, hogy mind a PUK, mind pedig a Gorran vezetője, Dzsalál Talabáni, illetve Nesirván Musztafa is meghalt 2017-ben, Barzáni pedig a népszavazást követően mondott le a KRK elnöki posztjáról. A Barzáni-család azonban konszolidálta hatalmát Erbilben (leginkább Maszrúr Barzáni és Nesirván Barzáni révén), és továbbra is a török kapcsolatok fontossága mellett tette le a voksát.

8. KÖVETKEZTETÉSEK: AZ ÉRDEKEK EGYENSÚLYA ÉS A KAPCSOLATOK TERMÉSZETE

8.1. Függőségi viszonyok: az Ankara és Erbil közti kapcsolatok természete

Mint azt láthattuk, a KR a nemzetközi kapcsolatok nem állami, hanem „államszerű” képződménye.¹⁸⁷ Ez az egyik oka annak, hogy a szuverén Török Köztársasággal kialakított bilaterális kapcsolatai aszimmetrikus jegyeket hordoznak magukon. Az Ankara és Erbil közti kapcsolat egyáltalán nem kiegyensúlyozott, hiszen Törökország patrónusként viselkedik a KR felett, és ennek az alárendelt viszonyoknak a fenntartásában érdekelt. Az aszimmetrikus kapcsolat tényezői az alábbiak lehetnek. Ezek mindegyike a KR érdekérvényesítési képességei szempontjából nem változtatható vagy nehezen megváltoztatható kötőerőket jelent.

- a KR állam alatti (föderatív) státusza és az ebből adódó cselekvési megkötöttsége (Irakon belül)
- a Törökországnak való kiszolgáltatottság (gazdaságilag, geopolitikailag)
- geopolitikai „zárttság”, tengeri kijárat hiánya
- biztonsági kihívások a KR közvetlen környezetében (Mustafa–Aziz 2017, p. 142)

Aszimmetrikus jellege miatt egyesek az iraki kurdok török kapcsolatairól elítélően nyilatkoztak. Noori (2016, p. 2) szerint miután a KR 2014-ben megszüntette a Bagdad felé irányuló kőolajszállítást és Törökország felé kezdett exportálni, a KRK a korábbi, Bagdadtól való függését felcserélte az Ankarától való függésre. Ezzel a KR egy regionális hatalommal való szövetséget választotta a határon túli nemzettársaival való szövetséggel szemben. (Khidhir 2017, p. 159) Hogy Ankara és Erbil partneri viszonya mennyiben jelent negatív patrónus-kliens viszonyt, azt Rafaat (2018, p. 204) alapján a következőképpen értékelhetjük.

1. Ha a patrónus állam és a kliensállam lakossága etnikai vagy kulturális szempontból eltérő.

¹⁸⁷ Rafaat (2013, pp. 226–231) meghatározása szerint a kvázi-államok (így a KR is) külső patrónustól függenek. A szerző a kvázi-állami jellemzőket az alábbiakban foglalja össze:

- a nemzetépítés folyamata zajlik
- a társadalom militarizálódása és a katonaság államtól való függetlensége
- az állami intézményrendszer gyengesége
- külső patrónus megléte

2. Ha a patrónus államot alapvetően nem a kliensállam érdekei, jogai vagy identitása motiválja.
3. Ha a patrónus államnak nem célja, hogy a kliensállam függetlenné váljon, és nem is kívánja a függetlenedést elismerni.

Ankara és Erbíl kapcsolatában az első kritérium csak abban az értelemben teljesül, hogy Törökország mint patrónusállam legfőbb identitáselemét a török etnikum adja, emellett viszont vallásilag (szunnita iszlám) és részben etnikailag (kurd kisebbség) azonos a kliensállam főbb identitásjegyeivel. A második kritérium is csak részben teljesül, mivel Ankara és a KR érdekei között számos átfedést, a felek közti együttműködési területet (gazdaság, biztonság, részben a PKK elleni fellépés) azonosíthatunk. A harmadik kritérium teljes mértékben érvényes, mivel Ankara folyamatosan Erbíl függetlenségével szemben foglal állást (még akkor is, ha bizonyos körülmények között retorikailag megengedőbb e tekintetben). A kritériumok mindegyike tehát nem teljesül, összességében tehát negatív patrónus-kliens viszonyról nem beszélhetünk Törökország és a KR vonatkozásában. Az azonban kétségtelen, hogy a két fél közötti kapcsolat aszimmetrikus és bizonyos egymásrautaltsági jegyeket is magában hordoz.

Az Ankara és Erbíl közti érdekegyezések rávilágítanak arra is, hogy a két fél milyen területeken függ egymástól. Törökország számára a KR gazdaságilag (kereskedelmi, befektetési és energiapiaci szempontból), politikailag (iraki befolyás elősegítése) és geopolitikai-biztonsági szempontból (Irán és a PKK regionális térnyerése ellen) fontos. A KR számára Törökország szintén gazdaságilag (kereskedelmi, befektetési és energiapiaci szempontból), politikailag (Ankara révén a KR hatása a pán-kurd ügyekre) és geopolitikai-biztonsági szempontból (Irán és a PKK regionális térnyerése, valamint Bagdad „túlhatalma” ellen, valamint Törökország mint „pártfogó” állam a nemzetközi térben) fontos.

Törökország az iraki kurdok vonatkozásában abban érdekelt, hogy a kapcsolatokban megtartsa az állami-nem állami kereteket. A kapcsolatok 2017-et követően is pragmatikusak maradtak, nem tértek vissza a permanens büntetéshez, a 2008 előtt jellemző biztonságiasításhoz. (Dudlák 2019) A felek között az együttműködés szinterei továbbra is adottak, így a kapcsolatok jövője a függetlenségi népszavazás ellenére továbbra is pozitív irányba mutat. Erbíl jelentősége a török külpolitika számára nem csökkent 2014-től sem, sőt, 2015-ben és 2016-ban a felek között katonai együttműködés is kibontakozott. Erbíl nem csupán jelentős tényező Ankara Irak-politikájának meghatározásában, hanem saját jogán is fontos partner Törökország számára Irak stabilitásának megőrzésében, valamint a síita és iráni befolyás ellensúlyozásában. (Kardaş 2018, pp. 17–18) Ankara

számára a KR „kurd jellegéből” adódóan is fontos, és ennek a török belpolitika szempontjából van jelentősége: Barzani és a mögötte álló kurdok azt bizonyítják, hogy a török vezetés kurd politikája diverzifikált, a török kormány maga nem kurdellenes, hanem csupán bizonyos, erőszakos kurd csoportok (PKK, PYD) ellen foglal állást. (Zaman 2017; Kardaş 2018, p. 20)

Bizonyos fokú egymásrautaltság figyelhető meg abban a tekintetben, hogy Törökországnak az arab tavaszt követő növekvő nemzetközi elszigeteltsége közepette érdeke a KR-val való partneri kapcsolatok fenntartása. Regionális keretrendszerben szemlélve a fejleményeket, a török-iraki kurd kapcsolatoknak nem csupán az iraki központi kormánnyal 2011-től kezdve megromló kapcsolatok, hanem az izraeli (2009), szíriai (2011), illetve később az egyiptomi vezetéssel (2013) való török szakítás is többletjelentőséget adott. Egy olyan időszakban, amikor Ankara egyre kiszámíthatatlanabb bel- és külpolitikát folytat, és egyre kevesebb partnerrel tud együttműködni, az iraki kurd vezetéssel való teljes szakítás nem tűnik kifizetődő politikának. (Tugdar–Al 2019, p. 135) Ankara és Erbil kapcsolata a mai napig a „zéró probléma a szomszédokkal” elv érvényesülésének egyetlen élő maradványa. (Mustafa–Aziz 2017, p. 145; Ertem 2015, p. 325)

Ankarának az iraki központi kormánnyal fenntartott esetleges jó viszonya nem okoz problémát az iraki kurd vezetéssel kialakított kapcsolatok számára, minthogy a felek részéről egymás pragmatikus megközelítése jellemző, vagyis a már meglévő gazdasági és politikai összefonódások fenntartása mind Ankara, mind Erbil számára az együttműködés feltételeit erősíti. Erbil partnersége azért is fontos Ankara számára, mert Erbilt Ankara sokkal hatékonyabban tudja függő helyzetben tartani, mint Bagdadot. Érdekes módon a török fél – saját előkelő gazdasági pozíciójának megőrzése érdekében – sosem volt érdekelt abban, hogy a KR területén egy erős, diverzifikált gazdaság jöjjön létre, amelyben az iraki kurd vállalkozói réteg stabilizáló erőként hat. Ennek a hozzáállásnak a hátulütője, hogy a 2014 közepén kezdődő válság – fenntartható iraki kurd gazdasági tevékenység híján – súlyosan érintette a KR-t, amely viszont negatívan hatott Törökország iraki gazdasági érdekeire is.

Mindezek tükrében a disszertáció második hipotézisét, miszerint Törökország és a KR kapcsolata kiegyensúlyozatlan (aszimmetrikus) igazoltnak tekintem.

8.2. Törökország korlátozott iraki befolyása

Az aszimmetrikus kapcsolatok ellenére Törökország tényleges befolyása – már ami érdekeinek érvényesítését illeti – meglehetősen korlátozott volt az iraki kurdok vonat-

kozásában is. Leegyszerűsítés lenne azt mondani, hogy míg 2008 előtt az iraki kurd autonómia megszerzését (2005) a kizárólagosan biztonságiasító török szemléletnek nem sikerült megakadályoznia, addig a 2008 utáni, függőségen alapuló kapcsolatok 2017-re képesek voltak arra, hogy – korlátozott és célzott szankciók révén – elejét vegyék a tényleges függetlenedési kísérletnek. A KR-val kialakított átfogó együttműködés révén Törökország elméletileg ugyan hatékonyabban ellenőrizheti partnerét és a korábbiaknál hatékonyabban érvényesítheti 1923 óta változatlan célját délkeleti szomszédjával szemben (Irak dezintegrálódásának és egy független iraki kurd állam kialakulásának megakadályozását), de a gyakorlatban az iraki kurd függetlenségi törekvéseket mégsem sikerült megelőzni. Sokkal közelebb áll a valósághoz az állítás, hogy az iraki kurdok státuszának (*de facto* és *de jure* autonómia, függetlenség) sorsa soha nem Ankarában dőlt el:

- 1991-ben nemzetközi beavatkozás (repüléstilalmi övezet kialakítása) alakította ki az iraki kurdok *de facto* önigazgató állami struktúráit – ennek kezdeményezése nem Ankarához kötődik, de fenntartásában Ankarának kiemelt szerep jutott.
- 2005-ben az Egyesült Államok bábáskodott az iraki kurd autonómia létrejötté fölött – Törökország tiltakozása közepette.
- 2014-ben az Iszlám Állam felemelkedése és az iraki központi kormány visszavonulása révén a pesmergák teret nyertek – szintén Törökország befolyási körén kívül eső folyamat eredményeképpen.
- 2017-ben az iraki kurd belső dinamikák vezettek a függetlenségi népszavazás megtartásához – Ankara mindeközben nem volt képes partnerét „jobb belátásra” bírni.
- 2017 végén pedig valójában Bagdadon múltott a függetlenség megakadályozása, miután tevőlegesen ők léptek fel az iraki kurdok ellen, míg Törökország, Irán és az Egyesült Államok „csupán” asszisztált az átrendeződő belső iraki folyamatokhoz.

Mindezen szerepek tehát, melyeket Törökország az iraki kurd történelem meghatározó pillanataiban elfoglalt, nem jelentéktelenek ugyan, de Ankara egyik esetben sem volt az egyetlen és legmeghatározóbb tényező, amely az iraki kurdok döntéseit és lehetőségeit befolyásolta. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a 2008 óta Erbíllel szemben folytatott török politikai megközelítés alapvetően eredménytelen lett volna. Törökország ugyanis mind politikai, gazdasági és társadalmi szinten is jelentősen profitált a KR-ral kialakított kapcsolatokból annak ellenére, hogy Ankara Erbíllel kapcsolatos politikája

2011-től az iraki kurdok megerősítése és a Bagdaddal kialakított kapcsolatok gyengülése irányában hatott.

Mindezek tükrében a disszertáció harmadik hipotézisének mindkét részét igazoltnak tekintem. A hipotézis értelmében Törökország Irakkal kapcsolatos érdekeire és érdekérvényesítési képességére kontinuitás jellemző. A hipotézis első részében azt állítottam, hogy bár Törökország korszakonként eltérő hangsúllyal közelített az iraki szereplőkhöz, alapvető céljai, érdekei Irakban mindvégig azonosak maradtak. A hipotézis második részében pedig azt állítottam, hogy Törökország érdekérvényesítő képessége Irakon belül mindvégig gyenge maradt. A török külpolitika olykor kényszerítő, konfrontatív viselkedése (akár Erbil, akár Bagdaddal szemben) rövid távon alig, középtávon pedig egyáltalán nem vezetett eredményre (a célok eléréséhez).

8.3. Egyensúlyozás a szereplők között

Az Ankara és Erbil közti együttműködés éveiben a felek érdekei és az együttműködés határai az egymással és a külső környezettel szembeni interakciókban kristályosodtak ki. Az érdekek és ellenérdekek, lehetőségek és korlátok eredői által meghatározott mozgástérben a szereplőknek a pragmatikus kapcsolatok fenntartása (a veszteségek elkerülése) érdekében számos helyzetben egyensúlyozó, illetve kiegyensúlyozó (ellensúlyozó) magatartásra kényszerültek.

A vizsgált korszakban és térségben az összes szereplő fennmaradt, a korszak elejéhez képest gyakorlatilag „sértetlenül”. Ez a tény a bizonyítéka annak, hogy ebben a rendszerben egyik szereplő sem tud a másik fölé kerekedni és abszolút hegemoniát kialakítani, mert mindegyik függ a többi szereplőtől. Mivel hosszú távú nyereséggel (teljes dominancia) reálisan egyik szereplő sem számol, ezért nem szabad teljesen aláásnia a kapcsolatait egyetlen másik szereplővel sem, mert azokra – kiegyensúlyozáshoz – bármikor szüksége lehet.¹⁸⁸ Az államok (Irán, Törökország, Irak) közötti kisebb szereplők (KDP, PUK, PKK, PYD, turkománok) ebben a rendszerben puha kiegyensúlyozó (*soft balancing*) szereppel bírnak, egyiknek a „megsemmisítése” sem lehetséges, mert az egy másik, nagyobb szereplő (patrónus) érdekeivel ütközne.

Az egyensúlyozó viselkedés a Törökországtól délkeletre elterülő régióban két trilaterális viszonyrendszerben figyelhető meg. Egyrészt az Ankara-Bagdad-Teherán három-

¹⁸⁸ Ez még Ankara és a PKK vonatkozásában is igaz: Ankara ugyanis még túlerő birtokában sem érdekelt abban (és nem is képes rá), hogy teljes csapást mérjen a PKK-ra. A kurd terrorszervezet ugyanis egyszerre testesíti meg a török kormány számára bármikor „elővehető” ellenségképet, miközben a kurdok (egy jelentős részének) szimpátiájával a háta mögött a PKK-t nem szabad teljes mértékben elidegeníteni Ankarától. Ennek a „húzd meg, ereszd meg” megközelítésnek a bizonyítéka a két fél közti háborús és békés viszony állandó váltakozása.

szögben, másrészt a már korábban is vizsgált Ankara-Bagdad-Erbíl háromszög vonatkozásában.

Az Ahmet Davutoğlu által megfogalmazott stratégia szerint Törökországnak a Közel-Keleten két, hármas egyensúlyra kell különösen érzékenyen reagálnia, az azokban részt vevő államokkal szemben pedig rugalmas politikát folytatnia. Az első háromszöget Törökország, Szíria és Egyiptom jelöli ki, a másodikat pedig Törökország, Irak és Irán. Davutoğlu javaslata szerint mindkét rendszerben Törökországnak arra kell törekednie, hogy a két másik hatalom közül az egyik mindig Törökország pártján álljon, vagyis Törökországnak nem szabad egyedül maradnia. Davutoğlu szerint az aktív semlegesség politikájának követésével a török vezetés az iraki-iráni háborúban kiválóan alkalmazta ezt az elvet. (Davutoğlu 2016, p. 362) A későbbiekben, míg a Szaddám-rezsim fennált, Ankara pragmatikusan együttműködő partnerként maga mögött tudhatta Irakot. 2003-at követően azonban ez megváltozott; az iraki vezetés eleve kikerült a régiót befolyásoló szuverén állami szereplők közül (amerikai befolyás alatt). A 2000-es évek végére azonban Irak önállósága helyreállt, és pragmatikus viszony alakult ki a bagdadi vezetéssel csakúgy, mint Iránnal. 2011-et követően azonban a regionális feszültségek növekedtek, az iraki központi kormánnyal a kapcsolatok megromlottak, miközben párhuzamosan a KR-val jelentősen felfutottak. Az irániakkal való pragmatikus kapcsolatok (közvetlen ellenségeskedés kerülése, versengve együttműködés) mindeközben is jelen voltak.¹⁸⁹ A regionális feszültségek az Iszlám Állam visszaszorítását követően az említett szereplők között több tekintetben is megszűntek, az iraki kurd függetlenedés veszélye pedig még közös platformra is terelte a három állami vezetést. Tehát Törökország, az Irakkal és Iránnal alkotott háromszögben bár nem ápol(t) egyik féllel sem szövetséges kapcsolatokat, az elemzett időszak során összességében mégis sikeresen alkalmazta a fent említett davutoğlui elvet, amennyiben sosem idegenedett el egyszerre a másik két szereplőtől. Abban, hogy ez teljesülhetett, fontos szerepet játszottak a KR-val kialakított politikai kapcsolatok, amelyek révén Irak sosem „veszett el” teljesen Ankara számára. (Ami a másik kapcsolati háromszöget illeti, ott 2013 közepétől kezdve a török külpolitika a mai napig jelentős kihívások elé néz, mivel mind a szíriai, mind az egyiptomi vezetéssel kölcsönösen kinyilvánított ellenséges politikai viszonyban áll.)

¹⁸⁹ Ebben a közel-keleti regionális összefüggésben Ankara mozgásterének egyik legnagyobb kötőereje, hogy Irán felé is egyensúlyoznia kell, mivel már egy ideje jelentős török gazdasági érdekeltségek vannak a szankciók alatt álló Iránban, valamint Irán, Oroszország után, Törökország második legnagyobb földgázellátója. Törökország és Irán – bár egymás hatalmi vetélytársai a Közel-Keleten – egymással szemben rendkívül óvatos, saját és a másik fél határait ismerő politikát folytat, mivel a nyílt konfrontáció egyik hatalom számára sem szolgál előnnyel. (Dudlák 2020a, p. 232)

A Törökország, Irak és Irán alkotta trilaterális egyensúlyi rendszeren túl a török szakirodalomban csak Ankara-Erbíl-Bagdad háromszögnek (*de facto* 1991 óta, *de jure* 2005-től) nevezett konstelláció szereplői közti dinamikának is a legalapvetőbb meghatározója az egyensúly fenntartása; ennek megtalálása pedig meglehetősen kényes feladat egy ennyire dinamikusan változó külső (regionális, globális) és belső (iraki) környezetben. Az egyensúlyozás politikáját mindhárom szereplő követi, és a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy Bagdad, Ankara és Erbil érdekeik maximalizálása végett a többi szereplővel kapcsolatban csupán szűk keretek között cselekedhetnek. Az alábbiakban az Ankara-Erbíl-Bagdad háromszög szereplői közötti és szereplőin belüli egyensúlyozási helyzeteket vizsgálom. Megállapításaimat a disszertációban korábban elemzett, a szereplőkhoz és az eseményekhez kapcsolódó érdekek és érdekellentétek, valamint általában a szereplők viselkedési mintázata támasztja alá. Mindezek az egyensúlyi helyzetek rámutatnak az Ankara és Erbil közti kapcsolatok lehetőségeire és korlátjaira.

8.3.1. Egyensúlyozási sémák Ankara és Erbil viszonyrendszerében

Állításom szerint Ankara és Erbil kapcsolata az együttműködésből 2014-re informális szövetséggé (*alignment*) alakult. A szövetség Ankara és Erbil között nem lehet hivatalos, mert nem lehet védelmi szerződéssel szentesíteni a KR sajátos, föderatív helyzete miatt, másrésről pedig a felek sem érdekeltek egy „rugalmatlan”, „kötelező érvényű” katonai segítségnyújtási egyezmény létrehozásában.

Biztonsági szempontból Ankarának az a legkedvezőbb forgatókönyv, ha Irak egységes állam marad (nem válnak külön az iraki kurdok, északon a szunnita arabok vagy délen a siita arabok), ugyanakkor egységes államként Irak nem válik annyira erőssé (katonailag, gazdaságilag), hogy kihívást jelentsen Törökország számára (mint ahogy korábban ez a potenciál a Szaddám-rendszer idején létezett). Jóllehet Ankara az intenzív és szívélyes kétoldalú kapcsolatokkal (és azok gazdasági hozadékaival) a KR függetlenségének alapjait erősítette, Törökország mégis ellenérdekel abban, hogy Erbil a függetlenség útjára lépjen. Vagyis Törökország támogatja a KR *de facto* függetlenségét (ezzel is gyengítve az iraki állam koherenciáját), de nem támogatja a *de jure* függetlenséget. Finom egyensúlyozó politika fedezhető tehát fel Ankara Erbilrel kapcsolatos politikájában, miszerint támogatja a KR-t és törekvéseit, de nem a végcél (függetlenség) elérésében (Zaman 2016, p. 20), hanem csak addig a pontig, amíg még Irak részeként képes a török érdekek Irakon belüli artikulálására, illetve létezésével az egységes és erős iraki állam akadályá, de annak jogi felbontásában nem vesz részt.

Mint már korábban említettem, paradox módon a KR politikai befolyása Irakon belül a jelenlegi, *de facto* független helyzetben sokkal nagyobb, mint a *de jure* függetlenség esetén lenne. Ez utóbbi esetben ugyanis az iraki kurdok számára megszűnnének azok a pozíciók az iraki központi kormányban, amelyek lehetővé teszik, hogy Irak egészének politikájára valamelyest befolyással legyenek. Ez az eshetőség Törökország érdekeivel is ellentétes. Az iraki kurd vezetés ugyanis – amennyiben az iraki intézményrendszerbe megfelelően integrált – képes lehet az Ankara számára hátrányos iraki síita arab, illetve iráni befolyást mérsékelni az iraki központi kormány ellenőrzése alá tartozó területeken.

Ankara számára gazdaságilag és politikailag kétségkívül előnyös a KR-val egyre szorosabbra fűzött kapcsolat, arra ugyanakkor ügyelnie kell, hogy Bagdad és Erbil között teljes szakadás ne következzen be. Ez ugyanis a KR-t a függetlenség felé terelné. Ankarának tehát vigyáznia kell arra a törekény egyensúlyra, amelyen belül lehetősége van Erbil számára kedvező politikát folytatni. Amint Erbil függetlenséget szerez, a KR mint politikai entitás Ankara számára újra a kurd kérdés részeként, ellenségként realizálódik, vagyis a függetlenség következtében fellépő politikai költség felülírja az egyébként szerezhető gazdasági hasznot. Ez az Erbillel folytatott gyümölcsöző kapcsolatok végét és a kemalista típusú biztonságiasítás elvének visszatérését jelentené. Másrésről a KKK és az iraki kormány közti kapcsolatok teljes megromlása Törökországnak azért sem érdeke, mert úgy a KKK elveszítené költségvetése 90%-át és az így létrejövő gazdasági és politikai bizonytalanság miatt a török gazdasági szereplők nem tudnák fenntartani aktivitásukat a KR területén. Egy elszegényedő és instabillá váló iraki kurd régió Törökország iraki érdekeivel ellentétes folyamatokat indítana be.

Törökország – akárcsak az Egyesült Államok (Rafaat 2018, p. 212) – nem érdekelt a KR teljes bukásában, mert a helyén jelentős hatalmi vákuum keletkezne, és ez felboríthatná a kényes regionális egyensúlyt Irak, Irán és Törökország között. Ankara és Washington ezért arra törekszik, hogy Erbil csak annyira erősödjön meg, ami még nem veszélyezteti az első számú érdeküket: Irak területi és politikai integritását. Ugyanígy mindketten abban érdekeltek, hogy a KR ne legyen túlzottan gyenge ahhoz, hogy ne tudjon ellenállni Irán vagy a PKK befolyásának.

Ebben a kényes egyensúlyi helyzetben Ankara és Erbil ütközőkártyákat alkalmaz partnere magatartásának „szabályozására”. Ezek révén a másik fél „túlcselekvése” kiegyensúlyozható, indirekt módon pedig jelzések küldhetők a másik irányába (a PKK Erbil számára Ankara ellen, a turkománok és szunnita arabok Ankara számára Erbil ellen).

Az iraki kurdok számára a Törökországgal kialakított kapcsolat legnagyobb kockázata a PKK-val kapcsolatos török politikához köthető. Mivel a PKK-kérdés Ankara szá-

mára prioritás, a kérdés Ankara és Erbil kapcsolatában is hangsúlyosan jelenik meg. Annak érdekében, hogy Ankara és Erbil szívélyes kapcsolatában a negatív fejlemények elkerülhetők legyenek, Ankarának a PKK elleni észak-iraki támadások intenzitását patikamérlegesen kell adagolnia. Túl hosszú és túl kiterjedt támadás ugyanis a helyi lakosság ellenérzését válthatja ki (Nader et al. 2016, p. 76), amely gyengítheti a KR hajlandóságát arra, hogy a PKK ellen a török kormánnyal összehangolt politikát folytasson.

A KR-nak érdeke a Törökországgal való szoros gazdasági és politikai együttműködés, de nem támogathatja teljes mértékben a török kormány esetleges kurdellenes intézkedéseit – még akkor sem, ha azok az ideológiailag és politikailag rivális PKK vagy PYD megsemmisítésére irányulnak. Úgy is mondhatjuk, hogy a KR a PKK-kérdésben finoman egyensúlyoz a török nyomás és az (iraki) kurdok törekvései között.

A KDP és PUK számára is világos, hogy a rivális PKK által képviselt üggyel (a pán-kurd mozgalom) az iraki kurdok is rokonszenveznek, még ha nem is osztják a párt ideológiai álláspontját, illetve módszereinek hatékonyságát.¹⁹⁰ (Aras 2011, p. 610) Az iraki kurd vezetésnek a vizsgált időszakban többször is „muszáj” volt követnie az általános közhangulatot a kurdok körében, amely lényegében Ankarát tette felelőssé a PKK elleni támadásokért, illetve általában a kurdok helyzetének romlásáért.

Ennek az „élni és élni hagyni” politikának az az alapja, hogy a KR jelenlegi berendezkedésére és hatalmi viszonyaira a PKK összességében nem jelent fenyegetést.¹⁹¹ Amikor 1992-ben a PKK létében fenyegette a csírájában létező iraki kurd autonómiát, az az iraki kurd szereplők és Törökország hatékony összefogásához vezetett, és ez majdnem a PKK végét jelentette Irakban. Egy ehhez hasonló helyzet megismétlődése minden említett szereplő számára költséges és elkerülendő, és úgy tűnik, hogy mindaddig mindannyiuk számára sikerült megtalálniuk a *modus vivendit*. Különösen fontos, hogy a PKK 2014-től tapasztalható iraki megerősödése nem vezetett a KR és a PKK közti általános háborúhoz, hanem ehelyett az ellentétek helyi szinten maradtak.

A mindekori KRK-nak a függetlenség ügyét támogatnia kell (belső nyomás az iraki kurd választópolgárok részéről) úgy, hogy annak megvalósulása a politikai vezetésnek valójában nem feltétlenül érdeke – annak előre látható gazdasági, politikai és vélhetően katonai költségei miatt.

¹⁹⁰ A KR e „stratégiai megkötöttségére” világít rá Talabáninak az a 2009. március 23-i nyilatkozata is, amelyben az Abdullah Gül látogatása során tartott sajtótájékoztatón felszólította a PKK-t, hogy tegye le a fegyvert és hagyja el Irakot. Később azonban Talabáni tagadta, hogy ezt ő maga mondta volna; mint érvelt, ő csupán a török követelést ismételte meg. (Aras 2011, p. 610)

¹⁹¹ A PKK-hoz kötődő párt (Kurdisztáni Demokratikus Megoldás Pártja, angol rövidítését követve: KDSP) a KR területén meglehetősen marginális szerepet játszott a helyi politikai életben, így a KR vezetésében nem kellett attól tartaniuk, hogy a PKK a KR-en belüli pozícióik ellen kihívást intéz. Amennyiben ez megtörtént volna, a KDP és a PUK bizonyosan sokkal erősebben lépett volna fel a PKK ellen.

8.3.2. Egyensúlyozási sémák Ankara és Bagdad viszonyrendszerében

A Bagdad és Erbil közti kapcsolatokat a bizalmatlanság és pragmatikus együttműködés kettőse jellemzi. Egy ilyen környezetben, ahol a gyengén intézményesített államigazgatást a bizalmatlanság és a jogi eszközök hiánya járja át, a vitában érintett felek között ritkán jöhet létre hosszú távú elköteleződés a vita során érintett kérdések megoldását illetően. Állandó szabályok és kikényszerítő mechanizmusok híján ebben az alkufolyamatban a felek érdeke az, hogy a feltételeket az aktuális – előnyös – hatalmi leosztásnak megfelelően újratárgyalják, így a vitát a maguk javára döntsék el. Mind Bagdad, mind pedig Erbil a közöttük feszülő ellentétet e logika mentén kívánják rendezni, és eközben a másik felet ugyanezt a logikát alkalmazva percepcionálják. Ennek eredményeképpen Bagdad és Erbil között egy meglehetősen költséges politikai patthelyzetnek lehetünk tanúi. (Morelli–Pischedda 2014, p. 113)

Bár a 2010-es években Ankara és Bagdad viszonya jellemzően feszült volt, Törökország két feltétellel érdekelt volt az iraki központi kormány megerősítésében. Az egyik feltétel szerint Bagdadot azért és úgy kellett megerősíteni, hogy közben ne növekedjen Irán befolyása, a másik feltétel viszont az, hogy a megerősítés által ne növekedjen Bagdad befolyása olyan mértékűre, hogy az Törökország befolyását, alkupozícióját, regionális aktivitását veszélyeztesse. Bár Ankara szorosabb kapcsolatokat alakított ki Erbil-lel, a KR-val való jó kapcsolatok oltárán mégsem kockáztathatja teljesen bagdadi kapcsolatait. Ez abból is látszik, hogy Törökország a legtöbb, a központi kormány és a KR között zajló vitában nem foglalt állást, saját, közvetlen érdekein (energiapolitikai szerződések a KRK-tal) túlmenően nem kívánta magát teljesen elkötelezni a KR mellett és Máliki ellen. Törökországnak tehát a felek közti béke és Irak relatív stabilitása volt a célja, mert a feszültségek kiéleződése esetén félt, hogy Ankarának egy, a mostaninál is önállóbb iraki kurd tartománnyal kell farkasszemet néznie délkeleti határainál. Törökország tehát ennek megakadályozása érdekében mindig is érdekelt maradt abban, hogy Bagdad és Erbil viszonya pragmatikus maradjon, a két fél ne szakítsa meg a dialógust. Ankara abban is érdekelt, hogy a KR területén lévő szénhidrogének kérdésében megegyezés szülessen Bagdad és Erbil között. A megegyezésben elsősorban akkor különösen érdekelt a török fél, ha számára ekképpen megbízható és kiszámítható módon lehetővé válik a szénhidrogének importja. Az Erbil és Bagdad közti vitákban Ankara számára a legoptimálisabb verzió az lett volna, ha Bagdaddal és Erbillel egyaránt kiváló kapcsolatokat ápolhatott volna, azonban amíg Bagdad és Erbil között súlyos feszültségek álltak fenn, addig Törökország nem maradhatott „semleges” köztes szereplő. A vi-

tatott ügyek egy része az iraki kormány 2017 végi határozott beavatkozásának köszönhetően megszűnt, illetve a feszültség enyhült, így az Ankara-Bagdad-Erbíl háromszögben elméletileg lehetővé vált a mindhárom résztvevő közti kooperatív kapcsolatok kialakulása.

A bilaterális kapcsolatokat Bagdad szempontjából nézve elmondható, hogy mivel a Kandil-hegységben a PKK tevékenysége alapvetően Törökország ellen irányul, és ez az iraki viszonyokra nincs negatív hatással, így Bagdadnak ugyanúgy nem áll érdekében a kurd terrorszervezet teljes körű felszámolása, mint ahogy a KR is a gyakorlatban vonatkozik a PKK-nak az iraki területekről történő elűzésétől.

A kapcsolatok diverzifikálásának, illetve a szomszédokkal való „megfelelő” kapcsolatok kialakításában természetesen az iraki központi kormány is érdekelt. Emiatt Ankara egy „megkerülhetetlen realitás”, amelynek a befolyását Bagdad igyekezett csökkenteni, a török kormány pozíciószerzési törekvéseit gátolni. Ugyanakkor Törökország jelenléte Bagdad számára biztosítékot is jelent Iránnak az iraki belpolitikára kifejtett befolyásával szemben.

8.3.3. Egyensúlyozási sémák Erbíl és Bagdad viszonyrendszerében

Erbíl ugyancsak érdekelt a bagdadi kapcsolatok normális keretek között történő fenntartásában, Bagdad ugyanis messzemenően erősebb szereplő, mint a KR. Minden katonai jellegű konfrontáció tehát Bagdad számára inkább előnyös, míg Erbíl számára kiemondottan hátrányos és kerülendő. Minthogy – Izraelt leszámítva – a nemzetközi közösség egyik tagja sem támogatja a KR függetlenségét, így Bagdad és Erbíl egy államon belüli pozíciója is – a rengeteg megoldatlan kérdés ellenére – együttműködésre és pragmatikus viszonyok kialakítására készíti a feleket. A KKK-nak érdemes a túlzott török függés és az iraki központi kormányzat között egyensúlyoznia, mindkét orientációból a maximumot kihozni.

Az Erbíl és Bagdad közti pragmatikus viszony fenntartása további három szempontból is fontos a KR számára. Egyrészt csak így nyílhat lehetőség a vitatott területeken történő energiakitermelésre, illetve a költségvetési javak elosztására (gazdasági érdek) másrészt a KR-nak a központi síita kormányzattal közös vetélytársa van az észak-iraki radikális szunnita arabok személyében (politikai érdek). Harmadrészt, mint már említettem, a *de jure* függetlenség számos vonatkozásban a KR befolyásának és érdekérvényesítési lehetőségeinek – ebből kifolyólag pedig nemzetközi státuszának – csökkenésével is járhatott volna (Černý 2018, p. 252), ekképpen pedig az iraki kurd vezetés érdekeivel ellentétes hatású lett volna. A KKK számára az Irak egészen belüli lét a saját hatalmá-

nak „meghosszabbításaként” is értelmezhető: egy független KR ugyanis nem rendelkezhetne képviselettel Bagdadban, így a tartományon kívüli lehetőségei igencsak beszűkülnének. Az iraki kurdoknak a bagdadi kormányban is kiegyensúlyozó szerepük van (politikai érdek), esetleges függetlenségük esetén a megmaradó iraki területek kormányában még közvetlenebb síita, illetve iráni befolyás érvényesülhetne. A KR érdeke Irakon belül úgy érvényesülhet, ha az iraki központi kormány befolyása gyenge, de nem annyira, hogy az Irak szétesésével fenyegeessen. Egy gyenge Bagdaddal szemben Erbil relatív hatalmi fölénybe kerülhetne, függetlenedése pedig ebben az esetben még kevésbé lenne kifizetődő.

Fordított szemszögből nézve, az egyensúlyozás kritériumának betartása az iraki központi kormányzatra is vonatkozik, vagyis Bagdadnak is válogatnia kell az Erbilrel kapcsolatos kényszerítő eszközök között: egy az iraki kurdok elleni általános támadás például (történjen az politikai, gazdasági vagy katonai téren) nagy valószínűséggel az Egyesült Államok és Törökország részéről is visszatetszést szülne, amely így a *status quo* visszaállítására szólítaná fel a feleket. A teljes elidegenítés politikájával ellentétben Bagdadnak az Erbilrel kapcsolatos reális érdeke az, hogy a tartományban a török befolyás rovására megpróbálja saját gazdasági és politikai súlyát növelni. Ennek legnagyobb akadálya viszont, hogy Bagdad nem rendelkezik az ehhez szükséges materiális eszközökkel.

Összességében tehát igazoltnak tekintem a disszertáció negyedik hipotézisét, miszerint mind Ankara, mind Bagdad, mind pedig Erbil bizonyos cselekvési határok között egyensúlyoz (szűkre szabott mozgástér), és ezért korlátozza azokat a lépéseit, melyek a többiekre negatív hatását fejthetnek ki. Ezek a szereplők tehát finom egyensúlyozással (*delicate balancing*) igyekeznek elkerülni a tévesztésüket, a bizonytalanságot és a kockázatokat.

8.4. Összefoglalás

Irakban az egyik legfontosabb török érdek az ország szuverenitásának, egységének megtartása. Ezen túlmenően Törökország érdekeinek hatóköre leginkább Irak északi részére tehető. Az anyagi jellegű érdekek között említhetjük a kiterjedt kereskedelmi és befektetési lehetőségek fenntartását és bővítését (beleértve a kőolaj- és földgázszektort is), illetve Törökország biztonsági érdekeinek szavatolását. Ez utóbbiak között az egyik legfontosabb a PKK iraki tevékenységének korlátozása és felszámolása, az iraki kurd függetlenség megakadályozása, a terrorizmus terjedésének meggátolása, illetve a közös török-iraki határ védelme. Az identitáshoz kapcsolódó (immateriális) érdekek között

említhető az etnikai és kulturális alapon (is) támogatandó iraki turkománok védelme, a vallási (szunnita iszlám) alapon támogatandó szunnita arabok, iraki kurdok, illetve a turkománok egy részének védelme. Ugyancsak a török identitáshoz kötődik Moszul és környékének jelentősége a török történelemben.

A disszertációban elemzett folyamat során Törökország álláspontja – bár az utóbbi egy évtizedben jelentősen megváltoztatta az iraki kurdokkal kapcsolatos politikáját – legfőbb céljait tekintve nem változott: akárcsak évtizedekkel ezelőtt, ugyanúgy ma is Irak területi integritásának szószólója. (Müftüler-Baç 2014, p. 538) Ehhez a biztonsági szempontú megfontoláshoz kapcsolódik a második változatlan török cél is: a PKK iraki tevékenységének korlátozása. Ez a cél 1984-től kezdve nyerte el jelentőségét, és időszakosan a legfontosabb és a kevésbé fontos érdekek szintjei között ingadozott. A 2017 utáni események megmutatták, hogy az Ankara és Erbil közti felívelő politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatoknak 2008 után is fontos biztonsági aspektusa van Ankara számára: Erbil függetlenségének megakadályozása.

Bár a török célok Irak vonatkozásában változatlanok maradtak, az elérésükhöz felhasznált eszközök változtak. Törökország iraki érdekérvényesítéséhez – mint láttuk – nem volt elegendő csupán egy etnikai vagy vallási csoportra (proxy) támaszkodni. A szunnita arabok felhasználása a török célok érdekében több szempontból is problémás volt: ők az egyik leginkább fragmentált identitáscsoportot alkotják az iraki politikában (Etl–Pénzváltó 2016, p. 84), és többségük elutasítja a síita iraki központi kormányzatot. Rajtuk kívül sem az iraki kurdoknak, sem a turkománoknak nincs Bagdadban olyan befolyása, hogy egyedül képesek legyenek alakítani Irak belpolitikáját. Ezért Törökországnak e csoportok között az aktuális törökországi és iraki (illetve gyakran lokális) politikai dinamikáknak megfelelően kellett egyensúlyoznia, de annyi bizonyos, hogy ezek között az Irakon belüli partnerek között az iraki kurdok kiemelt helye továbbra is biztosított.

A török-iraki kurd kapcsolatok 2008-at követő átalakulása azért is érdekes folyamat, mert a Közel-Keleten ritkán lehetünk tanúi annak, hogy egy alapvetően katonai, illetve politikai problémakört (a török kormány viszonyulása a kurd kérdéshez) nyíltan felülírnak a kereskedelmi érdekek, illetve, hogy a politikai percepció átalakulása révén az eddigi negatív kapcsolatok pozitív irányt vesznek. A bemutatott gazdasági és energiapolitikai együttműködés a felek közti hosszú távú elköteleződés alapját képezhetik. A 2014-től induló katonai együttműködések az eddigiéknél is komolyabb stratégiai partnerség megvalósulását vetítették előre. Ugyanakkor a katonai együttműködés realitása a béke iraki helyreállításával véget ért.

A disszertáció rá kívánt világítani közel-keleti kapcsolatrendszerek egy speciális területére, amelyet a térség gyorsan változó dinamikái még komplexebb színben tüntetnek fel. Összességében elmondható, hogy a tárgyalt korszakban folyamatosan kaotikus iraki és regionális viszonyok közepette és számos kihívás ellenére is a török-iraki kurd kapcsolatok stabilitása megmaradt, a kapcsolatrendszer új elemekkel bővült. Az Ankara és Erbil közötti kedvező kapcsolatokat olyan pozitív fejleményként kell értékelnünk, amely a regionális stabilitáshoz is hozzájárul egy válságokkal és érdekellentétekkel tarkított térségben.

9. IRODALOMJEGYZÉK

9.1. Szakkönyvek, szakcikkék, könyvfejezetek

- Abdulrahman, S. A. (2017). Natural resources in Kurdistan and the legitimacy of their exploitation by the regional authority: water, oil and gas. *International Journal of Environmental Studies*.
- Ablaka, G., et al. (2020) *Irak stratégiai érdekek ütközőpontjában*. SVKI elemzések, 21.
- Adelman, H. (1992). Humanitarian Intervention: The Case of the Kurds. *International Journal of Refugee Law*, 4(1), 4–38.
- Ahmed, M. M. A. (2012). *Iraqi Kurds and Nation-Building*. Palgrave Macmillan.
- Ahmed, M. M. A. (2013). Kurdish Spring, Iraqi Kurdistan. In M. M. A. Ahmed & M. M. Gunter (Eds.), *The Kurdish Spring. Geopolitical Changes and the Kurds* (pp. 93–132). Mazda Publishers.
- Aksel, D. B., & Damiş, D. (2014). Diverse Facets of Europeanization at the Iraqi-Turkish Border. In N. Ö. Baklacioğlu (Ed.), *Migration, Asylum, and Refugees in Turkey: Studies in the Control of Population at the Southeastern Borders of the EU*. Mellen Press.
- Aktaş, K. (2018). Suriye ve Irak Örnekleri Üzerinden Türkiye-İran İlişkileri: İş Birliği mi Rekabet mi? *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 5(1), 163–184.
- Akyeşilmen, N., & Lulacı, Z. G. (2017). The Kurdish Question in Turkey's Middle East Policy: Menace or Opportunity? In I. Demir (Ed.), *Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East. Under the Shadow of the Arab Spring* (pp. 79–93). Cambridge Scholars Publishing.
- Al, S., & Tugdar, E. E. (2018). Ethnic Capital Across Borders and Regional Development: A Comparative Analysis of Kurds in Iraq and Turkey. In E. E. Tugdar & S. Al (Eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Actors, Ideas, and Interests* (pp. 163–183). Palgrave Macmillan.
- Alexrod, R., & Keohane, R. O. (1985). Achieving cooperation under anarchy: Strategies and institutions. *World Politics*, 38(1), 226–254.
- Altunışık, M. B. (2009). Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East. *New Perspectives on Turkey*, 40, 169–192.
- Anaz, G. (2012). *Iraq. Oil and Gas Industry in the Twentieth Century*. Nottingham University Press.
- Andor, L., Tálas, P., & Valki, L. (2004). *Irak – Háborúra ítélve*. Zrínyi Kiadó.
- Andres, R. B. (2007). The Afghan model in northern Iraq. In T. G. Mahnken & T. A. Keaney (Eds.), *War in Iraq. Planning and execution* (pp. 52–68). Routledge.
- Arany, A., N. Rózsa, E., & Szalai, M. (2014). *Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája* (KKI Tanulmányok 2).
- Aras, B. (2004). *Turkey and the Greater Middle East*. Tasam Publications.
- Aras, B., & Toktaş, Ş. (2010). Turkey's new dynamics in domestic and foreign policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 1–3.
- Aras, D. (2011). Similar Strategies, Dissimilar Outcomes: an Appraisal of Efficacy of Turkey's Coercive Diplomacy with Syria and in Northern Iraq. *The Journal of Strategic Studies*, 34(4), 587–618.
- Auzer, K. A. (2017). *Institutional Design and Capacity to Enhance Effective Governance of Oil and Gas Wealth. The Case of Kurdistan Region*. Springer.
- Aziz, S., & Cottey, A. (2021). The Iraqi Kurdish Peshmerga: military reform and nation-building in a divided polity. *Defence Studies*.
- Bahcheli, T., & Noel, S. (2011). The Justice and Development Party and the Kurdish Question. In M. Casier & J. Jongerden (Eds.), *Nationalisms and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue* (pp. 101–120). Routledge.

- Balcı, A. (2015a). Foreign Policy as Domestic Power Struggle: The Northern Iraq as a Battlefield Between the AKP and the TAF in 2007-8. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2(1), 67–94.
- Balcı, A. (2015b). Türkiye'nin Irak Politikası 2014. In B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Eds.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*. SETA.
- Balcı, A., Gürler, R. T., & Baykal, Z. (2016). Türkiye'nin Irak Politikası 2015. In B. Duran & K. İnat (Eds.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*. SETA.
- Balogh, I. (2013). *Kapacitások és ambíciók: a török közel-keleti külpolitika alapjai* (No. 9; MKI-Elemzések).
- Bank, A., & Karadag, R. (2013). The 'Ankara Moment': the politics of Turkey's regional power in the Middle East, 2007–11. *Third World Quarterly*, 34(2), 287–304.
- Baranyi, T. P., & Szálkai, K. (Eds.). (2016). *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont.
- Barkey, H. J. (1994). Turkey's Kurdish Dilemma. *Survival*, 3(4).
- Barkey, H. J. (2005). *Turkey and Iraq. The Perils (and Prospects) of Proximity* (No. 141; United States Institute of Peace).
- Barkey, H. J. (2011). Turkey and Iraq: The Making of a Partnership. *Turkish Studies*, 12(4), 663–674.
- Barkey, H. J. (2015). *On the KRG, the Turkish-Kurdish Peace Process, and the Future of the Kurds* (No. 12; Global Turkey in Europe).
- Barkey, H. J., & Fuller, G. (1998). *Turkey's Kurdish Question*. Carnegie Corporation.
- Barzani, N. (2013). The Feasibility of an Independent Kurdish State in Iraq. In A. Heshmati, A. Dilani, & S. M. J. Baban (Eds.), *Perspectives on Kurdistan's Economy and Society in Transition: Volume II*. Cambridge Scholars Publishing.
- Bengio, O. (2011). The "Kurdish Spring" in Turkey and its Impact on Turkish Foreign Relations in the Middle East. *Turkish Studies*, 12(4), 619–632.
- Bengio, O. (2014). Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas. In D. Romano & M. Gurses (Eds.), *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East* (pp. 267–282). Palgrave Macmillan.
- Bennett, A. (2004). Case Study Methods: Design, Use, and Comparative Advantages. In D. F. Sprinz & Y. Wolinsky-Nahmias (Eds.), *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations* (pp. 19–55). University of Michigan Press.
- Bennett, A., & Checkel, J. T. (2014). Process tracing: from philosophical roots to best practices. In A. Bennett & J. T. Checkel (Eds.), *Process Tracing: from Metaphor to Analytic Tool* (pp. 3–37). Cambridge University Press.
- Besenyő, J. (2019) 'Barry Buzan's Securitization Theory and the Case of Iraqi Kurdish Military Action against ISIS in 2014', *Journal of Security and Sustainability Issues*, 8(3).
- Bishku, M. B. (2018). Israel and the Kurds: A Pragmatic Relationship in Middle Eastern Politics. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 41(2).
- Bozdaglioglu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity. A Constructivist Approach*. Routledge.
- Cagaptay, S. (2014). *The rise of Turkey. The Twenty-first Century's First Muslim Power*. Potomac Books.
- Çakmak, C. (2018). Statehood, Autonomy, or Unitary Coexistence? A Comparative Analysis of How Kurdish Groups Approach the Idea of Self-Determination. In E. E. Tugdar & S. Al (Eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Actors, Ideas, and Interests* (pp. 113–133). Palgrave Macmillan.
- Çavuşoğlu, M. (2014). *2015 yılına girerken dış politikamız. [Turkish foreign policy towards 2015]*.
- Černý, H. (2014). Ethnic Alliances Deconstructed: The PKK Sanctuary in Iraqi Kurdistan and the Internationalization of Ethnic Conflict Revisited. *Ethnopolitics*, 13(4), 328–354.
- Černý, H. (2018). *Iraqi Kurdistan, the PKK and International Relations. Theory and Ethnic Conflict*. Routledge.

- Charountaki, M. (2011). *The Kurds and US Foreign Policy. International relations in the Middle East since 1945*. Routledge.
- Charountaki, M. (2012). Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government. *Perceptions*, 17(4).
- Charountaki, M. (2018). State and non-state interactions in International Relations: an alternative theoretical outlook. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(4), 528–542.
- Charountaki, M. (2019). Non-state actors and change in foreign policy: the case of a self-determination referendum in the Kurdistan Region of Iraq. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(3).
- Coşgun, M. (2011). Cumhuriyet'ten günümüze Türkiye-Irak ilişkileri. In M. Ercan (Ed.), *Değişen dünyada Türk dış politikası* (pp. 245–273). Nobel Yayın Dağıtımı.
- Cox, R. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, 10(2), 126–155.
- Csicsmann, L. (2018) 'A kurd államiság esélyei a Közel–Keleten a geopolitikai rivalizálás tükrében', *Regio*, 26(1), pp. 24–51.
- Csicsmann, L. (2020). Nem állami szereplők a Közel-Keleten. Az észak-szíriai kurd autonómia (a Rózsava) példája. *Nemzet és Biztonság*, 13(1), 4–23.
- Csiki, T. (2011). Érdekek, lehetőségek és stabilitás Észak-Irakban. *Nemzet és Biztonság*, 3, 15–27.
- Csiki, T., & Etl, A. (2016). Az „Iszlám Állam” elleni fellépés stratégiai kérdései és lehetőségei. *Nemzet és Biztonság*, 6, 116–156.
- Daher, R. (2019) 'A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza', *Belvedere Meridionale*, 31(3), pp. 58–70.
- Dal, E. P., & Belder, F. (2015). Assessing „Old” and „New” Parameters and Contours of Turkey's Iraqi Foreign Policy: Opportunities and Challenges Ahead. *Stratégiques Orients*, 2.
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Alfa Akademi.
- Danilovich, A. (2014). *Iraqi Federalism and the Kurds. Learning to Live Together*. Ashgate.
- Danış, D., Bayraktar, D., Çatır, G., & Salihi, E. (2010). *Away from Iraq: Post 2003 Iraqi migration to neighboring countries and to Turkey* (No. 20).
- Davutoğlu, A. (2014). *The Restoration of Turkey: Strong Democracy, Dynamic Economy, and Active Diplomacy* (No. 7; SAM Vision Papers).
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Antall József Tudásközpont.
- Demir, İ. (2017). The Ankara-Erbil Energy Partnership: Mutual Interests and Benefits. In *Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East. Under the Shadow of the Arab Spring* (pp. 91–108).
- Demir, I., & Welat, Z. (2010). On the Representation of 'Others' at Europe's Borders: The Case of Iraqi Kurds. *Journal of Contemporary European Studies*, 18(1), 7–23.
- Demir, M. (2012). Evolution in discourse: Turkey and the KRG. *Turkish Review*, 2(5), 92–97.
- Demiryol, T., & Pekşen, H. D. (2018). Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018). [Turkish and Iraqi relations with regards to security and energy (1990-2018). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2).
- Dezső, T. (2020). *Az amerikai–iráni válság Irakban*.
- Dilek, Ş. D. (2018). Expectations and realities in the Kurdish quest for independence in Iraq: September 25 independence referendum. *Ortadoğu Etütleri*, 10(2).
- Dogan, S., & Demir, M. (2015). Turkey's Policy in Iraq and Its Effect on the Struggle with the PKK. *Orient*, 1.
- Dr. Jakus, J., & Ombódy, K. (2003). Az Irak elleni koalíciós háború lefolyása és a hadművelet elsődleges tapasztalatai. *Felderítő Szemle*, 2(2).
- Dudlák, T. (2017). A small country for more men? Iraqi Kurdistan and recent inflows of migration. *Corvinus Journal of International Affairs*, 2(4), 35–53.

- Dudlák, T. (2017). Törökország helye az Európai Unió, Oroszország és Azerbajdzsán közti gázjátszmában. *Világpolitika*, 2, 60–79.
- Dudlák, T. (2018). A török déli nyitás politikája: Soft power eszközök Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, 12(1–3), 31–54.
- Dudlák, T. (2019). Törökország és iraki Kurdistan kapcsolatának átalakulásai (1991–2014) - 1. rész. *Nemzet és Biztonság*, 12(3), 37–51.
- Dudlák, T. (2020a). Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigmaváltása, 2011–2012. *Világtörténet*, 42(2), 223–245.
- Dudlák, T. (2020b). Törökország és iraki Kurdistan kapcsolatának átalakulásai (1991–2014) – 2. rész. *Nemzet és Biztonság*, 1, 88–110.
- Duman, B. (2016). *IŞİD sonrası Türkmenler ve Türkmen bölgelerinin durumu*. ORSAM
- Duman, B. (2017). *Musul operasyonu ve Musul'un geleceği: fırsatlar ve riskler*. ORSAM
- Duman, B., & Aygün, F. T. (2017). *Telaferli Türkmen göçmenlerin durumu ve Telafer'in geleceği*. ORSAM
- Dyson, T. (2009) 'New Evidence on Child Mortality in Iraq', *Economic and Political Weekly*, 44(2), pp. 56–59.
- Ebneyamini, S., Reza, M., & Moghadam, S. (2018). Toward Developing a Framework for Conducting Case Study Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 17, 1–11.
- Eccarius-Kelly, V. (2011) *The Militant Kurds: A Dual Strategy for Freedom*. Praeger.
- Egeresi, Z. (2013) *Törökországi zavargások*. MKI-tanulmányok.
- Egeresi, Z. (2014) *Korrupciós botrány Törökországban*. MKI-elemzések, 1.
- Egeresi, Z. (2016) 'Az AKP külpolitikájának pillérei', in Baranyi, T. P. & Szálkai, K. (eds) *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, pp. 119–151.
- Egeresi, Z. (2018). Törökországnak a regionális energiaelosztó szerepre irányuló törekvései. *Külgügyi Szemle*, 3, 73–98.
- Egeresi, Z. and Péntzvártó, N. (2020) *A Török Köztársaság a történelemben*. Nemzeti Közszerolgalati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet.
- Elbe, J. von. (2018). The English-Turkish Conflict of Mosul. *Kurdish Studies*, 6(2).
- Elik, S. (2012). *Iran-Turkey Relations, 1979-2011. Conceptualising the dynamics of politics, religion and security in middle-power states*. Routledge.
- Ertem, H. S. (2011). Turkish-American Relations and Northern Iraq: Relief at Last? In Ö. Z. Oktav (Ed.), *Turkey in the 21st Century. Quest for a New Foreign Policy* (pp. 53–74). Ashgate.
- Ertem, H. S. (2015). Kuzey Irak'tan 'Irak Kürdistanı'na Ankara-Erbil İlişkilerindeki Dönüşümün Siyasi ve Ekonomik Temelleri. In Ö. Z. Oktav & H. S. Ertem (Eds.), *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*. Nobel Yayınları.
- Esfandiary, D., & Tabatabai, A. (2015). Iran's ISIS policy. *International Affairs*, 91(1), 1–15.
- Etl, A. (2014). *Irak belső válsága* (No. 1; NKE Strategiiai Védelmi Kutatóközpont Nézőpontok).
- Etl, A., & Péntzvártó, N. (2016). *Egy rendszer foglyaként - Irak 2016-ban* (No. 18; Elemzések).
- Éva, Á. (2016) 'A török „strategiai mélység” doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után', in Baranyi, T. P. & Szálkai, K. (eds) *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Antall József Tudásközpont, pp. 270–295.
- Evers, J. C., & Staa, A. van. (2010). Qualitative Analysis in Case Study. In A. J. Mills, G. Durepos, & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of Case Study Research* (pp. 749–757). SAGE.
- Fawcett, J., & Tanner, V. (2002). *The Internally Displaced People of Iraq*.
- Fejes, L. (2015). Türkmenek és turkomanok. *Nyelv És Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/turkmenek-es-turkomanok> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Frahm, O. (2007). Northern Iraq and its Neighbors: The regional dimension of the Kurdish question. *Insight Turkey*, 9(1), 96–115.

- Frappi, C. (2016). The Energy Factor: Oil and State-Building in Iraqi-Kurdistan. In S. M. Torelli (Ed.), *Kurdistan. An Invisible Nation*. ISPI.
- Freij, H. Y. (2007). The Iraqi State, the Opposition and the Road to Reconciliation. In C. G. MacDonald & C. A. O'Leary (Eds.), *Kurdish Identity. Human Rights and Political Status* (pp. 119–136). University Press of Florida.
- Fuller, G. (1993). *Iraq in the Next Decade: Will Iraq Survive Until 2002?* RAND Corporation.
- Fuller, G. E. (2014). *Turkey and the Arab Spring. Leadership in the Middle East*. Bozorg Press.
- Gasparetto, A. (2020). Turkish AK Parti's Posture towards the 2003 War in Iraq. The Impact of Religion amid Security Concerns. *The Rest: Journal of Politics and Development*, 10(1), 6–19.
- Gorvett, J. (2007) 'PKK Popularity Grows in Iraq's Autonomous Kurdistan Region', *Washington Report on Middle East Affairs*, pp. 30–31.
- Gourlay, W. (2016). Mesopotamian Nexus: Iran, Turkey, and the Kurds. In S. Akbarzadeh (Ed.), *Iran in the World*. Springer.
- Gourlay, W. (2017). Kurdayeti: Pan-Kurdish Solidarity and Cross-Border Links in Times of War and Trauma. *Middle East Critique*, 27(1), 25–42.
- Gözkaman, A. (2013). The Iraqi Conundrum: A Source of Insecurity for Turkey? In E. Canan-Sokullu (Ed.), *Debating Security in Turkey. Challenges and Changes in the Twenty-First Century* (pp. 157–172). Lexington Books.
- Graaf, T. Van de, & Sovacool, B. K. (2014). Thinking Big: Politics, Progress, and Security in the Management of Asian and European Energy Megaprojects. *Energy Policy*, 74, 16–27.
- Gunes, C. (2016). The IS Factor: The Kurds as a Vanguard in the War on the Caliphate. In S. M. Torelli (Ed.), *Kurdistan. An Invisible Nation*. ISPI.
- Gunter, M. M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295–319.
- Gunter, M. M. (2005). Turkey's New Neighbor, Kurdistan. In B. O'Leary, J. McGarry, & K. Salih (Eds.), *The Future of Kurdistan in Iraq* (pp. 2019–2232). University of Pennsylvania Press.
- Gunter, M. M. (2008). *The Kurds Ascending. The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*. Palgrave Macmillan.
- Gunter, M. M. (2011) *Historical Dictionary of the Kurds*. Second Edi. The Scarecrow Press.
- Gunter, M. M. (2011a) 'Turgut Özal and the Kurdish Question', in Jongerden, J. and Casier, M. (eds) *Nationalism and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*. Routledge, pp. 85–100.
- Gunter, M. M. (2013). Canvassing the Kurdish Spring. In M. M. A. Ahmed & M. M. Gunter (Eds.), *The Kurdish Spring. Geopolitical Changes and the Kurds* (pp. 3–36). Mazda Publishers.
- Gunter, M. M. (2016). The Changing Kurdish Issue in the Middle East. In *The Middle East and North Africa 2016*. Routledge.
- Gunter, M. M. (2018). Erdogan's Backsliding: Opposition to the KRG Referendum. *Middle East Policy*, 25(1).
- Gurbuz, M. (2017). *Iraqi Kurdistan's Bid for Independence: Challenges and Prospects* (Arab Center Washington D.C.).
- Gürbey, G., & Yildirim, C. (2019). Perspectives of an Independent Energy Export Policy of Iraqi Kurdistan. In A. Anwar & E. E. Tugdar (Eds.), *Iraqi Kurdistan's Statehood Aspirations. A Political Economy Approach*. Palgrave Macmillan.
- Gürler, R. T., & Baykal, Z. (2017). Türkiye'nin Irak Politikası 2016. In *Türk dış politikası yıllık 2016*. SETA.
- Haas, M. (2005). *The Ideological Origins of Great Power Rivalries, 1789–1989*. Cornell University Press.
- Hale, W. (2007). *Turkey, the US and Iraq*. Saqi.
- Hama, H. H., & Connelly, M. (2017). *Kurdistan's Struggle for Sovereignty: State, Societal, and Human Security* (Arab Center for Research and Policy Studies).

- Harunoglu, N. C. (2015). Turkey's foreign policy towards Iraq. In K. Hauser (Ed.), *Iraq at Crossroads*.
- Hassan, K. (2015). *Kurdistan's Politicized Society Confronts a Sultanic System* (Carnegie Middle East Center).
- Holsti, K. J. (1967). *International Politics: a Framework for Analysis*. Englewood Cliffs.
- Ibn Khaldún, A. (1995). *Bevezetés a történelembe (Al-Muqaddima)*. Osiris Kiadó.
- ICG. (2012). *Déjà Vu All Over Again: Iraq's Escalating Political Crisis* (No. 126; Middle East Report).
- Isakhan, B. (2017). The Iraqi Kurdish Response to the "Islamic State": Political Leverage in Times of Crisis. In G. Stansfield & M. Shareef (Eds.), *The Kurdish Question Revisited* (pp. 437–448). Hurst & Company.
- Ismael, T. Y., & Ismael, J. S. (2015). *Iraq in the Twenty-First Century. Regime change and the making of a failed state*. Routledge.
- Izady, M. R. (1992). *The Kurds: A Concise Handbook*. Routledge.
- Jackson, R. M. (1973). Patterns of Political Interaction: Reciprocity and Coercion. *International Studies Quarterly*, 17(4), 445–470.
- Jackson, R., & Sorensen, G. (2013). *Introduction to International Relations. Theories and Approaches* (Fifth Edit). Oxford University Press.
- Jayamaha, B. 'Jay.' (2014). *A Daunting Triangle: Turkey, the Kurds, and the ISIL Threat* (No. 11; CTC Sentinel 7).
- Jenkins, G. (2001). *Context and Circumstance: the Turkish Military and Politics* (No. 337; Adelphi Paper).
- Kacowicz, A. M. (2004). Case Study Methods in International Security Studies. In D. F. Sprinz & Y. Wolinsky-Nahmias (Eds.), *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations* (pp. 107–127). University of Michigan Press.
- Kadioglu, A. (2019). Not Our War: Iraq, Iran and Syria's Approaches towards the PKK. *The Rest*, 9(1).
- Kandiyoti, R. (2012). *Pipelines: Flowing Oil and Crude Politics*. I.B. Tauris.
- Kaplan, M. L. (2019). Foreign Support, Miscalculation, and Conflict Escalation: Iraqi Kurdish Self-Determination in Perspective. *Ethnopolitics*, 18(1), 29–45.
- Karan, M. B., Küçüközmen, C. C., & Aktürk, A. (2014). Re-examining Turkey's Potential of Becoming a Natural Gas Transit Hub. In A. Dorsman (Ed.), *Perspectives on Energy Risk*. Springer.
- Kardaş, Ş. (2018). Transformation of Turkey's Regional Policies: The Case of The KRG Referendum Debacle. *The International Spectator*, 53(4).
- Katzman, K., & Humud, C. E. (2016). *Iraq: Politics and Governance*. (Congressional Research Service)
- Kaválek, T. (2015). Ups and downs of Turkish Relationship with Erbil and Baghdad in the post-2003 Era. In M. Mares (Ed.), *Regional Security Interdependence: Proceedings of the Workshop Organized by the Department of Political Science of the Faculty of Social Studies of the Masaryk University in Brno on 25 September 2015* (pp. 11–40). Masarykova univerzita.
- Kaválek, T., & Mares, M. (2018). PKK's Friends and Foes in the Middle East Since 1999. *Central European Journal of International and Security Studies*, 12(2).
- Keohane, R. O., & Nye, J. (1972). *Transnational relations and world politics*. Harvard University Press.
- Kesgin, B., & Kaarbo, J. (2010). When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision. *International Studies Perspectives*, 11.
- Kirişçi, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, 40, 29–57.
- Kis-Benedek, J. (2003). Az iraki háború hírszerzési tapasztalatai. *Felderítő Szemle*, 2(2).
- Kiss J., L. (2009). *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris.
- Klinghammer, I. (2015) 'Tudomány – politika – diplomácia. Teleki Pál, a Moszul-bizottság tagja', *Külügyi Szemle*, pp. 142–152.
- Koch, F. (2015). *Turkish Stream and its Implications for the EU* (No. 34; European Policy Brief).

- Kriesberg, L. (1968). *International conflict and collective decision-making*.
- Kumral, M. A. (2016). *Rethinking Turkey– Iraq Relations The Dilemma of Partial Cooperation*. Palgrave Macmillan.
- Kuruuzum, U. (2018). In Search of Futures: Uncertain Neoliberal Times, Speculations, and the Economic Crisis in Iraqi Kurdistan. In E. E. Tugdar & S. Al (Eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Actors, Ideas, and Interests* (pp. 185–200). Palgrave Macmillan.
- Kuznetsov, A. S. (2015). *Theory and Practice of Paradiplomacy Subnational governments in international affairs*. Routledge.
- Küçük, A., & Aksu, F. (2019). Mosul Rehineler Krizinde Türkiye’nin Kriz Yönetimi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(1).
- Laoutides, C. (2016). How Foreign Is the Kurdish Issue in Iran’s Foreign Policy? In S. Akbarzadeh & D. Conduit (Eds.), *Iran in the World. President Rouhani’s Foreign Policy*. Palgrave Macmillan.
- Larrabee, S. F., & Nader, A. (2013). *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*. Santa Monica, CA: RAND Corporation
- Lebow, R. N. (2001). Agency versus Structure in A. J. P. Taylor’s Origins of the First World War. *The International History Review*, 23(1), 51–72.
- Lechner, Z. (2018). Vízkonfliktus Törökország, Szíria és Irak között. *Nemzet és Biztonság*, 3.
- Liga, A. (2016). *Israel and Iraqi Kurds in a Transforming Middle East* (16 | 34; IAI Working Papers).
- Lindenstrauss, G. M. (2014). Turkey, the Kurds, and Turkey’s Incursions into Iraq: The Effects of Securitization and Desecuritization Processes. In D. Miodownik & O. Barak (Eds.), *Nonstate Actors in Intrastate Conflicts* (pp. 125–139). University of Pennsylvania Press.
- Lundgren, A. (2007). *The Unwelcome Neighbour. Turkey’s Kurdish Policy*. I.B. Tauris.
- Mansour, R. (2017). In Pursuit of Friends: The Kurdistan Region of Iraq’s Foreign Affairs and Diplomacy. In G. Stansfield & M. Shareef (Eds.), *The Kurdish Question Revisited* (pp. 449–462). Hurst & Company.
- Mansurbeg, H., & Paasche, T. F. (2014). Kurdistan Regional Government-Turkish Energy Relations: A Complex Partnership. *Eurasian Geography and Economics*, 55(2).
- Marr, P. (1996). Turkey and Iraq. In H. J. Barkey (Ed.), *Reluctant Neighbor. Turkey’s Role in the Middle East* (pp. 45–69). United States Institute of Peace.
- Marton, P. (2013). *A külpolitika elemzése. Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. Antall József Tudásközpont.
- Marton, P., Rada, P., & Balogh, I. (2015). *Biztonsági tanulmányok. Új fogalmi keretek és tanulságok a visegrádi országok számára*. Antall József Tudásközpont.
- McDowall, D. (1996). *A Modern History of the Kurds*. I.B. Tauris.
- McGinn, J. (2018). *Iraq and its Regions: The Future of the Kurdistan Region of Iraq after the Referendum*. (LSE Workshop Proceedings)
- Migdalovitz, C. (2002). *Iraq: The Turkish Factor* (Congressional Research Service).
- Mills, R. (2016). *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics* (The Oxford Institute for Energy Studies).
- Milner, H. (1992). Review: International Theories of Cooperation among Nations: Strengths and Weaknesses. *World Politics*, 44(3), 466–496.
- Mingst, K. A. (2011). *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Napvilág Kiadó.
- Morelli, M., & Pischedda, C. (2014). The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications. *Middle East Policy*, 21(1).
- Munslow, A. (2003). *The New History*. Pearson.
- Murphy, R. K. (2010). Mosul. In *Encyclopedia of Middle East Wars* (pp. 842–844). ABC-CLIO.
- Mustafa, S. S., & Aziz, S. (2017). Turkey and the Iraqi Kurdistan Federal Region. Bonds of friendship. In A. Danilovich (Ed.), *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics* (pp. 135–157). Routledge.

- Müftüler-Baç, M. (2014). Changing Turkish foreign policy towards Iraq: new tools of engagement. *Cambridge Review of International Affairs*, 27(3).
- N. Rózsa, E. (2007). Az iraki konfliktus és a tágabb Közel-Kelet. *Külügyi Szemle*, 6(2–3), 152–199.
- N. Rózsa, E. (2014a). *Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások* (No. 14; NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések).
- N. Rózsa, E. (2014b). *Irak újra napirenden. Az iraki és levantei Iszlám Állam előretörése* (No. 17; MKI-Tanulmányok).
- N. Rózsa, E. (2018) 'A kisebbség fogalma a Közel-Keleten. Egy esettanulmány: a kurdok', *Regio*, 26(1), pp. 4–23.
- N. Rózsa, E. (2019). Változó hatalmi egyensúlyok a Közel-Keleten. *Geopolitikai Szemle*, 1(1), 107–124.
- Nader, A., Hanauer, L., Allen, B., & Scotten, A. G. (2016). *Regional Implications of an Independent Kurdistan*. RAND Corporation.
- Natali, D. (2010). *The Kurdish Quasi-State: Development and Dependency in Post-Gulf War Iraq*. Syracuse University Press.
- Natali, D. (2015). The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo. *The Washington Quarterly*, 38(2).
- Németh, J. (2007). Irak Szaddám bukása után. *Szakmai Szemle*, 1(1).
- Noori, N. N. (2016). The failure of economic reform in the Kurdistan region of Iraq (1921–2015): the vicious circle of uncivic traditions, resource curse, and centralization. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(2).
- Nyári, G. (2019) 'A Moszul kérdés és a Népszövetség, 1924–1925', *Geopolitikai Szemle*, (2), pp. 121–137.
- Nye, J. S. (2007). *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*. Longman.
- Odintsov, N. (2018). The PKK in Regional Energy Security. *Middle East Policy*, 25(3).
- Oğuzlu, T. (2011). Turkey and Europeanization of Foreign Policy? *Political Science Quarterly*, 125(4), 657–683.
- Ottaway, M. (2015). Nation-Building in Iraq: Iran 1, the United States 0. *Insight Turkey*, 17(2), 9–19.
- Owtram, F. (2017a). Oil, the Kurds, and the drive for independence. An ace in the hole or joker in the pack. In A. Danilovich (Ed.), *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics* (pp. 99–119). Routledge.
- Owtram, F. (2017b). The Kurdistan Region of Iraq and the Federal Constitution: A Perimeter Plinth of State Territorial Integrity or a Stepping Stone to Secession? In G. Stansfield & M. Shareef (Eds.), *The Kurdish Question Revisited* (pp. 521–532). Hurst & Company.
- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethic and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14(3).
- Özcan, G. (2009). Facing its Waterloo in diplomacy: Turkey's military in the foreign policy-making process. *New Perspectives on Turkey*, 40, 83–102.
- Özcan, M. (2010). Turkish foreign policy towards Iraq in 2009. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 15(2), 113–132.
- Özcan, M. (2011). From Distance to Engagement: Turkish Policy towards the Middle East, Iraq and Iraqi Kurds. *Insight Turkey*, 13(2), 71–92.
- Özcan, M., Köse, T., & Karakoç, E. (2015). Assessments of Turkish Foreign Policy in the Middle East During the Arab Uprisings. *Turkish Studies*, 16(2), 195–218.
- Özdemir, V., & Raszewski, S. (2016). State and Substate Oil Trade: The Turkey-KRG Deal. *Middle East Policy*, 23(1), 125–135.
- Özdemirkıran, M. (2015). Soft power and the challenges of private actors: Turkey - Kurdish Regional Government (KRG) relations and the rising role of businessmen in Turkish Foreign Policy. *European Journal of Turkish Studies*, 21, 1–20.
- Özkan, M., & Akgün, B. (2010). Turkey's Opening to Africa. *Journal of Modern African Studies*, 48(4), 525–546.

- Öztiğ, L. İ. (2017). Border Security in Turkish Foreign Policy Crises. In F. Aksu & H. S. Ertem (Eds.), *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions* (pp. 158–177). Cambridge Scholars Publishing.
- Paasche, T. F., & Mansurbeg, H. (2014). Kurdistan Regional Government–Turkish energy relations: a complex partnership. *Eurasian Geography and Economics*, 55(2).
- Paasche, T. F., & Sidaway, J. D. (2015). Transecting security and space in Kurdistan, Iraq. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 47.
- Paiman, A. R. (2018). The Politics of Oil in the Kurdistan Region of Iraq. *AARMS*, 17(3).
- Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., & Bakker, E. (2019a). Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence. *Ethnopolitics*, 1–22.
- Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., & Bakker, E. (2019b). The development of Kurdistan's de facto statehood: Kurdistan's September 2017 referendum for independence. *Third World Quarterly*, 40(12), 2270–2288.
- Park, B. (2008). Iraqi Futures, Turkish Options. *European Security*, 17(1), 85–104.
- Park, B. (2012). Turkey, the US and the KRG: Moving Parts and the Geopolitical Realities. *Insight Turkey*, 14(3), 109–125.
- Park, B. (2014). *Turkey-Kurdish Regional Government Relations After the U.S. Withdrawal from Iraq: Putting the Kurds on the Map?* (Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press).
- Park, B. (2018). Explaining Turkey's Reaction to the September 2017 Independence Referendum in the KRG: Final Divorce or Relationship Reset? *Ethnopolitics*, 18(1).
- Park, B. (2019) 'Explaining Turkey's Reaction to the September 2017 Independence Referendum in the KRG: Final Divorce or Relationship Reset?', *Ethnopolitics*, 18(1), pp. 46–60.
- Park, B., Jongerden, J., Owtram, F., & Yoshioka, A. (2017). Field Notes: On the independence referendum in the Kurdistan Region of Iraq and disputed territories in 2017. *Kurdish Studies*, 5(2).
- Paterson, B. L. (2010). Within-Case Analysis. In A. J. Mills, G. Durepos, & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of Case Study Research* (pp. 970–973). SAGE.
- Pénzváltó, N. (2015). A stabilitás esélye Észak-Irakban – Iraki Kurdisztán 2011 után. *Nemzet és Biztonság*, 6.
- Pénzváltó, N. (2016) *Iraki Kurdisztán – sokasodó válságjelek*. SVKI elemzések, 2.
- Pénzváltó, N. (2017). *Álomból rémálom? Az iraki kurd függetlenségi népszavazás margójára* (No. 27; Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések).
- Pénzváltó, N. (2020). *Oroszország helye Törökország kül-, biztonság- és védelempolitikájában, 2016-2019*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- Phillips, D. L. (2009). *Confidence Building Between Turks and Iraqi Kurds*. (Atlantic Council)
- Phillips, D. L. (2015). *The Kurdish Spring. A New Map of the Middle East*. Transaction Publishers.
- Pusane, Ö. K. (2020). The role of context in desecuritization: Turkish foreign policy towards Northern Iraq (2008–2017). *Turkish Studies*, 21(3), 392–413.
- Rada, Cs. (2016a). *From introversion to regional soft power ambitions. An analysis of the transformation in Turkish foreign policy*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Rada, Cs. (2016b) 'Bezárkózásból kiteljesedő aktivizmus: a török külpolitika átalakulásának okai', *Nemzet és Biztonság*, (3), pp. 3–17.
- Rafaat, A. (2013). *The Kurdish and Iraqi counter-quests for nationhood and the transformation of Iraqi Kurdistan into a quasi-state*. Doktori disszertáció. University of Adelaide.
- Rafaat, A. (2018). *Kurdistan in Iraq. The Evolution of a Quasi-state*. Routledge.
- Rayburn, J. (2014). *Iraq after America. Strongmen, Sectarians, Resistance*. Hoover Institution Press.
- Resperger, I. (2004). *Villámháború az Öbölben. Az Iraki Szabadság hadművelet (Operation Iraq Freedom) elsődleges értékelése* (Nemzetvédelmi Egyetem Közlemények).

- Riegl, M., Doboš, B., Landovský, J., & Bar, S. (2017). Kurdistan Region's Quest for Independent Statehood: Trapped in Internal and Geopolitical Rivalries. In M. Riegl & B. Doboš (Eds.), *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Springer.
- Risse, T. (2011). Governance in Areas of Limited Statehood: Introduction and Overview. In T. Risse (Ed.), *Governance Without a State? Policies and politics in areas of limited statehood*. Columbia University Press.
- Roberts, J. (2016). *Iraqi Kurdistan Oil and Gas Outlook*. (Atlantic Council)
- Robson, C. (1993). *Real World Research*. Blackwell.
- Romano, D. (2015). The „Arab Spring's” Effect on Kurdish Political Fortunes. *Insight Turkey*, 17(3).
- Rose, R. (1991). Comparing forms of comparative analysis. *Political Studies*, 39(3), 446–462.
- Ross, N., & Mohammadpur, A. (2016). Imagined or real: the intersection of tribalism and nationalism in the Kurdish Regional Government (KRG). *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(2), 194–211.
- Rostoványi, Zs. (2010). *Irak: az iszlám és a politikai hatalom viszonya*. Grotius.
- Rostoványi, Zs. (2011). *A Közel-Kelet története 1918-1991*. Kossuth Kiadó.
- Rostoványi, Zs. (2016). 'Szektarianizmus és geopolitika a Közel-Keleten: a szunnita–síita törésvonal és a szaúdi–iráni rivalizálás', in Koller, B. & Marsai, V. (eds) *Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*, pp. 357–371.
- Rozanov, A., Ivanchenko, M., Baranova, A., & Antonova, E. N. (2020). *Approaches to Analysis of Interstate Cooperation*. Intechopen.
- Rubin, M. (2016). *Kurdistan Rising? Consideration for Kurds, Their Neighbors, and the Region*. American Enterprise Institute.
- Şahin, M. (2010). 'Anadolu kaplanları' Türkiye'yi Ortadoğu ve Afrika'da etkili kılıyor. *Ortadoğu Analiz*, 17(2).
- Samaan, M. M. (2019). *The Nile Development Game. Tug-of-War or Benefits for All?* Springer.
- Sanberk, Ö. (2012). *2011 – A Testing Year for Turkish Foreign Policy* (No. 20; USAK Policy Brief).
- Sassoon, J. (2009). *The Iraqi Refugees: The New Crisis in the Middle East*. I.B. Tauris.
- Savelsberg, E. (2014). The Syrian-Kurdish Movements: Obstacles rather than Driving Forces for Democratization. In D. Romano & M. Gurses (Eds.), *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria* (pp. 85–110). Palgrave Macmillan.
- Scholl, E. (2018). *Shaping Iraq's Oil and Gas Future* (Atlantic Council).
- Semin, A. (2017). *Irak'ta Kürt Partileri Arasındaki Rekabet Dinamikleri ve Kerkük Petrolü*. (No. 1363; BILGESAM Analiz).
- Shareef, M. (2014) *The United States, Iraq and the Kurds. Shock, awe and aftermath*. Routledge.
- Shareef, M. (2017). A Paradigm shift in US–Kurdistan Region relations post-2014. The evolution to a strategic partnership. In G. Stansfield & M. Shareef (Eds.), *The Kurdish Question Revisited*. Hurst & Company.
- Sinkaya, B. (2018). The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(5).
- Skelton, M., & Saleem, Z. A. (2019). *Iraq's Disputed Internal Boundaries after ISIS: Heterogeneous Actors Vying for Influence*.
- Stansfield, G. (2013). The Unraveling of the Post-first World War State System? The Kurdistan Region of Iraq and the Transformation of the Middle East. *International Affairs*, 89.
- Stansfield, G. (2017). The Kurdish Experience in Post-Saddam Iraq. In G. Stansfield & M. Shareef (Eds.), *The Kurdish Question Revisited* (pp. 355–374). Hurst & Company.
- Stein, A. (2014). *Turkey's New Foreign Policy. Davutoglu, the AKP and the Pursuit of Regional Order*. RUSI.
- Szalai, M., & Wagner, P. (2018a). *Irak Moszul után, a választások előtt (1.) A biztonsági helyzet és az újjáépítés kérdései* (No. 13; KKI-Elemzések).

- Szalai, M., & Wagner, P. (2018b). *Irak Moszul visszafoglalása és a választások után (2.) Az iraki választások és Muklada al-Szadr győzelmének értékelése* (No. 20; KKI-Elemzések).
- Szalai, M., & Wagner, P. (2019). *Irak Moszul visszafoglalása és a választások után (3.) Az iraki kormányalakítási folyamat értékelése* (No. 8; KKI-Elemzések).
- Szanto, E. (2018). „Zoroaster was a Kurd”: Neo-Zoroastrianism among the Iraqi Kurds. *Iran and the Caucasus*, 22, 96–110.
- Tagliapietra, S. (2014). *Turkey as a Regional Natural Gas Hub: Myth or Reality? An Analysis of the Regional Gas Market Outlook, beyond the Mainstream Rhetoric*. Working Paper. (Fondazione Eni Enrico Mattei)
- Tarrósy, I. (2014). The Relative Importance of the Various Forms of ‘Unconventional Diplomacy’ in a New Era of Summit Diplomacy. *Tradecraft Review. Periodical of the Scientific Board of Military Security Office*, 2, 72–88.
- Taşpınar, Ö., & Tol, G. (2014). *Turkey and the Kurds: From Predicament to Opportunity* (No. 54; US–Europe Analysis Series).
- Thibos, C. (2014). *35 years of forced displacement in Iraq: Contextualising the ISIS threat, unpacking the movements*. (Migration Policy Centre)
- Tocci, N., & Walker, J. W. (2012). From Confrontation to Engagement: Turkey and the Middle East. In R. H. Linden, A. Evin, K. Kirisci (Eds.), *Turkey and Its Neighbors. Foreign Relations in Transition* (pp. 35–60). Lynne Rienner Publishers.
- Tugdar, E. E. (2018). Iraqi Kurdistan’s Statehood Aspirations and Non-Kurdish Actors: The Case of the Turkomans. In E. E. Tugdar & S. Al (Eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Actors, Ideas, and Interests* (pp. 3–25). Palgrave Macmillan.
- Tugdar, E. E., & Al, S. (2019). Iraqi Kurdistan Independence Aspirations and the Neo-Ottomanist Turkey. In A. Danilovich (Ed.), *Federalism, Secession, and International Recognition Regime. Iraqi Kurdistan*. Routledge.
- Tunçalp, E. (2015). Turkey’s Natural Gas Strategy: Balancing Geopolitical Goals & Market Realities. *Turkish Policy Quarterly*, 14(3).
- Tüysüzöğlü, G. (2015). Turkish Foreign Policy Gripped by the Change and Differentiating Position of the Kurdish Regional Government. In H. Işıksal & O. Örmeci (Eds.), *Turkish Foreign Policy in the New Millenium* (pp. 91–112). Peter Lang.
- Tziarras, Z. (2014). *Turkish Foreign Policy towards the Middle East under the AKP (2002-2013): a Neoclassical Realist Account*. Doktori disszertáció. The University of Warwick.
- Uchegara, K. E. (2008). Continuity and Change in Turkish Foreign Policy Toward Africa. *Akademik Bakış*, 2(3), 43–64.
- Ulutas, U. (2010). Turkish Foreign Policy in 2009: A Year of Pro-activity. *Insight Turkey*, 12(1), 1–12.
- van Bruinessen, M. (2000). *Kurdish Ethno-nationalism versus Nation Building States*. Isis Press.
- Varga, T. (2020) ‘Az iraki mandátum fő konfliktusforrása: Moszul’, *Külügyi Szemle*, (4).
- Vidák, R. (2007) ‘Változó identitások: a kurdok identitása a török nemzetállamban’, *Külügyi Szemle*, (4), pp. 43–71.
- Wagner, P. (2009). Államkudarc vagy demokratizálódás: merre tart Irak a polgárháború elcsendesülése után? *Külügyi Szemle*, 8(1), 102–123.
- Wagner, P. (2013). *Irak a tartományi választások után* (No. 19; MKI-Tanulmányok).
- Wagner, P. (2016). *Magyar részvétel az Iszlám Állam elleni harcban: kiképzési feladatok iraki Kurdistanban* (No. 8; AJRC-Elemzések).
- Wagner, P. (2017a). *Elkapkodott függetlenség? Iraki Kurdistan és a függetlenségi népszavazás* (No. 38; KKI Elemzések).
- Wagner, P. (2018). *Kurdisztán egy évvel a függetlenségi népszavazás után: két választás eredménye* (No. 53; KKI-Elemzések).
- Waldman, S. A., & Caliskan, E. (2017). *The New Turkey and its Discontents*. Oxford University Press.

- WANA. (2016). *Forging New Strategies in Protracted Refugee Crises: Syrian Refugees and the Host State Economy* (Regional Case Study).
- Williams, P. (2009). *Criminals, Militias, and Insurgents: Organized Crime in Iraq*. Strategic Studies Institute.
- Wuthrich, M. F. (2018). Kurdish Nationalist Organizations, Neighboring States, and “Ideological Distance.” In E. E. Tugdar & S. Al (Eds.), *Comparative Kurdish Politics in the Middle East. Actors, Ideas, and Interests* (pp. 85–112). Palgrave Macmillan.
- Yalçın, H. B. (2014). İttifaklar. In Ş. Kardaş & A. Balcı (Eds.), *Uluslararası ilişkiler giriş. Tarih, teori, kavram ve konular* (pp. 399–407). Küre Yayınları.
- Yanow, D., Schwartz-Shea, P., & Freitas, M. J. (2010). Case Study Research in Political Science. In A. J. Mills, G. Durepos, & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of Case Study Research* (pp. 108–113). SAGE.
- Yavuz, H. (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge University Press.
- Yeşiltaş, M. (2009). Soft Balancing In Turkish Foreign Policy: The Case Of The 2003 Iraq War. *Perceptions*, 14(1), 25–51.
- Yılmaz, A., & Sevdeen, B. M. (2019). The Yazidi quest for protection in Sinjar in the Post-ISIS Iraq. In B. M. Sevdeen & T. Schmidinger (Eds.), *Beyond ISIS: History and Future of Religious Minorities in Iraq*. Transnational Press London.
- Yılmaz, M. (2017) ‘Az AKP és a törökországi kurdok közötti viszony alakulásának egyes állomásai (2002–2015)’, *Külügyi Szemle*, (2).
- Zalewski, P. (2012). *Turkey, Syria and the Kurds: There Goes the Neighborhood* (Global Turkey in Europe).
- Zaman, A. (2016). *From Tribe to Nation: Iraqi Kurdistan on the Cusp of Statehood* (Middle East Program Occasional Paper Series).

9.2. Jelentések, gyorselemzések

- Al-Dagher, M., & Kaltenthaler, K. (2017). A striking positive shift in Sunni opinion in Iraq is underway. Here’s what it means. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/09/14/iraqi-sunnis-are-impressed-by-the-defeat-of-isis-heres-what-that-could-mean/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Ali, O. (2016). *The Failed coup presentation in KRG Media: Signs of Growing interdependence between KRG and Turkey*. ORSAM.
- Al-Kadhimi, M. (2015) ‘Will Sistani be able to control popular mobilization forces?’, *Al-Monitor*, 11 March. <https://www.al-monitor.com/originals/2015/03/iraq-sistani-righteous-jihad-fatwa-popular-mobilization.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Badawi, T. (2017). The Dilemma of KRG Trade. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/sada/73465> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Barkey, H. J. (2014). How the Islamic State Took Turkey Hostage. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2014/09/21/how-the-islamic-state-took-turkey-hostage/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Bengio, O. (2019). *The Kurdistan Region of Iraq: The Dream of Independence Meets Reality* (No. 6; Tel Aviv Notes 13).
- Bozarslan, M. (2017a). *Iran, Turkey have own plans for Iraq’s strategic Sinjar*. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/originals/2017/11/turkey-iraq-iran-why-so-interested-in-sinjar-1.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Bozarslan, M. (2017b). *Iraq-Turkey border confusion: Who’s in charge here?* Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/11/turkey-iraq-army-comes-border-crossing-after-26-years.html#ixzz6KwkZKL9F> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Bozarslan, M. (2017c). *Turkey’s threat of sanctions against Iraqi Kurds rattles its own traders*. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/turkey-iraqi-kurdistan-sanction-threats-rattle-traders.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]

- BP Statistical Review of World Energy (2020) BP. <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Çandar, C. (2017). *KRG not concerned by Turkey's reactions to independence vote*. Al-Monitor. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/08/turkey-iraqi-kurdistan-growing-pique-independence-referendum.html#ixzz4qnpLkvGQ> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- CaspianReport. (2013). *Turkey's interests in the Syrian civil war*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=heUzDndfw8E> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- ConstitutionProject. (2005). *Iraq's Constitution of 2005*. Constitution Project. https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Crossroads: The Future of Iraq's Minorities After ISIS (2017). https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2017/06/MRG_Rep_Iraq_ENG_May17_FINAL2.pdf [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Duman, B. (2019). *Türkiye–Irak İlişkileri İvme Kazanıyor*. ORSAM. <https://orsam.org.tr/tr/turkiye-irak-iliskileri-ivme-kazaniyor/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Gurcan, M. (2016). How Ankara plans to repeat Syria success in Iraq. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/turkey-mosul-iraq-plans-replicate-euphrates-shield.html#ixzz4VnHLFjCU> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- HRW. (2017). Iraq: Kirkuk Security Forces Expel Displaced Turkmen. HRW. <https://www.hrw.org/news/2017/05/07/iraq-kirkuk-security-forces-expel-displaced-turkmen> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Idiz, S. (2017). *Turkey quietly concerned with Russia's Kurdish policy*. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/10/turkey-russia-kurdish-policy-causes-concern-in-ankara.html#ixzz6KyGEWyNX> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- IOM. (2017). *Iraq Crisis, IOM Funding Appeal, January–December 2017*. https://www.iom.int/sites/default/files/country_appeal/file/IOM_Iraq-Funding_Appeal_2017.pdf [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Jenkins, G. (2014). Yesterday's Wars: The Cause and Consequences of Turkish Inaction Against the Islamic State. *The Turkey Analyst*. <http://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/350-yesterdays-wars-the-cause-and-consequences-of-turkish-inaction-against-the-islamic-state.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Jones, B., Steven, D., & O'Brien, E. (2014). *Fueling a New Order? The New Geopolitical and Security Consequences of Energy* (Brookings Report). <https://www.brookings.edu/research/fueling-a-new-order-the-new-geopolitical-and-security-consequences-of-energy/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Kadercan, B. (2015). *What's Eating Turkey? Ankara and the Islamic State*. War on the Rocks. <http://warontherocks.com/2015/07/whats-eating-turkey-ankara-and-the-islamic-state/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Kardaş, Ş. (2012). *From zero problems to leading the change: making sense of transformation in Turkey's regional policy* (Turkey Policy Brief Series).
- Kaválek, T. (2016). *Yet Another Complication in Nineveh: Retaking Tal Afar* (No. 17; MERI Policy Brief 3).
- Kaválek, T. (2017). *Competing Interests in Shingal District: Examining the PKK-linked Structures, De-fusing Tensions* (MERI Policy Report).
- Khidhir, D. H. (2017). Refugees' fate in limbo as Iraqi Kurdistan referendum nears. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/08/iraq-kurdistan-displaced-refugees-mosul-arab-sunni.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- KKI. (2017). *What Are the Prospects for Kurdish Independence after the Referendum?* (KKI 4:1).
- Knights, M. (2015). Doubling Down on a Doubtful Strategy. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2015/06/05/doubling-down-on-a-doubtful-strategy-iraq-islamic-state-isis/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Malik, H. (2017). *Turkmens unite against Kurdish designs on Kirkuk*. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/10/kurdish-referendum-turkmen-kirkuk.html#ixzz6KyHUZXbI> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]

- Manis, A., & Kaválek, T. (2016). *The Catch-22 in Niniveh: The Regional Security Complex Dynamics between Turkey and Iran* (MERI Policy Paper).
- Manyasz, R., Pénczvártó, N., Szalai, M., & Wagner, P. (2016). *Mi lesz az Iszlám Állammal Moszul ostroma után?* (KKI 4:1).
- Mortimer, J. (2017). Russia tempers Erdogan's threats against Iraqi Kurdistan. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/turkey-russia-how-moscow-sees-ankara-response-referendum.html#ixzz6KyIV5kzw> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Natali, D. (2017a). Iraqi Kurdistan Was Never Ready for Statehood. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2017/10/31/iraqi-kurdistan-was-never-ready-for-statehood/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Natali, D. (2017b). Is Iraqi Kurdistan heading toward civil war? *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2017/01/kurdistan-civil-war-iraq-krq-sulaimaniya-pkk-mosul-kurds.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Okumuş, O. (2013). *Turkey's Cross-Border Energy Policy's Tone Shifted*. Academia.edu. [https://www.academia.edu/4566224/Turkey s Cross Border Energy Policy s Tone Shifted](https://www.academia.edu/4566224/Turkey_s_Cross_Border_Energy_Policy_s_Tone_Shifted) [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Osgood, P., & Al-Najar, K. (2012). *Kurdistan Exports Nearly Zero as Payment Hopes Thin* (Iraq Oil Report). <https://www.iraqoilreport.com/news/kurdistan-exports-nearly-zero-as-payment-hopes-thin-9531/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Sagnic, C., & Zeidel, R. (2015). *The Politics of the Turkish Military Presence near Mosul* (No. 22; Tel-Aviv Notes 9).
- Seloom, M. (2016). *Turkish and Iranian Interests Cross Paths in Mosul* (Alsharq Forum Expert Brief).
- Strachota, K., & Lang, J. (2017). *Iraqi Kurdistan – the beginning of a new crisis in the Middle East?* (No. 247; OSW Commentary).
- Tanchum, M. (2014). Erdoğan Wins Presidency With an Unsustainable Majority. *The Turkey Analyst*. <http://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/336-erdogan-wins-presidency-with-an-unsustainable-majority.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Tanchum, M. (2015). Rojava's Witness. The Kurds and Ankara's Real Strategic Nightmare. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-08-05/rojavas-witness> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Tastekin, F. (2017). *Turkey eager for role in rebuilding war-torn Mosul*. *Al-Monitor*. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/07/turkey-iraq-will-ankara-get-share-in-construction.html#ixzz4qniZFDzt> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- The Economist* (2005) 'Peace be unto you'. <https://www.economist.com/europe/2005/08/18/peace-be-unto-you> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Tol, G. (2014). *Untangling the Turkey-KRG Energy Partnership: Looking Beyond Economic Drivers* (No. 14; Global Turkey in Europe Policy Brief).
- Tóth, Z. B. (2018). *A 2018. májusi iraki választás utóélete* (No. 8; Külügyi Műhely – Gyorselemzés Sorozat).
- TÜİK (n.d.) *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- UNICEF. (2017). *UNICEF Iraq Humanitarian Situation Report - September 2017*. <https://www.unicef.org/mena/media/351/file/IRQ-Report-SitRepSeptember17.pdf> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Willis, B. (2014). *The Advantages and Limitations of Single Case Study Analysis*. <https://www.e-ir.info/2014/07/05/the-advantages-and-limitations-of-single-case-study-analysis/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- WorldBank Iraq* (n.d.) *World Bank*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2020&locations=IQ&start=1989> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]

- WorldBank Turkey (n.d.) World Bank.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2020&locations=TR&start=1989&view=chart> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- WorldBank. (2015). *Kurdistan Region of Iraq. Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict and ISIS Crisis* (No. 94032-IQ).
- Worldometers Iraq (n.d.) Worldometers. <https://www.worldometers.info/world-population/iraq-population/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Worldometers Turkey (n.d.) Worldometers. <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Zalewski, P. (2014). Our Hands and Arms Are Tied. *Foreign Policy*.
<https://foreignpolicy.com/2014/09/16/our-hands-and-arms-are-tied/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Zaman, A. (2017a). *Barzani asks Erdogan to free pro-Kurdish detainees*. Al-Monitor. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/02/massoud-barzani-calls-turkey-release-selahattin-demirtas.html#ixzz4enNho0n0> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Zaman, A. (2017b). *Turkey fumes as Sinjar Yazidis declare 'democratic autonomy'*. Al-Monitor. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/08/independence-iraqi-kurdistan-referendum-opposition.html#ixzz4qnqHxKE3> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Zebari, A. H. (2013). Opposition Parties Accuse KRG of Mishandling Budget. *Al-Monitor*.
<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/02/kurdistan-opposition-budget-mismanagement.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Zoonen, D. van, & Wirya, K. (2017). *Turkmen in Tal Afar. Perceptions of Reconciliation and Conflict* (MERI Policy Report).

9.3. Médiaforrások

- A Haber (2015) 'Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan A Haber'de manşet deviren açıklamalar', 21 May.
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/05/21/diyadinet-isleri-baskani-gormeze-makam-araci> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Al-Jazeera. (2015a). IKBY: O Tankerler Bizden Gitti. *Al-Jazeera*.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikby-o-tankerler-bizden-gitti> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Al-Jazeera. (2015b). Yediler İçtiler, Bağdadi'ye Biat Ettiler. *Al-Jazeera*.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/yediler-ictiler-bagdadiye-biat-ettiler> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Barzinji, S. (2015). *KRG to Export Oil Through Iran*. Basnews.
<http://www.basnews.com/index.php/en/economy/242934> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Basboga, M. (2016). Turkey, Russia sign Turkish Stream deal. *NaturalGasWorld*.
<https://www.naturalgasworld.com/turkey-and-russia-signs-turkish-stream-deal-after-rapprochement-32069> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- CNNTürk. (2007). Türk toprağına girme niyetimiz yok. *CNNTürk*.
<https://www.cnnturk.com/2007/dunya/04/11/turk.topragina.girme.niyetimiz.yok/330310.0/index.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Crosette, B. (1995) 'Iraq Sanctions Kill Children, U.N. Reports', *New York Times*, 1 December.
<https://www.nytimes.com/1995/12/01/world/iraq-sanctions-kill-children-un-reports.html> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- EkurdDaily. (2015). Iraq's Kurdistan region nears breaking point. *EkurdDaily*. <https://ekurd.net/iraqs-kurdistan-region-nears-breaking-point-2015-03-20> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Frantzman, S. J. (2016). Iraq's Silver Bullet in the ISIS Fight. *The National Interest*.
<https://nationalinterest.org/feature/iraqs-silver-bullet-the-isis-fight-17053> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Göktaş, K. (2013) 'Erdoğan bu kelimeyi ilk kez kullandı!', *Vatan*, 17 November.
<http://www.gazetevatan.com/erdogan-bu-kelimeyi-ilk-kez-kullandi--584506-gundem/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]

- Haberler. (2015). IKBY'den Çok Sert Petrol Tepkisi: Zarar 501 Milyon Dolar. *Haberler*. <https://www.haberler.com/ikby-den-cok-sert-petrol-tepkisi-zarar-501-7610728-haberi/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Hürriyet. (2015). Bahçeli'den Cizre ve Silopi Açıklaması. In *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceliden-cizre-ve-silopi-aciklamasi-40027294> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Hürriyet. (2017). Türkiye'den son dakika uyarısı: Yanlış ve zamansız, kriz çıkabilir... *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-son-dakika-uyarisi-yanlis-ve-zamansiz-kriz-cikabilir-40416454> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- HürriyetDailyNews. (2013). Turkey not 'lonely' but dares to do so for its values and principles, says PM adviser. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-not-lonely-but-dares-to-do-so-for-its-values-and-principles-says-pm-adviser--53244> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- HürriyetDailyNews. (2015a). PKK claims killing of Turkish policemen in revenge for Syria border attack. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/pkk-claims-killing-of-turkish-policemen-in-revenge-for-syria-border-attack-85756> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- HürriyetDailyNews. (2015b). Turkey disappointed by Iraqi PM's criticism of airstrikes against PKK. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-disappointed-by-iraqi-pms-criticism-of-airstrikes-against-pkk-86241> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Kelly, L. (2015). Refugees Flee ISIS to Iraqi Kurdistan 'The Israel of the Arab States.' *The Jerusalem Post*. <http://www.jpost.com/Middle-East/Refugees-flee-ISIS-to-Iraqi-Kurdistan-the-Israel-of-the-Arab-states-410676> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Milliyet (2007) 'Ben bir kabile reisiyle görüşmem', 8 July. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ben-bir-kabile-reisiyle-gorusmem-201366> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Milliyet. (2015). Sincar Zaferini Kazanan Peşmergeyi TSK Eğitti. [The Peshmerga of the victorious Sinjar operation was trained by the Turkish Army]. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/sincar-zaferini-kazanan-pesmergeyi-tsk-egitti-2147714> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Morelli, M., & Pischedda, C. (2013). Let Turkey and Kurdistan Get Closer. *National Interest*. <https://nationalinterest.org/commentary/let-turkey-kurdistan-get-closer-9335> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- PDKI (n.d.). *PDKI*. <https://pdki.org/english/about/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Radikal. (2005). "Irak politikası değişebilir." *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/irak-politikasi-degisebilir-741821/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Riad, K. Al. (2012). Kurds and Turks: Business as usual – For Now. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/opinion/kurds-and-turks-business-as-usual-for-now-1.5272782> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Rudaw. (2015). *İşte Kürdistan Bölgesi'nin nüfusu...* Rudaw. <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/0409201511> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Rudaw. (2016). KRG rejects Iraqi minister's data on IDP numbers in Kurdistan. *Rudaw*. <http://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/12112016> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Rudaw. (2017). Erdogan: Take down the Kurdish flag in Kirkuk or pay a price. *Rudaw*. <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/040420173> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- The Guardian* (2015) 'Turkish journalists charged over claim that secret services armed Syrian rebels', 27 November. <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/27/turkish-journalists-charged-over-claim-that-secret-services-armed-syrian-rebels> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- Wagner, P. (2017b). Irak bekeményít a függetlenséget akaró kurdokkal szemben. *24.hu*. <https://24.hu/kulfold/2017/10/01/irak-bekemenyit-a-fuggetlenseget-akaro-kurdokkal-szemben/> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- YouTube. (2020). *Webinar: Iraqi Kurdistan Overcoming Challenges*. Washington Kurdish Institute. <https://www.youtube.com/watch?v=djXBJQ2mlqs&list=WL&index=15&t=1342s> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]
- YouTube. (n.d.). *Başbakan Erdoğan: Barzani'ye Sizin şahsınızda Kuzey Irak Kürdistan Bölgesi'ndeki kardeşlerimiz*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=MC1EN0VDd0> [utolsó hozzáférés: 2021.08.13.]

10. A SZERZŐ TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI

- Dudlák, T., 2021. Törökország és iraki Kurdistan kapcsolatának átalakulásai (2014–2017). NEMZET ÉS BIZTONSÁG: BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE, 13(4), pp.102–131.
- Dudlák, T., 2020. Törökország és iraki Kurdistan kapcsolatának átalakulásai (1991–2014), 2. rész. NEMZET ÉS BIZTONSÁG: BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE, 13(1), pp.88–110.
- Dudlák, T., 2020. Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigmaváltása (2011–2012). VILÁGTÖRTÉNET, 10 (42)(2), pp.223–245.
- Dudlák, T., 2019. Törökország és iraki Kurdistan kapcsolatának átalakulásai (1991–2014) – 1. rész. NEMZET ÉS BIZTONSÁG: BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE, 12(3), pp.37–51.
- Dudlák, T., 2018. A török déli nyitás politikája. AFRIKA TANULMÁNYOK, 12(1–3), pp.31–54.
- Dudlák, T., 2018. After the sanctions: Policy challenges in transition to a new political economy of the Iranian oil and gas sectors. ENERGY POLICY, 121, pp.464–475.
- Dudlák, T., 2017. Ígérek és kilátások – Az iráni kőolaj- és földgázszektor utóbbi évei. NEMZET ÉS BIZTONSÁG: BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE, 2017(3), pp.110–137.
- Dudlák, T., 2017. A small country for more men? Iraqi Kurdistan and recent inflows of migration. CORVINUS JOURNAL OF INTERNATIONAL AFFAIRS (CO-JOURN), 2(4), pp.35–53.
- Dudlák, T., 2017. Törökország helye az Európai Unió, Oroszország és Azerbajdzsán közti gázjátszmában. VILÁGPOLITIKA, 2(1), pp.60–79.